KREŠIMIR
ČVRLJAK

KRŠĆANSKA ETIKA FAUSTA VRANČIĆA KAO FILOZOFIJA ŽIVOTA

U RETROSPEKCIJI I KONTINUITETU PROSUDBENIH ODJEKA RANIJE I KASNIJE ETIČKO-FILOZOFSKE TRADICIJE

BIBLIOTEKA
FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA

27867

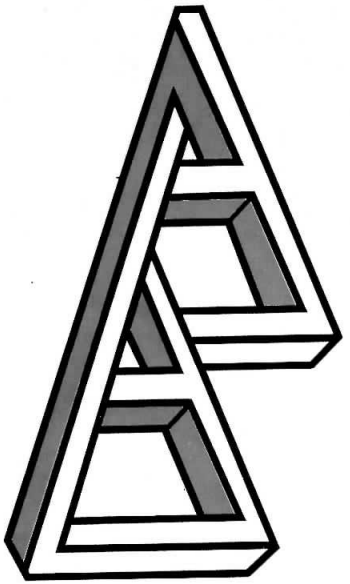

Biblioteka »Filozofska istraživanja« zamišljena je kao biblioteka suradničkog kruga oko istoimenog časopisa. U njenom profilu, stoga, dolaze do izražaja iste karakteristične crte koje su obilježile sam časopis i koje su se njegovim postojanjem potvrdile kao plodonosne: *otvorenost* u raznim svojim vidovima (prema različitim orijentacijama, prema novim temama i idejama, prema rubnim i dodirnim područjima, prema mladim autorima itd.) i *integrativnost* kao nastojanje da postignute razlike budu dijaloški posredovane i da ostanu u trajnoj komunikaciji. Time se tek okvirno, programatski drže na okupu ostvarenja što ulaze u ovu biblioteku; sve ostalo je u moći stvorenih pozicija, prepušteno njihovu sporenju, odmjeravanju i slobodnoj međuigri u tvorenju zajedničkog duhovnog svijeta.

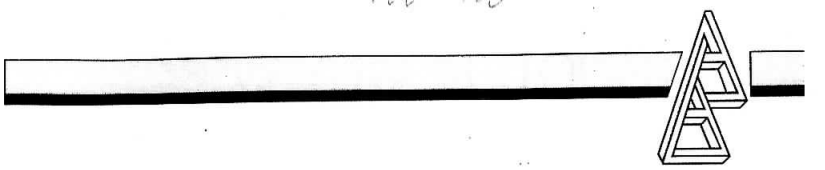

BIBLIOTEKA FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA

Knjiga
86

Izdaje:
Hrvatsko filozofsko društvo
Filozofski fakultet
I. Lučića 3, p.p. 171
Tel.: +385-(0)1-6-111-808
Fax: +385-(0)1-6-170-682
e-mail:
filozofska-istrazivanja@zg.tel.hr

Izdavački savjet:
Ante Čović (predsjednik),
Pavo Barišić, Sulejman Bosto,
Mirko Jakić, Mislav Ježić,
Dunja Jutronić, Anto Knežević,
Ivan Koprek, Srećko Kovač,
Mislav Kukoč, Stipe Kutleša,
Ivica Martinović, Željko Pavić,
Milan Polić, Igor Primorac,
Zdravko Radman, Andrej Ule,
Miroslav Volf

Urednik:
Pavo Barišić

Izvršni urednik:
Marijan Krivak

Za izdavača:
Ivan Macan

Recenzenti:
Branko Despot
Danilo Pejović

Administracija:
Mira Matijević

Design:
Zoran Pavlović

Grafički urednik:
Miroslav Salopek

Lektura i korektura:
Krešimir Čvrljak

Kompjutorski slog i prijelom:
Stjepan Ocvirk

Naklada:
1000 primjeraka

Tisak:
»Ekološki glasnik«,
Donja Lomnica

KREŠIMIR ČVRLJAK

KRŠĆANSKA ETIKA FAUSTA VRANČIĆA KAO FILOZOFIJA ŽIVOTA

U RETROSPEKCIJI I KONTINUITETU PROSUDBENIH ODJEKA RANIJE I KASNIJE ETIČKO-FILOZOFSKE TRADICIJE

Drugo ispravljeno izdanje

Hrvatsko filozofsko društvo
Zagreb, 2002.

Ova je knjiga tiskana uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 23/28:17:130.3/Vrančić

ČVRLJAK, Krešimir

Kršćanska etika Fausta Vrančića kao filozofija života / Krešimir Čvrljak. / Zagreb : Hrvatsko filozofsko društvo, 1995. – 224 str. ; 21 cm. – (Biblioteka Filozofska istraživanja ; knj. 86)

Summary – Kazalo imena.
Kazalo etičko-filozofskih pojmova i filozofema.

ISBN 953-164-032-7 95886

KNJIŽNICA ZAGREB Laginje s.p.c. OSNOVNA ŠKOLA

KNJIŽNICA
OSNOVNA ŠKOLA MATKA LAGINJE
ZAGREB — Laginjina broj 13
1440
23-ČVR-k

ISBN 953-164-032-7 95886

SAEPE BONA MATERIA CESSAT SINE ARTIFICE: TEMPTA ET EXPERIRE

(Lucius Annaeus Seneca, *Epistula,* XLVII, 16, 8–9)

Svim žrtvama protuetičkog protuhrvatskog zlosilja 1945.–1995.

Sadržaj

9 1. POZIV NA RESTITUCIJU, REKONSTRUKCIJU I INTEGRACIJU HRVATSKE ETIČKO-FILOZOFSKE BAŠTINE (umjesto Predgovora)

29 2. LATENTNO VRIJEME *KRŠĆANSKE ETIKE* FAUSTA VRANČIĆA U HRVATSKOJ I EUROPI

47 3. *KRŠĆANSKA ETIKA* FAUSTA VRANČIĆA KAO ETIČKI UZLETI ŠIBENSKOG PALAMEDA

47 3. 1. Um – svjetlo, volja – toplina
51 3. 2. Urođene kreposti
54 3. 3. Stečene kreposti
54 3. 4. Božanske kreposti
55 3. 5. *Habitus* kao spremnost volje za dobro djelovanje
57 3. 6. Put života posut cvijećem Svekreposti
58 3. 7. Porok kao odsuće kreposti
59 3. 8. Krepost je sila
63 3. 9. Ljubav u temeljima i na vrhu svih kreposti
64 3.10. Mržnja kao suprotnost ljubavi
65 3.11. Lice i naličje sebeljubnosti
68 3.12. Sveopća krepost pravednosti
71 3.13. Tri najopćenitije kreposti
72 3.14. Poniznost
79 3.15. Čistoća
83 3.16. Siromaštvo
85 3.17. Kreposnik blaženiji i od kralja i od filozofa
89 3.18. Prvo, drugo i treće mjesto u trkalištu
90 3.19. Dvije kreposti: sestre od jednoga oca i jedne majke
91 3.20. Putovi i stranputice k vrhuncima

93 3.21. Neke su kreposti kadšto poroci
99 3.22. Spekulativna krepost
101 3.23. Prijateljstvo je sjena kršćanske ljubavi
102 3.24. Krv, znoj i bol velikodušnosti
105 3.25. Božanska i nebeska krepost razboritosti: krepost načina ili mjere
107 3.26. Ludost mudrosti ili mudrost ludosti
108 3.27. Postojano ustrajan i ustrajno postojan
109 3.28. Kajanje: radionica svih kreposti
110 3.29. Krepost – zalog Života čovjeku, vlaga – zalog života stablu
115 4. DESET POLITIČKIH ZAPOVIJEDI
117 4.1. Vrančićev politički dekalog
129 5. ZAKLJUČAK
133 6. LITERATURA
133 6.1. Filozofijska djela F. Vrančića
133 6.2. Sekundarna literatura
143 7. *KRŠĆANSKA ETIKA* FAUSTA VRANČIĆA U IZVORNIKU, TE PRIJEVODU KREŠIMIRA ČVRLJKA *(S napomenama uz izvorni latinski tekst)*
183 8. LATINSKO-HRVATSKI ETIČKO-FILOZOFSKI RJEČNIK U *KRŠĆANSKOJ ETICI* FAUSTA VRANČIĆA
197 9. ZUSAMMENFASSUNG
199 10. KAZALO IMENA
205 11. KAZALO ETIČKO-FILOZOFSKIH POJMOVA I FILOZOFEMA

1. Poziv na restituciju, rekonstrukciju i integraciju hrvatske etičko-filozofske baštine (umjesto Predgovora)*

Hrvatska filozofska baština svojim je velikim dijelom još uvijek otuđen i nedostupan fundus kojeg nam se valja domoći. Valja nam u nekom smislu reprivatizirati hrvatsku filozofsku baštinu, reprivatizirati je iz vlasništva Europe.[1] Međutim, u pogledu svekolike hrvatske duhovno-kulturno-obrazovne tradicije, što znači ne samo filozofske, hrvatskim znanstveno-kulturnim pregaocima danas je više no igda stalo da mnogostoljetni plodovi hrvatskog (filozofskog) bića, a to znači uma i duha, ne ostanu konzervirani i sterilizirani, nego da ih prihvatimo kao obrasce, a potom predamo kao uzorke. Tim pregaocima kao kultorima svoje filozofske tradicije posao je kultivirati i održavati kontinuitet hrvatskog filozofskog pamćenja. Parafrazom jednog mjesta kod Hansa Georga Gadamera, može se kazati da sav naš hrvatski filozofsko-historiografski mar stoji u funkciji duhovnog očuvanja i predaje, što ima značiti da njime u svoju sadašnjost unosimo svoju skrivenu povijest.[2] Zbog toga osnovano možemo ustvrditi da tim svojim marom i radom iniciramo osebujnu koegzistenciju hrvatske filozofske prošlosti i hrvatske filozofske sadašnjosti. Onaj pak mar pomolit će se iz onog mnogoglasja kojim odzvanja prošlost svakog

* Ova knjiga ustvari je moj znatnije dopunjeni i u dobroj mjeri prerađeni magistarski rad što sam ga 16. siječnja 1995. obranio na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pred komisijom, u sastavu koje su bili: prof. dr. Danilo Pejović (predsjednik), prof. dr. Branko Despot (mentor) i doc. dr. Ante Čović.

[1] Na našoj obvezi takve reprivatizacije upirao sam već i u nekim svojim ranijim, (nefilozofskim) radovima.

[2] Usp. Hans Georg Gadamer, *Istina i metoda,* prev. Slobodan Novakov, Sarajevo 1978, str. 192.

naroda, te koje ispunja i našu povijesnu svijest.[3] »Mi sadašnji« uvijek smo u poslu primopredaje, dakle primopredajnici, posrednici, posrednici koji primaju u naslijeđe i predaju dalje u baštinu. Ti posrednici dakle u izvjesnom smislu također oporučuju, svagda kao živa spona između oporučitelja i baštinika. Koliko i čime su to baštinici zaduženi, oni isti će to promjeriti svojim vrednovanjem kojemu će nužno prethoditi jasno razumijevanje. Istom tada bit će moguća pretvorba zamrle smisaonosti u živi smisao. Vrednovatelji i čuvari hrvatske filozofske baštine zapravo su umni čitatelji jednog dijela hrvatske pisane baštine, čitatelji-umnici koji nam nadomak primiču prošlost u sadašnjosti; umnici-čitatelji koji nam pomažu da spoznamo i upoznamo jedan dio svoje dosad nepoznate prošlosti. A to naše znano nepoznavanje vlastite prošlosti koja dijelom pripada tuđini, potvrđuje sumnju u nesigurnost tuđinskog pričuvišta oporučene nam, nerijetko unikatne imovine.[4]

Na ovome mjestu bih dopunio Franju Zenka, da se naime »otužna sudbina«, kad su u pitanju još neobjavljeni rukopisi, osim na djelo i autora, proteže i na cio narod kojemu taj autor pripada.[5] Kodeks znanstvenog poštenja i istinske domoljubnosti nalaže nam da to ni u jednom času ne smetnemo s uma.

Na temelju raspoloživih spoznaja u hrvatskoj etičkoj historiografiji, s dosta sigurnosti možemo ustvrditi da se ne može govoriti o bogatijoj i snažnijoj hrvatskoj etičkoj tradiciji. Valjat će dakako dosadašnje spoznaje i dosadašnja istraživanja daleko više produbiti da bi se to onda moglo s mnogo više sigurnosti ili čak s potpunom sigurnošću ustvrditi. Nu, već sada možemo barem dosta jasno nazrijeti da su hrvatski filozofski pisci i mislioci u svojoj filozofskoj prošlosti izrazito manje bili skloni sustavnijim etičkim tematizacijama i problematizacijama. Okretali su se radije drugim ograncima filozofskog stabla, navlastice logici i metafizici.

Prostor namijenjen ovim preliminarnim i poticajnim razmatranjima ne dopušta dakako sustavniji pristup razglabanju o obrisima sadašnjeg i budućeg hrvatskog etičko-filozofskog korpusa.

[3] Usp. *Istina i metoda,* 317.

[4] Na ovom mjestu valja upozoriti da će svako pisanje buduće Povijesti etike u Hrvata biti nezamislivo bez priloga u hrvatskom filozofskom časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* Zagreb.

[5] Franjo Zenko, »Etika Grge Čevapovića, filozofsko-teološkog pisca modernističkog nagnuća«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 16(1990.), br. 31–32, Zagreb, str. 168.

To znači da se u ovim razmatranjima predmnijeva konspektivan nacrt za daljnje utiranje puta do konačne razradbe Povijesti etike u Hrvata. Zadovoljit nam se stoga ovdje izloženim, čime nam se ipak jedva dovidno otvara pogled na dosad uglavnom neoranu pustopoljinu. Bit će to sažetak etičke tradicije u Hrvata, sažetak ipak dugovjeke baštine.

U Hrvatskoj se, možemo ustvrditi, istom krenulo sustavnijom obradom etičke tradicije u Hrvata, e da bismo već sada mogli znati za prvo hrvatsko etičko djelo. Nu, iz izlaganja u nastavku može se utvrditi koja to etička djela u Hrvata, ako nisu prva, a onda zasad najdalje sežu u filozofsko-etičku povijest hrvatskog naroda. Razvidno je k tome također da ti časni primati pripadaju hrvatskim umnicima sa hrvatskog juga, iz Dalmacije.

Ako je točno, kao što to tvrde mnogi stariji i noviji pisci, da je Fr. Paulus Hungarus (Pavao iz Ugarske) rodom iz Hrvatske, dakle Hrvat, onda već u 13. stoljeću možemo govoriti o jednom hrvatskom etičkom djelu. Ostavljajući postrance za nas ovdje manje važne dosad poznate i istražene potankosti iz života Pavla iz Ugarske, odmah ćemo ustvrditi da je Pavao, osim više drugih, napisao i jedno djelo koje je dosad tri puta tiskano: *Summa de poenitentia* (o. 1220). Pavao ga je napisao na poticaj sv. Dominika s kojim je blisko surađivao. *Summa de poenitentia* sastoji se od dva različita dijela: »Summa de confessione« i »Tractatus de vitiis et virtutibus«. Pažnju nam dakako ovdje više privlači »Tractatus«. O odjecima ovog Pavlova djela rječito govori činjenica da je djelo do sada doživjelo tri izdanja: dva na latinskome (1723. i 1880) i jedno na nizozemskome (1919).[6]

Raspravu trogirskog dominikanca i zagrebačkog biskupa Augustina Kažotića o tvarnim dobrima Krista i njegovih učenika (*De paupertate Christi et apostolorum*) valja uzeti za jedno ranohrvatsko kršćansko-etičko djelce koje zbog predmeta svoga raspravljanja trebamo svakako uvrstiti u hrvatski (kršćansko-) etički repertorij. Ta je Kažotićeva rasprava vezana uz njegov prisilni bo-

[6] Iscrpnije o životu i djelu ovog spornog dominikanca iz prve polovice 13. stoljeća, inače profesora prava na Bolonjskom sveučilištu i osnivača ugarske dominikanske provincije, a zatim o tome je li Pavao bio Hrvat (za talijanskog povjesničara Vincenza Fontanu, primjerice, bio je Dalmatinac), te najposlije o tome koliko je (50) poznatih rukopisa tog Pavlova etičkog djela rasuto diljem Europe (a važniji od njih i po kojim knjižnicama), vidi kod Sjepana Krasića, »Fr. Paulus Hungarus seu, ut alii volunt, Dalmata O.P! Jedna zanimljiva ličnost iz XIII st.«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 4(1978.), br. 7–8, Zagreb, str. 131–156.

ravak u Avignonu. Sačuvana je u rukopisu Vatikanske knjižnice: Vat. lat. 3740, fol. 136c–140c. Rukopis sadrži Kažotićevu raspravu o siromaštvu. Kreće se u okviru pitanja o tome jesu li Krist i apostoli nešto imali, što su imali, koliko su imali, čemu im je to služilo i kako su se oni prema tome odnosili. O odjecima Kažotićeve rasprave govore tri redakcije vatikanskog rukopisnog predloška. Dosad je naime Kažotićeva rasprava tri puta tiskana: Venecija 1782; 1956; Trogir–Split 1959.[7]

Već u 14. stoljeću dobili su i Hrvati svoj *Fiore di virtù: Cvet vsake mudrosti*. Bila su to onodobno vrlo uvažena i vrlo popularna filozofsko-moralna razmatranja, na stranicama kojih su se mogle pročitati mudre riječi o ljubavi prema Bogu, bližnjemu, ženama, potom o zavisti, blagodati mira, o srdžbi, škrtosti, istini, strahu, laži, mudrosti, itd. Sve to sadrže 24 članka tog srednjovjekovnog hrvatskog filozofsko-moralnog vademekuma.

Ubilježbom dvaju etičkih djela iz 15. stoljeća u hrvatski etički repertorij vidno popunjavamo praznine za to razdoblje, te znatno obogaćujemo buduću Povijest etike u Hrvata dvama prilozima koji pripadaju već dobro poznatom hrvatskom latinistu i humanistu Nikoli Modruškom. U pitanju su naime njegova djela: *De mortalium felicitate* i *De humilitate*. Dok je prvo doživjelo čak kritičko izdanje (1975), drugo još uvijek tvori, zajedno s još jednim njegovim djelom (*De bellis Gothorum*), *Codex Corsianus*.[8] Valjat će isto tako proučiti koliko u etiku zadire i njegovo rukopisno djelo *De consolatione*.

Svojim radom »Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića«[9] Vladimir Filipović je programatski naznačio kako nam tek valja utvrditi koliko duboku brazdu je zaorao ovaj hrvatski filozofski i religiozni pisac iz 15. i 16. stoljeća. Daleko je dopro umnik čije je etičko-filozofsko svjetonazorno promišljanje pre-sudno za razumijevanje duha i prilika čitavog jednog vremena, Marulićeva vremena.[10]

[7] Augustin Pavlović-Franjo Šanjek, »Augustin Kažotić, rasprava o siromaštvu«, *Croatica christiana periodica*, 1(1977.), br. 1, Zagreb, str. 70.

[8] Serafin Hrkać, »Nikola Modruški«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 2(1976.), br. 3–4, Zagreb, str. 150–153.

[9] *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 9(1983.), br. 17–18, Zagreb, str. 3–22.

[10] O bogatoj kršćansko-etičkoj ostavštini Marka Marulića v. Josip Badalić, »Bi-bliografija Marulićevih djela i radova o životu i djelima Marulićevim«, *Zbornik Marka Marulića* 1450.–1950., Zagreb 1950., str. 321–333.

Kao malo koji, pogotovu stariji hrvatski etički pisac dosad je obrađen Vrančićev sugrađanin, humanist i polihistor Ivan Polikarp Severitan Barbula. To međutim ne znači i ne smije značiti da se ne može krenuti i dalje od tih obrada. Svaki pisac i njegov kasniji obrađivač uvijek bi se mogli suglasiti u jednome: nikad dorečeno, nikad do kraja domišljeno. Navedimo najzad djelo s kojim je Barbula ušao u povijest etike u Hrvata: *Dionisii: Appollonii: Donati: de octo orationis partibus libri octo ad novam: et optimam limam deducti: et Senece Iunioris: Catonis: cordubensis ethycorum: libri quattuor: cum commentariis. M. Io. Policarpi Seueritani Sibenicensis: dalmate predicatorum ordinis: opus aureum nuper ad vnguem excussum*. Impressum fuit hoc opus Perusiae apud Leonem: per Cosmum cognomine Blanchinum Veronensem: Anno a deiparae virginis partu. 1517. die 22. Ianuarij die vero Iouis; (2. ed.) Mediolani, Per Augustinum de Vicomercato, ad instantiam Ioannis Iacobi et fratribus de Legnano, 1520.

Već je i sam F. Vrančić mogao za svog ranog naukovanja doznati za hrvatsko etičko djelo iz pera hrvatskog protestantskog teologa i filozofa Matije Vlačića Ilirika (Matthias; Sanctae, Flacius Illyricus): *Gnothi seautón. De essentia originalis justitiae et injustitiae seu Imaginis Dei et contrariae*, Basileae, Per Petrum Pernam, 1568. Budući obrađivač Vlačićeva etičkog djela morat će svakako držati na pameti mjesto koje u povijesti hrvatske teološke i filozofske misli zauzima Matija Vlačić iz Labina. Međutim, mnoga kršćansko-etička pitanja dodirnuo je M. Vlačić na stranicama svoga poznatog djela *Clavis Scripturae Sanctae seu de Sermone sacrarum literarum, plurimas generales regulas continens*, I–II partes, Basileae 1567. Dovoljno je prelistati iscrpna kazala (Indices) na kraju obaju opsežnih svezaka.

Svoju problematizaciju Petrićeve usporedbe Aristotelove i Platonove praktične filozofije, zatim Aristotelovih argumenata protiv Platonovih *Zakona*, te najzad Petrićeve analize Aristotelovih primjedaba Platonu, izloženih u *Velikoj etici*, Mihaela Girardi-Karšulin u svojoj je knjizi o Frani Petriću[11] vrlo dobro naslovila kao (Petrićev) »Pokušaj integriranja Aristotelove etike u platonizam«. Iz tog poglavlja posve je razvidno što najveći hrvatski renesansni filozof misli i piše »o ključnim etičkim problemima, tj. o bitnim razlikama u učenju Aristotela i Platona«, što sve »Petriću služi samo zato da bi razvio jednu aristotelizirajuću interpretaciju Pla-

[11] *Filozofska misao Frane Petrića*, Zagreb 1988.

tona«.[12] Nepotrebno je posebice isticati s kojim će sve mogućim amplifikacijama budući hrvatski istraživači obogatiti hrvatsku etičko-filozofsku historiografiju na tu temu.

»Conclusiones de virtutibus numero 100« Pavla Skalića odredit će zasigurno mjesto njihova autora u Povijesti etike u Hrvata. Mnogi od tih Skalićevih »zaključaka« njegove su prihvatljive ili neprihvatljive etičke odrednice koje su već njihovu autoru mogle na drugom mjestu poslužiti za elaboraciju cjelovite rasprave »De virtutibus«[13] Ali, to nije jedino mjesto kod P. Skalića gdje možemo naći sve ono što nam je on namro kao etički pisac. Mnogo je naime etičkog zrnja rasuto na stranicama njegove Enciklopedije, u što ćemo se brzo uvjeriti prelistamo li nešto pomnije »Rerum et verborum in P. Scalichii Operibus memorabilium Index« (*Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon*, Basileae 1559).

Hrvatskoj filozofskoj historiografiji zapaženo je i nadasve poticajno prinio Juraj Božitković svojim bio-bibliografskim prilozima o manje poznatim franjevačkim filozofskim piscima. Upoznao je tako taj makarski profesor hrvatsku filozofsku i širu znanstvenu javnost s 22 filozofska imena. Samo dvojica od njih ušli su u hrvatsku etičku tradiciju: Andrija Dorotić svojim rukopisom *Ethicae libri tres* (Romae, c. 1793) i Ante Petrić svojim djelom *Krepost i dobro shvaćeni interes*. A. Dorotić je nepuna dva stoljeća čekao na svoga obrađivača.[14] Poticajan je J. Božitković svakako bio za Vicka Kapitanovića koji je čak osam od Božitkovićeva 22 franjevca – filozofa suvremenije kodikološki obradio.

Svaki (budući) hrvatski etički historiograf tek će se neznatno okoristiti za predmet svoga istraživanja inače temeljito priređenim radom Vicka Kapitanovića.[15] Franjevačke filozofske pisce i mislioce (njih 13, izuzev A. Dorotića) većma su zanimali peripatetičko-skotistički, prvenstveno logički i metafizički, negoli kršćansko-etički problemi.

[12] M. Girardi-Karšulin, nav. djelo, str. 80 i 82. U toj svojoj problematizaciji diskurzivne linije Platon-Aristotel-Petrić Mihaela Girardi-Karšulin konzultira u prvom redu filozofski spis F. Petrića *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581., i to posebice sedmu knjigu drugog i sedmu knjigu trećeg sveska.

[13] *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus*, t. II, Coloniae 1571., str. 743–748.

[14] Damir Barbarić, »Etika Andrije Dorotića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 10(1984.), br. 19–20, Zagreb, str. 49–59.

[15] Vicko Kapitanović, »Latinski filozofski rukopisi u franjevačkoj knjižnici u Makarskoj«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 18(1992.), br. 35–36, Zagreb, str. 201–245.

U odnosu na druge rasadnike hrvatske filozofske baštine, knjižnica fojničkog samostana posjeduje poveći broj rukopisa etičkog sadržaja, od sveukupno 14 autora. Serafin Hrkać ih je marno kodikološki obradio. Pune ruke posla čeka svakoga onoga tko se nakani šire sadržajno obraditi šest rukopisa s problematikom iz kršćanske etike. Ovdje nam pažnju posebice privlače dva rukopisa s naznačenom izvornom signaturom: Rkp. 51 *Isagoge in ethicam christianam*; Rkp. 52 *Ethica christiana communis*.[16]

Nikakvo zanimanje za (kršćansko-) etičke probleme nisu očitovali ni hrvatski filozofski pisci 18. stoljeća s periferije hrvatskog etnikuma. Ante Sekulić ih je nabrojao 25, ne računajući neke bezimene rukopise. Hrvatske Podunavce također su više privlačile Aristotelova logika, fizika i metafizika nego etičko tematiziranje.[17]

Iz skripata jednog hrvatskog etičkog pisca naukovali su slušači Sveučilišta u Trnavi. Punu bibliografsku referencu nalazimo u Bibliografiji Š. Jurića: *Tractatus de virtutibus auditoribus distributus, dum in..., Universitate Tyrnaviensi ... Assertiones ex universa philosophia publice propugnaret Joannes Macskovics praeside Antonio Purgstall.*

Stručnom obradom posljednjeg (četvrtog) dijela školskih skripata iz god. 1748. pod naslovom *Tractatus de logica, mathesi et physica cum commentario in X libros Ethicorum Aristotelis*, neki marni prinosnik dat će svoj filozofsko-historiografski udio za buduću Povijest etike u Hrvata. Obavljenim poslom zasigurno će pridonijeti jasnijem uvidu u recepciju peripatetičko-etičkog tezarija na nekom hrvatskom mudroslovnom učilištu. Nas bi ovdje posebice zanimali odlomci *De virtutibus* i *De vitiis et passionibus* na str. 12–20. Rukopis se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 3473 – St. sign. SM. 39. B. 28).

U istom desetljeću 18. stoljeća piše svoje dvije etičke rasprave fra Ivan Lukić, profesor filozofije u Požegi, Budimu i Osijeku. F. E. Hoško je međutim nejasan kad su mu Lukićeve rasprave »De virtutibus theologicis« i »De virtutibus moralibus in communi« »dogmatski traktati«.[18]

[16] O svemu tome vidi šire u: Serafin Hrkać, »Fojnički filozofijski rukopisi na latinskom jeziku«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 8(1982.) br. 15–16, Zagreb, str. 125–166.

[17] Ante Sekulić, »Filozofska baština hrvatskih podunavskih pisaca XVIII. stoljeća«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 4(1978.), br. 7–8, Zagreb, str. 225–249.

[18] Franjo Emanuel Hoško, »Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću«, *Kačić*, 8(1976.), sv. VIII, Split, str. 172.

Među teološkim raspravama Franje Ivanovića Požežanina nalazi se i rasprava *De virtutibus theologicis* (str. 79 +/9/). Po ovaj spis neće trebati poći u Budim. Spis je naime pripadao knjižnici franjevačkog samostana u Iloku (sign. E 106). Nu, ovog časa nepoznata mi je sudbina dotičnog spisa nakon srpsko-crnogorske agresije i devastacije svega hrvatskog, katoličkog i kulturnog.[19]

Istraživačima filozofske baštine podunavskih hrvatskih franjevaca ostao je nedostupan rukopisni svezak s dvjema etičkim raspravama bačkog Hrvata i franjevca Ladislava Spaića: *De actibus humanis* i *De virtutibus theologicis* (Budae, 1773–1774). Za njegovo uklapanje u hrvatski etičko-filozofski korpus valjat će istraživačima hrvatske filozofske baštine poći u Budim, u knjižnicu budimskih franjevaca (sign. K. II 31) koja je L. Spaiću za njegove profesure na visokoj bogoslovnoj školi generalnog učilišta u Budimu zasigurno bila vrlo dobro poznata.[20]

Konačna riječ »o cjelini i cjelovitosti Dorotićeve filozofije«[21] pretpostavlja i obuhvatniju razradu etike A. Dorotića.[22] Damir Barbarić je marno zaplužio u tom pravcu svojim dvama vrijednim prilozima. Neka buduća umna snaga, u suputništvu s D. Barbarićem, tim obrađenim segmentom Dorotićeve filozofije stajat će bliže gore naznačenoj cjelini i cjelovitosti Dorotićeve filozofije.

God. 1805. izdao je Franjo Ksaver Fuchs u Trnavi svoje djelo *Moralis philosophiae christianae de virtutibus et vitiis tractatus.* Za to izdanje Š. Jurić navodi da je »altera post Posoniensem«.[23]

Još uvijek, punih 180 godina strpljivo čekaju na svoju obradu dva rukopisa s etičkim sadržajem u samostanskoj knjižnici u Kraljevoj Sutjesci: Rkp. 1 *Introductio in ethicam christianam* i rkp. 3 *Ethica communis*. U kodikološkoj obradi tih rukopisa S. Hrkać nazrijeva da oba pripadaju istom (zasad nepoznatom) autoru. Oba rukopisa na kraju sadrže *Index rerum*.[24]

[19] Franjo Emanuel Hoško, »Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu«, *Nova et vetera*, 28(1978.), sv. 1–2, Sarajevo, str. 113–179.

[20] Isto, str. 170.

[21] Damir Barbarić, *Filozofija Andrije Dorotića,* Zagreb 1987., str. 198.

[22] *Ethicae libri III,* Romae (c. 1793).

[23] V. *Additamentum* I, str. 56 (br. 252). Hrvatska filozofska javnost morala bi već jednom dočekati obradu i tog hrvatskog etičkog, dvaput izdanog djela.

[24] Serafin Hrkać, »Filozofijski rukopisi na latinskom jeziku franjevačke biblioteke u Kraljevoj Sutjesci«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 4(1978.), br. 7–8, Zagreb, str. 257–288.

Valjat će provesti obuhvatniju raščlambu prinosa etici u Hrvata Simeona Čučića, no što je to dosad učinjeno.[25] Kao što je dobro poznato, od g. 1808. do 1828. na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu predavao je logiku, metafiziku i moralnu filozofiju Žumberčanin (iz Pećna), grkokatolički svećenik i doktor filozofije (doktorirao na Peštanskom sveučilištu g. 1806.) Simeon Čučić. Uza svoj nastavno-predavački rad, latio se k tome posla tradicionalnog sistematiziranja i diobe filozofije. Učinio je to u deset knjiga. Nas ovdje dakako zanimaju one knjige u kojima je S. Čučić izložio etičku problematiku. Etičko-filozofskim problemima autor je namijenio osmu, devetu i desetu knjigu svoga tada uvaženog filozofsko-teološkog kompendija: 8. *Praxeologia*; 9. *Anthropologia*; 10. *Ascetica*.[26] Kod najnovijeg hrvatskog povjesničara filozofije, Branka Bošnjaka, pobuđuje zanimanje činjenica što S. Čučić uvodi prakseologiju (koja obrazlaže opća načela ćudorednih istina) kao opći uvid u načela ćudoređa. Time S. Čučić, obrazlaže B. Bošnjak, ističe Aristotelov etički problem da je svrha čovjekova djelovanja dobro. To djelovanje (*praxis*) može imati svoju vrijednost samo kada je osmišljeno. Dopunu tvore antropologija (koja objašnjava dužnosti pojedinaca) i ascetika (vježbanje u krepostima).[27]

Zacijelo su mnogo toga zanimljivog prinijeli kandidati na bivšoj Isusovačkoj i tadašnjoj Kraljevskoj akademiji u Zagrebu u prvoj polovici 19. stoljeća svojim etičkim javno-raspravnim tezarijima, tzv. *Positiones ex ethica*. Pročitavanjem tih tezarija bit će moguće utvrditi stupanj izvornosti etičkog promišljanja hrvatskih studenata iz tog vremena.[28] Uz navedene *Positiones ex ethica* za nas ovdje imaju svoju važnost *Tentamina publica ex ethica* iz istog razdoblja, koja se redomice mogu naći u NSB-u.

Premda je Juraj Politeo Splićanin dovoljno duboko zabrazdio pustopoljinom hrvatske filozofije, za nj se nije našlo mjesta za barem deset redaka na lijevoj ili desnoj kolumni *Leksikona filo-*

[25] Erna Banić-Pajnić, »Simeon Čučić, kratak prikaz njegova najznačanijeg djela *Philosphia critice elaborata*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 3(1977.), br. 5–6, Zagreb, str. 79–101.

[26] »Totam *Ethicam* in tres partes divido: quarum prima proponet generalia veritatum moralium principia, dicta Praxeologia. Altera explicabit officia ad forum internum pertinentia, vocatur Anthropologia. Tertia rectandae virtutis et fugiendi vitii vias suppeditabit, et haec nominatur Ascetica. Praxeologia universarum principia veritatum moralium proponit, per quae naturam actuum humanorum, eorumque effectus examinat«. Navod Branka Bošnjaka, *Povijest filozofije*, sv. 3, Zagreb 1993., str. 627.

[27] Isto.

[28] Vidi Šime Jurić (coll. et dig.), *Croatiae scriptores latini recentioris aetatis*, Zagrabiae 1971., str. 24–25.

KNJIŽNICA ZAGREB OSNOVNA ŠKOLA Ivana Gundulića

zofa Danka Grlića. Manje je sve to skupa oprostivo u drugom izdanju, ukoliko je cjelokupna hrvatska, a i izvanhrvatska filozofska javnost punih pet godina prije pojave drugog izdanja spomenutog Grlićeva *Leksikona* solidno upoznata s imenom i djelom tog darovitog splitskog i hrvatskog mislioca i filozofskog pisca.[29] Jednako bi i nama ovdje bilo neoprostivo i najkraće se ne osvrnuti na Politeove temeljne etičko-moralne postavke i zasade koje sasvim sigurno valja uzeti za zrele plodove Politeova cjeloživotnog studija unutrašnjeg života. Tako, razgraničuje moral od spekulacije etike. Nadalje, dok čovjek u svom djelovanju ima na pameti ćudoredno načelo, etički gimnasticira u Jodlovu smislu, uvježbava se, priučava na moralno dobro, što će čovjeka osnažiti da ispravno postupa. U Pavlovu retku: »Samo će vas istina činiti slobodnima«, nalazi srž značenja moralne istine. Slobodu povezuje s problematikom pravde. Nu, pravo mu je daleko od vrline. Moralnost izjednačava s respektom prema moralnom zakonu. Stoga, utrnućem tog respekta počinje cvjetati skeptički duh smiješnoga. Razlog opstojanja (*raison d' être*) najbolje izražen nalazi u volji. Uvjeren je da respekt prethodi dužnosti kojoj, za razliku od Kantove etike, nije posvetio mnogo pozornosti. U svojim moralno-etičkim razmatranjima skloniji je novijem filozofskom nazivlju.

Nadati se da u pogledu integracije etičkih nazora u budući hrvatski etičko-filozofski korpus, kao i aplikacije etike na povijest hrvatskog filozofa Đure Arnolda neće ostati na onome što je u tom pravcu prinio Branko Despot.[30] Budućem istraživaču hrvatske etičke baštine zadaća je prebrati Arnoldovo zrnje, te izlučiti ono što pripada isključivo ovom hrvatskom etičkom piscu.

Svoje mjesto zaposjest će u hrvatskom etičko-filozofskom ateneju i Josip Stadler, profesor na Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu, te metropolit i nadbiskup vrhbosanski. Smatrao je da će njegov filozofski kompendij u šest svezaka (*Filosofija*, sv. 1–6, Sarajevo 1904–1915) ostati krnj, ne zaokruži li ga etikom. Valja istaknuti da je J. Stadler u poštenju i poštenom djelovanju vidio pretpostavku ispravnog voljno-etičkog djelovanja.

Franju Markovića je na poseban način zanimala etičnost (njegova) naroda, tj. etičko bivstvo ili cjelokupna slika etičkog mišljenja. Da bi tu etičnost doista i očutio, posegnuo je za trima zbirkama poslovica. Marković je u ovoj svojoj raspravi izvoran prvenstveno time što je za predmet svojih etičkih promišljanja

[29] Heda Festini, *Život i djelo Splićanina Jurja Politea,* Zagreb 1977.

[30] Branko Despot, *Filozofija Đure Arnolda,* Zagreb 1976., str. 77–89.

uzeo poslovice, i to poslovice svoga naroda.[31] Nu, »racionalistički magister vitae« nije ostao samo u sferama, nazovimo je tako, »poslovične etike«. Vinuo se naime F. Marković u više sfere čovjekove »moralne ćuti«, te tako budućim hrvatskim etičkim istraživačima oporučio cio niz pitanja i odgovora koji se izravno ili neizravno tiču oduhovljavanja i osmišljavanja prirodnih odnošaja u životu čovjeka. Valjat će tako povjesničarima etike u Hrvata pretresti što je to za F. Markovića bila primjerice logika etičkih odnošaja, što »moralna ćut«, zatim »fizika u etici«, evolucionistička, Darwinova etika; na što smjera njegova kritika Spencerove biologijske etike; zašto je F. Marković često bio nesklon primjeni biologijskih principa na etički život; u kojem je to smislu ćudorednost životni red; koji su to preskoci i zaobilasci isključeni u etičkom držanju naspram prirodnim zakonima; u kojem je to smislu etička ideja propenzivna; je li etička ideja svrha po sebi (Selbstzweck); zašto »ethos« nije neosporan posjed ili miran tečaj, nego besprekidno zalaganje i osvajanje, ne užitničko mirovanje, nego pregalačko nastojanje; što je to za F. Markovića etički idealizam; o kojim je oblicima popularne etike riječ kod F. Markovića; u kojem to smislu etika zdrava razuma supsumira život pod pravilo; opovrgava li sam život Markovićevu tvrdnju da je racionalizam sam po sebi u etičkom pogledu donekle neutralan[32].

24. veljače 1907. održao je Albert Bazala u Ljubljani predavanje pod naslovom »Etika in politika«. Odmah potom predavanje je izišlo u nakladi konzorcija »Slovenske Gospodarske Stranke«, a tiskano u »Učiteljskoj tiskarni« u Ljubljani. U svom kratkom ali obuhvatnom pregledu (49 stranica) državne misli od Platona do J. S. Milla, A. Bazala dosljedno upire na tome kako ne stoji »da *etika in politika nista v nikakem odnošaju*«; da *»politika leži na podlogi etike«;* da *»politika je nujno (neizogibno) podrejena morali in se gradi na morali«*, te da stoga *»etika in politika prirodno ideta zajedno«*.[33] Za nas je ovdje posebice važno što nam se već na

[31] Franjo Marković, »Etički sadržaj naših narodnih poslovica«, *Rad* JAZU, knj. 96, Zagreb 1889., str. 167–227. U prilog tvrdnji o izrazito idealističko-etičkom karakteru problematike u dramaturgiji austrijsko-hrvatske književnice Camille Lucerne (pseud. C. Milović) govori i naslov jednog poglavlja u knjizi *Baladen der »Unbekannten« (Studienblättchen zur kroatischen Volkspoesie),* Zagreb 1943., str. 23–28: »Ein Grundproblem der Ethik in Spiegel kroatischer Frauenlieder«. Na ovome mjestu spominjem sve to zato što se temeljni etički problemi podjedno zrcale i odražavaju kako u hrvatskim narodnim poslovicama tako i u (narodnim) pjesmama o ženama.

[32] O tim i drugim pitanjima vezanima uz Markovićeve etičke problematizacije – v. Albert Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, Zagreb 1974., str. 94–111.

[33] *Etika in politika*, Ljubljana 1907., str. 3–4, 7, 38 i 42.

samom početku Bazalina predavanja sam od sebe nadaje odgovor na pitanje što je moglo skloniti F. Vrančića da na kraju svog etičkog djelca dometne svoj zaglavak s onih deset političkih zapovijedi upućenih kršćanskom vladaru. Nigdje ni spomena o F. Vrančiću u predavanju A. Bazale, ali su nam zato Bazalini uvodni reci pobudili podsjećaj na nj: »Kadar se namreč govori o etiki in politiki, tedaj gre za faktorje, ki upravljajo naše življenje, ki nam kroje usodo ter odločujejo u naši sreči in nesreči; od njih je odvisno, ali bomo stali materijelno dobro ali propadali, od njih je odvisno, ali bomo popolnoma deležni blagodati kulture ali pa se bomo tudi v duševnem oziru vedno trudili za 'nosilci kulture'. *Etika in politika* – sta sili, izmed kojih hoče ena urejevati delovanje človeško, a druga giblje ono veliko telo, oni veliki organizem, ki mu pravimo država«.[34]

Svojim osebujnim promišljanjem *ethos*-a kao temeljne etičke kategorije,[35] Pavao Vuk-Pavlović osigurao je sebi mjesto u hrvatskom etičkom ateneju. Prema tome, zaslužuje dakako širu razradu od one koja je dosad urađena.[36] Između ostalog, Marija Brida upućuje na predavanja Pavla Vuka-Pavlovića iz etike (i estetike), te na seminare iz praktične filozofije, koji da znače jednu rijetko bogatu stranicu filozofske nastave na Zagrebačkom sveučilištu.[37]

U repertorij novije hrvatske etičke literature svakako spada i djelo zagrebačkog filozofskog i pedagoškog pisca Marijana Tkalčića *Etika od Platona do Nietzschea*. U svojoj je knjizi ovaj hrvatski etički pisac nastojao što sažetije prikazati »neke osnovne etičke probleme kako su ih u određenim društvenim uvjetima postavljali i riješavali istaknuti mislioci (europski, njih 14, od Platona do Nietzschea – prim. K. Č.) u sklopu svojih filozofskih nazora« (Predgovor). Odnos prema Bogu, ta religijska spona što čovjeka veže uz apsolut, za M. Tkalčića je osnov svih čovjekovih odnosa prema prirodnoj i društvenoj stvarnosti. A taj odnos i taj osnov, smatra nadalje M. Tkalčić, na poseban se način zrcale u riječima njemačkog liječnika, teologa, filozofa, sociologa i katoličkog mistika Franza Xavera Baadera: »Kako se čovjek odnosi prema Bogu, tako se odnosi prema sebi samome, prema svojim bližnjima, prema prirodi i duhovnom svijetu«.[38]

[34] Isto, str. 1.

[35] U dubljim razmišljanjima o tome otišlo se tako daleko da se već govori i piše o etici *ethos-a* (v. W. Kluxen, *Ethik des Ethos*, Freiburg i. Brisgau–München 1974.

[36] Marija Brida, »Etički problem u filozofiji Pavla Vuk- Pavlovića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 12(1986.), br. 23–24, Zagreb, str. 3–13.

[37] Vidi Marija Brida, *Pavao Vuk-Pavlović, čovjek i djelo*, Zagreb 1974., str. 12–17.

[38] Marijan Tkalčić, *Etika od Platona do Nietzschea,* Beograd 1957., str. 8.

Prilozima za buduću povijest etike u Hrvata na kraju 20. stoljeća valjat će pribrojiti promišljanje Pave Barišića o Starčevićevim pogledima na etiku kao izvornu znanost života.[39] Ostaje za prosudbu koliko je P. Barišić uspio u svom propitivanju Starčevićevih etičkih pogleda. Nu, zato je posve bjelovidno da se P. Barišić svrstao među one najnovije hrvatske filozofske baštinike koji su se s perom u ruci okrenuli i odazvali zovu hrvatske filozofske, ovaj put etičke tradicije.

Ovaj konspektivni *curriculum* našeg promišljanja povijesti etike u Hrvata završit ćemo jednim pokušajem izradbe svojevrsnog uvoda u filozofiju morala, znači etiku iz pera najnovijeg hrvatskog etičkog pisca, Ivana Kopreka: *Kao dio mene. Etika, prijateljstvo, krepost* (Zagreb 1995). Koliko god svjestan poteškoće pisanja o etici danas, I. Kopreku je posebice na umu uvesti svoga čitatelja na osebujan način u etičku tradiciju kreposti, ističući socijalni značaj etike. »Socijalnost« etike dolazi do izražaja već i u Koprekovu poimanju ishodišta moralnosti »iz susreta s drugim čija nazočnost zahtijeva pozornost i koja se doživljava kao poziv izlaska iz samoga sebe« (Predgovor). U ishodištu moralnosti valja tražiti smisao moralnosti koji se očituje u prepoznavanju poziva koji dolazi od drugoga.[40]

Ubuduće bi valjalo nastaviti s temeljitijim razradama djelâ, bilo rukopisnih bilo tiskanih, iz hrvatske etičke baštine barem onako kako se to dosad primjerice učinilo s M. Marulićem,[41] Barbulom Šibenčaninom,[42] Andrijom Dorotićem[43] i Grgom Čevapovićem.[44] U tom smislu također može se shvatiti koristan naputak Đure Arnolda: »Nama valja ljubiti sve, što je vriedno i plemenito u drugih – a nada sve to valja, da ljubimo ono, što je naše«.[45]

U ovako zadanom i zacrtanom poslu, baštinjeno se javlja u posve novim vrijednosno-obradbenim vidovima, prvenstveno u

[39] Pavo Barišić, »Etika kao znanost života«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 19(1993.), br. 37–38, Zagreb, str. 169–191.

[40] Dvjema svojim ranije objavljenim knjigama Ivan Koprek je već obogatio stranice buduće Povijesti etike u Hrvata: *Ethos und Methodos des Philosophierens. Die moderne Orientirungskrise und ihre Therapie im Denken von K. Jaspers* (1988.); *Antropologijsko-etičke studije i eseji* (1992.).

[41] Vidi bilj. 9.

[42] Krešimir Čvrljak, »Humanist, polihistor i filozof Ivan Polikarp Severitan Barbula Šibenčanin i njegov komentar Seneki pogrešno atribuiranih etičkih distiha Dionizija Katona«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 12(1986.), br. 23–24, Zagreb, str. 177–217.

[43] Vidi bilj. 14 i 21.

[44] Vidi bilj. 5.

[45] Đuro Arnold, *Etika i poviest*, Zagreb 1879., str. 52.

svrhu uklapanja u hrvatski etički korpus. Dosljedno tome, zaposjednuće baštine moguće je uzeti kao volju za trajanjem. Volju za baštinom, kazano filozofski.

* * *

Obradbeni pokušaj s etičkim djelcem F. Vrančića koje pripada hrvatskoj filozofskoj tradiciji, ima između ostaloga za cilj da se o tom djelcu napokon progovori i piše u hrvatskoj i europskoj povijesno-filozofskoj retrospekciji. Svojim prinosima duhovnoj i tvarnoj europskoj kulturi F. Vrančić je punopravan baštinik i dionik europske tradicije koja počiva na samim temeljima antičkog duhovnog univerzuma. U budućim istraživačkim programima hrvatske povijesno-filozofske baštine, Vrančićeva *Kršćanska etika* bit će nekome plići a nekome dublji kop. U njegovu pristupu samozadanoj etičkoj problematici nazočan je, a i razvidan onaj povijesno-filozofski *prius* i *posterius*. Poglaviti je dakle cilj ovoga obradbenog pokušaja: *Kršćansku etiku* Fausta Vrančića konačno uvrstiti među duhovna dobra hrvatske povijesno-filozofske baštine, prvenstveno za jednu povijesnofilozofski integriranu hrvatsku etiku, što znači među dobra hrvatske znanstvene zajednice uopće, a time najzad odrediti joj mjesto u sklopu europskih i etičkih promišljanja.

Vrančićevoj *Kršćanskoj* etici pristupio sam s motrišta filozofije života ili naprosto kao filozofiji života. Razlozi se dakako mogu odasvud steći. Nu, put u svom traženju svatko želi prikratiti. Za time ćemo i mi ovdje uznastojati.

Upravljenost svih hotnji kršćanskog kreposnika k još neosvojenim vrhuncima ustvari je njegova ovozemna svjetonazorna upravljenost dok hodi stazom svoga zemnog života. Problemi života, kako obiteljskog tako i javnog, kršćanskom etičaru se nàdaju samo *sub specie finis ultimi*. Filozofski vrednovati, a to znači prvenstveno filozofski opravdati čovjekov čudoredni život, čovjekova je zamisao koja je stara koliko i iskonska ljudska zamisao u potrazi za pravom i konačnom svrhom ovozemnog života. U toj pak potrazi izvjesno je barem jedno: čovjekov siguran hod prema kršćanskoj filozofiji kao predvorju svetišta objavljene istine u Origenovu smislu.[46] Svakom vrednovatelju kreposti, nadalje, filozofija je štoviše neophodna, prvenstveno zbog njezine okrenutosti istini. Osim što ta, istini okrenuta filozofija oblikuje one Vicove heroje, čovjeka k tome osposobljava da pojmi krepost u njezinoj ideji, odnosno prevlači čovjekovim licem

[46] F. Šanc, *Povijest filozofije I*, Zagreb 1942., str. 251.

rùmēn kao boju stida. U svakom drugom ranijem ili kasnijem značenju ovdje se ne želi pojmiti filozofiju života.[47]

U takvom odnosu prema životu čovjek se posvudno susreće sam sa sobom. U ovom misaonom hodu stižemo na trag Aristotelova razmišljanja. Aristotel se u svom etičkom razmišljanju tako visoko izdigao da je svoju etiku nazvao filozofijom ljudskog života. U tom smislu je Aristotel filozof života. Postavio je dakle Aristotel (svoju) etiku u službu života. Primakao je na taj način čovjeku luč uz koju će mu život biti jasniji, razumljiviji, pojmljiviji. Primakao je luč da čovjek uzmogne spoznati vrijednost, polučiti cilj i dokučiti smisao ljudskog života. Kad Akvinac primakne još svoju, kršćaninu će to *a fortiori* biti moguće. Vidjet ćemo u nastavku čime je sve posuta staza čovjekova zemnog života. Vrednotama duha, nu posut je taj put i s vrednotama uma, srca i tijela. Svakom ovozemnom putniku na volju je prignuti se u njegovoj razumnosti i (slobodo)voljnosti, ne bez napora doduše, a nerijetko i bez krvi, znoja i boli, kako ćemo vidjeti. Dakle, razumnost i voljnost možemo također uzeti za ona dva Augustinova krila, lepetom kojih se čovjek može vinuti k željenim vrhuncima.

Svaki pionirski znanstveno-istraživači pristup nekom, nazovimo ga tako, djevičanskom štivu doziva u pamet slično iskustvo Tita Lukrecija Kara: »Kročim poljanama Muza, ni od koga gaženim prije...«.[48] U tom smislu ne možemo nažalost zasad govoriti o nikakvim reinterpretacijama Vrančićeve *Kršćanske etike*.

Dva filozofska spisa F. Vrančića jedina su zasad dva poznata i dostupna svjedočanstva za uvid u Vrančićevu, uz onu prirodoznanstvenu, sada i filozofsku liniju razmišljanja.[49]

[47] Ovaj pristup Vrančićevoj *Kršćanskoj etici* s motrišta filozofije života valja uzeti u smislu filozofije života kao onog dijela filozofije koji se odnosi na smisao, ciljeve i vrijednosti ljudskog života. Svakodnevno kolokvijalno razumijevanje filozofije života kao »životne mudrosti« ostaje duboko ispod razine takvog vrednovanja filozofije života. Aritikulacijom filozofije života kao »životne mudrosti« istaći će se prvenstveno tzv. francuski »moralisti«. (npr. Michel Eyquem de Montaigne, François duc de La Rochefoucauld, Jean de la Bruyère, Luc de Clapiers marquis de Vauvenargues i dr.) Mnogi kasniji predstavnici, sve do najnovijih, takvih filozofija odredit će sebi mjesto u novijoj i najnovijoj povijesti filozofije već prema tome koju su sferu života uzeli za svoje misaono-svjetonazorno pribježište.

[48] Tit Lukrecije Kar, *O prirodi*, prev. Marko Tepeš, Zagreb 1952., IV, 1.

[49] S time što je F. Vrančić napisao ova dva filozofska djelca, malo je tko u povijesti filozofije poput njega ovako cjelovito opovrgao stav stoičkog filozofa Aristona Ćelavog sa Hiosa koji je pokušavao odbaciti fiziku i logiku uz obrazloženje da je fizika izvan naših moći, a da nas se logika uopće ne tiče. Uvažavao je samo etiku koja da se čovjeka jedino tiče. (Diogenes Laertus, *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum*, Lipsiae 1759, VII, 2, 2, 160)

Gledom na opću formu filozofskoetičkog diskursa u Vrančićevoj raspravi, kod F. Vrančića se također može govoriti o izvjesnom popularitetu, zbog čega se, kao i kasnije Kant, nije trebao bojati prigovora za uvedbu nekog novog jezika.[50] Sve nam, dakle, govori da F. Vrančić svoju etiku nije napisao u okviru obrazovno-školničkog sistema disputacije. Tijekom gotovo čitava raspravljanja F. Vrančić ne opterećuje svoga čitatelja visokim knjiškim konceptom. U svom etičkom djelcu on dakako ne transcendira svoje vrijeme kao što ga je pretekao u svojim tehničkim djelima. Svenazočna je naime životnofilozofska tendencija u Vrančićevoj *Kršćanskoj etici.*

Na stranicama Vrančićeve etike nitko neće naći Prokrustov krevet, neće naći nikakve dekorativne elemente nekog prenapregnutog etičkog idealizma. Nu, zato u izdašnoj mjeri može naći *correctorium corruptorii.*

Upadljivo je da F. Vrančić gotovo nijedan svoj odlomak ne prekida ili ne završava nikakvom pripomenom, kao što to primjerice čini Aristotel u svojim izlaganjima: »O tim stvarima nek je dosta toliko«; »nek je dosta o tome«; »zato se ostavimo toga« i sl.[51] Sve kod F. Vrančića teče *in continuo.*

Po uzoru na najraniju teološko-filozofsku tradiciju, Sveto Pismo je za F. Vrančića bilo kanon etičkog mišljenja i etičkog prosuđivanja.[52] Posežući, primjerice, za apostolom Pavlom, tim odličnim učenikom hebrejske rabinske učenosti i grčke filozofije, posegnuo je F. Vrančić u svojim refleksijama za najstarijim dokumentima kršćanstva.[53] Zbog takvog Vrančićeva odnosa prema

[50] Immanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, Zagreb 1990., str. 39.

[51] Aristotel, *Nikomahova etika*, prev. Tomislav Ladan, Zagreb 1982., III 1117b, 1; 1119b 10; IV 1119b 1; 1128b 8; V 1138b 10; IX 1172a 3–4. F. Vrančić slično postupa primjerice na str. 64: »nunc igitur de singulis, suo ordine dicamus«.

[52] Zbog toga, u punoj mjeri i za F. Vrančića vrijede riječi što ih je njegov stariji sugrađanin Juraj Šižgorić uputio drugom njihovu sugrađaninu, Ambrozu Filozofu: »Ti slavitelj si dični pravog Boga,//koji moćan, sljećući s nebeske visine,//izgubljeni svijet je upućivo k svjetlu//riječi božanske«. (Juraj Šižgorić Šibenčanin, *Elegije i pjesme* /»Filozofu Ambroziju Šibenčaninu«/, prev. Nikola Šop, Zagreb 1966., str. 50)

[53] Njemački filozof, povjesničar etike i jedan od protagonista moderne etike Friedrich Jodl zacijelo bi ga uvrstio među one talijanske i njemačke humaniste 15. i 16. stoljeća, koji su apostola Pavla veličali kao najbožanstvenijeg od ljudi. Onima koji su se našli pred kršćanstvom kao pred misterijem, u potrazi za religijom spasa, apostol Pavao u svojim poslanicama bio je nezaobilazan, baš kao što su evanđelisti bili nezaobilazni onima koji su tražili kršćanstvo kao etičku religiju. (*Geschichte der Ethik als philosophischer Wissenschaft*, Bd. I, Dritte Auflage, Stuttgart–Berlin 1920, str. 140) Za suvremenog njemačkog etičara »Paulus ist der erste grosse Theologe der Christenheit; er ist auch der erste christliche Ethiker, insofern er ethische For-

Svetom Pismu kod njega se i ne može govoriti o kakvom svjesnom prilaganju krivotvorina tradicijskoj kršćanskoj etičkoj kanonici, s kojima bi digao na noge ranije ili kasnije doktrinare ili pak uzdrmao autoritet koje dogme. Sve to opet ne možemo uzeti tako da se F. Vrančić nije mogao u svojoj *Kršćanskoj etici* naći gdjegdje onkraj tradicionalnih etičko-filozofskih stajališta, naspram ovom ili onom stajalištu. Svetopisamski odlomci su za Vrančića *loci communes* ili *argumenta palmaria,* kad mu je valjalo neku tvrdnju što autoritativnije potkrijepiti. U tom smislu je F. Vrančić zasigurno na svakoj stranici, kako Starog tako i Novog Zavjeta, tragao za etičkim naputcima, domašujući na etičko-filozofskom zreniku jasnije spoznaje o starozavjetnoj i novozavjetnoj etici, primjerice Sirahovoj, Propovjednikovoj, Kristovoj etici, etici sinoptičara, itd.[54] Pri svemu tome nije smatrao ni važnim ni potrebnim navesti mjesto, te čak i svetog pisca kojemu svetopisamski navod pripada. Mi ćemo to ovdje za našu svrhu svuda učiniti umjesto F. Vrančića. Osim za Svetim Pismom i antičkim uzorima, Vrančić je posegnuo i za sv. Augustinom (*doctor gratiae*), tim misaonim vrhuncem patristike i ocem skolastičke filozofije i teologije.

Prateći tijek i sklop Vrančićevih etičkih promišljanja, izdašno ćemo se u svojim objasnidbenim pokušajima osvrtati na ono što o svemu kaže ranija i kasnija filozofska tradicija, kao što je u dobroj mjeri činio i sam F. Vrančić, kultivirajući na taj način u izdašnoj mjeri aluzivan diskurs. Posebice rado ćemo se spuštati do nepresušnog vrela etičkih spoznaja i uspoređaja, k Stagiraninu, tom vrelu s kojeg još i danas ne prestaju navirati spoznaje o etičkom životu čovječanstva, te kod njega potražiti oslon kako za Vrančićeve tako i za vlastite objasnidbene pokušaje. Nismo ovdje dakako išli za time da naprosto istaknemo premoć antičke (peripatetičke) etike

derungen in verschiedenen Formen theologisch begründet und einen engen Zusammenhang zwischen dem Heilsgeschehen und der Ethik herstellt«. (Heinz Dietrich Wendland, *Ethik des Neuen Testaments*, Göttingen 1970, str. 49)

[54] Sve te svoje pretpostavke ističemo u suglasju s općeprihvaćenim pojmom novozavjetne etike, kako ga je pokušao odrediti, primjerice, Heinz Dietrich Wendland: »Der uns vertrante, dem griechischen Denken entstammende Begriff der Ethik kann auf das Neue Testament nur unter bestimmten Bedingungen angewendet werden.

Wir finden im Neuen Testament nirgends eine philosophische Ethik, die sich als Normen- oder Tugendlehre begreift und von einem Begriff der moralischen Vernunft, des sittlichen Geistes, des kategorischen Imperativs oder dergleichen leiten liesse. Wir finden im Neuen Testament ferner keine ethische Analyse und Legitimierung der Sozialordnungen, etwa der Ehe oder des Staates in systematischem Zusammenhang, obwohl sie gelegentlich innerhalb von Mahnungen (Paränesen) vorkommen (wie z. B. in Röm. 13 und 1. Kor. 7) (*Ethik des Neuen Testaments*, str. 2).

nad filozofijom morala novovjekovlja, koliko da zagrabimo s vrela svih kasnijih etičkih promišljanja. Poslužit će nam u istu svrhu i klasična književnost kao visoko obrazovna građa. F. Vrančić je zasigurno bio upućen na antičku tradiciju kao što smo mi danas upućeni na humanističku. Tome je razlog što ni prva ni druga tradicija gotovo u nijednom svom segmentu nisu atrofirale.

Gdjegod se to pokaže uputnim, Vrančićevo razmišljanje usporedit ćemo, potkrijepiti ili dopuniti pertraktacijama Tome Akvinskog. Pri tome će se stalno samopotvrđivati Aristotelova anticipacija Akvinca i Akvinčeva kristijanizacija Aristotela.[55]

Nešto manje od jednog stoljeća ranije, Vrančićev sugrađanin Ivan Polikarp Severitan Barbula prodičio je sebe i svoj rodni Šibenik diljem Europe svojim već navedenim etičkim spisom. Zanimljivo je ovdje pripomenuti da je Barbulino etičko djelo doživjelo također dva izdanja od kojih su danas sačuvana samo četiri primjerka.[56] Podrijetlo dvaju ili više humanista iz istog grada nekako potiče radoznalost kod istraživača da upozori na podudarnosti u njihovim razmišljanjima. Hodili su u djetinjstvu istim poljanama. Nu, u kasnijem životu stizali su na raskrižja s kojih su se zaputili svatko svojim putom. Zastat ćemo mjestimice, gdje se to pokaže uputnim i korisnim, na njihovim misaonim susretištima. Ne želim pri tome ovdje izići, barem zasad, iz okvira skromnijeg pokušaja praćenja razvoja hrvatskog humanističkog i filozofskog kontinuiteta. Osim što ćemo u tu svrhu izdašnije posezati za Barbulinim etičkim refleksijama, upozorit ćemo isto tako na nekoliko svjedočanstava o etičkom liku F. Vrančića najprije iz ustiju a onda i pera njegova suvremenika i sugrađanina Ivana Tomka Mrnavića.

Koliko je bio utemeljen i opravdan ponos humanista naspram skolasticima, držeći sebe prvenstveno zaslužnima što se filozofija našla na polju života, ostaje da to još bolje utvrde povjesničari humanizma i filozofije. Nu, neprijeporno stoji da su, pored skolastičkih, i filozofski pisci u svojim raspravama umovali o krepostima i zastranama, sreći i najvišem dobru, prijateljstvu i zahvalnosti, bogatstvu i siromaštvu, ponosu i poniznosti, kao i o drugim ovozemnim etičkim vrednotama. Rado su pri tome svoje misli dopunjali i začinjali navodima iz klasika i svetih otaca, gotovo

[55] Josip Kribl, »Tomina kristijanizacija Aristotelove etike«, *Bogoslovska smotra*, 45(1974.), br. 4, Zagreb, str. 473.

[56] Vidi o tome šire u: Krešimir Čvrljak, nav. dj., str. 190.

smjerno uvažavajući što o nečemu stoji kod Vergilija ili Terencija, Horacija ili Boetija, Cicerona, Seneke ili Augustina.[57]

Već time što je dvaput tiskana, *Kršćanska etika* F. Vrančića postala je javno znanstveno vlasništvo. Parafrazom jednog mjesta kod Kanta, sažeto i jasno možemo izraziti razliku između prvog i drugog izdanja *Kršćanske etike* F. Vrančića. Vrančić ponovno vozi kolosjekom koji se ne razlikuje od pređašnjega.[58] Kad je pak riječ o drugom, venecijanskom izdanju Vrančićeve *Kršćanske etike*, ne možemo baš govoriti o potpuno nepromijenjenom izdanju Vrančićeva etičkog djelca, koliko god izmjene bile neznatne.[59]

U obama izdanjima obratio se F. Vrančić, neposredno prije samog izlaganja, svome »učenom čitatelju« (*Ad eruditum lectorem*). To dobro poznato onodobno paradigmatsko obraćanje pisca svome čitatelju unekoliko je amfibolično. U našem slučaju, naime, za Vrančića je njegov čitatelj preučen da bi baš za ovim njegovim djelcem posegnuo i tako utažio svoju žeđ. Na raspolaganju su mu mnogi veliki pisci (*Habes multos magnos authores*[60]) uz pomoć kojih će moći utažiti tu žeđ. Zbog svega toga Vrančić nije napisao, odnosno namijenio ovo svoje djelce učenim muževima nego onima koji su im tek nalik (*nostri similibus*). Kad je tome tako, neka onda »učeni čitatelj« ovo malovrijedno djelo (*haec parva*) radije prepusti onima kojima ostaju nedostupni oni veliki autori. Tima »velikima« uputio je uostalom Vrančić maločas prije također i svoga »učenoga čitatelja«. Na kraju obraćanja svome »učenom čitatelju« Vrančić je sve svoje želje i pozdrave tom istom čitatelju sažeo u onom uobičajenom »Vale«.

Vlastite refleksije, amplifikacije i razrade Vrančićevih etičkih promišljanja unijet ćemo u okvir istih promišljanja. Time se nećemo

[57] Usp. Franjo Rački, »Prilozi za poviest humanisma i renaissance u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj«, *Rad* JAZU, knj. 74, Zagreb 1885., str. 185.

[58] *Kritika praktičkog uma*, str. 35.

[59] Znamo, dakle, gdje je tiskano prvo (u Rimu), a gdje drugo izdanje (u Veneciji). To ne znači da je djelo nastalo u Rimu ili, manje vjerojatno, u Veneciji. Preoskudno je naše dosadašnje znanje o dvama Vrančićevim filozofskim djelima, e da bismo nešto više znali o tome kako, kada i gdje su nastala. Nije pošlo za rukom u najnovije vrijeme Lovorki Čoralić da se u Veneciji namjeri na kakve dosad nepoznate fragmente Vrančićeve ostavštine koju spominje Ivan Tomko Mrnavić na samom početku svoga *Govora* na pogrebu Fausta Vrančića.

[60] Između riječi »multos« i »authores« u venecijanskom izdanje stoje riječi »ma- jorum gentium«. Njima je Vrančić želio samo pojačati svoje uvjeravanje o mogućem boljem odabiru među djelima ovakve vrste. Jedino zbog tih dviju riječi nije Vran- čićev »Ad eruditum lectorem« posve istovjetan u obama izdanjima.

iznevjeriti općenovažećem hermeneutičkom kanonu kako ne smijemo postrance ostaviti vlastite refleksije i vlastito pojmovanje, te se isključivo okrenuti pojmovima doba u koje nam se valja prenijeti. Dakle, mjestimice nešto šire razrade jednog etičkog pitanja kojeg se Vrančić tek dotaknuo, valja uzeti za tražene hermeneutičke ekskurse u cilju obuhvatnije prosudbe pokrenutog pitanja.[61]

Mnogostrano zaokupljeni šibenski polihistor stigao je također potanje se pozabaviti s Aristotelom. To je svakako priličilo humanistu Vrančićeva kova. U tom poslu se udružio s Nicasiusom Ellebodiusom. Bilo je to dakako za naukovanja u Padovi god. 1571.[62] Nije isključeno da već tada nije razmišljao o dvjema svojim filozofskim raspravama. Aristotel je naravno bio nezaobilazan autor. Moguće je isto tako pretpostaviti da ta dva djelca datiraju upravo iz padovanskih dana, ali da za njih tada još nepoznati F. Vrančić nije mogao naći izdavača. Bilo je to daleko lakše učiniti petnaestak ili dvadesetak godina nakon što se F. Vrančić pročuo po Europi kao pisac *Novih strojeva* ili petojezičnog rječnika. Humanistu F. Vrančiću bilo je potrebno Aristotelovo filozofsko i drugo štivo, sve da ni retka nije odlučio napisati s područja filozofije. U većoj ili manjoj mjeri peripatetički neobrazovanom humanistu stajala je na putu srazmjerno (ne)savladiva prepreka za ostvaraj njegova humanističkog ideala.

Istaknimo na kraju ovog poglavlja da nas svojim nevelikim opsegom Vrančićeva *Kršćanska etika* podsjeća na Aristotelovu *Veliku etiku* koja to nije bila svojim opsegom nego je tako nazvana jer je trebala obuhvatiti glavne etičke probleme. Zbog toga će Vrančićeva *Kršćanska etika* daleko stajati od onih Hegelovih mnogih djela velikih skolastičara koja su toliko razvučena, te zbog čega nije mali posao proučiti ih.[63]

[61] Kako ćemo u cijelom izlaganju stalno spominjati dva izdanja Vrančićeva etičkog djela, potrebno je na ovome mjestu upozoriti da ćemo se u svojim razradama držati drugog, venecijanskog izdanja. Nu, svuda gdje se pokaže uputnim, usporedit ćemo dotično mjesto u obama izdanjima, pogotovu ako se Vrančić odlučio za preinaku.

[62] Katalin Varga, »Verancsics Faustus, a humanista tudós«. U: Verancsics Faustus, *Machinae novae és mas muvei*, Budapest 1985., str. 367.

[63] *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Dritter Band, Stuttgart 1941., str. 149.

2. Latentno vrijeme *Kršćanske etike* Fausta Vrančića u Hrvatskoj i Europi

Svestranom potragom za svakim podatkom kojim ćemo prinositi konačnom osvjetljavanju filozofskog lika F. Vrančića, podjedno i istodobno ćemo upozoriti na latentno vrijeme F. Vrančića u sklopu hrvatske filozofske baštine od njegove smrti naovamo. Napomenuo bih da sam se u samom naslovu odlučio za sintagmu »latentno vrijeme« kako bih izrazio višestoljetan mrtvi filozofski život i djelo F. Vrančića, nad kojim se visoko nasložio ljudski zaborav. Kako bismo se kroz svu tu zatravljenost probili kakvimtakvim utrenikom, zaputit nam se kronološkim slijedom i razmotriti što su za spomenuto osvjetljavanje filozofskog lika F. Vrančića prinijeli mahom hrvatski, ali i drugi, redomice nefilozofski autori.[1] Na primjeru F. Vrančića mlada hrvatska filozofska historiografija ima osobitu potvrdu da u svojim istraživanjima mora uvažavati rezultate drugih znanosti, napose povijesti i književnosti. Nerijetko je naime kroz povijest bio slučaj da je isti čovjek filozofski umovao, književno stvarao, povijesno osvjetljavao i prirodoznanstveno istraživao. Ništa onda čudnoga u tome što se primjerice književni povjesničar manje ili više iscrpno osvrnuo na filozofski lik tog polihistora. Što se pak povijesnoga znanja tiče, ono krči put do izgubljenog, nevraćenog, nepredanog, zaboravljenog ili prešućenog. To znanje je nadalje most kojim se bespovratno odvija predaja baštinjenog. Iznova se njime uspostavlja i

[1] *Curriculum vitae* F. Vrančića uglavnom je istražen i proučen. Do svih važnijih podataka u tom smislu može se doći u prilozima koji su navedeni u popisu upotrijebljene literature. U ovom radu su mjestimice isticani pretežito oni Vrančićevi životopisni podatci koji stoje u neposrednoj svezi s nastankom etičkog djela F. Vrančića. Tu i tamo smo iznijeli pokoji životopisni podatak bez ikakvog filozofskog značenja, ali koji u svom kontekstu bolje osvjetljava etički lik F. Vrančića.

iz otuđenosti vraća zamrli život. Vidjet ćemo u kojoj to mjeri vrijedi kazati za F. Vrančića.

Od dvaju Vrančićevih filozofskih spisa Alberto Fortis, padovanski opat, putopisac i prirodoslovac, inače vrlo dobar znalac kulturne povijesti Dalmacije, znao je samo za »vrlo kratku logiku *in 24* pod imenom Giusto Verace«. Fortisov hrvatski prevoditelj (Mate Maras) smatrao je međutim potrebnim da u podrupku upozori hrvatskog čitatelja Fortisova znamenitog putopisa po Dalmaciji (*Put po Dalmaciji*), da je ta »kratka logika« zapravo *Logica nova* i *Ethica christiana*, tiskane u Veneciji g. 1616. u jednom svesku.[2] Međutim, Fortis nam je ostavio nepobitan dokaz da je u rukama imao ili pak sigurno poznavao prvo, rimsko izdanje Vrančićeve *Logike* iz g. 1608. Taj »nepobitan dokaz« proizlazi iz toga što »vrlo kratku logiku *in 24* (atribuira autoru – K.Č.) pod imenom Giusto Verace«. Kao što je poznato, šibenski polihistor je u drugom, venecijanskom izdanju objedinio u jednom svesku oba svoja filozofska spisa pod imenom Faustus Verancius. Iz toga nam se nadalje nameće zaključak da, ukoliko je u rukama imao samostalno izdano Vrančićevo logičko djelce, za nj je morao znati, budući je u rukama imao spomenuto venecijansko izdanje iz god. 1616. A. Fortis o F. Vrančiću iznosi i jednu crticu koja nam privlači pozornost u sklopu naših razmatranja etičkih stavova na stranicama Vrančićeva etičkog djelca. Izlažući neke životopisne crtice o braći Ivanu i Faustu, sinovima Mihovila Vrančića, Fortis za Fausta kaže da »je dugo živio i mogao je postati bogat i sretan; ali zbog svoje je gorljivosti bio osrednje opskrbljen i nemiran«.[3]

Od Fortisa nadalje doznajemo zanimljiv podatak da je F. Vrančić preko svoga logičkog djelca stupio u svezu s dvojicom znamenitih ljudi svoga doba: talijanskim filozofom, dominikancem Tommasom Campanellom i Rabljaninom Markantunom de Dominisom, biskupom senjskim i nadbiskupom splitskim. Prebirući po spisima obitelji Vrančić, Fortis je našao autograf cenzure Vrančićeva logičkog djelca. Fortisu je također bilo poznato da

[2] Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji,* prev. Mate Maras, Zagreb 1984., str. 95. Ponešto zbunjuje onaj Fortisov netočan bibliografski podatak, radilo se ma o kojem izdanju Vrančićevih filozofskih spisa.

[3] Isto. Iz popisa stvari što ih je F. Vrančić 27. rujna 1585. ostavio u Beču kod tajnika Giovanni Joo-a (Johann Joo?), vidljivo je da u kući F. Vrančića i njegove žene Marije Zar nije baš vladala oskudica. Napretek je tu svakovrsne rubenine i odjeće, svile, srebrnine i zlatnine, vrijednog stolnog pribora, zatim kućna knjižnica i štošta drugoga. (Stjepan Antoljak /odg. ur./, »Popis stvari učenjaka Fausta Vrančića /Beč, 27. IX. 1585/«, *Miscellanea* I, DAZ, Zadar 1949., str. 43–46).

druga cenzura potječe od De Dominisa. Razložito je da se De Dominis spominje u svezi sa Vrančićevim logičkim djelcem, ukoliko je Markantun de Dominis predavao u Bresciji logiku.[4]

Šime Ljubić nas u svojim bogatim rudnicima ostavi gdjekad bespomoćnima. Iznevjeri naša čvrsta očekivanja. Sigurno nas uputi, osigura od skretanja, da bi odjednom zgasnula luč koju nam je primakao. Upravi potom svoju zublju u drugom pravcu kamo nas u danom trenutku ne odvlači naša istraživačka znatiželja. Otprilike bih tim riječima sažeo Ljubićeve referencijalne smjernice o predmetu našeg raspravljanja. Površnijem ili manje upućenom čitatelju kod Š. Ljubića ostat će naime nepoznato da *Logica nova suis instrumentis formata et recognita* (Venezia, 1616) krije, tj. sadrži i Vrančićevo etičko djelce *Ethica christiana*.[5] O šest godina ranijem prvom (rimskom) izdanju Vrančićeve *Etike* ne nalazimo kod Š. Ljubića ni spomena. U svom 13 godina kasnije (1869) objavljenom *Ogledalu književne poviesti jugoslavjanske* (na podučavanje mladeži) neće štoviše smatrati potrebnim da među »više znanstvenih diela, od kojih spominje (...) samo sliedeća: ...«,[6] navede dvije jedino poznate Vrančićeve filozofske rasprave. Propustio je spomenuti čak i *Machinae novae*, što je u *Dizionariu* učinio. Međutim, kad su u pitanju dva Vrančićeva filozofska spisa, kod Š. Ljubića (*Dizionario*) je upućenijem čitatelju ipak jasno da Ljubiću nije bilo posve nepoznato i Vrančićevo etičko djelce: »la *logica* e qualche oltra operetta riguardante concetti metafisici«.[7] Kako je posve očito, iz nijedne riječi ne može se naslutiti ili zaključiti da bi ta »oltra operetta« bilo Vrančićevo etičko djelce *Ethica christiana*. Sve svoje znanje o naravi drugog Vrančićeva filozofskog djelca, pored *Logike*, Ljubić je nasumce izrazio s onim »concetti metafisici«. Osim iz toga što Ljubić ni-

[4] U svom drugom radu o F. Vrančiću kao logičkom piscu Srećko Kovač je namijenio gotovo šest stranica svezi između Markantuna de Dominisa i F. Vrančića (»Faust Vrančić i aristotelizam u logici«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 14(1988), br. 27–28, Zagreb, str. 18–23.

[5] Šime Ljubić, *Dizionario degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna 1856., str. 309.

[6] Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske* (na podučavanje mladeži), knj. II, Rieka 1869., str. 443.

[7] Ljubićeva referenca *in extenso* glasi: »Fausto accesosi a questo sacro fuoco, indi a poco ritornava dall' Ungeria a Venezia, ove si fermò per qualche tempo in utili studi, dandovi in luce la logica e qualche oltra operetta riguardante concetti metafisici, che furono encomiate da molti, da altri poi, come da un Marc' Antonio de Dominis, sparse di fiele« (*Dizionario*, 308).

gdje nije spomenuo rimsko (prvo) izdanje dvaju Vrančićevih filozofskih spisa, zaključujemo da su mu ostala nepoznata još i po tome što objavljivanje *Logike* i »onog drugog djelca« vezuje isključivo uz Veneciju: »... a Venezia, ove si fermò..., dando in luce la *logica,* e qualche oltra operetta...«. Š. Ljubić nije propustio zabilježiti da su jedni od suvremenika dočekali Vrančićeva filozofska djelca s hvalom na usnama (»encomiate«), a drugi grčem u grudima (»sparse di fiele«). Sve to možemo uzeti za dokaz o ne baš preoskudnom odjeku Vrančićevih filozofskih spisa. Značajan je ovdje za nas i Ljubićev pokušaj artikulacije povijesno-filozofskog trenutka u kojem su nastali Vrančićevi filozofski radovi. Bilo je to naime, drži Š. Ljubić, u doba kad je filozofiju obavila tama. Nu, tama nije spriječila da otpočne zbacivanje veriga u koje ju je bacio Stagiranin. Bilo je to također vrijeme kad se razum već izoštrio u otkrićima mnogih znamenitih filozofa, od kojih među prve ide naš Frane Petrić.[8]

Njemačka književnica i pruska barunica Ida von Düringsfeld–Reinsberg podsjetila je u svom trosveščanom putopisnom djelu *Aus Dalmatien* (Prag 1857) europsku kulturnu javnost na Vrančićevo filozofsko djelo. Nu, barunici je očito jedini izvor bio Š. Ljubić, kad navodi krnji naslov venecijanskog izdanja dvaju Vrančićevih objedinjenih filozofskih spisa, zbog čega je baruničin čitatelj ostao prikraćen da dozna i za Vrančićevu raspravu *Ethica chris- tiana.* Bilo joj je vjerojatno poznato samo venecijansko izdanje koje i navodi: *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita*, Venetiis 1616. Tim su putem možda neki i u Vrančićevoj domovini doznali za to njegovo filozofsko djelce. Ne jednom je stizao glas iz tuđine o tome čime su naši ljudi zadužili Europu.[9]

Kod pisanja o F. Vrančiću (*Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur,* Prag 1865, str. 19–20) Paulu Josefu Šafariku jedini su izvori bili D. Farlati[10] i Johann Christian Engel,[11] te tako nije ni mogao znati da je F. Vrančić »unter andern« napisao i dvije filozofske rasprave.

[8] »In fatti a quell' epoca la filosofia avvolta nelle tenebre cominciava a divincolarsi dai lacci, in cui teneala lo Stagirita, e l' inteletto si facea più sciolto per le scoperte di molti insigni filosofi, de' quali tra primi va il nostro Patrizio«. (Isto)

[9] Ida Düringsfeld–Reinsberg, *Aus Dalmatien,* Praha 1857., str. 270.

[10] Daniele Farlati, *Illyricum Sacrum*, t. IV, Venetiis 1769., str. 220.

[11] Johann Christian Engel, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer,* 2. Theil, Halle 1798., str. 162, 163, 195.

Vrsnom znalcu šibenskog patricijata, Federicu Antoniu Galvaniju, bilo je poznato da je Faust Vrančić napisao »un trattato di nuova logica, per quale entrò in relazione e polemica con Tommaso Campanella e coll' arcivescovo Marc' Antonio de' Dominis«,[12] ali ne i da nam je njegov sugrađanin ostavio također svoj filozofski spis *Ethica christiana*. O Galvanijevu začudo nepotpunom poznavanju Vrančićevih priloga hrvatskoj filozofskoj baštini govori i to da ne navodi ni godinu izdanja jedino mu poznatog logičkog djelca F. Vrančića.

Šimun Ferrari-Cupilli je po svemu sudeći također jedan od autora kojemu je ostalo nepoznato da Vrančićevo djelo *Logica nova, suis instrumentis formata et recognita* (Venetiis 1616) sadrži kao drugi dio *Ethica christiana*. Zaista nema mjesta nedoumici Š. Ferrari-Cupillija »se questa (sc. *Logica nova* – prim. K. Č.) sia confondibile con la *brevissima Logichetta* stampata a Venezia, in 24., sotto il nome di Giusto Verace, ed accennata dal Fortis«.[13] Nu, jasno je podrijetlo ove nedoumice kod Š. Ferrari-Cupillija. Nije naime raspoznao da su Faustus Verancius s naslovnice venecijanskog izdanja iz g. 1616. i Giusto Verace kod A. Fortisa jedan te isti autor. Nedoumica je uza sve to mogla kratko potrajati, budući da A. Fortis navodi F. Vrančića između ostalog i kao čanadskog biskupa, a Š. Ferrari- Cupilli je mogao na naslovnici djela (ako ga je, dakako, uopće imao u ruci) pročitati da je *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita*, napisana »a Fausto Verancio episcopo Chanadii«. Da bismo jednom zauvijek uklonili nedoumice i nejasnoće kod ovog a i kod drugih pisaca oko autorstva i izdanja Vrančićeva jedinog etičkog djelca, valja istaći slijedeće: Na naslovnici rimskog izdanja svoje *Etike* F. Vrančić se, prema uvriježenoj i poznatoj maniri, vlastitom voljom ili čak po nečijem nagovoru, poigrao svojim imenom i prezimenom, polažući u Istinoljubiva Pravednika Šibenčanina (Justus Verax Sicenus) paradigmu svoga čudorednog života. Sretnik (Faustus) se načas htio okruniti svetokrugom Pravednika (Justus), i to istinoljubivog, kakvoga naime prepoznajemo u etimonu njegova latiniziranog prezimena (Vrančić-Verantius). U šest godina kasnijem venecijanskom izdanju F. Vrančić se vratio svom, doduše, latiniziranom imenu i prezimenu. Dolikovalo je zacijelo da *episcopus*

[12] Federico Antonio Galvani, *Il re d'armi di Sebenico,* Venezia 1885., str. 220.

[13] Šimun Ferrari-Cupilli, *Cenni biografici di alcuni uomini illustri della Dalmazia,* Zara 1887., str. 182–183.

ZAGREB

Chanadiensis kao autor etičkog djelca bude naveden svojim pravim, iako latiniziranim prezimenom.

U povodu jubilarne tristote obljetnice smrti F. Vrančića, nepotpisani člankopisac se nešto iscrpnije osvrnuo u zagrebačkom *Obzoru* na F. Vrančića kao filozofa. Nu, člankopisac je u tom osvrtu razvidno konfuzan i problematičan. Kao prvo, člankopisac netočno koncentrira Vrančićev filozofski rad u Ugarskoj, kamo »Faustin Vrančić nije pošao (...) da si ondje pribavi kakovo mjesto u javnosti, već se je podao posvema studiju najviših pitanja filozofskih«. Vrančićevo filozofiranje člankopisac datira u doba kada se filozofija već bila oslobodila »tamnih skolastičkih spekulacija«, što za člankopisca, opet problematično, znači u doba povratka »vedrome Aristotelu«. Faustin Vrančić je nadalje za *Obzorova* člankopisca talijanski filozof. On to doduše neizravno, ali stvarno smatra kad piše: »Filozofija je iznijela u ovo vrijeme više znatnih filozofa, osobito u Italiji. Među ove broji se u prvom redu Faustin Vrančić«. Netočan je člankopisac i kad F. Vrančića »vraća iz Ugarske u Mletke« da bi ondje »nastavio svoj rad oko koristnih studija«, nakon što »je zahvatio Faustina sveti oganj želje za spoznajom filozofijskom...«. Člankopisac griješi i u nastavku, kad piše da je F. Vrančić u Veneciji napisao »i logiku i nekoliko spisa o metafizici«. Doduše, člankopisac nije baš usamljen u tvrdnji da je F. Vrančić autor i nekih metafizičkih spisa. Prvi se F. Vrančić ne bi složio sa člankopiscem, kako »*mnogi* (potcrtao K. Č.) njegovi suvremenici te su njegove radnje vrlo uvažavali«. Poznato je, naime, ono mjesto iz 2. izdanja objedinjenih filozofskih spisa, gdje se Vrančić tuži na razne filozofe koji su se oglušili na njegovu molbu da iznesu svoje primjedbe, ispričavajući se nedostatkom vremena. Problematičan je člankopisac i kad tvrdi kako se F. Vrančić »bavio i psihologijom«. To se, dakako, ne može isključiti. Nu, isto tako se ne može ni ustvrditi na temelju nijednog, bilo sačuvanog bilo nesačuvanog, izdanog ili neizdanog djela F. Vrančića. Vjerojatno bi F. Vrančić danas zauzimao daleko časnije mjesto u ateneju hrvatske filozofije, da se on posvema odao »studiju metafizike«, kao što tvrdi člankopisac. Vrančićev lik hrvatskog prirodoznanstvenika rezultat je njegova posvemašnjeg predanja »studiju... fizike«. Još jednom će ga neizravno pribrojiti talijanskim filozofima. Svojim brojnim netočnostima, previdima i nepreciznostima u tako kratkom napisu člankopisac je dometnuo i onaj najkrupniji, da je naime F. Vrančić tiskao »samo dva oveća njegova djela, i to: *Dizionario* (Venezia 1595) i *Logica nova, suis*

instrumentis formata et recognita, Venezia 1616. Člankopisac najzad pogrešno upućuje svoga čitatelja na Vrančićev testament iz godine 1651, »koji se nalazi u rukopisu u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu...«. Razumljivo je da se i u nama ovdje pobudila opravdana nada u nailazak na kakav zanimljivi podatak o F. Vrančiću kao filozofu. Nu, svakoga nadobudnika u tom smislu odvratio je već god. 1874. od odlaska u Akademijin Arhiv Franjo Rački koji je upoznao hrvatsko i ino kulturno općinstvo da se tu ne radi o nikakvom »testamentu«, nego da su tu u pitanju »dva životopisa njegovih (tj. dr. F. Draganić-Vrančića – primj. K. Č.) prijeđa... pisan po njegovom sinovcu Faustu (Vrančiću)«.[14]

Ne trebamo se suviše čuditi što je Emilu Laszowskom ostalo nepoznato Vrančićevo etičko djelce (a očito mu nije bila poznata ni Vrančićeva *Logika*), kad ne navodi ni Vrančićeve *Machinae novae*. Prinio je za Vrančićev filozofski lik jedino podatak da je F. Vrančić proučavao Bacona, Descartesa, Hofmanna i Galileja. Ne navodi ime Baconu, zbog čega je nejasno je li u pitanju Roger ili Francis Bacon. Nu, šibenskog prirodoznanstvenika zasigurno je više privlačio »doctor mirabilis« i njegova »scientia experimentalis« (Roger Bacon). Gradnju svoga filozofskog lika otpočeo je F. Vrančić onog časa kad je napustio pravne nauke i prionuo »uz sredovječnu sholastiku«.[15]

Jednom bilješkom u svom radu o F. Vrančiću kao dalmatinskom izumitelju Francesco Savorgnan je kod mnogih autora uklonio nedoumicu u pogledu objedinjenog venecijanskog izdanja dviju Vrančićevih filozofskih rasprava: »Se La *Logica nova* e l' *Ethica Christiana*, si trovano spesso riunite in un sol volume, non è raro però rinvenirle separate come è il caso dell' esemplare dell' *Ethica* posseduta dalla Biblioteca Vaticana. Si tratta però sempre di un' unica edizione«.[16] Dakle, *Ethica christiana* je sastavni i drugi dio venecijanskog izdanja jedinog Vrančićeva filozofskog djela. Moguće je da navedeni primjerak iz Vatikanske knjižnice pripada manjem broju odvojeno priređenih primjeraka *Etike* iz

[14] Franjo Rački, »Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih«, *Rad* JAZU, knj. 26, Zagreb 1874., str. 186.

[15] *Znameniti i zaslužni Hrvati* 925–1925, Zagreb 1925., str. 280.

[16] Francesco Savorgnan di Brazza, »Un inventore dalmata del '500, Fausto Veranzio da Sebenico«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7(1932.), vol. XIII, fasc. 74, Roma, pp. 2–20 (55–73). Kad su dakle u pitanju te dvije Vrančićeve knjižice, onda zaista stoji da *Habent sua fata libelli.*

cjelokupne naklade, nekako poput današnjih posebnih otisaka. Sve te nedoumice i brkanja mogli su spriječiti autor i izdavač da su drugačije naslovili izdano djelo. U knjizi bez kazala može i pažljivijem čitatelju promaći neki bitniji odsjek ili dio.

Osnovano se može zaključiti da je F. A. Galvani bio jedini izvor podataka Josipu Torbarini u njegovu kratkom osvrtu na F. Vrančića »koji je jednim filozofskim spisom stupio u polemiku sa dva glasovita čovjeka: s talijanskim pjesnikom i filozofom Kampanelom (Tommaso Campanella) i s Rabljaninom Markantunom de Dominis, nadbiskupom splitskim«.[17]

Od ponajboljeg znalca kulturne povijesti grada Šibenika, don Krste Stošića, slabije upućeni čitatelj doznat će tek za posve skraćeni naslov prvog od dvaju Vrančićevih filozofskih spisa, dakako u venecijanskom izdanju (*Logica nova*). O njegovoj kršćanskoj etici kod K. Stošića nema ni spomena. Po svoj prilici, inače temeljiti K. Stošić nije imao u rukama Vrančićevo filozofsko djelo kojim se kod nas diči jedino Dubrovnik. Stošić je podatke o njemu prenio zasigurno iz ranijih autora. O Vrančićevu filozofskom liku K. Stošić nam priopćava njegovo filozofsko naukovanje u Veneciji. Od mahom poznatih životopisnih podataka o F. Vrančiću kod K. Stošića nama ovdje pažnju privlači to da je F. Vrančić »polemizirao (...) s poznatim filozofskim panteistom Tomom Campanellom i odmetnikom Markantonijem Dominisom split. nadbiskupom«.[18]

Za dva Vrančićeva filozofska djelca Eleonora Zuliani drži da su to »frutti dei suoi studi di filosofia e teologia«.[19]

Povjesničaru starije hrvatske književnosti, Mihovilu Kombolu, također nije promaklo Vrančićevo jedino etičko djelce. Poznato mu je također da venecijansko izdanje sadrži i Vrančićevu *Kršćansku etiku*. Smatrao je k tome uputnim upozoriti stručnu javnost da Vrančićevi filozofski spisi čekaju na svoju ocjenu i razradu. Držim da se u tom Kombolovu naputku krije Kombolov poticaj i obvezivanje te iste javnosti na ocjenu i razradu Vrančićeve »jedne još neocijenjene logike i etike«.[20]

[17] Josip Torbarina, »Vrančići, Divnići, Tihić, Nardin, Mrnavić i Armolušić«, *Nova Evropa,* knj. 25, br. 12, Zagreb 1932., str. 654.

[18] Krsto Stošić, *Galerija uglednih Šibenčana*, Šibenik 1936., str. 96.

[19] Eleonora Zuliani, »Fausto Veranzio«, *Enciclopedia italiana,* t. XXXV, Roma 1937., p. 144.

[20] Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti* (do narodnog preporoda), Zagreb 1945., str. 73.

Kao vrlo dobar znalac Padovanskog sveučilišta, tog dobro znanog naukovnog rasadišta mnogih hrvatskih studenata i kasnijih školnika, Mirko Dražen Grmek ističe zaslugu znamenitog hrvatskog diplomata Antuna Vrančića što je i njegov sinovac Faust došao na Padovansko sveučilište. Iz Potvrde padovanskog Pravnog fakulteta, koju je Grmek našao reproduciranu u djelu A. Vrančića (*Opera*, Pest 1857–1875, vol. V, str. 358), doznajemo da je »dominus Faustus Verancius Dalmata, habens cicatricem in fronte«, redovni student tog padovanskog fakulteta. Potvrda nosi nadnevak: 14. travnja 1569. Nedvojbena spoznaja o veličini i zaslugama s jedne, te o nedovoljnoj proučenosti F. Vrančića s druge strane, navela je Grmeka na posve prihvatljiv zaključak: »još nema dublje analize ni zaokružena prikaza njegovih zasluga«. Grmeku je, po svemu sudeći, ostalo nepoznato je li i koliko je F. Vrančić, osim »matematičkog i fizikalnog znanja« u Padovi »srknuo« i filozofskog znanja.[21]

Jedinstveno kod nas u literaturi figurira dublja prosudba Vrančićeva filozofskog rada iz pera Krune Krstića koji ističe kako »se originalnost njegove filozofske misli otkriva u djelima *'Logica nova'* i *'Ethica christiana'*«.[22] Krstić ne navodi godine izdanja Vrančićevih filozofskih djela, zbog čega nismo načistu ima li na umu navedena djela kao dijelove jedinstveno izdanog filozofskog djela ili pak kao dva zasebno izdana djela.

U Juraićevoj bibliografiji hrvatskih latinista ostalo je nekatalogizirano *editio princeps* Vrančićeve *Etike.* Istom jedanaest godina kasnije (1982) Š. Jurić će u svom Additamentum-u I. popuniti tu prazninu koju su tvorila prva, nekatalogizirana izdanja dviju Vrančićevih filozofskih rasprava, a o kojima će u nastavku iscrpno biti govora.[23] U Juraićevoj bibliografiji Vrančićeva *Logika* i *Etika* zavedene su na str. 9, pod rednim brojem 46. Juriću je tada bilo poznato da Znanstvena knjižnica u Dubrovniku posjeduje venecijansko izdanje Vrančićeve *Etike*. Karoly Szabó[24] nije mu prire-

[21] Mirko Dražen Grmek, »Hrvati i Sveučilište u Padovi«, *Ljetopis* JAZU, knj. 62, Zagreb 1957., str. 362.

[22] Kruno Krstić, »Humanizam kod Južnih Slavena«, *Enciklopedija Jugoslavije,* sv. 4, Zagreb 1960., str. 291.

[23] Šime Jurić (coll. et. dig.), *Iugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis,* pars I; *Opera scriptorum latinorum natione croatarum usque ad annum MDCCCXLVII* typis edita, Ad tomos I et II Additamentum I, Zagrabiae 1982., str. 196 (br. 936 i 937).

[24] Vrančićevu *Logiku* i *Etiku* mađarski bibliograf K. Szabó donio je na str. 348, pod br. 1180 trećeg sveska svoga bibliografskog djela *Regi magyar könyvtar,* Budapest 1896.

dio ono ugodno iznenađenje što ga je Jurić sebi priredio nekoliko godina kasnije (1978) vlastitim otkrićem prvog izdanja Vrančićeve *Kršćanske etike*. Međutim, onaj kome je nepoznata Vrančićeva *Kršćanska etika*, neće kod K. Szabóa doznati ni za prvo ni za drugo izdanje Vrančićeve *Etike*, budući da K. Szabó ne navodi dio s *Kršćanskom etikom* u venecijanskom izdanju, a dakako ni prvo (rimsko) izdanje.

Od pisaca koji su se manje ili više iscrpno osvrnuli na život i rad F. Vrančića, Miroslav Kurelac je među rijetkima koji je svoje čitatelje izrijekom upozorio kako su Vrančićeve *Logica nova* i *Ethica christiana* jedina dva filozofska rada koja je njihov autor tiskao u jednom svesku, točno navodeći grad i godinu izdanja (Venecija 1616). Dok se povjesničar M. Kurelac s pet redaka osvrnuo na sadržaj Vrančićeve *Logike*, nijednom riječju to nije učinio o Vrančićevoj *Etici*.[25]

Premda u postojećoj i dostupnoj literaturi o životu i djelu F. Vrančića nisu sporne godine izdanja nijednog objavljenog Vrančićeva djela, te tako ni njegovih dviju filozofskih rasprava, u beogradskom leksikonu *Filozofija* (*Enciklopedijski leksikon*, Mozaik znanja, Beograd 1973, str. 503-504) čitamo da su *Logica nova* i *Ethica christiana* objavljene godine 1595. Da se ne radi o nečijoj omaški, svatko se može uvjeriti pročita li onih dvadesetak redaka o Faustu Vrančiću u *Leksikonu filozofa* Danka Grlića (Zagreb 1982, str. 438). Tu naime također stoji da je Vrančić svoje dvije filozofske rasprave objavio godine 1595. Isto tako svatko može zaključiti da je nepotpisani člankopisac u beogradskom leksikonu *Filozofija* ustvari D. Grlić koga se može naći navedenog među recenzentima i urednicima *Leksikona*. U beogradskom leksikonu *Filozofija* zamijenjene su godine izdanja Vrančićeva *Dictionariuma* (1595) i njegovih dviju filozofskih rasprava (1616. godine drugo, venecijansko izdanje). K tome, rasprave su dosta konfuzno navedene. Kao da ne stoje u nikakvoj međusobnoj svezi u pogledu izdavanja, a navedena (pogrešna) godina izdanja vrijedi samo za logički dio djela, dok je *Ethica christiana* za nepotpisanog člankopisca ostala *sine anno*.

Šibenski povjesničar Slavko Grubišić govori o filozofiranju F. Vrančića u ekstenzivnijem smislu. Vrančićevu dvodijelnom, logičko-etičkom djelu prethodilo je, po S. Grubišiću, Vrančićevo bav-

[25] Miroslav Kurelac, »Faust Vrančić«, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 8, Zagreb 1971., str. 535.

ljenje filozofskim problemima. Navodi samo venecijansko izdanje iz g. 1616. Zanimljiva je pri tome Grubišićeva popratna interpretacija, da se naime tim djelom »Faust Vrančić upustio zapravo u polemiku, koja je uzela širokog maha u to vrijeme borbe katolicizma sa reformnim pokretima«. Bilo bi nam danas zacijelo dragocjeno znati koji su to Vrančićevi suvremenici »iskazivali pohvale Faustovim mišljenjima«. Grubišiću je zato poznato da »su ga talijanski filozof, dominikac Tommaso Campanella i splitski nadbiskup i učenjak Marko Antonije de Dominis, izvrgli žestokoj kritici«.[26]

U pogledu našeg predmeta istraživanja, ni Grga Novak nije prinio ničeg novog u svom kraćem osvrtu na humanistički Šibenik. Za ovog povjesničara Dalmacije F. Vrančić je »naučenjak tehničar, filolog i filozof«.[27] Uz već dobro poznata dva djela s kojima je visoko i zapaženo zadužio tehničke znanosti i filologiju ondašnje Europe (*Machinae novae*, i *Dictionarium*), G. Novak navodi i Vrančićevu *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* i *Ethica Christiana*, Venetiis 1616, s kojima je »trećoj« znanosti, tj. filozofiji podario svoj zapaženi prilog. Novaku je dakle poznato da venecijansko izdanje Vrančićevih dvaju filozofskih spisa sadrži i njegovu *Kršćansku etiku*.

Rad Šime Jurića o nepoznatim izdanjima *Logike* i *Etike* F. Vrančića[28] može se uzeti za prvi iscrpniji osvrt u Hrvata na ta dva Vrančićeva filozofska spisa. Nu, po svemu sudeći i koliko se dosad moglo utvrditi, Š. Jurić to prvenstveno ne dijeli ni u inozemnoj literaturi s nijednim autorom.

U potrazi za hrvatskim bibliografskim novitetima, taj dobro znani i neumorni hrvatski bibliograf ne jednom je u tom svom pregalaštvu sebi priredio ne mala iznenađenja, a hrvatskom kulturnom i stručnom općinstvu trajnu kulturnu dobrobit. Tako je bilo i s Jurićevim bibliografskim otkrićima iz opusa F. Vrančića. Juriću je naime također do god. 1978. bilo poznato samo venecijansko izdanje dvaju Vrančićevih filozofskih spisa s područja logike i etike. Jurić odmah ističe da se polihistor F. Vrančić tim dvjema raspravama »predstavio i kao filozofski pisac«. Smatrao je to uputnim istaći ukoliko je F. Vrančić poznat znanstvenoj i

[26] Slavo Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik 1974., str. 91.

[27] Grga Novak, »Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412–1497«, *Zbornik Šibenik*, Šibenik 1976., str. 249.

[28] Šime Jurić, »Nepoznata izdanja 'Logike' i 'Etike' Fausta Vrančića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 4(1978.), br. 7–8, Zagreb, str. 289–294.

stručnoj javnosti, da i ne spominjemo tek kulturnu javnost, pretežito i gotovo isključivo kao prirodoznanstvenik (ponajvećma po svom djelu *Machinae novae*, Venetiis 1595) i leksikograf. Juriću je sve kazivalo u potvrdu tome da je u pitanju rijetko izdanje. K ovome bih sa svoje strane dometnuo da se Jurić, primjerice u Dubrovniku, u tamošnjoj Znanstvenoj knjižnici,[29] namjerio na primjerak veoma prorijeđene naklade, ma o koliko maloj nakladi bila riječ. Mišji zubi, ustrajni moljci, vihor vremena, a i drugi knjigama neskloni čimbenici neumoljivi su bili u višestoljetnoj razgradnji krhkih folija.

Na svojim dobro nam znanim bibliografskim pohodima diljem Europe u potrazi za djelima hrvatskih latinista, Jurić se još više osvjedočio o rijetkosti Vrančićeva etičkog djelca, a ne dakako manje ni logičkog. U to se on prethodno uvjerio uvidom u opsežne kataloge[30] nekih velikih svjetskih knjižnica, kao što je Biblioteka Britanskog muzeja u Londonu. U Parizu ga je zacijelo obradovao primjerak u Nacionalnoj biblioteci, a ne manje i onaj u rimskoj Alessandrini. Nejasno je međutim kod Jurića, odnosi li se »jedan ulomak« u Vatikanskoj knjižnici na cjelovit tekst *Etike* u venecijanskom izdanju ili na ulomak same *Etike*.

Nu, istraživački nerv i nemir doveli su Jurića do pravog otkrića kad je riječ o historijatu dvaju Vrančićevih filozofskih spisa. Naime, u rimskoj Alessandrini je, pored već spomenutog primjerka izdanja iz godine 1616, na svoje veliko iznenađenje našao i dva izdanja Vrančićevih filozofskih spisa, svakog ponaosob:

1. *Logica suis ipsius instrumentis formata*. A Yusto Verace Siceno. Venetiis, Apud Joannem de Albertis, 1608; 16° 33 f, sa sl. (Bibl. Alessandrina, Misc. ant. XV f² 31. 4.);
2. *Ethica christiana*. Authore Yusto Siceno. Romae, Apud Jo. Batistam Roblectum, 1610; 16° 45 str (Bibl. Alessandrina, Misc. ant. XV f² 31. 5.).[31]

[29] Š. Jurić je bez veće poteškoće utvrdio na naslovnici djelca da je ono nekoć pripadalo knjižnici Isusovačkog kolegija u Dubrovniku (Collegium Ragusinum Societatis Iesu).

[30] Ponukalo me to i samoga da provjerim u *The National Union Catalog* i ustanovim posjeduje li Vrančićevo etičko djelce koja američka knjižnica. Nu, Amerikancima su, barem po njihovim knjižnicama, na raspolaganju samo dva najpoznatija djela F. Vrančića: *Dictionarium* (izd. 1595. i 1834.) i *Machinae novae*, Venetiis 1615.

[31] Š. Jurić je htio do kraja obaviti posao, te je od Biblioteke Alessandrine zatražio snimke obiju Vrančićevih filozofskih rasprava. Pohranio ih je dakako u NSB-u.

Kasnijem, venecijanskom izdavaču, Ambroziju i Bartolomeju Dei (vjerojatno braća, a možda i neki naši, ali potalijančeni Božići) očito nije iz nekog razloga odgovaralo tek i natuknuti o ranijem izdanju Vrančićeve *Etike*, na osnovu čega bi Jurić ili netko drugi, vjerojatno s manje iznenađenja ušao u trag i najzad otkrio rimsko izdanje Vrančićeva etičkog djelca. Jurić, razumljivo, ne bez stanovite doze ponosa ističe ta »dva druga dosele potpuno nepoznata izdanja ovih Vrančićevih filozofskih rasprava«. Daleko manji je od toga Jurićeva ponosa njegov oprez pri tvrdnji: »Radi se nesumnjivo o prvim izdanjima gore spomenutih filozofskih rasprava«.

Jurić nas unekoliko začuđuje svojom nesigurnošću je li se rimsko izdanje *Etike* (*editio princeps*) pojavilo s koricama ili bez njih. Važnije od toga je međutim Jurićevo pitanje: »zašto je Vrančić ova izdanja objavio pod pseudonimom, dok ih je drugi put izdao pod svojim punim imenom?« Odgovor na to pitanje krije se, po Juriću, u riječima samog Vrančića u Predgovoru prvog izdanja: »Video totas peripateticorum scholas contra me insurgere...«. U toj Vrančićevoj većoj ili manjoj spremnosti na invektive od strane peripatetika Jurić nalazi prostora i za Vrančićevu nesigurnost gledom na moguće reagiranje javnosti spram njegovih dvaju filozofskih spisa. Sve to opet otvara pitanje Vrančićeve svijesti odnosno samokritičnosti u pogledu vlastite (ne)afirmiranosti kao filozofskog pisca. Svemu tome kongruira u nastavku Jurićev doduše ne odveć čvrst stav kako izlazak Vrančićevih knjižica nije pobudio nikakav veći interes. To Juriću i nije bilo baš teško zaključiti iz Predgovora drugom izdanju, gdje se Vrančić tuži na razne filozofe koji se nisu odazvali njegovoj zamolbi da iznesu svoje primjedbe, izgovarajući se na nedostatak vremena. Našao se ipak jedan koji se na tu zamolbu nije oglušio. Vrančić ga navodi naslovom Archiepiscopus. Nadbiskupu će Vrančić za taj njegov odaziv zahvalno uzvratiti time što će njegove kritičke primjedbe uvrstiti u svoje drugo izdanje, te ih popratiti opširnim odgovorima.[32]

Nu, kad sam se želio s njima poslužiti za ovaj rad, snimcima nije bilo ni traga. Do zabačenih snimaka bilo je moguće doći jedino uz pomoć Š. Jurića. Ne treba očito ni pitati zašto je i nakon više od petnaest godina izostala kataloška obrada. Sve se prelama na hrvatskoj (filozofskoj) baštini koja na ovaj način samo mijenja sredinu u kojoj i dalje nastavlja sterilizirano vjekovati svojim mrtvim životom.

[32] Vidi o tome nešto više kod S. Kovača, »Faust Vrančić i aristotelizam u logici«, str. 18.

Nakon što je konspektivno izložio sadržaj *Logike*, učinio je Jurić to isto i za *Etiku*. Dijelom je odmah neprecizan kad raščlanjuje *Imprimatur*. Antonius Caracciolus je naime izravno sudjelovao u izdavanju odobrenja nakon što »perlegit et recensuit« Vrančićevo etičko djelce, te podastro svoje mišljenje onima koji su izdali odobrenje (*Imprimatur*). Bili su to Thomas Pallavicinus, Bonon. magist., i Ludovicus Istella, Sac pal. apost. magist. Antonia Caracciola je zapalo da Vrančićevo djelo pročita i ocijeni. Recenzent je bio izričit i odmjeren: »cum nihil Fidei Catholicae, aut bonis moribus contrarium contineat, adprobo, et luce ac laude dignum (sc. libellum) existimo«. Recenzent je djelo ocijenio hvalevrijednim i dostojnim da ugleda svjetlo dana. Osvjedočio se o svemu nakon pomnog čitanja, kako naime Vrančićevo etičko djelce ne sadrži ništa što bi se protivilo katoličkoj vjeri ili pak dobrim običajima.

Dok je tekst *Logike* pretrpio promjene, tekst *Etike* ostao je u svom najvećem dijelu nepromijenjen u venecijanskom izdanju. Jurić to tumači time što bi Vrančić u tom slučaju iznova morao tražiti crkveno odobrenje za tisak. Nu, u već jednom izdanom odobrenju, smatra Jurić, Vrančić je nalazio potvrdu vrijednosti svoga djelca, zbog čega je možda držao nepotrebnim i izlišnim unositi znatnije promjene u djelce.

Nu, da bi se ispostavilo koliko te Jurićeve tvrdnje odgovaraju stvarnom stanju gledom na izmjene u drugom izdanju Vrančićeve *Etike,* izvršio sam usporedaj obaju izdanja i utvrdio slijedeće: ne može se kazati da drugo izdanje nije pretrpjelo određene preinake. Izvan svake je sumnje da se Vrančić kod druge redakcije svoga etičkog djelca mjestimice htio drugačije, primjerenije i snažnije izraziti. Mjestimice je ispustio ono što je za drugo izdanje smatrao manje bitnim, a mjestimice opet tom istom izdanju dometnuo nešto što mu se na dotičnom mjestu činilo dorečenijim i smisaono potpunijim. Kad sva ta mjesta pobrojimo, izlazi da je Vrančić u svojoj drugoj redakciji bitnije intervenirao na dvadesetak mjesta. Tome valja dometnuti da tekstovi kako prvog tako i drugog izdanja vrve padežnim netočnostima, pogrešno ispuštenim i dometnutim samoglasnicima, te jednako tako suglasnicima, nadalje, po smisao pogubnom zamjenom suglasnika, tako da dotična riječ dobiva novi smisao (npr. *fastis* umjesto *factis*). Uočljiva su primjerice u oba izdanja dva različita samoglasnika kod nekog glagola u rečenici (irascimur/irascamur). Upadljivo je da svega toga možemo daleko više naći u prvom izdanju. Sve u svemu,

takvih mjesta možemo u Vrančićevoj *Etici* pobrojati do petnaest. Svega je toga, kako vidimo, u izdašnoj mjeri za Vrančićevo uistinu neveliko etičko djelce.

Bibliograf Š. Jurić se ne želi upuštati u valorizaciju dvaju Vrančićevih filozofskih spisa. Zadovoljava se samo svojom potvrdom njihove kulturno-povijesne vrijednosti. Prepušta mlađim povjesničarima da se pozabave njihovom obuhvatnijom prosudbom. To dakako pretpostavlja potanje raščlambe i veće poredbene zahvate sa sličnim radovima iz Vrančićeva doba.

Vladimir Muljević, naš ponajbolji znalac života i prirodoznanstvenog djela F. Vrančića, uokvirio je, makar i skromno, »filozofske nazore« šibenskog polihistora i filozofa. Muljeviću je također poznato samo venecijansko izdanje Vrančićeve *Logike* i *Etike*. Ne raspolažući iscrpnijim podatcima o odjecima među suvremenicima nakon objavljivanja Vrančićeva djela, Muljević sasvim uopćeno piše da su ti odjeci, tj. »mišljenja i sud«, bili različiti. Poznato mu je samo da se na Vrančićeve filozofske i religiozne stavove oborio Markantun de Dominis koji je u vrijeme izlaska iz tiska Vrančićeva filozofskog djela bio splitski biskup.[33]

Vladimir Bazala, povjesničar hrvatske kulturne baštine, netočno je predimenzionirao Vrančićev filozofski rad, kad piše da je šibenski humanist »i filozofiji posvetio nekoliko rasprava«.[34] Pri tome V. Bazala ne navodi koje bi to još bile Vrančićeve filozofske rasprave, osim što je to *Logica nova, suis instrumentis formata et recognita* (Venezia 1616) i *Ethica christiana* (Venezia 1616). Bazala, k tome, očito pogrešno uzima venecijansko izdanje dviju Vrančićevih objedinjenih rasprava kao dva odvojeno izdana djela iste godine.[35]

Neprecizan je i Žarko Dadić kad mu je F. Vrančić »pisac više filozofskih i humanističkih spisa«.[36] Nakon što je Š. Jurić prvi upozorio na prvo (rimsko) izdanje Vrančićeve *Kršćanske etike,* Ž.

[33] Vladimir Muljević, »Faust Vrančić i njegove konstrukcije brodova«, *Adriatica maritima,* sv. 2, Zadar 1978., str. 18.

[34] Vladimir Bazala, *Pregled hrvatske znanstvene baštine,* Zagreb 1978., str. 187.

[35] Za njim se vjerojatno povela Lovorka Čoralić, autorica najmlađe generacije, koja pogrešno navodi venecijansko (objedinjeno) izdanje dvaju Vrančićevih filozofskih spisa kao dva zasebna djela, izdana u Veneciji iste (1616.) godine (L. Čoralić, »Duhovne osobe s hrvatskih prostora u Mlecima od XIV. do XVIII. stoljeća«, *Croatica christiana periodica*, 16/1992./, br. 30, Zagreb, str. 65).

[36] Žarko Dadić, *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata,* sv. I, Zagreb 1982., str. 124.

Dadić je kod nas, a i uopće, prvi razlučio venecijansko od rimskog izdanja tog Vrančićeva etičkog djelca. Nu, u svom kraćem osvrtu na dva Vrančićeva filozofska spisa, Dadić nije izbjegao neke nezgrapnosti, odnosno netočnosti. Tako za F. Vrančića piše da je u svom logičkom djelcu »autora označio pseudonimom Justus Verax Sicenus«. Kao da se F. Vrančić kod Ž. Dadića našao na mjestu izdavača koji je iz nekog razloga tako označio autora. Uz tu nezgrapnost potkrala se Dadiću u nastavku i netočnost kada je preradbu koja važi za drugo izdanje *Logike*, protegnuo i na drugo izdanje *Etike*, što ne stoji. Da se kod venecijanskog izdanja *Etike* ne može govoriti o preradbi u odnosu na prvo (rimsko) izdanje, mogao je Dadić doznati iz Juričeva rada iz kojega je uglavnom prenio podatke u svoj navedeni osvrt.[37]

Hrvatskim latinistima na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće Marin Franičević pribraja i F. Vrančića koji je za Franičevića »historičar, filozof, izumitelj i leksikograf«. Franičević nalazi dobro utemeljen razlog da Vrančićeve »filozofske spise (*Logica nova* i *Ethica christiana*)« izdvoji ili izuzme među ostalim njegovim tekstovima, ukoliko nisu »na ovaj ili onaj način, okrenuti domovini...«. Držim da ta Franičevićeva prosudba tek dijelom stoji. Franičević je naime neizravno ustvrdio da Vrančić ne treba tražiti čitatelja u svojoj domovini. Franičević je svojom lokucijom »na ovaj ili onaj način« baš ostavio prostora da i Vrančićeve »filozofske spise« tješnje dovedemo u svezu s domovinom. Izuzeo ih je dijelom u tom pogledu sam Vrančić njihovim naslovima. Nu, njegovi etički stavovi doprli su do njegovih sunarodnjaka, sve ako su i bili napisani na »učenom« latinskom. Franičević će u svom kratkom osvrtu još jednom istaći šibenskog polihistora kao filozofa. Naime, »Faust Vrančić nije, dakle, samo veliki izumitelj onoga vremena i značajan leksikograf nego i filozof i historičar...«.[38]

Bibliografskom indeksu s naslovima o imenu i djelu F. Vrančića prinio je Srećko Kovač dva dosad jedino poznata priloga s osvrtom na logičku raspravu F. Vrančića. Ti radovi bi se mogli

[37] Ž. Dadić, Dodatak *Novim strojevima*, (Šibenik–Zagreb 1993.): »Faust Vrančić – život i prirodoznanstveni rad« (neostraničeno).

[38] Marin Franičević, *Povijest hrvatske renesansne književnosti,* Zagreb 1983., str. 675. Svojim dvama filozofskim spisima (*sine anno*) šibenski latinist je i otprije uvršten u povijest hrvatske književnosti (v. *Povijest hrvatske književnosti,* knj. 3, Zagreb 1974., str. 42). Inkorporaciju Fausta Vrančića među hrvatske filozofske latiniste zagovara i Branko Bošnjak, najnoviji hrvatski povjesničar filozofije, ističući da Faust Vrančić i drugi »naši autori imaju posebnu ulogu u posredovanju i širenju evropskog duhovnog zbivanja« (*Povijest filozofije* III, 625).

uzeti za prvi odaziv pozivu Š. Jurića »da se naši mlađi historičari filozofije pozabave njihovom (tj. Vrančićevih filozofskih rasprava – primj. K. Č.) ocjenom«.[39] Sve ako je S. Kovač za svoj raspravni predmet izabrao isključivo Vrančićevo logičko djelce, držim ipak pohvale vrijednim kod Kovača to što je upadljivo svratio pozornost hrvatske filozofske javnosti na Juričevo otkriće prvih (rimskih) izdanja dviju Vrančićevih filozofskih rasprava. Kovač se, držim, ponešto nespretno izrazio, kad u dvama Vrančićevim filozofskim spisima vidi »dva kratka spisa koji se tiču filozofijskih disciplina logike i etike«. Čak i ne ulazeći u filozofski *meritum* tih Vrančićevih spisa, pogrešno je kazati da se spisi u kojima njihov autor isključivo izlaže svoje logičke i etičke stavove, tek »tiču filozofijskih disciplina logike i etike«.[40] Uzeli mi svaki od tih spisa bilo kao »libellum« bilo »opusculum«, to su dva cjelovita i zaokružena filozofska djela, logičko i etičko, a ne da bi se samo ticala filozofijskih disciplina logike i etike. Takvim komentarom unekoliko se devaloriziraju Vrančićeve filozofske rasprave već u njihovim naslovima. Potom S. Kovač prestaje svakim govorom o Vrančićevu etičkom djelcu, da bi se zaputio slijedom svoga interesa za Vrančićevu logiku.

Kronološki smo razmotrili pisana svjedočanstva u hrvatskoj i europskoj literaturi o zasad jedino poznatim dvjema filozofskim raspravama Fausta Vrančića. Buduća Povijest hrvatske filozofije neće izvući neku veću korist od tih svjedočanstava iz pera mahom nefilozofskih autora. Nu, nama je ovdje za sveobuhvatan pristup Vrančićevu etičkom djelcu to bilo potrebno. Budući historiografi hrvatske filozofije naći će za ta svjedočanstva dovoljno mjesta u podrupcima svojih historiografskih prinosa.

[39] Š. Jurić, »Nepoznata izdanja«, str. 293.

[40] Srećko Kovač, »Logika Fausta Vrančića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 10(1984.), br. 19–20, Zagreb, str. 39.

3. *Kršćanska etika* Fausta Vrančića kao etički uzlet šibenskog Palameda

Onome kome je F. Vrančić više znan s prirodnoznanstvene strane, poznato je da je on prvo ime svjetske znanosti kad je riječ o pronalasku padobrana. Štoviše, u padobranstvu se i okušao, skačući s visokih tornjeva i hridina u Mađarskoj i Italiji. Nas dakako ovdje ne zanima ugrožava li mu to prvenstvo primjerice Leonardo da Vinci. Ovdje je naime primjerenije usporediti F. Vrančića s genijalno domišljatim grčkim (Homerovim) pronalazačem Palamedom. Nu, ipak se bitno razlikuju po tome što je Palamed svojim pronalascima ostao čvrsto prikovan uza zemlju, dok je Vrančić volio visine. Osim što se znao padobranom otrgnuti od zemlje, učinio je to i svojim etičkim uzletima put neba. Tim većma se naše divljenje prenosi s djela na njegova izumitelja.[1] Svejedno mi se učinilo primjerenim da sadržaj glavnog poglavlja ovoga rada sažeto izrazim etičkim uzletom šibenskog Palameda. Poći nam je naravno odakle je pošao i F. Vrančić: od prvih pojmovnih razgrtanja, od pokušaja uobličavanja njegovih vlastitih etičkih hotnji i promišljanja.

Krenimo redom u tom poslu.

3.1. Um – svjetlo, volja – toplina (p. 60)

Na samom početku svoje etičke rasprave Vrančić je krenuo od određivanja dviju čovjekovih poglavitih moći (*facultates praecipuae*): uma i volje. Krenuo je naime od dvaju počela od kojih valja poći u svakom pristupu etičkoj problematici. Duša je Vrančiću velenalična suncu kojemu je priroda podarila svjetlo i to-

[1] Parafraza na mjesto kod Gottfrieda Wilhelma Leibniza, *Izabrani filozofski spisi*, preveo Milivoj Mezulić, Zagreb 1980., str. 230.

plinu. Vrančić dakle ne kaže da je to učinio Bog nego priroda (*natura*). Nije on toj slici pribjegao neosnovano. Valjalo mu je naime one dvije duševne moći dovesti u usporedbu s dvama pojavima koji će najbliže označiti bit tih moći. Um je dakako u ovom slučaju mogao usporediti samo sa svjetlom. U toplini je pak našao prikladan uspoređaj za volju. Upadljivo je da Vrančić potanje ne obrazlaže te svoje uspoređaje. Nu, jasno je da je htio dovesti um u svezu s nečim pomoću čega čovjek također izlazi iz mraka. Što je um za dušu, to je svjetlo za oči. Kako umu tako i svjetlu svojstveno je da u hipu razagnaju tminu, da osjaje put, ukažu na pravac kojim je čovjeku poći dalje.[2] Nešto je manje jasan uspoređaj volje s toplinom. I kod ovog nas je uspoređaja Vrančić prikratio vlastitog potanjeg razmišljanja. Nu, valjalo mu je volju prispodobiti nečim što stoji naspramno hladnoći razumskog rasuđivanja. Volja čovjeka zgrije, oduševi, ponese, privoli.

Vrančićev pak uspoređaj sa svjetlom ne smije nam dakako ni za časak u pamet prizvati svjetlo kao jedan od dvaju članova iz povijesti filozofije dobro nam znanog oprečnog para: svjetlo – tama (dobro – zlo). Ničim nas tako ne upućuje na nauk pitagorovske kozmologije o svjetlu kao nečemu dobrome za razliku od tame kao nečemu zlom. Upućuje nas zato na Aristotela po kojemu je um (*intellectus*) duši potreban jednako kao i vid tijelu.[3] A čovjek se, po Aristotelu, naprosto mora roditi »s nekim vidom« kao svjetlom uma da bi mogao ispravno prosuđivati.[4] Upućuje nas nadalje na Duns Scota (*doctor subtilis, Deus inter philosophos*) kojemu je um prirodna svjetlost (*lumen naturale*) ili na Bonaventurinu metafiziku svjetla kojom »doctor seraphicus« objašnjava kozmičku ljepotu, a i samoga Boga. Blizak je ovdje Vrančiću i njegov suvremenik Giordano Bruno (jedan od najposvećenijih u kalendaru filozofskih mučenika), kad izražava potrebu da ljudska duša ima svjetlo, tj. um.[5]

[2] G. W. F. Hegel ukazuje na orijentalno podrijetlo isticanja parnih suprotnosti, kao što su svjetlo-mrak, dobro-zlo, i druge. Isticanjem parnih suprotnosti, drži Hegel, prednjačio je posebice manihejizam u kojem Bog kao svjetlost istupa protiv zla kao onoga što ne postoji, onoga što je tvarno (*Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* III, 135–136).

[3] *Nikomahova etika*, I 1096b 29–30.

[4] *Nikomahova etika*, III, 1114b 6.

[5] Ova bilješka ne bi bila prikladno mjesto ma i za površnu raščlambu uma ili umstvenosti u ovim Vrančićevim tek sumarnim tematizacijama. Nu, kažimo samo to da i najnoviji etički priručnici sadrže poglavlja o etičkom racionalitetu, odnosno prirodnom etičkom umu, u svjetlu kojega se razglaba o kršćanskoj etici. Vidi: *Handbuch der christlichen Ethik* /Hrsg. A. Hertz, W. Korff, T. Rendtorff, H. Ringeling/, Freiburg–Basel–Wien 1978. Erstes Kapitel: Die ethische Rationalität der Neuzeit. I Christliche Ethik und natürliche ethische Vernunft, str. 19–45).

Potom se Vrančić naglo udaljio od tih svojih poredbenih misli i izričaja da bi nam iz posve drugog motrišta uputio pokoju strelovitu misao svoga etičkog promišljanja.

Znanosti su polja čovjekova rada na kojima se um jedino može razviti i potvrditi do svoga savršenstva (*perficitur*). Za volju su to pak kreposti. U kontekstu takva razmišljanja osnovano se moglo predmnijevati da će Vrančić na samom vrhu tih znanosti postaviti kršćanski nauk. Međutim, za nj se na tom mjestu nalazi »fides christiana«, kao što u hijerarhiji kreposti čelno mjesto drži ljubav (*charitas*). Dosljedno tome, istinu čovjek spoznaje vjerom, dok ljubavlju dosiže najveće visine dobrote. Istom kad se ispuni vjerom i ljubavlju, čovjek sigurnim koracima hita ususret mudrosti, svetosti i blaženstvu, kako to već F. Vrančić teološki snažno i stilski sažeto kaže: Kad se jedna s drugom združe, čine čovjeka mudrim, svetim i blaženim.[6]

Ne treba nam ovdje dublje promišljati da bismo proniknuli pravo značenje tih izričaja uma i vjere F. Vrančića. Lijepo se iz njih zrcali epistolarni nauk apostola i evanđelista Ivana o putu spasenja (Iv 14,6), nauk evanđelista Mateja o pravim nebeskim dobrima (Mt 6, 25–33), zrcale se također providnosne riječi apostola Jakova o nebeskoj mudrosti kao pravom mišljenju i znanju (Jak 3, 14–16). Prepoznatljiv je ovdje i plotinovski uspon čovjeka stazom kreposti do Uma i Mudrosti, stazom Mudrosti do Boga.[7]

Dušom koju u sebi nose svi su ljudi nalik Bogu, svome stvoritelju koji ih je zapravo i načinio na svoju sliku i priliku. Međutim, premali je broj onih koji mu samom hotnjom, pripravnošću i voljom, tj. krepošću, svetošću ili nevinošću ushtjednu na-

[6] Prema Giambattisti Vicu, najučenije poganske filozofije prihvatile su vjerske istine kršćanstva upravo zbog uzvišenosti tih istina (*Načela nove znanosti* /O zajedničkoj prirodi nacija/, prevele Tatjana Vujasinović-Roić i Sanja Roić, Zagreb 1982., str. 507). U okviru takvog razmišljanja, G. Vico je mogao imati i manje vjere da bi mu ipak kršćanska vjera bila bolja od svih ostalih na svijetu (Isto).

[7] Plotinus, *Enneades* (cum Marsilii Ficini interpretatione castigata), Parisiis 1855., VI, lib. 9, n. 11. Dovest će tako čovjek, po Augustinu, sam sebe u ono stanje gdje, uz vrlinu i sretnost, ne treba tražiti ništa treće. Jer, sve čovjekove potrebne čine sadrži vrlina, a sve želje sretnost (usp. Aurelije Augustin, *O Državi Božjoj* I, prev. Tomislav Ladan, Zagreb, 1982., IV. 21). Vrlo je zanimljivo da će se Kant, uspoređujući mudrost i svetost kao moralne ideje, sasvim neodlučno otimati pod težinom dvojbe čas o njihovoj različnosti, čas o njihovoj istovrsnosti (*Kritika praktičkog uma*, str. 40).

ličiti. Bog je dakle učinio svoje, ali ne i čovjek svoje. Bog izvede ono što hoće. Čovjek zakaže i u onome što može, ali i u onome što hoće. Tome je tako zato što ubogi ljudi nisu načistu, dapače, što se varaju u pogledu svoje konačne svrhe za koju su stvoreni.

Očito je iz ovih redaka da se F. Vrančić strogo pridržava svetopisamskog obrasca u izricanju čovjekove sličnosti Bogu, svome stvoritelju.[8] Iz tih redaka međutim neće biti mnogima jasno u čemu prvenstveno sveti pisac traži čovjekovu sličnost s Bogom, o čemu također čitamo i u Platonovu *Teetetu*: »... sličnost s Bogom znači postati pravedan i pobožan s mudrošću«.[9] U Platonovim pak *Zakonima* mogao je F. Vrančić naći pobliže obrazloženje u kojem to pravcu oni malobrojni (*nimium pauci* u rimskom ili samo *pauci* u venecijanskom izdanju) imaju uznastojati da bi postali slični »takvom biću«, tj. Bogu: »Koje je, dakle, djelovanje Bogu milo i za njim se povodi? Jedno jedino, i to ono koje u sebi sadržava staru izreku: *Slično je milo sličnome,* ali ima pravu mjeru; ono pak što nema te prave mjere nije milo ni međusobno ni onome što tu mjeru ima. Bog će nam dakle biti pravo mjerilo svega, i to mnogo više nego, kako se sada govori, bilo koji čovjek. Nužno je stoga da onaj koji želi postati omiljen takvom biću svim mogućim silama nastoji postati i sam takav. Prema tome, tko je od nas umjeren, mio je bogu jer mu je sličan, a tko nije umjeren, nesličan mu je, protivan i nepravedan«.[10]

Nakon ovih uvodnih misli o pitanjima koja će potanje raspraviti na nevelikom broju stranica svoga etičkog djelca, Vrančić drži da je dovoljno prostora i riječi posvetio otajstvima naše presvete vjere, te da mu je u skladu s namjerom u svome izlaganju postrance ostaviti otajstva presvete kršćanske vjere. U namjeri mu je radije i što prije, ali ipak ukratko raspraviti najprije o ljubavi, o tome u čemu se sve očituje, što će reći o dužnostima, životu ili krepostima kršćanina.

Kako se može uočiti, Vrančić nigdje, ni približno nije pokušao definirati kršćansku etiku, kao što će to primjerice učiniti kasnije

[8] Usp. Post 1, 26–27: »Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična... Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih«. I dalje: »Tako postane čovjek živa duša« (Post 2, 7). Objasnidbena je Platonu u tom smislu i »davna riječ«: Slika uvijek traži priliku (*Gozba*, XVIII). Nešto je manje u tom smislu objasnidben Homer u *Odiseji* (XVII, 218): »Kako jednaka bog sadružuje s jednakim vazda!«.

[9] Platon, *Teetet,* prev. Milivoj Sironić, Zagreb 1979., 176b.

[10] Platon, *Zakoni,* prev. Veljko Gortan, Zagreb 1974., IV, 716 C – D.

drugi hrvatski etički pisac, Grgo Čevapović: »Ethica christiana est systematica collectio et scientifica pertractatio omnium regularum moralium tam internarum quam externarum a Deo latarum, quibus ex praecepto Christi constans et universalis agendi norma homini suum bonum completum cupienti defigitur«.[11] F. Vrančić je, po svemu sudeći, ostavio nama na prosudbu je li i u kojoj mjeri on u svojim kršćansko-etičkim promišljanjima filozof čovjeka, te u kojoj je mjeri njegova etika njegova moralna filozofija ili filozofija čovjekova čudorednog života kao dio filozofije ljudskog života. Aristotelu primjerice njegova *Etika* ništa drugo i nije bila. Premetnemo li našu konstataciju u pitanje, bilo u svom kraćem bilo dužem odgovoru na nj, možemo izići s novom konstatacijom: F. Vrančić je svoje djelce mogao sasvim razložito nasloviti i kao *De virtutibus*, što ono ustvari *in prima linea* i jeste. Uostalom, takav naslov čitamo na vrhu svake druge stranice samog djelca čime je Vrančić prvenstveno htio naznačiti o čemu se u djelcu raspravlja. A što se Vrančić nije odlučio definirati kršćansku etiku, treba li tome tražiti razlog u Vrančićevu mogućem nutarnjem uvjerenju da njegovo djelce ne sadrži sve potrebite bitne elemente da bi ono zaista to i bilo? U potvrdnom slučaju, Vrančiću bismo pridjenuli nedosljednost. U svakom slučaju, izostankom definicije kršćanske etike u tom Vrančićevu etičkom djelcu, Vrančić je navukao sumnje, a možda i buduće optužbe za pretencioznost gledom na naslovljavanje svoga djelca. Mogao je to primjerice izbjeći nekim prikladnim podnaslovom.

3.2. Urođene kreposti (p. 61)

Vrančić odmah želi istaći kako u čovjeku nalazimo tri vrste kreposti. Od tih triju vrsta za nj je samo prva urođena. Oličenje

[11] Nav. F. Zenko, nav. dj., 170. Skalićev 15. zaključak o kreposti od njih stotinu koliko ih je donio (Conclusiones de virtute numero 100) sadrži sve elemente za definiciju etike: »Ethica mores, quoad ipsum hominem, sive quoad seipsum instruit« (*Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* II, str. 744).

Nu, da ne bismo ostali samo kod hrvatskih etičkih pisaca, upoznajmo se s definicijama etike kod dvaju uvaženih, doduše novijih europskih katoličkih etičara: Sebastian Reinstadler, *Elementa philosophiae scholasticae* II, Friburgi Brisgoviae 1934., str. 379: »Ethica (ethos) est: scientia recti ordinis actuum humanorum per suprema eius principia, naturali lumine comparata«.

Josephus Gredt, *Elementa philosophiae aristotelico-thomisticae* II, Friburgi Brisgoviae 1937, str. 303: »Ethica seu Philosophia moralis est scientia, quae versatur circa actus morales«.

tih urođenih kreposti potražio je u životinjskom svijetu. Tragao je očito za najčišće oličenim oblicima odabranih urođenih »kreposti« u životinja, polažući tako u ovci znamen krotkosti (mitis), u lavu hrabrosti (magnanimus), a u grlici čistoće (casta).[12]

Grlica je, primjerice, uz grivnjaša i golubicu, jedna od glavnih pitomih ptičjih podvrsta što ih Biblija svrstava pod općeniti naziv goluba (hebr. jônāh). To je jedina ptica koja se prinosila kao žrtva u hramu. Kao prinos siromaha koristila se najviše u obredima čišćenja. U kršćanskoj predaji simbolizira bračnu vjernost.[13]

Čvrstu potvrdu za te svoje uspoređaje mogao je Vrančić naći primjerice kod Heraklita za koga se sve životinje rađaju, razvijaju i ginu, pokoravajući se zakonima božjim. Drugačije i ne može biti kad ih na pašu goni bič božji.[14] Buntovni filozofski prevrednovatelj 19. stoljeća, Friedrich Nietzsche, dovest će i u ovom pitanju čovjeka u inferioran položaj spram životinja, optužujući čovjeka kao otimača svake kreposti kod svih životinja.[15]

Svojom tematizacijom urođenih kreposti (*virtutes congenitae*) dotaknuo se Vrančić iskonskog filozofema urođenosti kao nečega što je primjerice čovjeku dano ili svojstveno rođenjem (grč. *emfyton*, lat. *innatum*), dakle od njegova postanka, što opet znači prije i nezavisno od bilo kakvog iskustva. Uočljivo je da se kod toga F. Vrančić radije priklonio pridjevu *congenitus* (dakle, *virtutes congenitae*) negoli *innatus* (*virtutes innatae*). Nasuprot urođenosti ili urođenome stoji ono što je stečeno iskustvom ili naučeno, kao što su stečene kreposti o kojima Vrančić u nastavku govori.[16] Urođene kreposti ne vuku svoje podrijetlo iz iskustva, kao što ga odatle ne vuku ni urođene ideje (*ideae innatae*) ni urođeni pojmovi (*notiones innatae*). Voltaire će se primjerice usprotiviti

[12] Razmišljanja o kreposti odvela su primjerice i Cicerona među lavove, pse, konje, čak i svinje, nalazeći u tim životinjama »aliquid simile virtutis« (*De finibus bonorum et malorum*, lib. V, Leipzig 1873., 14, 38).

[13] Xavier Léon Dufour, *Rječnik biblijske teologije*, prev. Mate Križman, Zagreb 1980., str. 262–263; J. Chevalier – A. Gheerbrant (izd), *Rječnik simbola*, prev. više autora, Zagreb 1983., str. 178.

[14] Heraklit, *Svjedočanstva i fragmenti*, prev. Niko Majnarić, Zagreb 1951, fr. 11. Izričući obvezu pokoravanja, Sofoklo je pred očima, a na usta Edipa, imao samo ljude: »Božjoj volji s voljom vam pokorit se« (*Edip na Kolonu*, prev. Koloman Rac, Zagreb 1913., r. 1694).

[15] *Tako je govorio Zaratustra,* prev. D. Grlić, Zagreb 1976., str. 194.

[16] Ciceron je također pokušao proniknuti u bit urođenog i stečenog. Urođeno bi kod čovjeka za nj bilo nešto »non voluntarium«, za razliku od nečeg stečenog kojemu je rodno mjesto »in voluntate« (*De finibus bonorum et malorum*, 13, 36).

svakoj urođenosti, bilo ideja bilo moralnih zakona. Poricao je prema tome i urođene kreposti, da bi ipak taj svoj stav ublažio izjavom kako ne znači da nećemo bradu dobiti, ako nismo rođeni s bradom. Već se Seneka u svoje vrijeme pročuo kao odlučan zagovornik učenja kreposti: »nemo est casu bonus. Discenda virtus est«.[17]

Poznato je da je sofist Protagora želio ostati upamćen kao učitelj kreposti. Kršćanski mislioci osporavaju sofistima (primjerice Protagori, Gorgiji, Prodiku, a pogotovu Hipiji, Trazimahu, Kaliklu i Kritiji) da su pojam kreposti uzimali u etičkom smislu, jer su krepost uzimali s gledišta osobne vrijednosti.[18] Gotovo polovica cijelog dijaloga između Menona i Sokrata (pridružio im se i Anit) responzorijalno protječe na temu: Može li se krepost naučiti ili ne može? Tim pitanjem Menon u istoimenom Platonovu dijalogu započinje dijalošku raspravu. Subesjednici u nedoumici hipotetično zaključuju da krepost ne nastaje naravnim putem, a niti se može naučiti, nego da su je ljudi ostvarili božjom voljom, blagonaklonošću božjom.[19] Na istu temu vode razgovor Sokrat i Protagora.[20]

I Vrančićev sugrađanin, polihistor i humanist Ivan Polikarp Severitan Barbula također tematizira pitanje urođenih kreposti. Barbula naime podsjeća na svojevrstan trajan antagonizam u životu čovjeka: »Čovjek je rođen za krepost, ali s krepošću se ne rađa«.[21] Nijednoj od moralnih nastrojenosti, izuzev onih nadnaravnih (tj. vjere, ufanja i ljubavi) Andrija Dorotić ne pridijeva urođenost nego stečenost: »Exceptis habitibus supernaturalibus, nullus habitus moralis est innatus hominibus, sed omnis ab iisdem acquisitus«.[22]

[17] Senecae Lucii Annaei *Ad Lucilium epistulae morales*, t. I–II, libri 1–20, Oxonii 1965., Ep. CXXIII. 16. Prepostavka svemu je »eine ethische Gymnastik« (Fr. Jodl, *Geschichte der Ethik*. Bd. I, str. 118).

[18] Andrija Živković, *Kršćanske kreposti*, Zagreb 1942., str. 24.

[19] Platon, *Meno et Euthyphro*, Lipsiae 1885., XLII, 10 (*Menon*).

[20] Platon, *Protagora,* prev. Koloman Rac, Zagreb 1975., 319a – 320c; 323c – 326e.

[21] Ivan Polikarp Severitan Barbula Šibenčanin, *Dionisii Apollonii Donati De octo orationis partibus libri octo ad novam et optimam limam deducti et Senece Iunioris Ethycorum libri quattuor cum commentariis* m. Io. Policarpi Severitani Sibenicensis, Perusiae, Per Cosmum cognomine Blanchinum Veronensem, 1517., 114v.

[22] *Ethica,* f 68v – nav. D. Barbarić, »Etika Andrije Dorotića«, str. 56.

3.3. *Stečene kreposti (p. 61)*

Na drugo mjesto Vrančić stavlja kreposti koje čovjek stječe svojim nastojanjem (*studio*) ili postupnim obiknućem (*assuetudine*).[23] Ponovno svoje etičke stavove oprimjeruje iz životinjskog svijeta. Čovjeka s tako stečenim krepostima prispodablja s ukroćenom zvijeri koja potom mijenja svoju divlju »ćud«. Vrančiću je očito izgledalo primjerenim čovjekovo nastojanje prispodobiti sa životinjskim kroćenjem. Ukroćena ili pripitomljena zvijer baš kao i krepostan čovjek štošta toga urade mimonaravno (*praeter suam naturam*).

3.4. *Božanske kreposti (p. 61)*

Na trećem su mu mjestu kreposti koje nisu djelo čovjekova nastojanja, štoviše, koje nadilaze čovjekovu narav. Dosljedno tome, mogao ih je u čovjeka usaditi jedino Bog u svome prevelikom dobrotvorju. U njima Vrančić gleda urese duha (*animi dotes*).[24] Kolikogod netko zagovarao naravan put njihova postignuća (*usu, diligentia*), te kreposti su ipak darovi Božji (*Dei munera*). Svako naime dobro, obrazlaže F. Vrančić, proistječe od Boga kao izvorišta svih dobara.[25]

Ovdje Vrančić želi spriječiti moguću zastranu. Premda naime kreposti treće vrste, koje na svojstven i osebujan način pripadaju kršćanima, zbog njihove vrsnoće ubrajamo u »Božje darove«, one se spravom i dalje nazivaju krepostima i one to jesu. One nam pomažu da polučimo ono najviše dobro za kojim tragamo. U tim recima zorno se ocrtava Vrančićevo tomističko razmišljanje: »... ad Deum naturaliter ratio et voluntas ordinatur prout est naturae principium et finis, secundum tamen proportionem naturae. Sed ad ipsum secundum quod est obiectum beatitudinis supernaturalis, ratio et voluntas secundum suam naturam non ordinatur sufficienter«.[26] Ovdje valja uz to dometnuti da su darovane ili

[23] A. Dorotić bi kazao: »parvo labore, ac diligentia« (nav. D. Barbarića, isto, str. 53).

[24] Tim većma je Vrančić mogao u božanskim krepostima vidjeti urese duha, kad je Plotin u političkim ili civilnim krepostima, toj za njega najnižoj vrsti kreposti, vidio ures (*decus*) čovjekove duše (*Enn.* I, lib. 2, n. 1).

[25] Za Barbulu je krepost najveće ovozemno dobro. Od nje nema ničeg ljepšeg, ničeg pouzdanijeg. Sve to čini je uresom čovjekova života (nav. dj., f. 121v, 130v, 132v).

[26] Thomae Aquinatis *Summa theologica,* I–V, Matriti 1961.–1965., Prima Secundae, q. 62, a. 1 ad3.

ulivene kreposti darovane *per se,* kad ih samo Bog može dati; *per accidens,* kad ih Bog daje ljudima u nekoj posebnoj zgodi (npr. apostolima – dar jezika). Za hrvatskog etičara Andriju Dorotića, čovjeku je ulivena krepost dana »absque ullo labore«.[27]

Vrančić smatra izlišnim upuštati se u raspravljanje o prvoj i drugoj vrsti kreposti, budući su o njima mnogo toga kazali fizičari (o prvima) i etičari (o drugima), ti poganski filozofi (*Ethnicorum philosophi*). Kad su tako svoje kazali poganski mislioci, na nama kršćanima je, drži F. Vrančić, da progovorimo ponešto našim priprostim načinom, uz prethodan zaziv u pomoć samog Božanstva, o tim uistinu božanskim krepostima, a to radi onih malenih.[28]

3.5. *Habitus kao spremnost volje za dobro djelovanje (p. 61)*

Moralna krepost kršćanina neka je stalna spremnost volje (*quidam habitus voluntatis*) za dobro djelovanje. U tom stanju čovjek se međutim nikad ne bi našao da ga Bog u svojoj jedva izmjerivoj darežljivosti nije u to stanje doveo i k tome ga okrijepio.[29] Toj od Boga udijeljenoj pripravnosti volje za dobro djelovanje nužno mora prethoditi čovjekova spremnost da taj Božji dar spremno prihvati i okrene prvenstveno na slavu Boga, a potom da ga upravi na čovjekovu najvišu sreću.[30]

Uputno će ovdje biti napomenuti da Toma Akvinski u definiciji *habitusa* doslovce slijedi Aristotela u njegovoj *Metafizici,* gdje čitamo: »... (stanje) se naziva 'raspoloženje' prema kojemu se

[27] Nav. D. Barbarić, »Etika Andrije Dorotića«, str. 57. U pogledu ulivenosti, a ne stečenosti bogoslovskih kreposti kratak je i jasan također i Pavao Skalić: »Virtutes theologicae non sunt in nobis per acquisitionem, sed per infusionem« (*Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* II, str. 744).

[28] Bog kao predmet, svrha i izvor tih kreposti razlogom je da ih je Toma Akvinski nazvao bogoslovskim krepostima (*virtutes theologicae*). *Summa theologica*, 1–2, q. 62, aa. 1–4. Nu, kraj sve te »božanstvenosti«, Augustin bogoslovskoj kreposti poriče »status« božice, kako su to neki htjeli. Jer, obrazlaže Augustin, u tom slučaju morali su je pretpostaviti mnogim drugima. I zato, budući nije božica nego dar od Boga, nek je zatraže od Onoga koji je jedini može dati, i nestat će cijela gomila lažnih bogova (*O državi Božjoj*, IV, 20).

[29] Katolički teolozi su suglasni u pogledu toga da ljudi posvetnom milošću, osim bogoslovskih (darovanih), dobivaju (*per infusionem*) i moralne kreposti. Potvrdu dakako nalaze kod Tome Akvinskog (*Summa theologica*, 1–2, q. 63 a. 3).

[30] Za Spinozu bi taj *habitus* bio stanoviti napor ili neka težnja kojima se čovjek trudi da ustraje u svom biću (*Etika,* 4, post. XX).

'raspoloženo' raspolaže dobro ili loše, te ili prema sebi samome ili prema čemu drugome, kao što je i zdravlje nekakvo 'stanje'«.[31] Suvremeni isusovački etički pisac i prof. emerit. Joseph de Finance na neki način je pojmovno raščlanio *habitus* u *modus habitualis* i uzeo ga za konstitutivni element same definicije etičke znanosti: »Secundum etymon, ethica scientia est quae tractat de *ethos*: *ethos* autem significat consuetudinem, dein modum habitualem agendi, tandem indolem«.[32]

Kratkoća zacrtanog etičkog tematiziranja nije dakako Vrančiću dopustila da se duže zadrži na prevažnom pitanju *habitusa* u svojoj raspravi »De virtutibus«. Nu, i iz ovih nekoliko redaka posve je razvidno Vrančićevo temeljno i ispravno razumijeće *habitusa* kao nekakve spremnosti ili pripravnosti volje (*prompte*) za dobro djelovanje. Stoga je Vrančićev *eruditus lector* ostao sasvim prikraćen da i sasvim sažeto pročita o *habitusu* nešto od onoga što je Toma Akvinski naširoko razradio u šest svojih kvestija.[33] Suženost i ovog tematiziranja priječi svako duže zadržavanje na ovome pitanju iz Vrančićeva izlaganja. Nu, prije negoli upozorimo na jedva upadljivu posebitost u Vrančićevu vrlo kratkom izlaganju o *habitusu*, navedimo da je i *doctor angelicus* krenuo u tom prijepornom pitanju od svojih izvora (Aristotel, Augustin, Simplicije, Dionizije Aeropagita, Maksim, Sveto Pismo i dr.).[34]

Kako se može zamijetiti, Vrančić onu spremnost pridijeva volji kao jednoj od čovjekovih različitih moći. Ne pridijeva je dakle razumu ili osjetilnoj težnji nego volji.[35] Možda su ga na to sklonula ili pak kod toga prevagnula ona tri odgovora u 5. članku 50. kvestije »Utrum in voluntate sit aliquis habitus« iz Akvinčeve *Summae theologicae*. Ali, još veću pozornost F. Vrančić privlači kad čovjekovoj spremnosti pretpostavlja od Boga darovanu ili udijeljenu spremnost. U okviru Vrančićeva promišljanja, može se govoriti o izvjesnoj predspremnosti i kod čovjeka i kod Boga; o svojevrsnom reciprocitetu: Nije li Bog prethodno pripravan okrijepiti čovjeka u njegovoj spremnosti, ...; nije li čovjek prethodno spreman »osluhnuti« Božju pripravnost, ...? Akvinac je i za ovaj prijepor morao namaći tri odgovora, u kojima obrazlaže mjeru i način ulivenosti čovjekovih *habitusa* za dobro djelovanje.[36]

Kreposno djelovanje, na kraju, Vrančiću nije samo sebi svrha. Slava Božja i čovjekova sreća dva su vrhunca s kojih *viator virtutibus ornatus* na svom kreposničkom (pro)putovanju ne odvaja pogleda.[37]

3.6. Put života posut cvijećem Svekreposti (p. 61)

Uzme li se krepost u općem smislu, cijelom dužinom čovjekova životnog puta takoreći se protežu sinonimi kreposti: sila, ljubav, pravednost, jakost, dobrota, čudorednost, dobra djela, ljubav prema dobru, mržnja prema zlu, svetost, Božji zakon, kraljevstvo Božje, sloboda, duh, mir, novi čovjek, trapnja, vježbanje, poslušnost, odricanje, samozataja, križ, prijezir prema svijetu, nepodložnost, čistoća srca, itd.[38] Svatko će se složiti da je Vrančić mogao ovako unedogled nanizivati cvjetke, tajnocvjetke i biserje u podebelu ogrlicu Svekreposti: krepost zaista ključa u nezatomivoj snazi (krepčini); pršti iz ljubavi; razmetna je u pravednosti; navire iz svake dobrote; zlo pred njome uzmakne kao tama pred svjet-

[31] V, br. 20; *Summa theologica*, 1–2, q. 49, a. 1. Širu razradu problematike *habitusa* u etičkom nauku nalazimo kod novijeg hrvatskog etičkog pisca A. Živkovića, nav. dj., str. 10–18.

[32] Josephus de Finance, *Ethica generalis*, ed. tertia, Romae 1966., p. 9.

[33] *Summa theologica* I–II, qq. 49–54.

[34] I u samoj definiciji kreposti Toma Akvinski je posegnuo za dvama svojim omiljenim izvorima, Aristotelom i Augustinom: »Virtus est bona qualitas seu habitus mentis, qua recte vivitur et qua nullus male utitur, quam Deus in nobis sine nobis operatur« (*Summa theologica*, 1–2, q. 55, a. 4). Ovdje je važno istaći da William Ockham kvalificira taj *habitus* kao »virtuosus«: »accipitur 'virtus' pro habitu virtuoso voluntatis« (*Quodlibeta septem, Opera omnia*, t. IX, S. Bonaventura, New York 1980., III, q. 18).

[35] Usp. kod Pavla Skalića: »Virtus est habitus voluntatis in mediocritate consistens, quoad nos, terminata ratione, prout sapiens determinabit« (*Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* II, str. 743).

[36] »Respondeo dicendum quod duplici ratione aliqui habitus homini a Deo infunduntur« (*Summa theologica*, 1–2, q. 51, a. 4).

[37] Uprte oči čovjeka – putnika prema tim vrhuncima simboliziraju čovjekovu težnju za postignućem kreposničkog savršenstva. Kant primjerice dopušta mogućnost čovjekova postignuća savršenstva u svom kreposnom životu. Iz činjenice naime da čovjekovi postupci nisu primjereni i sukladni onome što sadrži čista ideja kreposti, Kantu *eo ipso* ne slijedi dokaz o himeričnosti te ideje (*Kritika čistoga uma*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, Zagreb 1984., str. 164).

[38] *In toto*, čitav roj kreposti, kazao bi Menonov subesjednik Sokrat koji je bio protiv cjepkanja kreposti na komade i potom njihova utiskivanja nekome u šaku poput sitniša (*Menon*, III 72 E; XII 79 E). Roj kreposti koje primjerice možemo pobrojati u Aristotelovu katalogu kreposti. Roj kreposti najzad kojemu po prirodi stvari uvijek i svuda korespondira čitav roj naslada (usp. *Državu*, IX, 574). Za Vrančićeva suvremenika T. Campanellu nema ih manje od državnih činovnika (*La città del sole* /Testo italiano e testo latino a cura di Norberto Bobbio/, Torino 1941., str. 125).

lom; svetost joj je svetokrug; iz Božjeg zakona se rađa; u kraljevstvu Božjem prebiva i caruje; krepost oslobađa, produhovljava, uspokojava; zemlji i Bogu podaruje novog čovjeka koji se trapnjom, vježbom, posluhom, odricanjem i samozatajom samooplodio. Naprijed je hodio s križem, neprestance se prijezirno osvrćući na grešni i prolazni svijet, čist u srcu i srcem u Bogu.[39] Tom svojevrsnom individuacijom Svekreposti[40] F. Vrančić podsjeća na mjesto u Aristotelovoj *Metafizici* gdje Filozof postavlja ideju savršenosti, završenosti, svršenosti ili potpunosti kreposti kao takve, što ima značiti npr. da se izvan dobrote nigdje ne može naći nikakav njezin pripadak.[41]

Očito je koliko je kod F. Vrančića rastezljiv taj temeljni etički pojam. Obujmio je njime duh i tijelo, zemlju i nebo. Krepost sve oko sebe produhovljava, krijepi, duhovno oplemenjuje, sređuje, čisti srce, pregara, posvećuje. U jednu riječ, krepost privodi čovjeka Bogu i Boga čovjeku.[42]

3.7. *Porok kao odsuće kreposti (pp. 61–62)*

Gdje svega naprijed navedenog nema, caruje porok, a to znači grijeh, pohota, opačina, zla djela, putenost, zli plodovi (*opera carnis, fructus mali*), mekoputnost, robovanje.[43] Kao što vidimo, podugačak je onaj Abelardov konopac grešnosti što se vuče za čovjekom ogrezlim u opačinama. Tome je razlog što je čovjek po

[39] *Ordo cordis* kod istinskog kršćanskog kreposnika nespojiv je primjerice s »gnozom srca« tvorca njemačke mistike i oca njemačke spekulacije Meister Eckharta (Eckharta, Eckeharta), na dnu koje leži samovoljno osmišljavanje i sasvim pojednostavnjena spoznaja Boga i vjera u nj.

[40] Pojam Svekreposti može se uzeti za pokušaj još antičkog pojmovanja i artikuliranja jedinstva kreposti.

[41] Aristotel, *Metafizika,* prev. Tomislav Ladan, Zagreb 1985., V, 1021b, 11–20.

[42] Život *virtute duce* za Vrančićeva sugrađanina Barbulu život je u sigurnosti, podalje od poroka i protivština, život sav ispunjen urednim opsluživanjem. Barbula se poput većine humanista poklonstveno odnosio prema prirodi. Posve je onda logično što je za nj život *virtute duce* bio ustvari život *natura duce* (nav. dj., f. 130v, 132r). Svim takvim, uvjetno kazano, egzistencijalističkim etičko-filozofskim promišljanjima preludira Platonov Fokilid svojim promišljanjem: Onaj tko hoće živjeti, mora se vježbati u kreposti (*Država,* III, 407).

[43] Ciceron u izvjesnom smislu proteže porok i na tijelo: »Quomodo autem in corpore est morbus, est aegrotatio, est vitium, sic in animo« (*Tusculanarum disputationum libri quinque*, Lipsiae 1864, lib. IV, cap. XIII, 29, 16–17). Jednako tako je kod W. Ockhama riječ o tjelesnim krepostima, dok »virtutes morales« određuje kao »quaedam qualitates corporales« (*Quodlibet* III, q. 18).

svojoj prirodi kliconosan kad je u pitanju porok ili grijeh. Vrančić ne smatra da je time iscrpio sve oblike poročnih pojavnosti. Napretek je još i drugih riječi kojima su nam sveti pisci obznanili u Svetom Pismu svakovrsna zla, čitamo kod F. Vrančića.[44]

Očigledno je da i pojavu poroka F. Vrančić pristupa globalno. Ako stoji da *prima virtus vitio caret*, onda stoji i to da *primum vitium virtute caret*.[45] Iz toga logički slijedi da svako odsuće kreposti možemo proglasiti porokom.[46] Otud se čovjek na svom zemnom putu spotiče o poroke kao što su se antički Rimljani spoticali o svoje lare i penate. Zbog svega toga Vrančić neizravno upućuje na svete pisce uz pomoć kojih se možemo bliže primaći spoznaji o konačnom broju poročnih pojavnosti.[47]

3.8. *Krepost je sila (p. 62)*

Ispravno i posve neprijevarno se za krepost (*virtus*) najprije tvrdi da je to sila (*Virtus in primis recte, ni fallor, vis denominatur*). Vrančić tako krajnje jednostavno, ali s druge strane i krajnje umješno suočava svoga čitatelja s etimonom temeljne kategorije kršćanske etike.[48] Nakon što je naveo latinski nazivak *vis* (sila) kao korjensku osnovu latinskog nazivka za krepost (*virtus*), na tome se i zaustavio. Nije smatrao da mu treba dalje dupsti. Ne na-

[44] Vrančić je vjerojatno mislio na popise poroka što ih donose proroci (Hoš 4, 1 sl; Jr 7, 9), mudraci (Izr 6, 16–19; Sir 25, 2; 26, 5 sl), Krist (Mk 7, 21 sl) i njegovi apostoli (1 Pt 2, 1; 4, 3).

[45] Aristotel je naveo sedam razloga u kojima valja tražiti podrijetlo čovjekovih zlih čina. To su: slučaj, prirodna nužnost, prisila, navika, odlučnost, srdžba i žudnja (*Retorika*, prev. Marko Višić, Zagreb 1989., I, 1368b 8). Vrlo je vjerojatno da bi se pitagorovci bojali na ovaj način oskvrnuti broj 7 koji je za njih najbolje izražavao puninu čovjekova zemnog života: razum i zdravlje. Umjesto nekog određenog broja takvih razloga Homer navodi dvije bačve u domu gromovnog Zeusa. Iz jedne je božanski gromovnik sipao dobre, a iz druge zle darove (*Ilijada,* prev. Tomo Maretić, Zagreb, XXIV, 527–528). Može li se sve to uzeti tako da je slijepi grčki genij u *dvjema* bačvama »vidio« ravnotežu dobra i zla na svijetu?

[46] A. Dorotić krajnje jednostavno razlučuje vrlinu od poroka: ako je moralna nastrojenost (*habitus*) dobra, imenujemo je vrlinom (*virtus*); ako li je pak zla, tada je nazivamo porokom (*vitium*). Nav. D. Barbarić, »Etika Andrije Dorotića«, str. 56.

[47] Pitanjima grijeha, poroka ili opačine Toma Akvinski je posvetio čak 19 kvestija (*Summa theologica,* 1–2, 71–89).

[48] Za drugog Hrvata i Vrančićeva pravog suvremenika, Pavla Skalića, krepost je u toj mjeri sila da čovjek koji nije blažen nikad ne može biti niti dobar: »Virtus tanta est vis, ut non possit unquam esse vir bonus non beatus« (*Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon*, Basileae 1559., str. 614).

vodi grčku istoznačnicu (*aret‹*), jer njome uopće ne bi dobio ono značenje koje za nj u prvom redu i ispravno (*in primis recte*) nosi latinska riječ *virtus,* odnosno *vis.*

Tekstovi grčke mitologije, a potom i filozofske tradicije pružaju cio niz značenja u kojima prevoditelji prevode grčku riječ *aret‹*: sreća, uspjeh, napredak, djelovnost, odličnost roda, itd. Leksikograf je dakako donio ona nama ovdje najbliža značenja: vrsnoća, čestitost, podobnost, dobrota, savršenost, izvrština, jakost, prikladnost, spretnost, ljepota, čast, sreća, uspijevanje, vrlina, duševna veličina, krepost, pravičnost, plemenitost, usrđe, zasluga, nedužnost, vještina, plemenito mišljenje i hrabrost.[49] Koliko je poznato, jedino je za Sokratova subesjednika Menona u istoimenom Platonovu dijalogu, krepost moć (*dúnamis*).[50] Dakle, sili kao nosivom značenju latinske riječi za krepost (*virtus*) priklonio se i F. Vrančić. Nalazi tome potvrdu prije svega u Svetom Pismu.[51]

Hrvatska riječ »krepost« (vrlina) označava izvjesnu moć ili sposobnost. Izvedenica je od glagola krijepiti, otkud nadalje vuku podrijetlo izvedenice »krepčina«, »krepkost«, itd. Sve te riječi upućuju dakako na snagu, jakost u moralnom smislu. U Sv. Pismu češće se susreću riječi *ishis, dúnamis* (Ps 32, 16; Mt 7, 22; Mk 6, 5). Nu, ima i drugih značenja (Ef 1, 19).[52]

Ali, kao da su svetopisamski primjeri F. Vrančiću nedovoljno snažni, kada prije no što ih navodi, stavlja ono »videtur« (čini se). Svoju tvrdnju oprimjerio je Kristovim riječima: Kraljevstvo Božje silu trpi i silnici ga osvajaju (Mt 11, 12), što će reći oni koji po svojoj izopačenoj, protivštinama sklonoj naravi, time što ne dadu

[49] Stjepan Senc, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1910., str. 118.

[50] Platon, *Menon*, 78 C.

[51] Odsjaj neke sile u kreposti vidi i Boetije: »Ex quo etiam virtus vocatur, quod suis viribus nitens non superetur adversis« (*De consolatione philosophiae,* libri quinque, Londini 1823., lib. IV, prosa VII).

[52] Katoličkim tumačima pojma kreposti neprihvatljivi su stavovi čitavog niza velikih filozofa. Tomistički orijentirani etičar ne slaže se primjerice sa Spinozom koji uz Boga više prianja razumom nego krepošću; s empiristima (prvenstveno Th. Hobbesom i J. Lockeom) koji svojim stavovima utiru put fenomenalizmu, naturalizmu i materijalizmu (D. Humeu, J. J. Rousseauu i C. A. Helvetiusu); s I. Kantom kod kojega može biti govora o kreposti u tradicionalnom smislu samo po sili moralnog zakona; s J. G. Fichteom, F. W. J. Schellingom, F. Nietzscheom, W. Wundtom, F. Paulsenom i drugima koji u svojim filozofskim konstrukcijama ne pružaju oslonca za stvarno učvršćenje kršćanskog pojma kreposti (A. Živković, nav. dj., str. 27–29). Kao što smo vidjeli (bilj. 34), pristup Tome Akvinskog odredbi kreposti sasvim je drugačiji.

tijelu na volju, nanose silu, te tako i zlosilje tijelu. U tom smislu se za njih kaže da su sami sebe pobijedili, nad sebe se izdigli, sami sebe nadvisili. A to je pak za Vrančića nešto uistinu daleko veće nego upokoriti mnoge narode ili ovladati raznim tuđim zemljama. Aleksandar Veliki je to bio u stanju provesti, ali ono nije mogao (*Hoc potuit facere Alexander ille Magnus, illud vero non potuit*). Dobro je naime znano da je taj samosilnik naginjao oholosti, nezasitnosti, srditosti i drugim porocima.

Stvarna veličina ovog antičkog silnika, a pogotovu naličje te veličine naveli su F. Vrančića, kao uostalom i mnoge druge autore, da u svom kratkom etičkom djelcu kaže što misli o tom naličju. Mnoge naime zgode iz Aleksandrova podjednako bogatog privatnog i javnog života mogle su i Vrančiću poslužiti kao rječita svjedočanstva za potkrepu njegovih etičkih promišljanja i postavki. Nemamo potvrdu o tome je li se Vrančić primjerice upoznao životom Aleksandra Velikog iz Plutarhova životopisa, gdje se kao u ogledalu zrcale i oprimjeruju navedena kratko izložena Vrančićeva etička promišljanja.[53]

Kad je naime Vrančić u svojim promišljanjima stigao do mjesta gdje mu je valjalo štogod kazati o nečijoj izopačenosti i protivštinama sklonoj naravi, nečijem silništvu, neslućenim ratnim i osvajačkim uspjesima, ali i o nikakve hvale vrijednom samosvladavanju (*enkrateia*) tog istog čovjeka, pojav i primjer Aleksandra Velikog učinili su mu se nezaobilaznim i prikladnim da time zaokruži i završi jedan odlomak svoga djelca. Uz Aleksandrov odlazak s pozornice svjetske povijesti Hegel vezuje zalaz grčkog duha koji je svoj uzlet doživio s Ahilejem. Vrančiću bi kontekstualno manje odgovarala takva valorizacija Aleksandra Velikog. Pred njim je naime Aleksandar Veliki stajao prvenstveno kao paradigmatski neposustali osvajač nebrojenih zemalja, ali k tome osvajač koji u svojoj gotovo besprimjernoj oholosti, neviđenoj lakomosti i jarosnoj srditosti nije daleko dopro u spoznaji slabog gospodarenja nad samim sobom.[54] Ali, sve govori u prilog tome

[53] Plutarh, *Usporedni životopisi,* sv. III, prev. Zdeslav Dukat, Zagreb 1988., str. 5–96.

[54] Vrančić je izrijekom naveo samo tri Aleksandrova poroka: oholost, lakomost i srditost. Nu, drži da se može govoriti i o drugim porocima kod tog silnika. Tako je Plutarh zabilježio da je Aleksandar ne jednom znao pustiti sebi maha u višednevnom punjenju želuca svim i svačim, te u pijančevanju. Na Aleksandrov prijedlog upriličeno je nekom zgodom natjecanje u ispijanju čistog vina. Među onima koji su završili na podu bilo je i onih koi su se bili već ohladili. Sve bi pak začinile i vratile razvrat na

da je Aleksandrov osvajački put bio ispresijecan nikad prijeđenim Rubikonima. Nedvoumno bi samome Aleksandru priličile (slobodnije parafrazirane) riječi što ih je uputio Kalistenu: Mrzim osvajača koji ne uzmaže sebe osvojiti.[55] Kao da je Aleksandar Veliki teško podnosio uza se ljude koji su izvodili lijepa djela, a da nisu vladali kopnom i morem.[56] Sklon je bio etičkoj i intelektualnoj tiraniji prokrustovskog tipa, podnoseći druge samo pod uvjetom da su u skladu s njegovim vlastitim mjerilima.[57]

početak bakhičke razuzdanice svojim pijanim potcikivanjem. Nisu očevicima promakli ni strastveni cjelovi pripitog Aleksandra s osobitim miljenicima (*Usporedni životopisi*, str. 45–47). Petru Abelardu se posebice usjeklo mjesto kod sv. Jeronima: »Teško je čistoću očuvati na gozbama« (*Povijest nevolja, Etika, Pisma Abelarda i Heloize*, prev. Veljko Gortan, Zagreb 1970., Peto pismo Heloize Abelardu, str. 175), a potom kod Ovidija: »Kad se Amor namoči u Bakovim žrtvama ljevanicama, on spušta svoja otežana krila i ostaje nepomičan. Dolazi zatim smijeh pa se siromah kruni kraljevskim povezom. Bol i brige bježe, a bore s čela nestaju. Tu djevojke najčešće osvajaju srca u mladaca. Venera ključa u njihovim žilama... i to je oganj u ognju« (Isto, 175–176).

[55] U pitanju je navodni stih iz Euripidove *Medeje*, što ga Plutarh stavlja u usta Aleksandru Velikom: »Mudraca mrzim kad sebi nije mudar on« (nav. dj., str. 38 i 84). Opisanim sukobom između filozofa Kalistena i taštog Aleksandra povijest je, čini se, i za Jurja Križanića snažno oprimjerila sraz istinoljubivosti s jedne i taštine s druge strane (*Politika ili razgovori o vladalaštvu*, s ruskog preveo Mate Malinar, Zagreb 1947., str. 246–247). Valjda su se ljudi, poput Aleksandra, koji su vladali kopnom i morem, teško mirili što su lijepa djela činili i oni koji su umjeli ovladati jedino samima sobom (usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, X, 1179 a).

[56] Podsjećaj na *Nikomahovu etiku*, X, 1179a 10.

[57] Pred Barbulom je etički lik Aleksandra Velikog stajao u sasvim drugačijem svjetlu. Za nj je tako veliki osvajač bio svijetao primjer poučljiva čovjeka koji se ni na svojim ratnim pohodima nije odvajao od svoje mile popudbine: Homerove *Ilijade* (nav. dj., f. 126v – 127r). Štoviše, Aleksandar Veliki je za Barbulu bio najbolji primjer neporočnog vladara koji je samo takav mogao osvojiti čitav Istok. Očito je da je Barbuli ostalo nepoznato što kod Plutarha iz Heroneje u Beotiji stoji o Aleksandrovu privatnom životu za kojeg Barbula drži da ga je Aleksandar neporočno provodio (*Monoregiae*, listovi 4v–6r – nav. Stjepan Krasić, »Šibenski humanist Ivan Poliđarp Severitan i njegova politička misao«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 3(1977.), br. 5–6, Zagreb, str. 60). Za Barbulu je Aleksandar donekle poticajan bio i onda kad je obeznanio od rujnog vina. Trog Pompej ga je naime u toj zgodi opisao onakvim kakvomu se ne možemo diviti. Po svemu sudeći, slava ga je izmučila i opustošila. U takvu stanju namah je presudio filozofu Kalistenu za njegove istinoljubive riječi u pogledu veće Filipove (očeve) izvrsnosti u ponašanju, a Aleksandrove u vojskovodstvu (nav. dj., f. 137v). Aleksandru bi zasigurno bilo milije čuti: »Es ipse Alexander, non Philippi filius (parafraza kod Erazma Roterdamskog: »Es ipse Achilles, non Achillis filius« – *Institutio principis christiani saluberrimis referta praeceptis*, Basileae 1516., f. Q 1 v). Pravorijek monarhove egzekutive nije smio ni časa okasniti, a kamoli izostati. Nije tako prošlo odveć dugo nakon Sokrata da je filozofija zabilježila novo filozofsko svetogrđe. Iznio je tako veliki vojskovođa nad nedužnim filozofom Pirovu pobjedu.

3.9. Ljubav u temeljima i na vrhu svih kreposti (p. 62)

Bez neke zamjetnije kontekstualne pripreme Vrančić potom prelazi na svoja etička promišljanja ljubavi (*charitas*). Usporediva je sa svakom krepošću i u temeljima je svake kreposti, o čemu imamo mnoga svjedočanstva. Autor ponovno želi svoje stavove uskladiti sa svetopisamskim potvrdama o tome. Osobito zornim mu se učinio odlomak u kojem Krist tvrdi da o onim dvjema zapovijedima u kojima se nalaže ljubav (*dilectio*) prema Bogu i bližnjemu, ovisi sav zakon i proroci (Mt 22, 40). Zakoni su prazne riječi, a proroci praporci, žive li ljudi životom bez ljubavi spram Boga i bližnjega.[58] Rječit mu je u tome primjer sv. Ivana evanđelista u njegovoj već poodmakloj dobi, kad se svojim učenicima obratio krajnje jednostavnim riječima: Sinci, ljubite jedni druge. Upitan, zašto nije nešto drugo zapovijedio, a ne da svagda isto ponavlja, obratio se svojim učenicima: Zato što je to Gospodin zapovijedio, te ako je samo zbog toga, dovoljno je (usp. Iv 13, 33–35; 15, 12).

Potvrdu o svojevrsnoj svenazočnosti kreposti ljubavi među drugim krepostima našao je F. Vrančić kod sv. Augustina koji je u jednoj svojoj poslanici ustvrdio da ljubav u sebi sadrži sve glavne kreposti (*Augustinus... scribit, charitatem includere in se omnes virtutes cardinales*). Svakoj zapovijedi, ističe F. Vrančić, Grgur Veliki nalazi podrijetlo u ljubavi, držeći da među svim zapovijedima vlada jedinstvo. Onaj pak tko ljubi svoga bližnjega, za apostola Pavla je ispunio zakon (Rim 13, 10). Dosljedno tome, ljubav prema bližnjemu od svakog čovjeka traži da zazire od preljuba (*non adulterare*), ubojstva (*non occidere*), krađe (*non furari*).[59]

Nije nam potrebno unedogled nabrajati sve druge zapovijedi koje imaju snagu zakona (*alia omnia legis praecepta*), kad su sve sadržane u trima riječima: *Diliges proximum tuum*.[60] Apostol narodâ na drugom mjestu prepoznaje ljubav u nečijoj strpljivosti,

[58] Sveti pisac je podudaran s Platonom: Ako ljubavi nema, onda su izgovorene riječi puka zvučna kovina (*Kratylos*, 2. Aufl., Leipzig 1922., 429bc, 430a).

[59] Težim prijestupnicima ljubavi prema bližnjemu Dante se zagrozio na svoj osebujan način. Naočigled Minotaura, čuvara sedmog kruga pakla, svatko tko bližnjem silom štetu čini kuha se u kipućoj krvi rijeke Flegetont (*Pakao*, XII, 48). Aristotel je takve nasrtaje na bližnjega odredio kao »tvorne napadaje« (*Nikomahova etika*, V, 1131a, 13). Nanošenje štete za Aristotela bi također morao biti tvorni napadaj, a tek dijelom »nesretan slučaj« (Isto, V, 1135b 7).

[60] I u jednom suvremenom etičkom razmišljanju razmatra se »Die Liebe als höchste Norm der Ethik« (H. D. Wendland, nav. dj., str. 59–63).

nečijoj dobrostivosti, nenavidnosti, nenazlobnosti, nenadmenosti, nečastoljubivosti (Kor 12, 4).[61] Takav čovjek, nadalje, ne traži što je njegovo. Takvome nije svojstveno rasrditi se, razdražiti se, smišljati zlo,[62] zlurado se odnositi ili biti zlurad prema čovjeku kojemu je nanesena nepravda.[63] Veseli se pak zajedno s nekim istini. Uzmoći će, k tome, sve podnijeti, sve uzvjerovati, svemu se nadati, smoći za sve krepčine. Cijela ta Pavlova teologija ljubavi još snažnije krijepi F. Vrančića u uvjerenju da je ljubavi mjesto negdje na vrhu kreposti. Apostol iz Tarza je uostalom obznanio: Ljubav je najveća vrlina (1 Kor 13, 13). U tom kontekstu proširuje naprijed navedenu Augustinovu misao: Ne samo da ljubav u sebi uključuje sve glavne nego i sve druge kreposti, a to zato jer se upravo na navedenim mjestima jasno dade vidjeti da ljubav stoji iznad svih kreposti, te da u sebi sadrži sve vrste kreposti (*Quibus locis clare videre est, charitatem ad instar omnium virtutum esse, eamque omnium earum genera in se continere*).

3.10. Mržnja kao suprotnost ljubavi (pp. 62–63)

U toj istoj kreposti ljubavi, nadalje, F. Vrančić uočava njezinu suprotnost, tj. mržnju, i to kao samomržnju, a onda i kao mržnju prema svima oko sebe, štoviše, prema svakome na ovome svijetu. K tome, ta mržnja je dobra i sveta.[64] Vrančić i ovdje poseže za svetopisamskim svjedočanstvima: Tko mrzi dušu svoju na ovome svijetu, čuva je za vječni život, a tko ljubi dušu svoju izgubit će je (Iv 12, 25; Mt 10, 39). Isto tako, tko ne mrzi oca svoga i majku svoju, braću, sestre, ženu i djecu, kao i dušu svoju, ne može biti moj učenik (Lk 14, 26). Prihvatiti dobrotu i svetost ove mržnje

[61] Prenesemo li ga u ovaj tekst, Edipov uzdah (»Za ljubav. U tome sustat mi nije«) shvatit ćemo u njegovu punom značenju (*Edip na Kolonu*, r. 1776).

[62] U nedostatku zrelije prilike da zlo uistinu smisli, zadovoljit će se time da dotičnome ospori ili barem umanji čistoću namjere. Poricanjem čistoće namjere niže će stupnjevati i pripadnu krepost (usp. I. Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 203).

[63] Kant će upozoriti da je čovjek do tog stupnja zloće postupno dognao. Rani zlobnici još od djetinje dobi pomalo stasaju u svojoj zlobi. Zlurad čovjek se najzad blagoćudno doima prema Kantovim zlikovcima i nepopravljivcima (usp. isto, str. 143). Zlurada čovjeka je moglo nešto sklonuti da se prometne u pravedna zlovoljnika zbog nečijeg blagostanja. Ali, zov i slast zluradosti koja je za Aristotela već i po imenu nevaljala (*Nikomahova etika*, II, 1107a 18) bili su jači (usp. *Nikomahova etika*, II, 1108a 35 – 1108b 4).

[64] Kad bi F. Vrančić ustrajao u toj svojoj tvrdnji, nikad ne bi dokončao spor, primjerice, sa Spinozom za koga mržnja nikad ne može biti dobra (*Etika*, IV, post. XLV), a kamoli još sveta.

znači prihvatiti novozavjetni revolucionarni obrat u mišljenju i životu.

S recima što ih Vrančić ovdje ispisuje teško se mirimo, baš kao što nas smućuju svetopisamski reci na koje se Vrančić poziva. Pojmimo li mržnju prema posljedcima njezine pojavnosti, neusporedivo manje ćemo se opirati onome što primjerice čitamo kod Spinoze za koga »odium nunquam potest esse bonum«, kao što za W. Ockhama (*venerabilis inceptor*) čin ljubavi (npr. prema Bogu) nikad ne može biti etički loš.[65] Vrančić od nas ovdje traži da prihvatimo put života kojemu je u temelju slobodna Božja volja. U toj svojoj slobodovoljnosti Bog se i mogao odlučiti za oblik mržnje koja je u sebi dobra i sveta. Nu, linijom takvog razmišljanja nameće se novo i silno bremenito pitanje: Ne posvećuje li tu mržnju upravo njezin krajnji cilj, dakle, posvetna svrha?

3.11. Lice i naličje sebeljubnosti (p. 63)

Sve one koje taj obrat zbunjuje, F. Vrančić uvjerava kako Gospodin nije nakan pobrkati red u prirodi koju je sam stvorio, te po čijem nagovoru prestajemo ljubiti sebe i sve svoje.[66] Za tu ljubav, upućuje F. Vrančić, grčki klasici imaju izraz *storge*.[67] S druge strane, Gospodin se protivi onoj ljubavi koju Grci nazivaju

[65] »Non est alius quam virtuosus« (*Quodlibet* III, q. 14).

[66] Kad se Kant suoči s ovako zbunjujućim paradoksima u svezi s fenomenom ljubavi, zamisao pomirbe Pascalova reda razuma i reda srca (*ordre de la raison i ordre du coeur*) ne čini se odveć nategnutom. Novi paradoks pri svemu tome nameće nam se spoznajom da o takvoj pomirbi možemo govoriti kod sv. Augustina koji je krajnje nespokojno vapio za smirajem svoga srca u Bogu, te koji je zapravo i potakao Pascala da postavi razliku između reda srca i reda razuma. Nu, čini se da je umjetno stvoren jaz koji se rastvorio između Augustinova reda ljubavi (*ordo amoris*) i Pascalova reda razuma (*ordre de la raison*). Stvorili su ga naime ljudi koji premalo ili nikako ne promatraju ljubav umom, te stoga malo što i shvaćaju istinito. Takav pokušaj pomirbe uma sa srcem moguće je naći već u mudrom Empedoklovu naputku: »Ljubav promatraj umom« (fr. 17). U svjetlu ovog Empedoklova naputka moraju barem olabaviti, ako ne sasvim popustiti napetosti što vladaju između Pascalova reda srca (ljubavi) i reda razuma.

[67] Riječ »storge« pripada dorskom narječju, a zabilježena je primjerice kod Kalimaha iz Cirene i Likofrona iz Kalhide, aleksandrijskog pjesnika. Osnovno značenje je ljubav. Leksikografi donose posebno i opće značenje: »Peculiariter, affectus ille amoris, quo parentes prosequuntur suos liberos, et liberi vicissim suos parentes; generaliter, de quovis Amoris affectu«. U *Thesaurusu graecae linguae* se može također naći kod kojih se sve pisaca može sresti taj dijalektizam (Aristotel, Stobej, Ciceron, Herodijan, Plutarh, Filostrat i dr). *Thesaurus graecae linguae*, vol. VII, Parisiis 1848.–1854., col. 821–822.

filautia (sebeljubnost).[68] Protivi joj se pak zato jer njome čovjek ljubi sebe i svoje na način na koji to ne dolikuje.[69] A to je opet stoga što je okrenuta više tijelu negoli duhu, što najposlije znači da smo njome većma uzljubili vremenita negoli vječna dobra koja ćemo onda radije i slijediti.[70]

Nu, da bi se zauzeo potpuniji i ispravniji stav gledom na svetopisamska izvješća o pojavima sebeljubnosti, a dakako nazreo i mogući Vrančićev stav o svemu tome, razmotrimo nakratko tri mišljenja iz triju razdoblja povijesti europske filozofije i teologije, počev naravno s izvora, od Aristotela.

U IX. knjizi *Nikomahove etike* Aristotel je dosta prostora namijenio pojavu sebeljubnosti. Ne čini se da ga je suviše smućivala dvojba »treba li najviše voljeti sebe ili koga drugoga«. Očito je međutim da sebe ne ubraja među »ljude (koji) kore one što najviše ljube sebe i pogrdno ih nazivaju sebeljubima«. Sebeljubnost za nj većma priliči nevaljalu i opaku, a nikako čestitu čovjeku koji se gubi u sebezaboravu.[71] Nu, kad se Aristotel osvjedoči da su se u

[68] *Thesaurus graecae linguae* donosi tri modaliteta temeljnog značenja filautije: Amor sui ipsius, Amor nimius sui, Nimium sui amantem esse. Od poznatijih pisaca, osim kod Aristotela, može se naći kod Stobeja, Plutarha, Nikefora Antiohijskog, Klementa Aleksandrijskog, Ivana Damaščanskog i cara Julijana (*Thes. gr. l.*, vol. VIII, 806). Tiskar 2. izdanja Vrančićeve *Kršćanske etike* zasigurno je ne jednog čitatelja načas pokolebao prepoznavanjem toga latiniziranog grecizma u rečenici kod F. Vrančića. Za razliku naime od akuzativnog oblika u prvom (rimskom) izdanju, tj. »philautiam«, u 2. izdanju čitamo »Philaftiam«. Nu, isti oblik (*philaftie*) upotrijebila je na prvim stranicama svojih *Mémoires* Vrančićeva prava suvremenica Marguerite de Valois (1553–1615), kraljica od Navarre, poznata i kao »la reine Margot« (nav. Charles Augustin de Sainte – Beuve, *Lundis,* VI, 191).

[69] Do sebeljubnikova okretanja zajednici, smatra Vrančićev suvremenik, talijanski dominikanac i filozof Tommaso Campanella, doći će tek onda kad se sebeljubnik oslobodi svoga sebeljublja (*La città del sole*, str. 124).

[70] Svevjekovnom problemu sebeljubnosti Platon je pristupio kao najvećem od svih zala usađenih u ljudsku dušu. Sebeljubnikova obnevidjelost izvorom je svih zabluda kojih čovjek dopane u pretjeranoj ljubavi prema sebi. Svemu tome prethodi, smatra Platon, neutemeljena opravdanost zahtjeva da čovjek po prirodi ljubi sama sebe (*Zakoni,* V, 4). Zasigurno se mnogo više napora tražilo od T. Akvinskog da unese više spoznajnog svjetla u retke u kojima sveti pisci govore o ljubavi prema sebi: Lev 19, 18; Mt 22, 39; 1 Kor 13, 4; 2 Tim 3, 1–2. Što se pak Tome Akvinskoga tiče, za nj se o sebeljublju može govoriti samo u okviru ljubavi prema Bogu radi kojega čovjek isključivo smije (*Utrum homo debeat seipsum ex caritate diligere?*) sebe ljubiti (*Summa theologica,* 2–2, q. 25 a. 4). Tako se ostvaruje ona spasonosna sebeljubnost o kojoj govori Augustin (*De moribus Ecclesiae catholicae,* n. 49 – cit. A. Živković, nav. dj., str. 136).

[71] *Nikomahova etika*, IX, 1168a 1. Zbog veće vremenske blizine Aristotela nego dvojice što slijede, svenazočnost fenomena filautije potvrđuje i Ciceron: »Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simulatque natum sit animal – hinc enim est ordiendum – ipsum conciliari et commendari ad se conservandum et ad suum sta-

nečiju dušu uselile nevaljalštine, uvukle nečiste hlepnje i unišle druge kakve nepodobnosti, neće izostati ni njegovi prijekori upućeni dotičniku kao stvarnom sebeljubu.[72] Naprotiv, »dobar čovjek treba biti sebeljuban«. Tome je razlog što će na taj način koristiti sebi i drugima. Nevaljao i opak čovjek to ničim ne jamči. Ne samo da neće biti od koristi ni sebi ni ikome oko sebe, nego će i sebi i njima biti na štetu. Svemu su uzrokom njegove opake strasti. Zjapi naime kod njega jaz između onoga što bi trebao učiniti i onoga što stvarno čini. Za razliku od čestita čovjeka koji sluša um i tako čini ono najbolje, nevaljao čovjek svega toga ne čini.[73]

Svakako će ovdje pažnju pobuditi što o sebeljubnosti misli Vrančićev stariji suvremenik, Hrvat i mnogoznalac Matija Vlačić Ilirik, u svoje doba poznatiji kao Matthias Flacius Illyricus. Za nj je sebeljubnost (*philautia*) porok koji i među poganima izaziva pokudu. Pri tome u prvom redu misli na Platona za koga je sebeljubnost izvor svih poroka i zala. Nu, Vlačić nam sebeljubna čovjeka ocrtava prvenstveno u svom nešto slobodnijem tumačenju prvih triju redaka iz treće glave Druge Pavlove poslanice Timoteju. U svjetlu tih redaka, sebeljubnik je za Vlačića čovjek koji se odveć sebi dopada; išče samo ono što je njegovo; svakoga koji se pred njim nađe s prijezirom dočeka, te koji je ohol. Svaki sebeljubnik, završava Vlačić, mudar je u vlastitim očima. Oslanja se Vlačić najzad i na starozavjetnog proroka Izaiju za koga izrijekom navodi kako je svojom bojom ocrtao porok sebeljublja.[74]

Filautija (uz simpatiju) za Kanta je na jednom mjestu izvorište patologijskom pokretalu volje u nasljedovanju onih djela koja tim pokretalom ni najmanje nisu zadovoljila duh zakona.[75]

tum eaque, quae conservantia sunt eius status, diligenda...« (*De finibus bonorum, et malorum*, lib. III, 4, 16; usp. također lib. V, 9, 12, 24 i 34). Usp. k tome Diog. Lacrt., *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum,* VII, 1, 52 (85).

[72] *Nikomahova etika,* IX, 1168b 3–5.

[73] Isto, 1169a 7. Usp. o tome *Summa theologica,* 1–2, q. 29, a. 4.

[74] *Clavis Scripturae Sacrae, seu de sermone sacrarum literarum,* pars I, col. 1189–1190.

[75] *Kritika praktičkog uma,* str. 127. *Filautija* kao sebeljubnost našla se kod Erazma Roterdamskog na prvom mjestu među devet sastavnih dijelova što tvore glupost. Erazmo Roterdamski ju je naime u tom svojstvu među svojim pratiljama i služavkama predstavio kao ljepoticu s ponosno uzdignutim obrvama (*Pohvala gluposti,* prev. Ivan Esih, Zagreb 1936., str. 178). Ovdje nam u pamet dolazi filozof i teolog Raimundus Lullus (*Doctor illuminatus*) za koga je krepost jedan od devet apsolutnih predikata (nav. G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* III, 197).

3.12. Sveopća krepost pravednosti (pp. 63–64)

Nakon što smo se nešto iscrpnije pozabavili pitanjem sebeljubnosti tragom tek Vrančićeve natuknice o tome, prevrnimo nešto zajedno s Vrančićem, a nešto sami stranice Svetoga Pisma gdje ćemo naći neprijevarnu potvrdu sveopćosti kreposti pravednosti. Širom obradbom kreposti pravednosti započeo je F. Vrančić obradbom četiriju stožernih kreposti; razboritosti (*prudentia, frónesis*), pravednosti (*justitia, dikaiosíne*), hrabrosti (*fortitudo, andreía*) i umjerenosti (*temperantia, sofrosíne*). Zamjetno je da ih Vrančić u svojim razmatranjima nije obradio jednu za drugom, ma kojim redom, nego uistinu *passim*. Četiri stožerne ili glavne kreposti (*virtutes cardinales*) one su moralne kreposti na kojima zgrada čovjekova ovozemnog života počiva isto kao i vrata na stožerima. Knjiga Mudrosti (8, 7) nameće »stožerno« poimanje tih kreposti svojim redom: »Ako li pak tko ljubi pravednost, pa, kreposti su plodovi njezinih napora; ona poučava umjerenosti i razboritosti, pravednosti i hrabrosti, od kojih u životu nema ništa korisnije ljudima«. Ime i broj četiriju stožernih kreposti ustalio se od vremena sv. Ambrozija, da bi ih spremno prihvatili Oci i skolastici 13. stoljeća. Navedeni odlomak iz Knjige Mudrosti još je jače ponukao Oce da spremnije prihvate Platonovu i Aristotelovu razdiobu temeljnih kreposti u staroj filozofiji. Punu pozornost na ovome mjestu privlače Ciceronove četiri kreposti: *prudentia, iustitia, continentia, fortitudo*.[76] Ciceron ih nije vodio kao glavne ili tome slično.

Sve one za koje su utvrdili da su bili nadareni svakovrsnim krepostima, sveti pisci nazivaju pravednim i bogobojaznim muževima. Ovim svojim natuknućem o podjedno pravednom i bogobojaznom čovjeku F. Vrančić je dotakao jednu iskonsku temu biblijske teologije: strah Božji. Nemajući u namjeri nešto više kazati ili promišljati o toj važnoj starozavjetnoj, ali ne manje važnoj i novozavjetnoj vrednoti, Vrančić je taj božanski osjećaj u čovjeku prosudio s one strane s koje to nama ovdje na poseban način privlači pažnju. Priklonio se naime tom pitanju u ozračju Novog Zavjeta, i to onim počitanjem u kojem se uvijek iznova čovjeku pomalja ideja Boga – Suca (2 Kor 7, 1; Ef 5, 21; Kol 3, 22), pogotovu kad je riječ o ljudima koji se »ne boje Boga« (Lk 18, 2. 4; 23, 40). Takvom prosudbom straha Božjega Vrančić je produbio to svoje shvaćanje u onom dubokom smislu u kojem strah postaje bitnom krepošću. Biblicisti su to poimanje oprimjerili u Pavlovim Djelima (10, 34): »Uistinu, sad istom shvaćam: Bog nije pristran. Naprotiv, njemu je mio u svakom narodu onaj koji ga se boji i čini što je pravedno«.

U prilog sveopćosti kreposti pravednosti govori F. Vrančiću i narodna mudrost (*vulgare proverbium*) da pravednost u sebi sadrži sve kreposti.[77] Unatoč tome, ne treba namah proglasiti pravednim onoga koji rješava tuđe sporove. Vrančić ne želi raspravljati o pravednosti u tako prizemnom, suženom smislu. Osvjedočio se već na stranicama Svetog Pisma da je to »particularis quaedam virtus«.[78] Pravednosti se ne može naći kako u nepravednika tako ni u tiranina. Za nju se mora kazati da je više politička negoli etička krepost (*magis politica quam ethica dici debet*). Time je Vrančić izrazio svoj platonovski stav prema pravednosti kao onoj snazi kojom je zajamčen opstanak kako pojedinca tako i države. Nepravedni sunarodnjaci i državljani ustaju jedan na drugoga, čime se tresu i podrivaju temelji samog opstanka jednog naroda ili jedne države.[79] Prenesemo li se u pogledu ovog pitanja na stranice obaju Zavjeta, na kojima je F. Vrančić tražio i našao potvrde za mnoge svoje postavke, možemo kazati da pravednici u svakoj državi utiru »kraljevski put« (Br 20, 17) kojim će hoditi »kraljevski rod« (1 Petr 2, 9).

Pravednost je, nadalje, za F. Vrančića svenazočna, posvudna, ljepotna i časna. U djelo se provodi kako riječima tako i djelima, kako prema sebi tako i prema drugima.

Vrančić smatra da tu istu sveopću krepost nije neprilično nazvati hrabrošću ili jakošću. Tu on dakle ne pribjegava usporedbi nego upravo izjednačavanju ili poistovjećivanju. Ali, kad je tu

[76] Hermann Knoellinger (coll.), *M. Tullii Ciceronis de virtutibus libri fragmenta* (Supplementum Ciceronianum), Lipsiae 1908., p. 77.

[77] Sveopćost pravednosti bjelovidno zastupaju Platon u *Državi*, Aristotel (*Nikomahova etika*, V, 1130a 19) i Toma Akvinski (*Summa theologica*, 2–2, q. 58, a. 5). Potvrdu tome nalazimo u Knjizi Mudrosti (8, 7).

[78] Ni u ovom pitanju ne podaje Vrančić nikakav podsjećaj na Tomu Akvinskoga koji je jedan svoj članak naslovio: Utrum sit aliqua iustitia particularis praeter iustitiam generalem? (*Summa theologica*, 2–2, q. 58, a. 7).

[79] Đuro Arnold, zajedno sa Rudolfom Iheringom, duhovito tematizira pitanje lakog i teškog stjecanja prava na nešto. Unekoliko se i on zalijeće u potragu za primjerima među životinjama: »Na lahki način stečeno pravo nalik mu je djetetu, što no ga roda donese majci, a lija ga može odnieti; pravo pak stečeno borbom naliči djetetu, što no ga majka rodi mukom – ali ga neće dati odnieti« (*Etika i poviest*, str. 31).

svoju misao i oprimjerio slikom ljudskog tijela, nije mogao izbjeći usporedbu. Naime, što je za tijelo jakost, to je za duh krepost. Dosljedno tome, jak je kako onaj u koga je napretek snage, tako i onaj koji je obdaren krepostima. Lik jake žene ovjekovječen je u starozavjetnoj Pjesmi o vrsnoj ženi (Izr 31, 10–31). Kod Vrančića stoji samo »in sacris proverbiis«. Skrbna žena je jaka žena. Jednako tako za dobra čovjeka kaže se da je jak. Vrančić upozorava kako ni ovdje nije riječ o onoj jakosti za koju neki kažu da je valja smoći da bi se snašali tjelesni napori i boli ili pak sama smrt u ratu za domovinu. U pitanju je sasvim osobita i, kako ti isti opisuju, bojovna jakost koja za svoj cilj ima slavu ovozemnog života. Nu, taj cilj nije kršćaninov cilj. Kršćani vape za drugom domovinom i drugom slavom.[80] Premda je to tako, kršćani se u svom životu ne mogu otrgnuti od zemlje kojom hode i uz koju su vezani cijelim svojim zemnim bićem. Nu, ne smiju zato smetnuti s uma da će oni posve sigurno nastaviti obitavati na nebesima (*conversatio tamen nostra, in coelis esse debet*).[81] Upravo zbog toga, smatra F. Vrančić, kršćanska jakost postavlja se u sve stvari ovoga života, bilo u ugode kojih nam se valja kloniti, bilo u neugode koje nam valja snašati poradi slave Božje i našeg spasenja. U tome najzad leži razlog što se svaki kršćanin mora oboružati jakošću kako bi se uzmogao othrvati svim ugodama, a snašati sve oporosti života, i sve to na slavu Boga.

Zamjetno je i upadljivo da F. Vrančić nigdje u tim svojim eshatološkim razmišljanjima ne pokreće pitanje smrti i besmrtnosti. Znamo da su ta pitanja već u osvit europskog filozofskog promišljanja upravo razdirala grčke filozofe. Heraklitu je primjerice život smrtnika smrt besmrtnika, a smrt smrtnika život besmrtnika.[82] Otud nije bilo teško doći Lukreciju Karu na ideju o besmrtnoj smrti (*mors immortalis*) koja otima smrtan život.[83] Svaki

[80] U žudnji za nebeskom domovinom poganin Anaksagora može se mjeriti s bilo kojim kršćanskim svecem ili crkvenim ocem. Kad su ga naime upitali je li mu draga domovina, upro je prstom u nebo koje je držao svojom najdražom domovinom (Diog. Laert., II, 7). (Prava) domovina za nj nije bila ondje gdje mu je bilo dobro, nego upravo na nebu (usp. Cicerona: Patria est, ubicumque est bene. *Tusculanarum disputationum*, lib. V, cap. XXXVII, 108, 18). Posve u duhu mladog kršćanstva Plotin je odredio nebesku domovinu kao mjesto povratka blaženih (*En.*, III, 4, 6; usp. IV, 7, 8).

[81] U svojoj *Državi Božjoj* (XXII, pogl. 30) sv. Augustin je sebi pokušao predočiti sliku kako će izgledati ona *conversatio*, ono nebesko druženje, blaženo praznovanje na slavu Boga. Daleko naime od svakog zla i nadomak svakom dobru, jer će Bog biti sve u svemu, a ljudima nezamislivo lijeno dangubiti ili iz potrebe raditi.

[82] Fr. 62.

[83] *O prirodi*, III, 870.

govor na te teme Vrančić je zamijenio govorom o nebeskoj domovini i nastavku čovjekova zemnog života na nebesima.

3.13. Tri najopćenitije kreposti (p. 64)

Tri su vrste kreposti kojima valja pridati najveću općenitost. Za kršćane se na prvom mjestu nalazi poniznost (*humilitas*), na drugome čistoća (*castitas*), a na trećemu siromaštvo (*paupertas*). Pogani (*ethnici*) su ih već i nazivima prilagodili svom poimanju.[84] Tako je na mjestu kršćanske poniznosti poganska smjernost (*modestia*), na mjestu čistoće umjerenost (*temperantia*), a na mjestu siromaštva darežljivost (*liberalitas*). Kršćanski nazivci tih kreposti Vrančiću se čine prikladnijima, premda nijedan od njih ne izražava dovoljno narav tih kreposti. A kako nemamo primjerenijih, valja kreposti opisati njihovim odredbama. F. Vrančić tome pretpostavlja naše slaganje s diobom tih kršćanskih kreposti, kojoj razložitost zasniva na autoritetu Svetog Pisma, Crkve, a onda i samog razuma. Među svetopisamskim primjerima, oslonac je potražio najprije kod sv. Ivana evanđelista: Sve što je na svijetu ili je požuda tijela, ili požuda očiju ili oholost života (1 Iv 2, 16). Poznato je također iz svete povijesti da je đavao trojako napastovao Krista Gospodina (Mt 4, 1–11). Krist Gospodin pak u jednoj od svojih prispodoba opisuje tri vrste ljudi koji su, budući su bili zaokupljeni kupovinom kuća, volova te ženidbama, propustili odlazak na onu božansku gozbu (Lk 14, 15–24). Onim trima napastima i ovim trima vrstama ljudi sveti oci su oprimjerili one tri vrste kreposti i tri njima suprotna poroka.

O stupnju važnosti i ozbiljnosti što ih Crkva pridaje tim krepostima govori davnašnja praksa Crkve da od svojih službenika koji se cijelim svojim bićem zavjetuju Bogu i javno obećaju najsavršeniji način života, kada se zaređuju, izrijekom traži da na početku, prije no što polože one svete zavjete poslušnosti, čistoće i siromaštva, obećaju svaku vrstu kreposti, u prvom redu poslušnost, čistoću i siromaštvo.[85]

[84] Tako, na primjerima Sokratove stalnosti (*constantia*), Ksenokratove čistoće (*castitas*) i Zenonove umjerenosti (*temperantia*), P. Skalić raspravlja o tome »virtutes Ethnicorum quare non sint verae virtutes« (*Encyclopaediae... Epistemon*, v. Index i str. 696).

[85] Duše onih blaženika koji nisu potpuno ispunili svoj zavjet (*se Deo devovent*), Dante je smjestio u najužem Mjesečevu nebu. Njihove zakletve bile bi za Spinozu još djelotvornije kad bi se ticale časti naroda i domovine a ne Boga (*Ethica*, VIII, 48).

Tri su predmeta (*objecta*) navedenih kreposti, odnosno poroka: duh, tijelo i izvanje stvari s kojima u svezi stoje čast, naslada i korist. U njih ovozemni ljudi polažu svoju sreću, te ih ubrajaju u najviša dobra (*summa bona*). Slavičnošću, preobiljem i škrtošću ljudi prevrše mjeru i tako zgriješe. Protiv tih neprirodnosti (*monstra*) kršćani, za koje F. Vrančić odmah domeće da su nebesnici (*homines coelestes*) vojuju poniznošću, čistoćom i siromaštvom. Nakon što je dovde o tim krepostima dosta uopćeno progovorio, u nastavku ih želi izložiti svaku ponaosob.

3.14. Poniznost (pp. 65–66)

Vrančić definira poniznost kao krepost koja čini da čovjek o sebi misli smjerno i čedno: *Humilitas est virtus, quae facit ut homo modeste, ac modice de se ipso sentiat. Est inquam contemptus honoris.* To je stanovit prijezir prema svakoj časti. Moguće je nabrojiti toliko vrsta poniznosti koliko ima predmeta (*materiae*) na koje se odnosi. To su isti oni što ih je Vrančić već nabrojio, tj. dobra duha, tijela i onih moći, dobra koja su svako ponaosob u nekom pogledu podređena naprijed spomenutim krepostima. Vrančić ističe da je to već kazao, nu da će to u nastavku još jasnije kazati.

Dobra duha su znanje, naobrazba, razna umijeća,[86] zatim plemenitost, dostojanstvo, moć, itd. U tjelesna dobra spadaju: zdravlje, snaga, okretnost, ljepota, itd. Vrančić je, vidimo, naveo osnovne preduvjete čovjekove ovozemne sretnosti. Zdravlje (*sanitas*) je

[86] Toma Akvinski u svojoj etičkoj valorizaciji umijeća (*ars*) polazi od Augustinove postavke (*O državi Božjoj*, knj. 4, gl. 21) da je umijeće krepost pravična i dobra življenja (*ars quippe ipsa bene recteque vivendi*). Nu, za Akvinca je umijeće razumska krepost, što bi onda značilo da se moralna krepost ne razlikuje od intelektualne (*Summa theologica*, 1–2, q. 58, a. 2, 1). Međutim, umijeće ne pripada moralnoj znanosti, budući raspravlja o tome kako treba nešto proizvesti, a moralna znanost kako treba živjeti (*Ars vero non pertinet ad scientiam moralem, quae circa agibilia versatur, cum ars...*). Zanimljivo je da etimologe na primjeru latinskog pojma *ars* (umijeće) njihov semantički nemir odvodi mnogo dalje od nosivog značenja te riječi. Prvotno mu značenje naime traže u grčkom korijenu *-ar* i *-har*, što već na prvi pogled nedvojbeno upućuje na harmoniju. Umijeće bi prema tome bilo neka čovjekova uskladba u svijetu ili prirodi. Za nas je ovdje, na kraju, veoma zanimljivo kad Augustin u istoj knjizi navodi kako su Stari dosljedno mislili da su Latini od vrline (koja se grčki kaže *aret^ē*) izveli riječ umijeće (*ars*). Intervenirao je na sve to i hrvatski prevoditelj Augustina (Tomislav Ladan), upozoravajući u podrupku kako obje riječi (grč. *arete* i lat. *ars*) nose zajednički indoeuropski korijen *-ar*, sa širokim značenjem: sklad, pristalost. Podsjetimo na kraju da grčki povjesničar filozofije, Diogen Laertije, krepost izjednačava sa harmonijom (VIII, 33).

stavio na prvo, a ljepotu (*pulchritudo*) na zadnje mjesto. Vezujući ga izravno uz tijelo (*bonum corporis*), o zdravlju Vrančić ovdje govori u medicinskom smislu. Nije tu govor o čovjeku kao zdravom pojedincu na zdravom organizmu zajednice ili države u kojoj živi, o čemu je u svoje vrijeme progovorio već Demokrit.[87] Ne ističe pri tome Vrančić ni čovjekovu žudnju za zdravljem, kao što je ima za znanjem.[88]

Ne proteže Vrančić ovdje ni ljepotu izvan tijela. Je li čovjekova ljepota odraz, slika i sjena Boga, prebiva li u ideji, vlada li tvarju i je li Vrančiću (kao i Platonu) osjetno lijepo samo odraz, ovdje nije mjesto za odgovore na ta plotinovska pitanja, da bi njegov ljèpotan čovjek bio sretan. Nu, ako je Vrančić imao pred sobom Plotinovo djelo, zasigurno su mu pozornost privukla ona mjesta gdje je Plotinu kreposnik duševno lijep čovjek.[89] U njihovim mukotrpnim bistrenjima i lučenjima osjetno od neosjetno lijepog, misliocima je oprostivo njihovo preplitanje estetskih s etičkim nazorima.

Čovjekovo zemno blagostanje još je punije ako je k tome okružen izvanjskim dobrima, primjerice skupocjenim pokućstvom, prostranim imanjima, zlatom, srebrom i svim ostalim što se time smatra.[90] Domogne li se svega toga oholica, tim većma se uzoholi, uznese, nadme. Postaje mu tako još tješnje unutar rešetaka skromnosti. Svuda ga prati misao da sve njemu u čast ide. Nema li nešto, naizvan hini da ima što ustvari nema, dok se iznutra smatra jadnikom. U tome valja tražiti razlog njegove jalnosti prema onima koji imaju.

Tvarnim dobrima čovjekova zemnog života, rečeno je, nema mjesta u čovjekovu blaženstvu. Nu, čovjek svoj odnos prema blaženstvu bitno određuje svojim odnosom prema tim dobrima. Kupovinom primjerice skupocjenog stola u svojoj kući bogataš ništa još nije učinio za svoje blaženstvo. Nu, ako je za taj isti stol posjeo i ugostio gladne i siromašne, zajedno sa stolom kupio je i ulaznicu za odlazak među blaženike. Gladnima i siromašnima mjesta za

[87] Fr. 252.

[88] Usp. *Nikomahovu etiku*, III, 1111a 24.

[89] *Enn.* I, lib. 6, n. 1–9.

[90] Sa ili bez tih dodatnih dobara za čovjekovo ovozemno blagostanje, tjelesna dobra ne mogu tvoriti čovjekovo blaženstvo kao njegovu krajnju svrhu. Nakon podužeg obrazloženja, T. Akvinski je to izrazio u obliku zaključka: »Unde impossibile est quod in bonis corporis beatitudo consistat, quae est ultimus hominis finis (*Summa theologica*, 1–2, q. 2, a. 5c).

tim stolom nema, ako je bogataš uz to oholica, kao što smo vidjeli. Blještavilom zlata Solon je gotovo obnevidjela Kreza zacijelo duboko razočarao što su mu pijetlovi, fazani i paunovi bili sjajniji i ljepši od svih Krezovih nakita. Demokrit nije mario ni za stoku ni za zlato kad u njima *daimon* ne može naći svoje prebivalište.[91] Eutidemovu pohlepniku zacijelo ne bi smetali zlatnici u stomaku, glavi ili oku, sasvim svejedno, potjecalo to zlato iz nekog brda ili bilo isprano iz pijeska.[92] Zajedljivac Lukijan jedva zadržaje smijeh na pomisao o zlatu, dragom kamenju i biranim jelima jednog umrlog bogataša. U Morusovoj *Utopiji* zlato i srebro vode se kao znamenja sramote, jer su to kovine od kojih se kuju okovi za robove.[93] Proveli smo se nakratko filozofskom tradicijom do vremena F. Vrančića i vidjeli kakav su stav umnici imali spram ovozemnih dobara. Vrančić će nas svako malo podsjetiti da je sva ta dobra čvrsto upregao u kola kršćanskih kreposti.

Nu, postoji također i druga vrsta duhovnih dobara s kojima se većina taštih ljudi uznose, kao što su svetost života, nevinost, te poniznost o kojoj govorimo. Međutim, domeće Vrančić, nisu to ona prava nego tek izvanjska dobra u kojima su oni sami sebi na volju, želeći u očima drugih postati veliki. Nije to ni prava poniznost, nego tek izvanjska (*externa*). Ljudi u kojih je takva poniznost zapravo su licemjeri (*hypocritae*), a to znači ljudi u kojih je posve izopačena i pogubna slavičnost.

U svemu navedenome ponizan muž je dosljedan. Oči mu nisu ničim natrunjene. Duboko promišlja o prirodi svega toga. Ne odmjerava mjerom kojom mjeri običan puk. U poniznika je na poseban način zamjetna vlastitost stečenih kršćanskih kreposti: srednja mjera (*medium virtutis*). Jasno mu je znano da nikakvog dobra nema, a da ga nije primio, ni da je što stekao vlastitom krepošću nego darom Božjim. Ne napušta ga svijest da je prah i pepeo, a i to na slavu i čast Boga jedinoga. Umjesto da se krijepi stoičkom sviješću o vlastitoj kreposnosti, radije se prevrće u prahu i pepelu vlastitog samoprijegora i samozataje. Vrančić, vidimo, u tradicionalnoj poredbenoj maniri znamenuje poniznikovu svijest o vlastitoj grešnosti i krhkosti. Nu, u toj bremenitoj svijesti poniznika krijepi i pridiže nada u Mesijino obećanje da će razveseliti

[91] Fr. 171.

[92] Usp. I. Kant, *Kritika praktičkog uma,* str. 54.

[93] Th. More, *Utopija,* prev. F. Barišić, Zagreb 1952., str. 124.

ožalošćene na Sionu i dati im vijenac umjesto pepela (Iz 61, 2 sl). Počinjenim pak nedjelima sebi je navukao samo zbunjenost na licu (*confusionem faciei*). Za tu poniznost duha ne mimoilazi ga nagrada kako na nebu tako i na zemlji: Bog ga obasiplje milostima, a ljudi ga neprijetvorno časte. Stječe također oprost za ranije počinjene prijestupe. Sve je to Krist oprimjerio u prispodobi sa farizejem i carinikom.

Vrančić nas ovdje upućuje na Kristovu prispodobu koju nam je prenio evanđelist Luka (Lk 18, 9–14). U njoj se dva čovjeka iz dvaju povlaštenih društvenih zanimanja udaraju u prsa. Prvi, farizej, zahvaljuje Bogu što se razlikuje od ostalih ljudi, tj. što nije razbojnik, nepravednik, preljubnik ili carinik (koji za Voltairea znade samo brojiti). Drugi je carinik koji se nije usudio ni očiju podići k nebu, moleći od Boga milost za svoju grešnost.

Vrančić ovdje neizravno upućuje na bjelovidan svetopisamski primjer kada se općereligijski sveti čin molitve izmeće u licemjernu himbu (usp. Mt 6, 2. 5. 16; 23, 5). Vapaj s licemjernikovih usana ne dolazi od čistog srca (usp. Mt 15, 7), jer dobra riječ ne može poteći iz opaka srca (Mt 12, 24. 34).

Opisani stav farizeja u skladu je sa značenjem njegova naziva (hebr. *perûšîm*: odijeljeni). U svojoj samouvjerenosti i prijetvornosti uvijek i svugdje smatrali su se drugačijima od drugih. To je ustvari sukladno njihovu upornom nastojanju da se svuda prikažu drugačijima no što jesu.[94] Za Spinozu su oni upravo time oholice, jer u svojoj sebeljubnosti stvaraju o sebi bolje mišljenje nego što ga drugi o njima imaju.[95] Sva njihova revnost i privrženost usmenim predajama nisu ih poštedjele biljega licemjerja i »okrečenih grobova« (Mt 23, 27). Cijedili su komarca, a proždirali devu (Mt 23, 24). Općom poviješću provlačit će se invektivne usporedbe s njima. Tako je papa Bonifacije VIII. za Dantea »glavar novih farizeja«.[96]

Vrančić je mogao kod svoga starijeg suvremenika Matije Vlačića Ilirika pročitati one duhovite retke o čitavom spektru boja na farizejevu licu. Lice im je valjalo čas izblijediti čas zatamniti, prevući šafranom ili premazati uljem, ovisno o trenutku u kojem se to od njih tražilo. Preljevi iz lepeze rabljenih boja imali su ljudima dočarati njihovu bol, žalost ili sućut. Sve u skladu s nji-

[94] Usp. *Summa theologica*, 2–2, q. 111 a. 2 ad 3).

[95] *Ethica* 3, XXVIII.

[96] *Pakao,* XXVII, 85.

hovim licemjerjem i njihovim sebeljubljem. Svagda za i protiv. Nikad čisto, uvijek okrečeno.[97]

Nebrojene su i druge vrste poniznosti što nam ih pružaju sami predmeti. Razlike među njima očituju se u načinima njihova pojavljivanja. Tako smo svjedoci nečije poslušnosti, poštivanja, uljudnosti, šutljivosti, umiljatosti, strpljivosti, dobrote i tako redom. Vrančić smatra izlišnim dalje ih opisivati, jer se tek neznatno među sobom razlikuju. Nu, već i ovi navedeni vidovi poniznosti bjelodano potvrđuju da se pozadi jednostavnosti poniznikova lika prepliće fino istkana mreža popratnih kreposti: navrijeme se opasao snagom poslušnosti; svojim poštivanjem mekša i one najtvrđe; na svoju čovječnost svraća pogled i onih najudaljenijih; pred njegovom šutljivošću zanijeme i oni najgovorljiviji;[98] svojom krotkošću otapa led s ukrućenih srdaca; strpljivošću otklanja svaku pjenu bijesa; dobrotom sebi priteže i one najzloćudnije; uljudnošću sve oko sebe oplemenjuje.

Koliko god smatra izlišnim unedogled nabrajati razne vidove poniznosti, toliko mu se čini potrebnim razmotriti stanovite stupnjeve kreposti i opačina. Dosežući veći stupanj neke kreposti, čovjek se uspinje naviše u svom kreposnom životu, pogotovu što se tiče dotične kreposti. S druge strane, iz manjeg poroka upadamo u veći, nismo li dovoljno smotreni. Nu, kad bi trebalo izložiti te stupnjeve nekim određenim redom i brojem, bio bi to za Vrančića jako mučan posao (*perdifficile fuerit*). Smatra ipak da se mogu odrediti prvi i zadnji.

Ne vidi se ni na ovome mjestu da se Vrančić u svom izlaganju htio strože držati kršćansko-etičke, posebice skolastičke tradicije. S druge strane, ničim ne daje do znanja da bi se svojim očitovanjem kako bi bio vrlo tegoban posao pokušati nekim određenim redom i brojem (*certo aliquo ordine ac numero*) izložiti stupnjeve kreposti poniznosti, ustvari protivio svemu onome što o tome pitanju nalazimo kod Tome Akvinskoga.[99] Osim što bi ga Toma Akvinski uputio na dvanaest stupnjeva poniznosti u Reguli sv. Benedikta, te na sedam kod Anselma, mogao je u Akvinčevoj kvestiji, odnosno kod sv. Benedikta prosuditi, barem otprilike, slaže li se s njima u pogledu prvog i zadnjeg stupnja: 1. *corde et corpore semper humilitatem ostendere*; 12. *ut Deum timeat, et memor sit omnium quae praecipit*. Kod sv. Bernarda (»doctor melliflus«) također nalazimo nauk o 12 stupnjeva poniznosti.[100]

Prvi stupanj poniznosti sastoji se u tome da čovjek sebe vidi onakvim kakav je ustvari. To sadrži onaj dobro znani poganski savjet: Upoznaj samoga sebe (*Se ipsum noscere*), što opet znači u sebi vidjeti jednoga od nebrojenih smrtnika. Ne smatrati se ni najgorim ni najboljim kad su u pitanju one časti i ona dostojanstva za koje zdravim razumom i po naputku Božjeg zakona prosudi da im je dorastao. Poniznik s takvim spoznajama ne odbija od sebe počasti i dostojanstva za koje prosudi da se ne protive zdravom razumu i Božjem zakonu.

Ovom svojom prosudbom Vrančić je samo dodirnuo pitanje časti u zemnom životu svakog čovjeka, pitanje što ga je T. Akvinski temeljitije razradio.[101] Vrančić je ovdje ostao kod časti isključivo kao ovozemne kategorije nagrade: nagrade primjerice poniznику za njegovu kreposnu vrsnoću. Izraženo Aristotelovom mjerom, poniznik je tako nagrađen najvećim od izvanjskih dobara.[102] U razini navedenih spoznaja, Vrančićevu poniznику još previsoko stoji spoznaja o blaženstvu kao stanju narešenom svekolikim častima neba i zemlje. Na njemu je zasad odbiti časti protive li se ili ih prihvatiti ne protive li se zdravom razumu i Božjem zakonu.

Usporedimo li Vrančićev pokušaj odredbe prvog stupnja poniznosti, te u svezi s time njegovo upućivanje na onaj »poganski savjet«, s onim što za oholicu kaže Aristotel u svojoj *Nikomahovoj etici*,[103] Vrančiću se isto tako bjelodano može pripisati peripatetički pristup u njegovu pokušaju stupnjevanja kreposti poniznosti. Poniznik dakle ustrajava na svom putu snagom svoje samospoznaje. Oholicu pak na njegovu putu drži vlastito nepoznavanje. Kako je očito, Vrančić se u tom svom etičkom pro-

[97] *Clavis Scripturae Sacrae, seu de sermone sacrarum literarum* I, col. 1012–1013.

[98] O poželjnosti i važnosti umjerenog govora na svakom koraku čovjekova ovozemnog životnog puta progovorio je i Vrančićev sugrađanin Barbula za koga je umjereno govorljiv čovjek »Bogu najbliži susjed« (nav. dj., f. 116r). Neumjereno govorljiva čovjeka kao da nagrizaju svi jezici.

[99] *Summa theologica*, 2–2, q. 161, a. 6.

[100] Sv. Bernard (abbas Clarae-Vallensis) opširno je obrazložio tih 12 stupnjeva. Vidi: »De gradibus humilitatis et superbiae Tractatus«, PL, tom. 182, col. 941–972, 1854.

[101] *Summa theologica*, 1–2, q. 2, a. 2.

[102] *Nikomahova etika*, IV, 1123b 10.

[103] »... oni oholi su ludi i ne poznaju sebe same, što je bjelodano«, *Nikomahova etika*, IV, 1125a 36. Krajnje nepoznavanje sebe Spinoza će pripisati oholicama (*Ethica*, post. LV). U tom smislu našao je Boetije nešto zajedničko životinjama i oholicama: U prirodi im je ne poznavati sebe (*De consolatione philosophiae* II, pr. V).

mišljanju odlučio za epistemološko uporište. Valjalo mu je stoga poći od iskonskog grčkog filozofema: Upoznaj samoga sebe (*Gnothi seautón, Nosce te ipsum*). Pri svemu ga ne zanima je li tu mudrost doista prvi izustio Tales,[104] taj arheget helenske filozofije, koji drugi od sedam mudraca,[105] ili je možda božanskog podrijetla.[106] Njemu je važnija nova spoznaja, tj. da se provedbom u djelo delfijskog savjeta mnogo toga u životu stavlja na svoje mjesto. Provedba se pak odvija kroz proces samospoznaje u kojoj čovjek svoj život stavlja preda se u svrhu prodora u vlastitu nutrinu. To je za cilj imao Sokrat svojom majeutičkom metodom. To je ujedno put mudrosti poniznika, put koji se račva s putom Aristotelova oholice. Vrata delfijskog hrama za Heraklita su bila širom otvorena.[107]

Iz Vrančićeve nove spoznaje ižarava puni životni realizam. Vrančićev poniznik koji se tek počeo uspinjati k vrhu, svome cilju, neće olako od sebe odbiti ponuđene časti i dostojanstva, prosudi li i utvrdi da se ne protive zdravom razumu i Božjem zakonu. Samospoznaja rađa samokritičnošću kojom čovjek s jedne strane oblikuje sebe, a s druge određuje svoj etički odnos prema drugima.

Najviši pak stupanj, za F. Vrančića, dosegne onaj čovjek koji se sam pred sobom osjeća posljednjim među svim smrtnicima, te

[104] Tales je navodno na nečije pitanje: – Što je teško? odgovorio da je to spoznaja samoga sebe. Vjerojatno su zbog toga neki skloni pripisati podrijetlo te izreke Talesu. Moguća je ovdje sintagmatska paralela s Pitakom (također jednim od sedam mudraca) za koga je vrlo teško biti dobar (D. Laertus, *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum*, I, 4, 4, 76). Lutanje u odgonetanju podrijetla drevne helenske »maksime« potvrđuje i G. Vico, kad je pripisuje Solonu (*Načela nove znanosti*, 168, 169). Ne traži je dakle ni G. Vico izvan kruga sedmorice grčkih mudraca.

[105] Zbog silne mudrosti te izreke Aristotel se zanimao otkud bi mogla potjecati. Došao je do zaključka da je starija i od najstarijega (Hilon) među sedmoricom grčkih mudraca, zbog čega je valja pripisati delfijskoj proročici Pitiji. Zanimljivo je ovdje pripomenuti da se i Aristotelova žena zvala Pitija.

[106] Ne manje ako ne više nego Aristotela, delfijska zapovijed udivljavala je Cicerona po kojemu tako naložena samospoznaja sadrži nešto važno, nešto božansko. Božanstvo inače ne bi marilo za takvu zapovijed. *Nosce te* znači ustvari *Nosce animum tuum* (Marcus Tullius Cicero, *Tusculanarum disputationum...* I, c. XXII, 52, 11–12). Zanimljivo je primjerice da puni naslov *Etike* Petra Abelarda glasi: *Ethica seu liber dictus scito te ipsum.* Podsjetimo se na ovome mjestu da je hrvatski protestantski teolog i filozof Matija Vlačić Ilirik naslovio svoje etičko djelo: *Gnothi seautón. De essentia originalis justitiae et injustitiae seu Imaginis Dei et contrariae*, Basileae 1568.

[107] Otvorio ih je proniknućem u vlastitu narav: »Ja sam istražio samoga sebe« (Fr. 101).

malovrijednim čovjekom. U tom smislu redomice će odbijati ponuđene počasti, obavljati koje god sasvim priproste poslove. Na ovoj točki svoga uspona, Vrančićev poniznik je dosegnuo nove spoznaje: u skladu s osjećajem o sebi kao posljednjem među smrtnicima, valja mu sada redomice odbijati ponuđene počasti što ih je ranije, makar i uvjetovano, prihvaćao. Zažmirit će na lažne optužbe koje protiv njega netko podigne. Takav će poniznik prikriti svoje kreposti, a javno očitovati mane. Upućene mu poruge okrenut će na radost. Tako čitamo što su sve izveli utemeljitelji naše religije. Radošću ozareni napustili bi zborište naočigled okupljenih koji su ih smatrali dostojnima da za ime Kristovo podnesu sramotu, te se pokazali duhovno spremnima i zrelima pretrpjeti zlostavljanja za Kristovo ime. Spusti li se čovjek ispod prvog stupnja kreposti, nađe se na tlu poroka. Nastavi li tim spuštanjem, krene putom još većeg zla. Postići prvi stupanj Božja je zapovijed; vinuti se što više uvis evanđeoski je naputak.

3.15. Čistoća (pp. 66–67)

Čistoću je F. Vrančić definirao kao krepost kojom čovjek kroti tjelesne požude. U samom nazivu stoji da je to neko kažnjavanje (*castigandum*).[108] Broj vrsta čistoće odgovara broju njezinih subjekata. Njih je pak na broju pet, koliko je naime tjelesnih sjetila. Za onoga koji odolijeva zamamnostima sjetila kaže se da je čist i uzdržan (*castus et continens*). Ovaj Vrančićev uzdržljivac odnio je pobjedu u onoj Demokritovoj svađi između sjetila i razuma. U odlučujućoj borbi nisu pretegnule zamamnosti nego Kantov protuuteg.[109] Vrančić pri tome ima pred očima trezvenjaka, potom čovjeka koji se otimlje snu (*vigilans*), umjerena čovjeka (*temperatus*), sramežljivca (*pudicus*), i tako redom.

S druge strane, dosad se griješilo u nazivima za ljude do kojih njihovom voljom (*usu abstinent*) ne dopiru osjeti zvukova, boja i svega lijepog.[110] A ne dopiru zato jer se odriču užitaka no-

[108] Potvrdu nalazimo i kod Tome Akvinskoga: »... nomen *castitatis* sumitur ex hoc quod per rationem concupiscentia *castigatur*, quae ad modum pueri est refrenanda...« (*Summa theologica*, 2–2, q. 151 a. 1). Akvinac se u nastavku oslanja na Aristotela (*Nikomahova etika*, III, 1119a 5).

[109] Usp. *Kritiku praktičkog uma*, str. 131.

[110] O svim osjetnim užicima Aristotel govori u tijesnoj svezi s umjerenošću. Vrlo jasno je na primjerima iznijansirao kad je netko samo neumjeren, a kad k tome i razuzdan (*Nikomahova etika*, III, 1117b 1 – 1118a 7).

sa,[111] ušiju i očiju.[112] Ljudi naime griješe i tim putom, a ponajvećma sjetilom okusa (gustus), kada se netko preko mjere podaje hrani i piću.[113] Od svih sjetila zasigurno se u najvećoj mjeri griješi sjetilom dodira (*tactus*).[114] Vrančić kod toga na prvo mjesto stavlja spolnost (*res venereae*).[115] Takovrsni grijesi u spolnosti

[111] Odricanjem od užitaka nosa zajamčit će ostanak daha Božjeg u nosnicama svojim (Job 27, 3), a dok je dah Božji u nosnicama njegovim, nema tko na nosnice njegove potjerati ljutu srdžbu. (*Nikomahova etika,* III, 1116b 10–11)

[112] Kod onih Heraklitovih ljudi s barbarskom dušom, kojima oči i uši zbog toga mogu biti samo zli svjedoci, ne može se ni govoriti o kakvom odricanju od užitaka tih dvaju osjetila (Fr. 107). Moguće je Heraklitova čovjeka s barbarskom dušom i zlim očima prispodobiti s Edipovim po drugi put obnevidjelim slijepcem. (Sofoklo, *Edip na Kolonu*, r. 1200) Za potpunije razumijevanje onog Heraklitova fragmenta valja vidjeti što Platon piše za oči kod čovjeka s kreposnom dušom (*Država,* I, 353b). A čovjek s takvom dušom ne može biti bez kreposti oka (usp. *Nikomahovu etiku,* II, 1106a, 2), ili oko duše ne postiže toga stanja bez kreposti (*Nikomahova etika,* VI, 1144a 10). Usp. kod W. Ockhama »virtutes partis sensitivae« (*Quodlibet* II, q. 15). Na drugom će mjestu tu krepost duše Aristotel vidjeti u razboritosti. Razboriti ljudi iskustvom stječu oko kojim ispravno vide. (*Nikomahova etika,* VI, 1143b 6) Dok su, kako vidimo, Platon i Aristotel u izvjesnom smislu obesmrtili ta dva čovjekova sjetila, Dante će im izrijekom pripisati smrtnost (*Raj,* XXI, 61). Na fenomenu pak čovjekove slušnosti ili čujnosti temelji se biblijska objava kao u biti Božja riječ upućena čovjeku. Čovjek sluša, prorok govori; prorok sluša, Bog govori; Bog govori, čovjek ne sluša i zato je gdjekad prisiljen »probijati« uši svojih slušatelja (Iz 50, 5; Job 36, 10; Ps 40, 7). Kad je pak spoznaja u pitanju, Demokrit i pokraj svih pet zdravih sjetila tapka u mraku. Tijelo je ostalo bez svjetiljke (Mt 6, 22–23), a tada je put siguran jedino moždanim tlapnjama. (usp. I. Kant, *Kritika praktičkog uma,* str. 191) Za razliku od umne (prave) spoznaje, naime, sjetilna je spoznaja mračna (usp. fr. 11). Sasvim drugačije misli Tit Lukrecije Kar za koga su čovjekova sjetila ispravna, ali to isto se ne može kazati za čovjekove zaključke. (*O prirodi,* IV, 478–512) Dakle, potpuno suprotno od Demokrita. Napretek je u povijesti primjera sljepila uhom, umom i okom. (usp. Sofoklo, *Kralj Edip,* r. 374)

[113] Antički genij je vrlo lijepo izrazio ideal sladokusca njegovom željom da mu vrat postane dulji od ždralova (*Nikomahova etika*, III, 1118a 10). Za primjer halapljivca u jelu Barbuli je poslužio Diogenov mekoputni mladić (nav. dj., 127v).

[114] Dok graduira čistoću užitaka svih pet sjetila, Aristotel postavlja svojevrsnu hijerarhiju među sjetilima: »Vid nadmašuje opip u čistoći, a sluh i miris – okus«. (*Nikomahova etika,* X, 1176a 7) Podudarnost između Aristotela i Tome Akvinskoga u pitanju hijerarhije čovjekovih sjetila vidljiva je u Akvinčevim komentarima dotičnih mjesta u Aristotelovoj *Metafizici* (*In duodecim libros Metaphysicorum expositio...*), gdje Akvinac iznad svih sjetila najviše cijeni sjetilo vida kao najduhovnije i najnematerijalnije sjetilo, te sjetilo koje najviše obogaćuje spoznaju (v. Tomo Vereš, *Toma Akvinski – Izabrano djelo,* Zagreb 1981, str. 41–43 T. Vereš je uputio na dotično mjesto i u Hegelovoj *Estetici,* gdje se u oku koncentrira duša (Isto). Slijedom te hijerarhije vodi put do Kantovih finijih radosti i naslada. (*Kritika praktičkog uma,* str. 55)

[115] Glavnim izvorištem i staništem ljubavi Aristotel smatra sjetilo vida. Tome Aristotel kod onih koji ljube nalazi razlog u tome što najviše vole *gledati* ljubljenu osobu. (*Nikomahova etika,* IX, 1171b 1)

nešto su najsramnije i najteže. Zbog toga što je to sjetilo najprostije (*sensus villissimus*)[116] među svim ostalim sjetilima, Vrančiću je ono nalik smradnom dnu na koje dospijevaju svi netom pobrojani tjelesni poroci. Autori navode raznovrsne putenosti (*lasciviae*), jednom prema različitim stupnjevima staleža i rodbinstva, drugi put prema njezinim različitim načinima. Što se tiče teologa, utvrđuju tri vrste čistoće (*castimonia*): bračnu (*conjugalis*),[117] udovičku (*vidualis*) i djevičansku (*virginalis*).

Iz naprijed izloženoga vidljivo je da se F. Vrančić s tek nekoliko rečenica osvrnuo na »rad« čovjekovih pet sjetila kroz koja se artikulira pretežit dio čovjekova etičkog života. Kako su ta sjetila čovjeku doslovce na samom dohvatu ruke, filozofski umnici su o njima od samih početaka filozofijskog promišljanja svestrano umovali i tako postupice utirali put do njih kako bi ih što izbliže istražili, što ispravnije vrednovali i najzad im podali ono mjesto koje im zaista i pripada u dugom nizu znanosti ponaosob. Vrančić je dakako sagledao njihovu ulogu u etičkom životu čovjeka. Njega naravno na ovom mjestu uopće ne zanima imalo dublja raščlamba samih osjeta zvukova, boja i svega lijepog. Prepušta on tu problematiku pripadnim znanostima. Njega osjeti zanimaju samo koliko stoje u svezi s kreposnikom, njegovim kreposničkim životom i ostvarajem njegove konačne svrhe. Ne zanima ga primjerice prag nečije mirisne, slušne ili vidne osjetljivosti, koliko je nadalje netko istančao svoj okus. Ne zanima ga ni podražajna osjetljivost nečijeg taktilnog živčevlja. Njega zanima stupanj grešnosti svakog pojedinog sjetila, pri čemu na prvom mjestu navodi da čovjek ponajvećma griješi sjetilom okusa, primjerice pretjerivanjem u jelu i piću. Kad čovjek tako prevrši mjeru u piću, vino mu prestaje biti na veselje ili mu vedriti srce (usp. Suci 9, 13; Ps 104, 15). Odmah potom kao da se V. Vrančić želi ispraviti, ističući visoko izraženu grešnost sjetila opipa, i to prvenstveno na području spolnosti.[118] Za Vrančića su to grijesi najsramnijeg i najtežeg oblika. Svemu

[116] Očito je da Vrančića nije zadovoljio pridjev za koji se odlučio u prvom izdanju, tj. »infimus«. Vjerojatno mu se nedovoljnom činila njime izražena prostota dotičnog sjetila, te je u drugom izdanju zamijenio (pojačao) »infimus« također sa superlativom »villissimus«. (p. 67)

[117] Mrnavić ističe Vrančićevu predbračnu moralnu čistoću, a onda i neporočnost kao muža u životu sa svojom odabranicom Marijom Zar s kojom je imao u ljubavi odgojene sina i kćer. (*Govor*)

[118] Zanimljivo je da Aristotel razmatra sjetila okusa i opipa u tijesnoj svezi. Dok mu je okus prosudba okusnina u kojima uživatelji, pogotovu razuzdanici, jedva mogu uživati, nakon jela i pića spolna naslada mu je slasna opipnina u kojoj se može mnogo više uživati. (*Nikomahova etika*, III, 1118a 8–10) Međutim, Aristotel graduira užitke

valja tražiti uzrok u prostoti sjetila dodira, koju je vrlo upečatljivo prispodobio sa smradnim brodskim dnom na koje dospijeva svakovrsna nèčist čovjekove poročnosti.

Za čista i uzdržna muža vlada mišljenje da je tijelom nalik onim maloumnim, a duhom onim blaženim i besmrtnim duhovima, te prema tome najboljemu najvećemu Bogu.[119] Koliko mu sile dopuštaju, čist i uzdržan muž nastoji sprati sa sebe svaku ljagu grijeha. Stalo mu je većma da se zaputi stazom samo onih istinskih i valjanih duhovnih naslada.[120] Raspusnik samo što proviruje iz svoga blata (*limo immersus*) jer se u nj naprosto zario.[121] U ničemu se ne izdiže nad svime što je živo uokolo njega. Ugađa pustim i besramnim podražajima tijela (*vanis ac foedis corporis titillationibus indulget*). A tim podražajima sumanuto vrijeđa, ubrzano rastrojava i sigurno razara ne samo onaj najplemenitiji dio sebe, po kojemu je na osobit način čovjek, nego također i samo tijelo do kojega mu je stalo.

Mnogobrojni su stupnjevi čistoće, baš kao i poniznosti. Vrančić se zadržao samo na prvom i posljednjem. Prvi se ogleda u umjerenom služenju dopuštenim tjelesnim nasladama. Onaj najviši ili posljednji stupanj čovjek dosegne kad mu je pošlo za rukom ukrotiti svoje tijelo (*corpus edomare*) izgladnjavanjem, žeđanjem, nezdravim zrakom, bdijenjem,[122] samoćom,[123] i drugim

opipom već prema svrsi nekih čovjekovih opipnih radnji (npr. trljanje i grijanje u vježbaonicama), uzimajući pri tome u obzir samo neke dijelove tijela. (*Nikomahova etika,* III, 1118b 11) Vrančić je svojim stavovima mnogo bliži Demokritu: »Ljudi uživaju u češanju i pri tom doživljavaju isto što i pri ljubavnom činu«. (Fr. 127) Naravno da to nema veze s onim Morusovim trljanjem ili češanjem kojima netko ublažava neki svrab. (*Utopija,* str. 137) Toma Akvinski sažet će svu tu problematiku u pitanju: Utrum homo debeat corpus suum ex caritate diligere? (*Summa theologica,* 2–2, q. 25, a. 5).

[119] Zanimljivo je da među četiri (glavne) kreposti Ciceron ubraja uzdržnost. (fr. 1 – kod H. Knoellingera)

[120] U tom smislu Aristotel govori o neuzdržnu čovjeku da djeluje žudeći, ali ne i birajući, dok uzdržan djeluje prema izboru, a ne prema žudnji. (*Nikomahova etika,* III, 1111b 4–5)

[121] Zaista bi se od tog raspusnika tražilo nadljudske snage da bi se iz tog blata pridigao i tako umakao onim Kantovim vješalima. (*Kritika praktičkog uma,* str. 63) Zapao je u blato nakon što je odgurnuo zlato i primakao sebi krmivo poput Heraklitova magarca. (Fr. 9; *Nikomahova etika,* X, 1176a 8) K tome, obrazovanu čovjeku ne priliči da se raduje blatu. To priliči svinjama. (Fr. 13)

[122] Bdijenjem, smatra Barbula, čovjek odagnaje od sebe noć kao lošu savjetnicu. Kad se ulegne, čovjek tad i obeznani. Istodobno se ulijeni, zatupi pamet, te pusti da se u njemu oglasi životinja koja potiče na žudnju. (nav. dj., f. 116r)

[123] U vremenu što ga čovjek provede sam sa sobom (usp. *Nikomahovu etiku,* IX, 1166a 5), taj isti čovjek biva jači u svom opiranju zlim prohtjevima svoga tijela.

sličnim neugodama i trapnjama.[124] S druge strane, tim kročenjem podjarmljuje tijelo razumu, kao što su to činili pustinjaci i drugi isposnici. K svemu tome, svikao je takav čovjek snašati i druga slična zla što bi mu ih nanijeli drugi ljudi ili pak neizravno sam Bog. Sve taj vrhunski kreposnik dragovoljno (*libenti animo*) snaša: bolesti, okove, udarce, rane, te najposlije smrt, bilo to i onu najokrutniju.[125] Sve to upravljeno je na slavu Boga i spas ljudi. O tome svjedoče nebrojeni primjeri Kristovih mučenika.

3.16. Siromaštvo (pp. 67–69)

Siromaštvo je, čitamo kod F. Vrančića, treća krepost duha, kojom odmjeravamo ono što imamo. To je stanovit prijezir prema bogatstvu. Za Vrančića je, dakle, krepost siromaštva u izvjesnom smislu normativna krepost. Može se nabrojiti onoliko vrsta siromaštva koliko je stvari prema kojima se ljudi računaju siromašnima ili bogatima, primjerice koliko imaju ovaca, vina, žita, polja i sl. A kako je sve to moguće izraziti jednim novcem, ne postoji više raznih vrsta siromaštva. Valja onda kazati da ustvari postoji samo jedno siromaštvo. Zanimljivo je pri tome upozoriti da Vrančić siromahom ne smatra onoga koji je tog stanja dopanuo svojom sudbinom ili nekom zlom kobi, nego vlastitim odabirom ili odlukom.[126] Zbog toga, palma za tu krepost pripada samo tom čovjeku.

Takav siromah s jedne strane u svojoj pameti promišlja kako je čovjek neznatnim zadovoljan u svom samouzdržavanju; kako nam se valja zakratko tim stvarima poslužiti; kako na nebu imamo dobrostiva Oca koji se o nama većma skrbi no što to čine naši ovozemni roditelji. S druge pak strane, ne prestaju ga salijetati

[124] Mrnavić je u svom *Govoru* zabilježio kako je pod svilenim haljinama Vrančićevo tijelo ranjavala kostrijet. Usp. o tome nešto širu razradu kod Olge Perić, »Mrnavićev *Govor na pogrebu Fausta Vrančića*«, *Enyclopaedia moderna,* 14(1993), br. 2 (42), Zagreb, str. 151. Zbog toga, i nakon što je cvijet uvenuo (umro), Vrančić nije prestao oko sebe širiti mirise raznolikim vrlinama. (I. T. Mrnavić na početku *Govora*)

[125] Tim velekreposnicima stalno je naime na umu i pred očima onaj (Aristotelov) lijepi i dolični cilj koji podjedno svjedoči o njihovoj dobroti (usp. *Nikomahovu etiku,* III, 1110a 7). Dobro je kraju stiglo i k sreći krenulo. (usp. *Kralj Edip,* r. 88)

[126] Vrančić bi se prema tome složio s Tukididom da nikakva sramota nije priznati siromaštvo, nego da radom valja poraditi na tome da te »sramote« ne dopanemo. (usp. Tukidid, *Peloponeski rat,* prev. Stjepan Telar, Zagreb 1957, II, 40, 1)

misli o tome uz koliko se briga, napora i pogibli po tijelo i duh dolazi do bogatstva; kako ga se teško uščuva;[127] kako služi za plodno tlo svim porocima. U tom smislu se kaže da bogatstvo ima neku svoju logiku. Zbog svega toga, takav siromah svojim oplemenjenim i uzvišenim umom prezire bogatstvo, od njega zazire, za nj ne haje, zadovoljavajući se prijeko potrebnim. Uživa u svojoj čestitosti. Ono čega je u njega napretek izdašno razdaje potrebnima. Time sebi stječe neprocjenjivo i neprolazno blago koje mu nitko ne može oteti. Škrtac je naprotiv sav u strahu da ne bi kojim slučajem ostao bez onoga što mu je potrebno za život. Nije li takav, onda pak ne prestaje juriti za novcem.[128] Njime su mu na dohvatu časti kao i ma koje slasti. Umjesto najvećeg dobra ima novac, te kao što mu nije važno kojeg će Boga štovati,[129] s druge strane se skrbi da ga uz cijenu svakog pregnuća, opasnosti, napora, boli i sile ima, te unedogled povećava, nimalo ne mareći kojim pravom, dakle nepravdom, do toga dolazi. U rukama škrtca i njemu sličnih institut novca se dakle izvitoperio, tj. izgubio je svoju iskonsku svrhu kao sredstvo zamjene i razmjene, kao mjerilo što čini stvari sumjernima i tako ih izjednačuje, te prema kojemu se stvari odmjeravaju.[130] U rukama škrtca novac postaje sam sebi svrhom. Udijeliti ga nekome ili ostati bez njega užasava se ne manje nego i same smrti. U skladu s time, duguje li štogod kome, s isplatom odugovlači, premda ima čime platiti; otežе ili, koliko je moguće, usitnjava otplatne obroke. Ne zna za sućut prema onima koji se zlopate u nevolji. Nije podašne ruke, baš kao što nije bio ni onaj bogataš na gozbi, koji je opisan u evanđelju (usp. Lk 16, 19–21).[131] Od te škrtosti još je pogubnija škrtost koja je u sprezi sa rasipnošću, njoj suprotnim porokom. Tako združene pohlepno otimaju tuđe i onda to nemilice rasipaju.[132]

[127] Teško ga se čuva zbog nestalnosti dobara koja su uz to mnoge odvela u propast. (usp. *Nikomahovu etiku,* I, 1094b 3–4)

[128] Davno prije F. Vrančića starozavjetni je Propovjednik (5, 9) upozorio na raz- log te jurnjave: »Tko novce ljubi, nikad ih dosta nema«.

[129] U tom je smislu škrtost za Tomu Akvinskoga »peccatum in Deum«. (*Summa theologica,* 2–2, q. 118, a. 1 ad 2)

[130] Usp. *Nikomahovu etiku,* V, 1133a – 1134a.

[131] Đ. Arnold, hrvatski filozof, oprimjerio nam je takvu unakaženu neblagohotnost, tj. »u kakovu nakaznom odielu bludi tek ona po družtvu! Vidjesmo jednom sieda starca, komu je glad virio iz očiju, gdje je pomoć zamolio u imućna gospodina. Ovaj mu je pružio cio novčić veleć mu: 'Odlazi, da mi teka ne pokvariš!'« (*Etika i poviest,* str. 16)

[132] Aristotel bi kazao: »Tima je bjelodano zajednička gnusobna pohlepa za dobitkom«. (*Nikomahova etika,* IV, 1122a 42)

Moguće je i siromaštvo stupnjevati (*gradus statuere*). Na prvom stupnju od čovjeka se traži da nikome ništa ne duguje. K tome, da do onoga što je stekao ne dođe tako da nekome nanese nepravdu, te da tu nepravdu uvećava uvećavanjem stečenoga. Pri tome će imati na umu da to ne protekne u većoj tjeskobi, stalno opet pazeći da pritekne u pomoć onima koji se nađu u krajnjoj neprilici.

Posljednji stupanj siromaštva dosegne onaj koji veleljubno i veledušno sve razdade za štovanje Boga i ljudi, za ublažavanje nečijih potreba, preostajući mu jedino zadovoljstvo što oskudnima namiče ono što im je potrebno za goli život. Uzvrati li mu se pri tome kakvom obmanom, ili mu štogod bude silimice i na prijevaru oteto, neće se kavžiti, a ni opirati, nego radije s veseljem preko toga prijeći, suzdržati se, te iznova sebi pribaviti radom ruku svojih ono što mu je potrebno. Takvi jamačno razumiju ono što im je rečeno: Vi koji imate što jesti i čime se odjenuti, budite time zadovoljni (1 Tim 6, 8). Isto tako, želiš li biti savršen, idi i prodaj sve što imaš, te daj siromašnima i imat ćeš blago na nebu (Mt 19, 21; cfr. Lk 18, 22). Tima se i sv. Pavao obratio riječima: Braćo, jer ste i sami mudri, drage volje podnesite one koji nisu mudri, uzdržite se, udari li vas tko god po licu i otme što je vaše, itd. (2 Kor 11, 19–20).

3.17. Kreposnik blaženiji i od kralja i od filozofa (pp. 69–71)

F. Vrančića udivljava neizbrojivo mnoštvo Božjih kreposnika među kršćanima u odminulih šesnaest stoljeća (*hactenus*). Nebrojeno ih je, nastavlja F. Vrančić, koji su se visoko vinuli u tim božanskim krepostima (*in divinis virtutibus*). Ni njegovo vrijeme (*etiam nunc sunt*) nije bez onih koji se u tim krepostima hvalevrijedno vježbaju. Razlog da je tome tako Vrančić polaže u činjenicu što od postanka svijeta nije bilo, a niti može biti, tako svete i tako savršene religije kao što je naša, kršćanska.

Te tri kreposti što smo ih od roditelja dobili istinskom vjerom i ljubavlju, postale su roditeljicama svih ostalih (*reliquarum omnium genitrices sunt*). U njima je kao u kakvom smotku sadržan sav nauk o ćudoređu i dužnostima, sadržane su sve zapovijedi kršćanskog zakona što se mogu naći rasute po svim stranicama Svetog Pisma. Samoodslikane su u simbolici životvornog križa Krista Gospodina koji je u drvu križa urezao znamen najvećeg

uboštva, kada su ga na njemu ostavili i bez vlastite odjeće koju je jedino imao od ovozemnih dobara.[133] Pretrpio je i posvjedočio na tom drvu križa najveću osramoćenost (*ignominia*), kada su ga propeli među dvama razbojnicima. Očutio je najposlije najveću tjelesnu bol kada je besprimjernom strpljivošću podnio najokrutniju smrt, da se čak i pomolio za svoje progonitelje.

Tim krepostima, nadalje, čovjek naprosto Boga štuje, te mu od svega što ima, a potom i sebe sama prinosi kao dostojnu žrtvu. Tim krepostima pritežemo ljude k sebi (*homines complectimur*). To naime čovjek čini svojom brigom za njih, za njihov dobar glas, brigom na korist tijelu, za ono što imaju, sve u granicama dopuštenog i doličnog, svagda očiju uprtih u Boga. Čovjek većma od sebe daje kada želi uvažiti i ono što je krhko, propadljivo, prolazno, te se i za to dospijeva skrbiti. Tragom takvog razmišljanja Vrančiću se nameće zaključak da za valjana muža nije dovoljno da bude samo obdaren tim krepostima, nego da na njega spada također i to da svojski (*omni studio*) uznastoji pobrinuti se za sve one za koje mu je to moguće, napose za one koji su mu povjereni, da se u tim krepostima izvješte i u njima usavrše.[134]

Na koji će to način netko tko je uistinu ponizan, čist ili siromašan, komu je stalo oboružati se tim krepostima, mirno podnijeti one druge, nadmene, razmetne i škrte? Otkud će smagati snage ne usprotiviti im se? To je ono jedino za što Gospodin kaže da je potrebno svima. To je ono blago koje je skriveno od očiju onih koji su zaljubljeni u ovaj svijet;[135] to je onaj dragocjeni biser

[133] Otajstvo ogoljelog Krista na križu na poseban je način prožimalo F. Vrančića. Tako nam je, zahvaljujući I. T. Mrnaviću, poznato da je Vrančić u Rimu »razdijelio (je) sav namještaj koji je imao, da bi ogoljelog Krista sam spremnije bez ičega slijedio«. Spomenuv golotu Krista, dodirnuo je Vrančić višeznačni simbolizam odjeće i golote koje poprimaju obilježja duhovnih simbola. Kristu je oteta odjeća kao iskonska životna potreba (usp. Sir 29, 21), ali mu time svejedno nije bio ugrožen identitet njegove ljudske, a pogotovu božanske osobe. Već je Seneka upozorio na napor koji prethodi dopanuću svake dragocjenosti. Kod njega doduše nije riječ o biserima nego o najdragocjenijim kovinama koje se mogu naći samo na velikim du- binama gdje ih je napretek. (*Epistula* XXIII, 5)

[134] Takvima Aristotel poručuje da je krepost u njihovoj moći baš kao i porok. (*Nikomahova etika,* III, 1113b 2)

[135] To je ono pravo blago o kojemu piše evanđelist Matej. (6, 19–21) U takva blaga spada doista i biser skriven u školjci, do kojega je moguće doći samo uz napor, jednako kao do istine ili spoznaje. Za Dijadoha iz Fotikeje, biser koji možemo dobiti kad prodamo sve što imamo, duhovna je svjetlost u srcu, božanska vizija. (*Rječnik simbola*, str. 48) Na pitanja koja su se u tradiciji javljala s tim u svezi mogu se naći odgovori u raspravi Augustina Kažotića koju smo naveli na početku ovoga rada.

što ga mudri trgovac kupi, nakon što sve svoje proda i razdijeli (Mt 13, 45–46).[136] One časti priželjkivati, za onim nasladama žudjeti i biti u zgrtanju onoga bogatstva škrt uistinu je časno, probitačno i ugodno.

Onaj koji ima te tri kreposti, taj se već ovdje na zemlji nada pravim častima, pravim nasladama, te najposlije i pravom bogatstvu. Kratko potom uslijedit će to u punini onkraj ovozemnog života. Taj je kreposnik blaženiji i od kralja i od filozofa (*rege vel philosopho beatior*) kamo god stigao. Zadivljuje nas svojim višim moćima. Time nam se samim od sebe nameće zaključak o nalikovanju tog kreposnika najboljem i najvećem Bogu.

Tim trima krepostima oprečna su ona tri najsramnija poroka: oholost, raskošje i škrtost. Od njih kao s kakvih najsmradnijih izvora nadolaze sve preostale nečisti poroka, kao što su svađe, potvore, himbe, dodvorbe, srdnje, nenavisti, klopke, uroci, krađe, kletve, hule na Boga, ubojstva i šest stotina drugih s kojima je okužen najveći dio ljudi. Tek posve mali broj ljudi obdaren je naprijed navedenim krepostima. Mnogo ih je koji stoje po sredini svih ovih, što znači da su dijelom nareženi nekim krepostima, dijelom pak zaraženi porocima (*vitiis infecti*). Prorok ih naziva mlakonjama (*tepidi*), zbog čega ih valja ispljunuti (*per vomitum ejiciendi*).[137] Za njih se također kaže da je malo kvasca pokvarilo svekoliko tijesto kreposti, te da na onoga tko u jednoj stvari zgriješi, pada krivnja za sve. Vrančić pak drži da ih je moguće sasvim prikladno usporediti s bilo kojim brodom koji, premda je nov, dobro složen i premazan smolom, ima samo jednu sasvim malu rupu. Stalnim naviranjem vode u brod, brod će se nesumnjivo zakratko naći ispod površine vode da bi ubrzo završio na dnu.[138] Jednako tako, ne iskorijeni li se jedan jedini porok duha, propast će zbog njega cjelokupno blago, a uloženi napor ostati

[136] Mnogo manju mudrost očitovali su Ananija i Safira (Djela Apostolska, 5, 1–11) kada su prodali neku njivu i od dobivenog novca dio zadržali za sebe, a ostatak stavili pred noge apostolima. Apostolski prvak ih je za tu utaju, a k tome i laž, teško kaznio. Pred odlukom razdiobe svoga golemog imutka našao se i Diogenov učenik Krates iz Tebe. Nakon što je to učinio, pridružio se cinicima i upadao ljudima u kuće (zbog čega je i nazvan *thireopanoites*) da bi ih grdio za neumjerenost.

[137] Otk 3, 15–16. Primjereno su usporedivi s onim Aristotelovim mekoputnikom za kojim se plašt vukao po tlu, jer mu je mučno bilo zadignuti ga. (*Nikomahova etika,* VII, 1150b 5)

[138] Zaludan bi pri tome bio svaki trud (»nam tu aquam a pumice nunc postulas«, Plaut, *Persa,* Lipsiae 1892, A. I, 41) da se lađa okrene »dalje od valova i dima onog«. (Homer, *Odiseja,* prev. Tomo Maretić, Zagreb 1987, XII, 219) Ne bi se ništa

nenaplaćen (*irritus redditur*). Vrančić želi posebice istaći kako tu nije riječ o tome da se čovjek kao krhak stvor može posve očuvati čistim od svake grešne natruhe dok putuje ovom zemljom, ma koliko se oko toga skrbio i za to mario. To je naime dano jedino onim blaženim duhovima. Zato mu valja marno pregnuti (*satagendum est*) oko toga da se, koliko je to moguće, ne opogani (*non conquinetur*). Nu, sluči li mu se da se ipak opogani, svakim načinom će uznastojati sprati sa sebe svaku nečist. To će on učiniti ako želi stići u onu domovinu blaženika, kamo ne može dospjeti ništa opoganjeno. Dosljedno svemu tome, F. Vrančić i ne drži posve neophodnim da netko mora dodirnuti vrhunce kreposnog života. To je jedva kome dano. Dano je zato mnogima da u nekoj od kreposti nadvise druge. Navodi primjer Mojsija koji je mnoge nadvisivao krotkošću (*mansuetudine*); Josipa koji se nad mnogima izdizao u čistoći (*castitate*), kao i Joba koji je svevjekovan primjer strpljivosti (*patientia*). Za spasenje je dovoljno da se netko barem i djelimice uvježba u svakoj pojedinoj od tih kreposti i ostane u granicama božanskog zakona.

Vrančić je istaknuo Mojsija kao prokušanog starozavjetnika za predvodnika krotkih. Dok je Mojsije za Vrančića mnoge nadvisivao krotkošću, piscu Knjige Brojeva je to »najskromniji čovjek na zemlji« (Br 12, 3). Gospodu je omiljeo, jer »Gospodu je draga vjernost i krotkost« (Sir 1, 27). I upravo »zbog njegove vjernosti i poniznosti posveti ga« (Sir 45, 4). Toma Akvinski prenosi nam mišljenje Dionizija koji je Mojsija zbog njegove krotkosti smatrao dostojnim Božjeg ukazanja.[139] N. Machiavelliju se primjerice ne raspravlja o Mojsiju, ali ga je s druge strane udivljavalo to što ga je Gospodin smatrao dostojnim s njime razgovarati.[140] Najnovijim je biblicistima Mojsije uzor prave blagosti, vrline koja nije slabost, već ponizna podložnost Bogu, zasnovana na vjeri u njegovu ljubav. Njegova poniznost do te je mjere bila proćućena da je u prvi mah oklijevao pred svojom teškom zadaćom. Nu, u toj svojoj poniznosti smogao je snage postavljenu zadaću izvršiti s neuporedivom blagošću i unatoč protivljenju svojih.[141] Za nas je ovdje na kraju zanimljivo istaći da je Mojsije za Klementa Aleksandrijskoga najstariji filozof u prvom redu zato jer je razgovarao s Bogom i od Boga primio ono što je ljudima priopćio.[142]

Što se pak tiče Joba, spomenimo primjerice Ivana Zlatoustoga koji prati rast Jobove jakosti u njegovim trpnjama. Job je i prije no što je sve izgubio, bio jak. Nu, tim gubitkom biva jači, toliko jak da je nadjačao i samoga đavla.[143] Bitne elemente Jobova položaja sadrži jedan Aristotelov opis zlopatnikove situacije: »... u takvim događajima zasvijetli ljepota, kad čovjek strpljivo podnosi mnoge i goleme nevolje, ne zbog bešćutnosti, nego jer je plemenita značaja i veledušan«.[144] Primijenimo li na Joba jednu rečenicu iz Leibnizove »Rasprave o metafizici«, tada u Jobu vidimo čovjeka-zlopatnika koji nije sebi silom nametnuo strpljenje nego se pomirio s onim što ga je stiglo po Božjoj volji.[145]

učinilo ni izbacivanjem tereta iz lađe. (usp. *Nikomahovu etiku,* III, 1110a 5) Mnogo bi više međutim njezinu lađaru koristilo iskustvo, nada i dalekovidnost onih Aristotelovih pomoraca. (usp. *Nikomahovu etiku,* III, 1115b 11–12)

[139] *Summa theologica,* 2–2, q. 157 a. 4 ad 1.

[140] *Vladar,* preveo Ivo Frangeš, Zagreb 1975., VI, 33.

[141] *Rječnik biblijske teologije,* str. 63, 579.

3.18. Prvo, drugo i treće mjesto u trkalištu (p. 71)

Ushtjedne li tkogod one tri kreposti među sobom usporediti, nedvojbeno je da poniznost dostojanstvom zauzima prvo mjesto, čistoća drugo, a siromaštvo treće. U mjeri u kojoj je duh plemenitiji i vrliji (*nobilior et praestantior*) od tijela, a tijelo opet od izvanjština stvari, vrlija su i djelovanja tih stvari, kad ih među sobom usporedimo. Sve nam biva jasnije spoznajom da su izvanjske stvari u službi tijela, a tijelo u službi duha. Vrančić i tim svojim mislima nalazi potvrdu na svetopisamskim stranicama, ovaj put u usporedbi farizeja i carinika. Nije naime prvome toliko koristilo kažnjavanje tijela ili bogoljubno razdavanje (*religiosa dispensatio*) svoga imutka, koliko drugome, nakon što je ostao posve bespomoćan, a k tome nedvojbeno nagrdio dušu krađom i drugim porocima, sama poniznost duha (*animi demissio*).

Blistav primjer poniznosti duha nalazi F. Vrančić u liku Gospe koja, osim što je krajnje strpljivo podnosila svoje uboštvo, premda

[142] Klement Aleksandrijski je ustvari mislio, kao i Justin (Justinus Martyr) prije njega, da je Platon svoju mudrost preuzeo od Mojsija i proroka (filonska tvrdnja). Vidi o tome Frederick Copleston, *A history of philosophy,* vol. II, London 1959, str. 15. Židovski filozof Rabbi Mose ben Maimon (Maimonides) poći će dalje od Klementa Aleksandrijskog svojom karakterizacijom mojsijevstva kao filozofije, spajajući mojsijevstvo s Aristotelovom filozofijom. Majmonid je nepokolebljiv u provedbi svog osebujnog filozofskog nauma, te smatra da mu zato valja Bibliju tumačiti alegorijskom metodom. (v. B. Bošnjak, *Povijest filozofije* I, str. 500)

[143] Isto, str. 443.

[144] *Nikomahova etika,* I, 1100b 12–13.

[145] *Izabrani filozofski spisi,* str. 111.

je podrijetlo vukla od kraljevskog roda, te kao prva među smrtnicima zasjala u bjelini svoga, Bogu zavjetovanog djevičanstva, sjala je također na osobit način svojom izuzetnom poniznošću kojom je posebice omilila Ocu, Sinu i Duhu Svetome, te u kojoj je dotad nitko nije pretekao. U svojoj osobitoj neznatnosti i poniznosti duha bila je najizvrsnija, kaže Vrančić. Odjeci Bogorodičina vlastitog profetskog kantika razlijegat će se svijetom i vijekom, dokle god ga ne čuje i posljednji član posljednjeg naraštaja na zemlji: svi budući naraštaji blaženom će zvati Onu koja se do neba vinula u svojoj poniznosti. Nasuprot Onoj koja se izdigla nad sve zborove anđela stoji Svjetlonoša (Lucifer) koji se u dotad neviđenoj nadmenosti svoga uma strmoglavio na dno pakla.

3.19. Dvije kreposti: sestre od jednoga oca i jedne majke (pp. 71–72)

Čovjek naređen jednom krepošću lakše će uščuvati neku drugu. U to ne bi smio nitko posumnjati. Nalik su dvjema sestrama od jednoga oca i jedne majke (*sorores germanae*). Uzajamno su jedna na drugu upućene, međusobno se dopunjujući. Tako čovjek koji postojano obdržava siromaštvo zacijelo će lakše uspjeti izmaći tijelo preobilju, sviknuti na postove i druge trapnje, nego li onaj koji ne zna što bi i kamo bi s bogatstvom. Ovim recima Vrančić se dotaknuo važnog poglavlja kršćanskog moralnog bogoslovlja: međuovisnosti savršenih (moralnih) kreposti (*virtutes morales ad invicem connexae et concatenatae*). Tko naime posjeduje jednu krepost u savršenom stupnju, mora imati i sve ostale, sve ako i ne u istom stupnju.[146]

Kažnjavanje tijela (*corporis castigatio*) također je izvrstan put da čovjek zatomi obijest i suzbije oholost duha.[147] Nasuprot tome, stjecajem bogatstva dozori i prilika kako za raskošje tako i za nadmenost. Dok s jedne strane čovjeka ispunja zadovoljstvom i sigurnošću, bogatstvo je s druge strane izvorom, štoviše, poticalom svih zala (*irritamenta omnium malorum*).[148] Taj moralno-filozofski naputak F. Vrančić je preuzeo od autora kojemu ne navodi ime (*quidam dixit*).

[146] *Summa theologica*, 1–2, q. 65, aa. 1–5. Tu međuovisnost P. Skalić će ovako odrediti: »Connexae sunt sibi virtutes, et coordinatae, ita ut qui unam habet, habeat omnes«. (*Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* II, str. 744)

[147] Zla čuvstva koja su dovela do svih tih poročnosti života, ne popuštaju pred dokazom, nego pred silom (usp. *Nikomahovu etiku*, X, 1179b 7–8). Čini se da je Heraklita dobrano zapekla nečija obijest kad je ona za nj pogubnija i od samog požara. (usp. Fr. 43)

3.20. Putovi i stranputice k vrhuncima (p. 72)

Svaka od tih triju kreposti ima svoj put provedbe u djelo (*exercitia*) ili odjelotvorbe. Poniznik se ne prestaje obraćati Bogu smjernom molitvom (*supplex oratio*);[149] onaj koji je upeo sve svoje sile da se što bliže primakne vrhuncima kršćanske kreposti čistoće, nastoji uzaptiti (kazniti – *castigare*) svoje tijelo postom kao posebnim oblikom strogoće prema svome tijelu; udijeljenim milodarima i na djelu iskazanom darežljivošću prema bližnjemu posvjedočit će svoje siromaštvo.[150] To trojako opsluživanje navedenih kreposti zacijelo je učinkovito.

Kada čovjekove duhovne moći sjećanja (*memoria*), uma (*intellectus*) i volje (*voluntas*), koliko je to moguće, smjeraju k Bogu, tada je i čovjekova molitva savršena. Poći će to čovjeku za rukom bez veće poteškoće, kad se svojim duhom uznese u razmišljanju o božanskim stvarima, nakon što je napustio i od sebe odgurnuo sve brige za častima, nasladama i moćima. Gospodin je sve to imao na umu kada je zapovijedio da ne preuzimamo na se teret (*quando... nos gravaremus*) pijanstva i brige za ovaj svijet (usp. Lk 21, 34).

Da bi prispodobio svu dramatičnu izopačenost stanja u koje čovjek sam sebe srozava, Vrančić je, kao što vidimo, posegnuo za odgovarajućim svetopisamskim odlomkom. Oslonio se pri tome dijelom na biblijsko izvješće o Gospodinovoj zapovijedi svakom

[148] Bogatstvo kao izvorište svih nevaljalština nije promaklo ni Heraklitu. Svojim je Efežanima zaželio da im nikad ne presahne bogatstvo, kako bi na svijet uvijek moglo izlaziti njihovo nevaljalstvo. (Fr. 125a)

[149] Njegov stariji sugrađanin Barbula smatra molitvu na neki način milijom u Božjim očima od žrtve paljenice. Od zaklane ovce slaba je ili nikakva korist, baš kao i od teleta kojemu će najbolje priličiti plug. Molitva i nečiji molitveni život najčešće su zrcalo nečije čestitosti. (nav. dj., f. 132v; 138v) Nu, milo je mnogima bilo svetiti ognjište klanicama. (usp. *Edip na Kolonu*, r. 1495)

[150] Neki poganski filozofi zaista zaslužuju uvažavanje u tematizacijama kršćansko-etičkih pitanja. Nu, isto tako su znali začudno zastraniti. Tako su Platon i Seneka prezreli milosrdnost: prvi tjera sirotinju iz svoje uzorne države, a drugome je milosrdnost neka vrsta poroka. Starozavjetni pak pisac sasvim drugačije misli, osjeća, a potom nalaže: »Kako siromaha nikad neće nestati iz zemlje, zapovijedam ti: širom otvaraj svoju ruku bratu svome, svome siromahu i potrebitu u zemlji svojoj«. (Pnz 15, 11)

čovjeku da ne preuzima na se teret pijanstva. Mogao ga je primjerice zajedno s prorocima preslikati kao nedopušteni kult ili ispijanje iz čaše srdžbe. (Am 2, 8; Hoš 4, 11; Jr 25, 27; 51, 7) Suočio bi nas nadalje s težinom i bremenitošću pijanstva spome-nom na one kraljeve i glavare koji su zaboravili na vlastite odluke i izvrnuli pravo (Izr 31, 4–7); na Izaijina pijanca koji smeće s uma naum Jahvin (Iz 5, 12); najzad na one koji odavanjem vinu malakšu u obamrlosti i nesuvislosti duha. (Iz 19, 14; 29, 10; Jr 13, 13) Sve te i brojne druge slike pijanstva Vrančić je sažeo u izrazu tereta koji pritišće, mori i priječi uspraviti se, priječi doček Kristova dolaska (Mt 24, 45–51), ne mari za onu Petrovu trijezno- ću (1 Pet 5, 8), te najposlije priječi pristup u Kraljevstvo. (1 Kor 5, 11; Rim 13, 13; Gal 5, 21; 1 Pt 4, 3) Vrančićev izraz (*quando... nos gravaremus*) ne sadrži konotaciju optužbe, osude ili kazne, nego više sućuti. Ne dovodi ga u svezu sa zdravljem, odnosno bolešću, kao što to čini Aristotel. Pijanci su već dovoljno sami sebe kaznili da bi im još trebalo kaznu udvostručiti. Svoje opijanje i svoju samopouzdanost platili su svojom obnevidjelošću.[151] A i dušu su navlažili.[152]

Vrančiću je i sv. Augustin, koga je u tome poučio anđeo, potvrdio da su post i udijeljena milostinja (*jejunium et eleemosyna*) dva krila pomoću kojih se uzvišena molitva lako k nebu vine, te da se u tome ogleda naša pravednost.[153] To je i razlog da nam valja

[151] *Nikomahova etika,* II, 1104a 6–7; III, 1113b 8; 1114a 15; 1117a 14. Kao da su se užitnici vina i Barbuli na poseban način zamjerili. Barbula pri tome nema ništa protiv te opojne tekućine, premda muti glavu, rastače, razara, razdražuje, izbezumljuje i na kraju sramoti. Do svega toga dolazi naime voljom i krivnjom onoga koji vino ispija u pretjeranoj mjeri. (nav. dj., 124r, 132v, 134r, 137v, 138v)

[152] Heraklit, Fr. 117.

[153] Kao da je riječki svećenik i kasniji zagrebački kanonik, inače visoko moralan i neporočan, Josip Vincent Host (1755–1836), najblaže rečeno, načas obeznanio i zaboravio na evanđelje. Na svom (botaničkom) putu od Trsta do Makarske zaustavio se nešto duže u Zadru i okolici. Svoj susret sa siromasima (prosjacima) u zadarskoj katedrali (17. travnja 1802) popratio je ovim riječima: »Prosjaci po crkvama su nesnošljivi. Izgledaju gotovo opsjednuti. Netom utonete u razmišljanje, pred očima vam se pojavi prljava i odvratna ruka koja bi gotovo silimice htjela dobiti milostinju, a zlo po tebe udijeli mu li se štogod novca, jer se u hipu stekne četa tih jadnika, nasrćući ne bi li dobila kakav novčić. Uto misa završi, a da toga niste ni opazili, a ni molili«. (J. V. Host, *Viaggio botanico/Botanički put* (dvojezično) *po Istri, Kvarnerskim otocima i Dalmaciji, započet 14. kolovoza 1801, a dovršen 6. kolovoza 1802,* transkribirao i s tal. preveo, bilješke i studiju napisao te kazala izradio Krešimir Čvrljak, MH, Rijeka 1993, str. 41) Host je prosjake očito nemilo optužio, ali ne opet onako nemilice kako je to učinio Platon za koga su prosjaci naprosto »skriveni tati, džepokradice, svetokradice i znalci svih takvih zločina« (nav. Julije Makanec, *Razvoj*

postiti i dijeliti mislostinju. Božanski nauk Krista-Učitelja o tome prenio nam je i evanđelist Matej.[154]

Već je u antici primijećeno da post, uz počinak, može biti od koristi ne samo po dušu nego i po tijelo, pogotovu kad je tijelo u ognjici.[155] Možda su slične misli navele sv. Petra Damjana da, kako neki tvrdnje, uvede post u petak na spomen smrti Isusove.[156]

3.21. Neke su kreposti kadšto poroci (p. 72–74)

Požuda kao drugo ime za putenu ljubav (*amor*) i srdnja[157] ili mržnja (*odium*) dvije su glavne strasti (*passiones praecipuae*) ne-

državne misli od Platona do Hegela, Zagreb 1943, str. 22). Možda je J. V. Host imao na pameti tu svoju strogost kad se mnogo godina kasnije sjetio u svojoj oporuci riječkih siromaha (Nav. dj., 219). Zamjetno veću blagonaklonost prema prosjacima od ove dvojice očitovao je Th. More: »Gdje je više svađe nego među prosjacima?« (*Utopija,* str. 84). Nu, čini se da ih je u tome obojicu visoko natkrilio poganin i car Cezar o kojemu se Ciceron visoko pohvalno izrazio: »Od svih tvojih vrlina nijedna nije ni divnija ni ugodnija od milosrđa«. (nav. A. Augustin, *O Državi Božjoj,* IX, 5) Svećenik J. V. Host za Tomu Akvinskoga bi sve prije bio nego li sućutan prijatelj i tješitelj žalosnih. (usp. *Summa theologica,* 1–2, q. 38, a. 3)

[154] O milostinji i postu kod evanđelista Mateja čitamo u gl. 6, r. 1 i 16–18. Brojna su i druga mjesta kod evanđelista Mateja , gdje on izravno ili neizravno veliča i ističe vrijednost posta. Kod vršenja tih Bogu ugodnih djela evanđelist upozorava na iskrenost i nenapadnost. Udjelitelju milostinje trubu valja ostaviti kod kuće, a čovjeku koji posti ne valja to činiti mrka pogleda i izobličena lica kako bi ga na ulici svi uočili.

[155] *Nikomahova etika,* X, 1180b 15.

[156] Uvedba posta u petak zapravo je izravno svetopisamskog podrijetla. Krist je na neki način oporučio post ljudima. Nazvav ljude svatovima, a sebe zaručnikom, Krist je spravom našao neprimjerenim da bi ti svatovi postili dok je zaručnik s njima. Nu, božanski mudri Krist ulučio je priliku da svatove upozori na »vrijeme kad će im ugrabiti zaručnika. Tada će oni, u taj dan, postiti« (Mk 2, 20). Svi ljudi, a posebice kršćani, dobro znaju u koji je to dan Krist – zaručnik ugrabljen.

[157] Koliko je Toma Akvinski (*princeps scholasticorum, doctor angelicus, doctor communis, doctor universalis*) držao važnim čuvstvo srdžbe u ljudskom životu, vidi se iz toga što ga je raspravio čak u šesnaest članaka triju svojih kvestija. Odmah valja upozoriti da, dok F. Vrančić srdžbu i mržnju uzima s velikom mjerom istovjetnosti (*concupiscentia et irascibilitas, hoc est, amor, et odium*), Toma Akvinski odbacuje svaku istovjetnost. Akvinac u srdžbi na prvom mjestu vidi gotovo nagonsku težnju za osvetom. Uzrokom srdžbe rasrđeni čovjek najčešće smatra nanošenje nepravde. Među učinke srdžbe Akvinac svrstaje stanovitu radost, ali ne bez primjese neke žalosti. U nastupu srdžbe nastupa i slabija uporaba razuma, a čovjek postaje šutljiviji. (*Summa theologica,* 1–2, q. 46–48) Barbula je također živo želio ohladiti srdita čovjeka i smiriti mu nabrekle prsi. Upućivao je na strpljivost bez koje je svaka krepost prava udovica. Neuputno je, po Barbuli, drugovati s lako rasrdljivima. (nav. dj., 114r, 120r, 122v, 138v –139r)

razumnog ili osjetilnog dijela duše. Iz njih proizlaze nada, strah,[158] radost,[159] bol, smionost, malodušnost i druga slična čuvstva (*affectiones*).[160] Zbog toga su to kao nekakvi sprovodnici (*quaedam vehicula*) bilo u službi kreposti bilo poroka, zavisno od toga služi li se netko s njima na dobro ili zlo.[161] Razmišljajući o tim afekcijama, navodi F. Vrančić, Epiktetu (*philosophus nobilis, maximus philosophorum*) se javlja pomisao da je svaka krepost dvovaljana ili dvostrana. Jednu stranu svake kreposti nazvao je odricanjem ili uzdržnošću od ovozemnih dobara. Tim odricanjem i uzdržnošću čovjek na primjeren način obuzdava požudni dio duše;[162] drugu stranu nazvao je snošljivošću (*sustinentia*), strpljivošću (*patientia*) i snašanjem (*tolerantia*) onih zala kojih možemo dopanuti, a koja pogađaju rasrdni (*irascibilis*) dio duše.[163] Ona prva strana okrenuta je čestitima, druga prema dušmanima. Prvu će spravom nazvati naprosto krepošću, a drugu zbog vrsnoće jakošću (hrabrošću),

[158] O primjeru zadivljujuće neustrašivosti mogao je Vrančić čuti kod svoga suvremenika Giordana Bruna koji je kazao kako s većim strahom njegovi suci presudu izriču nego što je on prima. Parafrazirajući Aristotela, možemo kazati da se Bruno nije strašio iščekivanog zla. (usp. *Nikomahovu etiku,* III, 1115a 2–3)

[159] Demokrit u svom fr. 189 anticipira svekolike biblijske poticaje na radost: »Najbolje je za čovjeka da provodi život što više u dobru raspoloženju, a što manje u zlovolji«.

[160] Usp. *Nikomahovu etiku,* II, 1105b 2. Stoiku Aristonu Ćelavom sa Hiosa nedostaje ovdje samo sloboda da bi zazvučalo njegovo afektivno četverozvučje.

[161] Već su stoički filozofi pridali afektima (*pathoi*) osobitu važnost. Položili su ih nasuprot logosu. U tom smislu Hrizip, koji je o afektima napisao četiri knjige, definira čuvstvo (lat. *affectus,* grč. *pathos*) kao sud koji počiva na zabludi. Tako je za nj primjerice škrtost rezultat shvaćanja da je novac nešto časno. (Diog. Laertus, *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum,* VII, 1, 63, 111) Prema Panaitiju, pripadniku srednje stoe, afekti nastaju nedostatkom unutarnje harmonije, te zbog nesretna života. Izlaz iz spomenute zablude Spinoza vidi u postignuću duhovne premoći nad afektima. Nu, davno prije Spinoze, do te je spoznaje došao T. Lukrecije Kar: »Spoznaja zablude liječi«. (*O prirodi,* III, 1053–1075)

[162] Taj posao obavi svaki onaj koji se poput Herakla nađe na onom raskrižju (a tkogod i na Edipovu tropuću /*Kralj Edip,* r. 796/) i potom izabere put u društvu s onom čestitom i skromnom ženom, put napora i sigurno dostižna cilja. Jedva bi se za sigurniji put odlučio i u društvu s ktonskom božicom Hekatom.

[163] Ne treba odveć nikoga čuditi što je F. Vrančić svoje etičko razmišljanje u ovom pitanju želio potkrijepiti razmišljanjem upravo rimskog stoika Epikteta iz Hieropolisa u Frigiji (oko 50–130), čiji je utjecaj posebice vidljiv u ranokršćanskih pisaca i mislilaca. Ti isti pisci i mislioci mogli su naime bez znatnijih preinaka preuzeti Epiktetove teološke izraze i pojmove za svoja moralna naučanja: Ljudski život počinje i završava u Bogu; čovjekova moralnost služba je Bogu; Bog je naš uzor; Bog je naš voditelj i pomagač; svenazočnost i sveznanje tog istog Boga prožimaju svekoliki svemir, što znači i čovjekova djela, misli i osjećaje. (Vidi o tome šire kod Fr. Jodla, *Geschichte der Ethik,* Bd. I, str. 115)

neoćutnošću na boli, velikodušjem i junačnom krepošću.[164] Muž koji je narešen i onom običnom krepošću (*virtus simplex*), odriče se prevelikih počasti, užitaka i bogatstva, dočim jaki, veledušni i junačni muž sve to nadilazi, te u više nego krajnjem uboštvu, raznim porugama i tjelesnim neugodama što ih je prihvatio za Boga većma se raduje negoli onaj koji je omamljen najneodoljivijim dozivima ovoga svijeta (*exquisitissimis mundi illecebris delibutus est*). Zbog toga je takav muž uistinu junačan i božanstven.

Premda je o njoj toliko toga napisano, Aristotel tu junačnu krepost nije poznavao, kao što nije znao ni za neke druge kreposti. Zato se ne treba ni čuditi, smatra F. Vrančić, što je Aristotelu ostala nepoznata ona prava svrha čovjeka i prava sreća kojoj čovjeka vode kreposti. Navlastice hrabrost i umjerenost ističe kao dva izvora ostalih kreposti, od kojih potom navodi jedanaest: darežljivost, veledušje, velikodušnost, častoljublje, krotkost, istinitost, uglađenost, prijateljstvo, sramežljivost, razdiobu časti i pravednost.[165]

Vrančić ne može dokučiti kojim načinom i kojom metodom se Aristotel odlučio za odabir upravo tih, a posebice nekih »kreposti«. Za Vrančića su naime neke od njih kreposti, neke poroci, a neke pak prividne (*fictae*) ili dvojbene (*dubiae*) kreposti. Dvojbenima Vrančić naziva one kreposti koje kadšto mogu biti uistinu krepostima, a kadšto porocima. Sve to ovisi o namjeri i svrsi u koje ljudima služe. Ako je primjerice netko strpljiv, fino odgojen, uzdržan, krotak, poslušan, itd., a sve upravljeno tome da se ljudima dodvori, uzgredice će vrebati na časti, naslade ili bogatstvo (što nije rijedak slučaj). Ma koliko ti nazivi bili krasotni (*nomina speciosa*) i naizvan upućivali na kreposti, bit će to ustvari ipak poroci (*vitia*), a to zato što su im temelji položeni na trusnu tlu, nemajući pred sobom pravu svrhu (*rectum finem*).[166]

[164] Zamjetno je kod Cicerona njegovo pasivno poimanje hrabrosti: »Fortitudo est considerata periculorum susceptio et laborum perpessio«. (Fr. 19 – kod H. Knoellingera)

[165] Iznimno mnogo prostora namijenio je Toma Akvinski stožernoj kreposti hrabrosti (*Summa theologica,* 2–2, q. 123–140). Podao je odgovor na pitanja je li hrabrost krepost; je li to neka posebna krepost; koji su to slučajevi ili prigode hrabrosti; kad se hrabrost ogleda u uzdržnosti; zašto je hrabrost stožerna krepost (*virtus cardinalis*); o mučeništvu kao činu hrabrosti, te stotinu odgovora na druga pitanja vezana uz krepost hrabrosti.

[166] U tom smislu valja razumjeti Aristotela kad govori o trusnu tlu čudorednih čina: »U stvarima koje se tiču čudorednih čina i probitačnosti nema ničega čvrstoga kao ni u pitanjima zdravlja«. (*Nikomahova etika,* I, 1104a 3–4)

Je li tkogod usuprot tome takav da Bogu ugađa, da ide za vječnim blaženstvom, taj će oko toga i svojski pregnuti (*studiosus erit*). S druge strane, srdžba, nenavist i druga slična čuvstva, kolikogod se činilo na prvi pogled da su to uglavnom poroci, gdjekad ništa manje nisu kreposti. Nu, srdžba će biti porok, rasrdimo li se preko mjere zbog zemnih dobara. Tada će se ona redovito naći združena s ohološću, premda će kadšto poteći od škrtosti. Gdjekad će biti krepost. Bit će to onda kad se rasrdimo na čast Bogu ili dobrobit ljudima, a protiv neznabožaca koji su na osobit način u našoj vlasti.[167] Grci će je označiti nazivkom *zelus*. Užežen tim žarom, Mojsije ubija Egipćanina (Izl 2, 11–15). Ni Krist nije bio bez žara (Iv 2, 17). Tim istim žarom hvalevrijedno su se poslužili Pinhas i Matatija. Nenavist je pak krepost onda kad nas boli što su u rukama nezaslužnih ljudi ona dobra koja pripadaju valjanim ljudima ili za koja sudimo da su tim užitnicima na štetu. Za takvu nenavist kaže se uz to da je *nemesis*.[168]

Grčku riječ *zêlos* Vrančić donosi u latiniziranom obliku: *Zelus*. Inače, korijen riječi sadrži značenja: biti vruć, uzavreti. U hebrejskom pak na mjestu te riječi stoji riječ *qin'ah* kojoj korijen označuje rumenilo što oblije lice čovjeka koji se ražesti. Iz primjera koji slijede i kojima Vrančić potkrepljuje značenje tog grecizma, vidljivo je da ga Vrančić upotrebljava u njegovu nosivu značenju, bez negativne konotacije, tj. u značenju revnosti, žara ili gorljivosti, a ne zavisti, ljubomore ili ljubomornog nagnuća,[169] ne u značenju nadalje u kojem tu riječ primjerice susrećemo kod sv. Pavla (1 Kor 3, 3) ili Tome Akvinskoga (S. th., I–II, q. 28 a. 4). Posebice je to vidljivo na primjeru s Makabejcem Matatijom kad »provali njegova gorljivost za Zakon« (1 Mak 2, 26), a ne slabije i s Pinhasom kad provali njegova gorljivost »protiv Zimrije, sina Šalumova« (1 Mak 2, 26), te kad »Pinhas, otac naš, nosio se gorljivošću i primio je obećanje vječnog svećeništva« (1 Mak 2, 54).[170] Oba Zavjeta vrve primjerima svetopisamskog zelotizma, Božjeg revnovanja, Jahvinih revnitelja, kršćanskog revnovanja i dr.[171]

Za umjerenost se može kazati da je to neka vrsta uzdržnosti (*continentia*)[172] ili čistoće (*castitas*), uzmu li se ove potonje u svom općem smislu (*generaliter sumptae*).[173] Umjerenost se proteže samo na neka sjetila, dok se uzdržnost i čistoća protežu na sva. Uljudnost (*urbanitas*), blagoćudnost (*comitas*), domišljatost (*eutrapelia*),[174] dobrostivost (*affabilitas*) i tima slične mogu biti građanske ili prirodne kreposti (lat. *virtutes civiles seu naturales,* grč. *aretai politikai*), a ne kršćanske, što znači prave (*solidae*). Može naime netko ipak postići savršenstvo, premda ga ne resi nijedna od tih kreposti. Štoviše, stroga je i otužna držanja. Sramežljivost nije krepost u pravom smislu riječi, nego neka hvalevrijedna strast, nagnuće kojoj je rodno mjesto krepost.

U pogledu sramežljivosti F. Vrančić se bitno i načelno podudara s Aristotelom za koga nije primjereno govoriti o stidljivosti kao kreposti, dok se za Vrančića ne može govoriti o stidljivosti kao kreposti u pravom smislu riječi. Za Aristotela je stidljivost, nadalje, više čuvstvo negoli stanje značaja, dok je za Vrančića stidljivost neka hvalevrijedna strast, nagnuće što se rađa iz kre-

[167] Svojim samoutrnućem ili samoprobavom nakon polučene odmazde ili kazne (usp. *Nikomahovu etiku,* IV, 1126a 10), srdžba zasigurno ne poprima nikakav oblik kreposti. Prokrustov bi posao bio tražiti pri tome nečiju muževnost ili uzmožnost vladanja. (usp. isto, 1126b 1–5) Ali, iz trnja rasrdljivosti i srdžbe uopće proviruje za Aristotela i poneki cvjetak: rasrdljivac nije lukav; srdžba je otvorena; u srdžbi nema obijesti. (*Nikomahova etika,* VII, 1149b 3, 5)

[168] Dok je Aristotel označio *nemesis* kao nešto pohvalno i pravednom zlovoljom koja spada u dobro ponašanje (*Retorika,* II, 1386b 12, 1387a 8), za Tomu Akvinskoga nenavist (*invidia*) valja ubrojiti među čovjekova nečasna djela kojima se Bog protivi. (*Summa theologica,* 2–2, q. 36 aa. 1–4)

[169] Vidi S. Senc, nav. dj., str. 391.

[170] Kod Vrančića (u obama izdanjima) jedva bi bilo moguće prepoznati Pinhasa u »Phinnees«-u, da nije govor i o Matatiji.

[171] *Rječnik biblijske teologije*, str. 1093–1098.

[172] Već sam pojam uzdržnosti (*continentia*) doziva u pamet ideju procesa, trajanja, stanovite ulančanosti istovrsnih radnji što usporedice stvara potrebit *habitus*. U tom procesu Aristotel je uočio takoreći neko dinamogeno izvorište, ukoliko »postajemo umjereni ustežući se od užitaka, a postavši takvima najbolje se uzmažemo ustezati od njih«. (*Nikomahova etika,* I, 1104a 9)

[173] Vrlo uopćena su bila već opažanja Starih gledom na mjeru i umjerenost u etici, na simetriju u smislu harmoničnog izjednačavanja zadovoljstva i bola, nestašice i izobilja. Iz toga lako zaključujemo da mjerom i umjerenošću unosimo u život racionalan odnos (usp. Demokritove fr. 173, 174 i 234). Svestran uvid u stožernu krepost umjerenosti podao je Toma Akvinski u čak trideset svojih kvestija. (*Summa theologica,* 2–2, q. 141–170)

[174] Novija kršćanska etika uzima eutrapeliju za pripadak kreposti čednosti u ponašanju (*modestia morum*), dajući joj prostora osobito kod igre i šale, ukoliko čovjeka štiti da u igri i šali ne prevrši mjeru. (usp. Andrija Živković, *Kršćanske kreposti,* str. 333) Zanimljivo je da je već Aristotel razmotrio eutrapeliju s gledišta umješnog pogađanja, oprimjerujući je tako čestim segmentom igre i šale posebno, a ludizma i ekstemporacije općenito. Pri tome, izdiže to pogađanje iznad čak i dobrog promišljanja (v. *Nikomahovu etiku,* V, 1142b 3). Na više mjesta *eutrapelia* je za Tomu Akvinskoga raspravna tema. (*Summa theologica,* 1–2, q. 60 5c; 2–2, q. 72, a. 2 ad 1; q. 160 2c; q. 168 2; q. 172 2 ad 1)

posti. Dakle, po Vrančiću, stidljivost nije krepost, nego joj u kreposti valja tražiti podrijetlo. Aristotel je, k tome, potanje određuje kao nekakav strah od beščašća, popraćen učincima nalik onima od bojazni pred strahotama. Rumenilo i bljedilo na čovjekovu licu Aristotelu dovoljno jasno govore koje se čuvstvo načas prevuklo tim istim licem: stidljivost ili strah.[175] Upravo je to Aristotelu potvrda da se kako kod rumenila tako i kod bljedila radi o nekakvim tjelesninama, što je više svojstveno čuvstvu negoli stanju značaja.[176]

Pravednost i razdioba časti (*distributio honorum*) političke (građanske) su kreposti. To je Vrančić istakao već u početku. Te se kreposti ne tiču svih ljudi nego samo onih koji su obnašatelji državne službe (*qui magistratus gerunt*). U državi u kojoj cvatu građanske kreposti ne može venuti Aristotelovo građansko prijateljstvo.[177] I na ovome mjestu daje nam Vrančić naslutiti da mu nije nepoznato što o svemu tome misli Aristotel. Dok Vrančić od diobnina navodi samo časti (*distributio honorum*), Aristotel k tome navodi novac, ali i ostale stvari koje su razdjeljive među dionicima državnog zajedništva. Uočljivo je da su za Vrančića obnašatelji državne službe isključivi subjekti diobene pravednosti. Kod Aristotela je isto tako uočljivo da umjesto o subjektima govori o zasluzi kao mjerilu diobene pravednosti.[178] Zbog slabe ili nikakve sličnosti s Bogom onoga čovjeka koji je narešen političkim ili građanskim krepostima, Plotin tima krepostima podaje najniže mjesto u svojoj tročlanoj podjeli svih kreposti. Čovjek s drugim, višim (ne kaže s kojim) krepostima sličniji je Bogu, drži Plotin.[179] Nu, i to Plotin tvrdi u upitnom obliku.

Častohleplje (*honoris cupiditas*) što ga, kako stoji kod Vrančića, Aristotel naziva krepošću, Vrančić naprotiv smatra nekom

[175] Besramnikov obraz jedva se kad ozari rumenilom, tom bojom i estetikom kreposti. Zarana je s njegova obraza nestao prvi znak vrle dječakove ćudi, drži Barbula. (nav. dj., f. 114v) Rumenilo na kreposnikovu licu nije tek »corporis apparentia«, kao što se to može kazati za besramnikovo bljedilo. (usp. P. Skalić, *Encyclopaediae... Epistemon,* str. 600)

[176] *Nikomahova etika,* IV, 1128b 1–3. Aristotelovim raščlambama prethode Demokritovi naputci o većoj ćudorednoj vrijednosti stida pred samim sobom negoli pred drugima (fr. 84 i 244). A što se tiče netom navedenih Aristotelovih tjelesnina rumenila i bljedila, često mogu ukazati na stupanj kreposti značaja. (*Nikomahova etika,* X, 1172a 1; 1178a 2–3)

[177] Usp. *Nikomahovu etiku,* IX, 1167b 2.

[178] *Nikomahova etika,* V, 1130b 12; 1131a 7.

[179] *Enn.* I, lib. 2, n. 1.

hlepnjom (*ambitio*). Prema tome, ne krepošću nego radije porokom (*potius vitium esse judicamus*). Vrančić, nadalje, u častohleplju vidi nemoć duha (*animi imbecillitatem*) kod onog čovjeka koji se ne može zadovoljiti svojim dobrom nego bi se htio još osnažiti tuđim čašćenjem (*aliena honoratione fulciri velit*).

Aristotelu se čini da ljudi teže za čašću kako bi se uvjerili da su dobri. Upadljivo je ovdje ponajprije da Aristotel govori o težnji a ne hlepnji za častima. Nadalje, u toj trci za častima ljudi prevaljuju ne put kušnje i provjere jesu li ili nisu dobri, nego da naprosto i sigurno obznane da su dobri. To onda kod Aristotela ima značiti da je težnja za čašću nešto dobro, nešto kreposno. O tome pak Aristotel izravnije sudi kad tvrdi da ljudi koji teže za čašću »traže da ih časte oni koji su razboriti, i među kojima su poznati, *a zbog kreposti*« (kurziv K. Č.).[180] Nu, nama se ovdje čini da je Aristotel bliži istini u ovom pitanju kad govori o »postupci(ma) iz poželjnog častoljublja na zajedničku korist, kao kad ljudi kane sjajno opremiti zbor ili troveslarku ili prirediti gozbu svojem gradu«.[181]

3.22. Spekulativna krepost (pp. 74–75)

Uzme li se istina za spoznaju istine, bit će to onda spekulativna krepost (*virtus speculativa*).[182] Uzme li se pak za ljubav prema istini, tada ćemo ponajviše imati moralnu krepost (*quidem plerumque quaedam virtus moralis*).[183] Vrančić uvjetuje savršenost istine njezinim podrijetlom od jedne od onih triju kreposti koje

[180] *Nikomahova etika,* I, 1095b 5.

[181] *Nikomahova etika,* IV, 1122b 11.

[182] Mnogo je spekulacije već i u Akvinčevu pokušaju da istinu definira kao neku posebnu krepost. (*Summa theologica,* 2–2, q. 109 a. 2) Nu, za izvjesnije razumijeće spekulativne kreposti valja vidjeti što o tome kaže Toma Akvinski (*Summa theologica,* 2–2, q. 180 a. 3), posebice kad u istu svrhu upućuje na 2 Kor 3, 18 ili »Ad secundum dicendum quod, sicut dicit glossa Augustini ibidem (sc. Glossa Lombardi in II Cor. 3, 18: Ml 192, 28; August., *De Trin,* 1, 5 c. 8: Ml 42, 1067), *speculantes dicit a speculo, non a specula.* Videre autem aliquid per speculum est videre causam per effectum, in quo eius similitudo relucet. Unde *speculatio ad meditationem reduci videtur*«.

[183] Jasnu posebitost spekulativne kreposti uočavao je Frane Petrić, taj hrvatski renesansni »uomo universale«, već u svom mladenačkom djelu *La città felice,* nalazeći joj podrijetlo isključivo u duši kao takvoj. Protežući, nadalje, moralnost spekulativne kreposti na tijelo i uokolo njega, F. Petrić se vraća »rodnom mjestu« spekulativne kreposti, tj. duši, naspram kojoj vidi spekulativnu krepost kao nadopunu svih njezinih dobara. (*Sretan grad,* s tal. preveo Vladimir Premec, Zagreb 1975, str. 22–23)

važe za izvore ostalim krepostima.[184] Otud će namaći tu savršenost kao i ime. Vrančić to na slijedeći način oprimjeruje: Ako je netko siromašan ili priprosta roda (*ignobilis*), a onda to još i bez skanjivanja očituje, takav je čovjek prijatelj istine i istinoljubiv (*verax ac veritatis amans*), a podjedno ponizan i smjeran.[185] Stoga, zaključuje Vrančić, neće ostati nenarešen krepošću. A sve to opet zato što se u svom uboštvu i svojoj priprostosti roda nije prignuo u crvenilu.

A što se tiče F. Vrančića gledom na ovo pitanje, I. T. Mrnavić u svom *Govoru* na više mjesta nije propustio istaći da se F. Vrančić isticao presjajnim precima (*illustrissimorum natalium splendore*), plemenitošću i vrsnoćom roda. Slavom Vrančićeve obitelji I. T. Mrnavić je oprimjerio ono mjesto iz Aristotelove *Retorike* gdje Filozof temelji plemenitost na slavnim precima. Uza sve to, ne može mu se pripisati lažna samoobmana potomka od roditelja bogatog podrijetla.[186]

U životu se događa, i to nerijetko (*saepe, saepius*) da se istina pokaže poročnom (*vitiosa*). Takva istina na štetu je istinosnu čovjeku. A to se pak događa onda kada čovjek istupa sa zlom svrhom i zlim načinom. To je opet svojstveno onim ljudima koji se oholo razmeću svojim »krepostima« (*qui suas virtutes superbe jactant*), koji se hvastaju svojim porocima (*ii qui de vitiis suis gloriantur*). U trenutcima takvog razmetanja i takvog hvastanja ti neskromnici doživljuju puninu vlastitog blaženstva, kazao bi Kant.[187] Tima valja pridružiti također i one koji bilo iz mržnje bilo iz vlastite ugode obznanjuju (*propalant*) tuđe tajne, tuđa djela ili tuđe riječi.[188]

Razmišljajući na tragu Vrančića, osvjedočujemo se da Vrančić nije bio pod svaku cijenu i u svakoj prilici za neskrivenost istine, na što zapravo upućuje etimološko značenje grčke riječi *alētheia* (*alethetúo* – biti otvoren, neskriven). Tuđu istinu zlonamjerno iznositi na vidjelo za Vrančića očito nije bio pravi primjer za očitovanje veće ljubavi prema istini negoli prema Platonu. U tom smislu Vrančić bi se više složio s prvim negoli s drugim dijelom Heraklitova 112. fragmenta: »Razumno misliti najveća je vrlina, a mudrost je istinu govoriti...«. Poslije mrtvaca najbolji čuvar tajne za Barbulu je osvjedočen i pouzdan prijatelj kome Barbula u tome o bok stavlja jedino pravog i prokušanog supružnika.[189]

[184] Zamjetno je naprotiv da Toma Akvinski govori o savršenosti ili savršenstvu što ga spekulativnom razumu pruža spekulativna intelektualna krepost, a to zato da taj razum može promatrati istinu. (*Summa theologica,* 1–2, 57, 2 c)

[185] Onima koji su potekli od priprosta roda, priprostih roditelja ili iz priprosta mjesta, drži Barbula, tim većma je stremiti za uzvišenijim stvarima. (nav. dj., f. 131r)

[186] Usp. Th. More, *Utopija*, str. 134.

[187] *Kritika praktičkog uma,* str. 52. Za suvremenog filozofa tu su na djelu tek prividi kreposti. (H. G. Gadamer, *Istina i metoda,* str. 518)

[188] »Secreta cordium«, kazao bi W. Ockham (*Quodlibet* I, q. 15, Ad argumentum 3).

3.23. Prijateljstvo je sjena kršćanske ljubavi (p. 75)

Prijateljstvo o kojemu su Aristotel,[190] Ciceron[191] i mnogi drugi od neznabožnih pisaca mnogo toga napisali i na zadivljujući način iznijeli, Vrančić ne smatra pravom krepošću (*virtus solida*), nego nekom prirodnom udrugom sličnih kakvu možemo naći kod divljih životinja.[192] Kod Aristotela se može govoriti, da odmah istaknemo, o stanovitom kolebanju kad mu treba jasno odrediti što je prijateljstvo. Na samom početku VIII. knjige *Nikomahove etike* za nj je to »nekakva krepost ili sadržava krepost«.[193] Na drugom mjestu tek će mu se činiti »da je voljenje krepost prijatelja«. Aristotel očito ne pridaje prijateljstvu pravu snagu kreposti, držeći je tek *nekakvom* krepošću. Samo nešto malo kasnije za nj će biti »prijateljstvo sposobnost«.[194] Aristotelov koncept prijateljstva kao neke sposobnosti mogao je za Vrančića biti prihvatljiviji. Do stvaranja prirodne udruge među sličnima tom sposobnošću će doći brže i sigurnije.

[189] Nav. dj., f. 124r.

[190] Jedva da je bilo moguće očekivati da među Vrančićevim filozofsko-etičkim citacijama ne pročitamo ime Filozofa Katoličke crkve, skolastičkog Aristotela. Vrančić dakako misli na 8. i 9. knjigu *Nikomahove etike* u kojima je Aristotel potanko izložio svoje poglede i misli o tom iskonskom filozofemu. Neće biti naodmet dometnuti da je E. Kranz napisao cijelu knjigu na tu temu: *De amicitia apud Aristotelem* (Paris 1882).

[191] Poznato je da je Ciceron svoja razmišljanja o prijateljstvu izložio u svojoj raspravi *De amicitia.* Mi se ovdje na nju pozivamo prema pariškom izdanju iz god. 1949: *De senectute, De amicitia* (Les classiques pour tous, N° 232). Nadahnuća u opjevanju prijateljstva neće nedostajati ni kod hrvatskih pisaca novijeg doba: npr. Ivo Bizzaro-Ohmučević, *L' Amicizia* (Versi), Ragusa 1824.

[192] Kad je riječ o određenoj brojčanoj udruzi sličnih i (divljim) životinjama u svezi s prijateljstvom, Ciceronu se ne čini utvrdiv broj prijatelja, kao što se to može kazati kod koza i ovaca: »capras et oves quot quisque haberet dicere posse, amicos quot haberet non posse dicere«. (*De amicitia,* XVII, 62)

[193] *Nikomahova etika*, VIII, 1155a 1.

[194] Isto, 1157b 5; 1159a 34.

Pristupi li se prijateljstvu s motrišta pripadnosti ili pristupanja prirodnoj udruzi sličnih, tada je to ljubav prema svojacima ili pripadnicima istoga roda. To prijateljstvo neka je sjena kršćanske ljubavi (*quaedam umbra charitatis christianae*). Metaforom prolazne sjene Vrančić je izrazio kratkotrajnost opisanog prijateljstva na brojčaniku vremena u odnosu na dugovječnost kršćanske ljubavi. Pogrešno bi bilo držati slučajnim isti korijen za ljubav i prijateljstvo u latinskom jeziku. Ljubav najzad na nebrojeno mnogo načina, te svojim uzvišenijim uzrocima i učincima nadvisuje (*praecellit*) prijateljstvo.[195]

Prijateljstvo se ukorjenjuje rodom po krvi (*sanguine*), obiknućem (*consuetudine*) ili sličnošću u običajima, a u najvećem broju slučajeva prestaje na vlastitu ugodu. Kršćanska ljubav je pak u prvom redu okrenuta prema dobrima i vjernicima, a potom i prema zlima, te samim neprijateljima, što znači prema svekolikom ljudskom rodu, i to bez uzdarja (*gratuito*)[196] upravlja svoje dobrotvorje (*beneficentia*) i svoju dobrohotnost (*benevolentia*).[197] Nije joj stalo do vlastitih nego do tuđih blagodati. Stalo joj je ne toliko do vremenitih koliko do vječnih dobara. O svemu i za sve se skrbi, koliko je to samo moguće.

3.24. *Krv, znoj i bol velikodušnosti (pp. 75–76)*

Velikodušnost (lat. *magnanimitas*, grč. *megaloprepeia, megalopsihia*) nije neka krepost koja bi stajala odvojeno od drugih kreposti.[198]

[195] Za Senecu, čovjek čovjeku nije ni strašni vuk ni ljuti dušmanin nego neka ovozemna svetinja (*Homo homini res sacra*). Je li Seneka ovim izričajem snažno uprizorio ono mjesto gdje se ljubav i prijateljstvo sasvim dodiruju? Mnogi novozavjetni odlomci ostavljaju im dovoljno prostora da se međusobno nadmeću, premašuju ili nadvisuju, tako da je čestoput jedva moguće razlučiti ljubav od prijateljstva ili prijateljstvo od ljubavi. Presvodimo na kraju gotovo istovjetne stavove Seneke i Kanta u pogledu »svetosti« čovještva na zemlji: »Čovjek je doduše dosta nesvet, ali mu čovječanstvo u njegovoj osobi mora biti »sveto«. (*Kritika praktičkog uma,* str. 129)

[196] Od iskona je posvudan pojav uzvraćaja među ljudima, bilo za zlo zlim, bilo za dobro dobrim. Uzvraćaji ljude drže na okupu, smatra Aristotel. U svrhu i spomen trajne potrebe za uzvraćajem ljudi su na istaknutim mjestima, nastavlja Aristotel, podizali društvovnim božicama zahvalnosti (haritama) hramove kako bi se ljudi podsjetili na dužna uzdarja ili zahvalnost. Ljude, čini se, ne treba podsjećati na zaborav. (usp. *Nikomahovu etiku,* V, 1132b 6 – 1133a 7) Iskanjem pak uzdarja, drži Barbula, čovjek nekome utiskuje turski cjelov (*basium Turcae*). Nav. dj., 120r.

[197] Potvrdu o uzajamnoj uvjetovanosti dobrohotnosti i dobrotvorja Barbula je našao kao Seneke. (nav. dj., 129v)

[198] Za usporedbu, velikodušnost Aristotelu nije prava krepost, nego mu »se čini kao nekakav ures krepostima«. (*Nikomahova etika,* IV, 1125a 34)

Nu, kao što je to F. Vrančić već na drugom mjestu istakao, doseže visine do kojih dopiru vrhovi svih drugih kreposti. Velikodušnim će se naime pokazati onaj koji će iskazati nehaj prema i najvišim počastima, velikim slastima života i velebogatstvu. S druge strane, taj isti velikodušnik veledušno će dočekati pogrde (*opprobria*), tjelesne nedaće i tvarne gubitke.[199] Da je tome tako, uvjerit ćemo se pozabavimo li se samom etimologijom (*interpretatione vocabuli*) riječi.[200]

Veledušje, darežljivost ili izdašnost u novcu i onome što se novcem smatra i plaća, mogu se stoga ispravno svesti na krepost siromaštva. Pogani su to veledušje (*magnificentia*) uglavnom premetali u razmetnost. Tako su egipatski kraljevi uz velike troškove podizali svoje piramide. Isto tako je Aleksandar Veliki izdašno dijelio običnim ljudima (*mediocribus hominibus*) mnogo talenata.[201] Na taj način su rimski carevi s velikom količinom novca podizali cirkuse, kazališta i kupališta, a narodu neštedimice dijelili carske darove (*congiaria*) samo da bi mu omilili.[202] Zauzvrat su u očima tog običnog puka bili slavni i uzvišeni, darežljivi, podašni i veledušni. Samim time bili su rasipni (prodigi). Naime, zlato što su ga narodi zgrtali u krvi i znoju,[203] nemilice su trošili u štošta beskorisnoga, dapače, štetnoga.[204] Na takav način mogu i kršćani valjano utrošiti svoj novac u hramove i druga takva zdanja što služe Bogu na čast, samo ako to ne priječe potrebe siromašnih.[205] U tom slučaju naime preporuča se da se i crkveni namještaj rasproda.

[199] Aristotel je primjerice velikodušnika sebi zorno zamišljao kao čovjeka sporog kretanja, dubokog glasa i smirenog govora. (*Nikomahova etika,* IV, 1125a 34)

[200] Svoje razmatranje o velikodušnosti Aristotel započinje etimološkim pristupom. Već mu samo ime kaže da su posrijedi velike stvari. Velikodušnost mu se prvenstveno ogleda u veličini, kao što i ljepota u stasitosti. (*Nikomahova etika,* IV, 1123a 22, 1123b 5)

[201] Nalikovao je tako Gorgijinu Kimonu koji je novac stjecao zato da bi ga trošio, a trošio ga opet zato da bi bio čašćen (Gorgija, fr. 2). Tek neznatno je takvome stalo do bogatstva ili imutka stečenog mudrošću i naporom. (usp. *Menon*, XXVI, 90 E)

[202] U tom smislu se, izgleda, kod rimskih careva može govoriti o većem strahu pred ljudima negoli pred bogovima (usp. T. Lukrecija Kara, *O prirodi,* V, 165–168). Vladari su međutim nerijetko znali uzbuniti Althusova »mnogoglavog tiranina« kad bi puku objavili ono što su već bili izabrali. (usp. *Nikomahovu etiku,* III, 1113a 18)

[203] Ako je zlato već samo po sebi najvredniji posjed, ima li mu cijene stekne li se k tome u krvi i znoju? (*Nikomahova etika,* IV, 1122b 10)

[204] Nije li ih narod onda prestao voljeti kad su svojim rasipanjem prestali biti svakome na korist? (usp. *Nikomahovu etiku,* IV, 1120a 11)

[205] Čini se da bi se Vrančić bio dijelom složio sa Spinozom u pogledu gradnje hramova. Spinoza naime smatra da se ne bi smjeli nikakvi hramovi podizati o trošku države, dočim to građanima ipak ostavlja na volju. (*Tractatus politicus,* VI, 40; VIII, 46)

Ne vidimo ovdje da se Vrančić ičim ogradio od moguće osude za simoniju. Namirbu potreba za siromašne novcem utrženim od prodaje crkvenog namještaja smatrao je prečim. Nu, da bismo bili načistu nuka li Vrančić na ovome mjestu doista na simoniju, razmotrimo ukratko što o tome stoji kod Tome Akvinskoga. Simonija je za Tomu Akvinskoga nedopuštena zamjena ili pogodba s crkvenim dobrom. Zabranjuje se naime svaka kupoprodaja ili trgovanje s duhovnim dobrima. Ali, kad to dopusti crkveni velikodostojnik, te s razloga korisnosti ili nužde, takvo trgovanje je dopušteno.[206] Ne bi zacijelo ni Dante pridružio Vrančića simonistima u trećoj paklenoj jaruzi, s glavama okrenutim dolje, a nogama gore.[207] Kad je pak riječ o nepatvorenom štovanju, Kant bi iz svih hramova iznio sve stvari.[208]

Prignuo se najzad Vrančić pred hramom siromahova tijela, kako ga je to poučio Apostol narodâ, sv. Pavao u 1 Kor 6, 19. Temeljni simbolizam hrama kao mjesta prisuća Boga, boga ili bogova nadahnuo je i F. Vrančića da istakne razliku između starog, novog i duhovnog hrama, o čemu se može čitati na desetcima mjesta u obama Zavjetima, od Post 12, 8 do Otk 21, 22.

A pravu kršćansku veledušnost, baš kao i velikodušnost svagda ne zamjećujemo na djelu izvana. Kreposti je naime prebivalište u duhu. Zato će se velikim iskazati onaj velikodušnik, širokogrudnik i divljenja dostojan čovjek koji ništa ne čini od onoga što običan puk kod ljudi smatra velikim, a o čemu kaže mudrac: Blažen je onaj muž koji se ne povodi za svakim vjetrom (*post aurum non abiit*) i koji čini divna djela u svom životu (Sir 31, 8–9).[209] Veledušnom se pokazala ona udovica iz Sarepte koja je proroku Iliji spremno ponudila mjericu brašna i ulja što ih je imala, nakon što je nju i sina joj ozdravio.

Ni ovdje, kao ni drugdje, Vrančić ne navodi svetopisamski odlomak koji sadrži opisani događaj. O Ilijinu vraćanju udovici njezina sina jedinca nalazimo opis u 1 Kr 17, 17–24. S veledušjem udovice iz Sarepte (Sarfate) dodirnuo je Vrančić veliku svetopisamsku, kako starozavjetnu tako i novozavjetnu temu udovištva,

[206] *Summa theologica*, 2–2, q. 100, ad 1 – ad 6.

[207] *Pakao*, XIX, 22–24.

[208] Usp. *Kritiku praktičkog uma*, str. 117.

[209] To ne znači da se čovjek ne smije veseliti zlatu, jer »aurum habet vim laetificandi«. (*Summa theologica*, 2–2, q. 37 a. 2 ad 1)

koja se ne prestaje provlačiti Svetim pismom sve tamo od Knjige Postanka (38, 14) do Pavlove Prve poslanice Timoteju (*passim*). Što se pak tiče Ilije proroka, na nj se lijepo mogu prenijeti Aristotelove riječi: »On će uzeti odakle treba, kao od vlastitog imutka, i ne kao nešto lijepo, nego kao nužno, da bi imao što dati«.[210]

Veledušnima su se nadalje, nastavlja Vrančić, pokazali apostoli, sve ako su ostavili beznačajna dobra zbog Krista. Velika duhom se isto tako pokazala ona druga udovica koja je ubacila u blagajnu samo dva novčića, premda su to drugi obilnije učinili. Više naime dade onaj koji, sve ako i malo dade, dade sve što ima, negoli onaj drugi koji, ma koliko mnogo dao, svejedno mnogo više zadrži za se.[211]

3.25. Božanska i nebeska krepost razboritosti: krepost načina ili mjere (pp. 76–77)

U razboritosti ne treba gledati toliko neku krepost koja bi od drugih kreposti stajala odvojeno, koliko većma neki način, neku mjeru, propis ili pravilo (*modus, mensura, norma seu regula*) za sve kreposti. Potrebita je naime takva krepost da ničega ne bude previše, ali niti manje no što treba. Razboritosti naime valja pripisati dar svjetovanja i propisivanja što, kada, koliko i kako valja uraditi. Ovim svojim neizravnim pitanjima Vrančić nama nameće upit: Radi li se kod razboritosti o kreposti ili umijeću? Potražimo li odgovor kod Aristotela, naći ćemo ga, i to jasno obrazloženoga, da je »razboritost krepost, a ne umijeće«. Kad pak razboritost normira ili propisuje, onda »je zapovjedna; njezina je svrha ono što treba ili što ne treba činiti...«.[212]

Drugi su nazivci za razboritost kadšto razbor i prosudba (*discretio ac iudicium*). U starom zakonu za sol je važilo da se bez nje nije mogla valjano prinijeti nijedna žrtva. Naveo je, vidimo, Vrančić tek jedan od aspekata simbolizma soli: obredno-žrtveni, što znači pročistiteljski element. Kao što je poznato, kod drevnih

[210] *Nikomahova etika*, IV, 1120b 17.

[211] Zato, dobacio bi mu Aristotel, njegovo davanje i nije darežljivo, jer nije čudoredno lijepo. (*Nikomahova etika*, IV, 1121b 35)

[212] *Nikomahova etika*, VI, 1140b 8; 1143a 2. Usp. kod Tome Akvinskoga: »Prudentia enim est directiva aliarum virtutum moralium...«. (*Summa theologica*, 1–2, q. 61, a. 2)

žrtvenih obreda bilo je predviđeno da svi žrtveni prinosi budu soljeni (Lev 2, 13; Ez 43, 24). Biblicistima je međutim teško odgovoriti na pitanje: U koju svrhu se solilo žrtvene prinosnice? Je li to bilo zato da se poda tečnost »hrani Božjoj« (Lev 21, 6. 8. 17. 22) ili pak potvrdi ono što naznačuje »sol Saveza s Bogom« (Lev 2, 13)? Nu, za Vrančića je na ovome mjestu važnija simbolika koja izražava razboritost. Kod Vrančića u oba slučaja izostaje pozivanje na neki od brojnih svetopisamskih odlomaka. A da se na to odlučio, valjalo bi mu, pogotovu u pogledu najčešće simbolike soli, prenijeti se na tlo Novoga Zavjeta i potražiti o tome svjedočanstva kod evanđelistâ (Mt 5, 13; Mk 9, 50; Lk 14, 35), ali i kod apostola Pavla. (Kol 4, 6) Heraklit bi zasigurno zagovarao pročistiteljsku ulogu soli, budući, smatra Heraklit, najčešće žrtvuju onečišćeni ljudi.[213] Posve je dakle razvidno da Vrančić sol i razboritost uzima kao dva smisaono istoznačna člana poredbenog para.

Jednako tako bez razboritosti (*absque prudentia*) nije savršena nijedna krepost.[214] Apostol Pavao naziva je znanjem (*scientia*)[215] kada za neke ljude kaže da prema Bogu imaju neki žar (*zelum quidem*), ali neznalice (*non secundum scientiam*).[216] Tu istu razboritost neki će ispravno nazvati srednošću (*mediocritas*). Vrančić odmah želi upozoriti kako u pitanju nije ona srednost koju drugi polažu kao srednju krepost među dvama krajnjim porocima.[217] Mnogo je naime kreposti, nastavlja Vrančić, koje su bez drugog, krajnosnog poroka.[218] A to se navlastice susreće kod kršćana.

[213] Fr. 69.

[214] P. Skalić je, čini se, još radikalniji u pogledu poimanja »stožernosti« kreposti razboritosti: »Nullius enim (Poggius inquit) virtutis usum absque prudentia utilem esse«. (*Encyclopaediae... Epistemon,* str. 392)

[215] Apostol iz Tarza sasvim je podudaran s Ciceronom: »Prudentia est rerum bonarum et malarum neutrarumque scientia«. (Fr. 18 – kod H. Knoellingera) Slično su primjerice podudarni Toma Akvinski i Aristotel kad im je obojici mudrost (*sapientia, soror germana* Vrančićeve razboritosti) neko znanje (*Nikomahova etika,* VI, 1141a 3; *Summa theologica,* I–II, q. 57, a. 2 ad 1). Za Ciceronova tumača. (H. Knoellingera) epistemološki supstrat razboritosti valja pripisati stoicima (nav. dj., str. 90)

[216] Usp. Rim 10, 2; Fil 3, 8. Čini se da Vrančiću, za razliku od Petra Abelarda (»galskog Aristotela«) koljena nisu klecala dok je komentirao o sv. Pavlu.

[217] Posve uopćenu odredbu sredine ili srednosti (*meson, mesotes*) nalazimo kod Aristotela kao jednaku udaljenost od obaju krajeva. (*Nikomahova etika,* II, 1106b 9–10)

[218] Aristotelovo poistovjećivanje kreposti i srednosti (*Nikomahova etika,* II, 1106a–1109b) Plotin je ovako shvatio i izrazio: »Profecto circa virtutem et vitia media qualitas extremis contraria esse videtur«. (*Enn.* VI, lib. 3, n. 20, 2–3)

Vrančić tu srednost uzima za onu koja čovjeka drži nekako po sredini (*hominem medium facit*), između njegove prirodne slaboće i onih krajnje dosižnih vrhunaca kreposti, što opet ima značiti da svakoga upućuje da, pokaže li se to potrebitim, ne zažali i najvećeg napora kako bi se što bliže primakao tim visinama. Time će ujedno posvjedočiti da mu je stalo za većim milostima, izvrsnijim karizmama. S druge strane, korisnom će se pokazati i opomena da prethodno zrelo promisli i svoje snage iskuša (*experiatur*) kako potom ne bi u svojoj nedoraslosti (*impar*) odustao od svoga nauma.[219] Pad s veće visine (*de superiore gradu*) uvijek je neugodniji, kobniji i pokudniji.[220] Osnovano (*non immerito*) se dakle za tu razboritost kaže da je božanska i nebeska krepost. Božanska je (*divina*) jer ljude pobožanstvenjuje, čineći ih veoma sličnima Bogu (*Deo simillimos*).

Ne stoji tako stvar s onom ljudskom razboritošću ili providnošću koja je zaokupljena ovozemnim probitcima. U tom slučaju na djelu je razboritost tijela (*prudentia carnis*) koja je onoj pravoj sasvim suprotna (*ex diametro contraria*). Jer, mudrost ovoga svijeta za Boga je ludost, kao što je na drugoj strani Božja mudrost (*Dei sapientia*) za ovozemne ljude ludost (*apud mundanos stultitia*). Dok ovosvjetska mudrost išče časti, naslade i bogatstvo, te za njima hodi, Božja mudrost za njih ne mari. Prva se kloni patnji, poruga i gubitaka, druga ih hotice (*sponte*) prihvaća.

3.26. Ludost mudrosti ili mudrost ludosti (p. 77)

Kako se dade bjelovidno utvrditi, svoje potonje misli Vrančić ispreda tragom dviju novih velikih svetopisamskih tema: ludosti ovoga svijeta i mudrosti Božje. Vrančićevim razmišljanjem provlači se temeljna smisaona odrednica: njihova oprečnost. Luđak je lud a mudrac mudar prvenstveno svojim odnosom prema životu i spoznaji Boga. Takvima ih iskazuju kako Stari tako i Novi Zavjet. Nebrojene su potvrde i svjedočanstva na stranicama Svetog Pisma o svim vidovima čovjekova ludog i mudrog ponašanja, um-

[219] Pitanja iskustva i doraslosti kad je riječ o kreposti razboritosti dotiče se i F. Petrić za koga je razboritost djelomice prirodna osobina, a djelomice proizlazi iz iskustva. Mladići su tek prirodno razboriti, a oni stariji i prokušane dobi stekli su razboritost dugotrajnim iskustvom. (*Sretan grad,* str. 29)

[220] U svakom padu Plotin je gledao kaznu za iskonski pad. (*Enn.* II, 3, 8) Čovjekovim usponima i padovima zajedničko je to što vrlo često isti put vodi i prema gore i prema dolje. (podsjećaj na Heraklitov Fragment 60)

nog i bezumnog čovjekova odnosa prema sebi, svijetu i Bogu. Čini se da to najcjelovitije opsegnuto na jednom mjestu nalazimo u Mudrim izrekama. (Izr 10, 1–14) U svojoj Prvoj poslanici Korinćanima apostol Pavao je posvetio čak trinaest redaka mudrosti svjetskoj i mudrosti Božjoj. (1 Kor 1, 18–31) Ali, izobilno se i kroz povijest (filozofije) promišljalo o tim dvjema za život čovjeka na zemlji sudbonosnim oprekama. Heraklit je i u pogledu tog pitanja na sebi svojstven način duhovito konkretan, držeći i najmudrijeg čovjeka majmunom spram boga.[221]

Ludost kao da obavija neki golemi omotač koji priječi spoznaju mudrosti. Mudrost izmiče ludosti, ludost nestaje pred mudrošću. Bogu kao da je svega toga dosta, te prijeti uništenjem mudrosti mudrih i pomračenjem umnosti umnih. (1 Kor 1, 19; Iz 29, 14) Bio je vlastan i uzmožan od mudrosti načiniti ludost, a od ludosti mudrost. Pred Bogom je naime i mudrost ludost (1 Kor 1, 20). Mudrost ovoga svijeta postala je naime ludošću jer nije priznala Boga živoga. (Rim 1, 21; Kor 1, 21) Ta mudrost najzad dosegla je vrhunce ludosti kad su ljudi »razapeli Gospodina slave« (1 Kor 2, 28). U tome i leži razlog Božje osude mudrosti mudrih. (1 Kor 1, 19 sl; 3, 19 sl) Malo treba da se u ludost premetne ovozemna mudrost koja je »zemaljska, ljudska, đavolska«. (Jak 3, 15)

Upravo zbog svega toga crkvene oce nije napuštala misao da na putu ovozemne mudrosti ne mogu dostići Kristove lude. Svima onima koji u to sumnjaju Ivan Zlatousti je savjetovao odlazak na groblje gdje se sasvim sigurno mogu osvjedočiti da je podjednako strunuo umnik i bezumnik.

3.27. Postojano ustrajan i ustrajno postojan (p. 77)

Na isti način nije ni ustrajnost (*perseverantia*) neka vrsta kreposti nego stanja (*affectio*). Kao što je naime razboritost ispravan put kreposti, tako je i postojanost ili ustrajnost ustvari neko vrijeme u kojem svaki onaj koji želi omiljeti Bogu i tako biti blažen, mora postojano ustrajati u vježbanju kreposti (*in virtutum exercitio perpetuo durare debet*). Vrančić je vrlo podudaran s Aristotelom u vrednovanju postojanosti kod kreposnih čina, jer za Aristotela »ni u kojim ljudskim činima nema toliko postojanosti kao u djelatnostima usklađenima s krepošću«.[222] Neće se naime spasiti onaj koji je samo započeo nego koji je dognao do kraja. Za ustrajnost (*perseverantia*) čuje se riječ i postojanost (*constantia*). Toj ustrajnosti srodno je drugo stanje koje u općoj porabi (*in usu communi*) ipak nema vlastitog imena. Zbog toga se za tu ustrajnost može kazati da je to stanovit uspon, napredovanje ili nadmetanje (*ascensio, profectus* ac *aemulatio*), ukoliko se s nižeg stupnja neke kreposti uspinjemo ka višemu. Ovaj potonji ustrajnik Vrančiću je izvrsniji. Ako je hvalevrijedno ne odustati, nego ostati postojan i ustrajati u krepostima, onda je daleko časnije dosezati veće visine u kreposnom životu (*de minori virtute ad majorem virtutem ascendere*).[223]

3.28. Kajanje: radionica svih kreposti (pp. 77–78)

Kršćanskom kajanju Vrančić odriče *habitus* neke posebne kreposti. Za nj je to radije stanovita radionica svih kreposti (*Poenitentia christiana, non aliqua singularis virtus est, at magis quaedam officina omnium virtutum*).[224] Nadalje, on u kajanju vidi neko navraćanje s ciljem pokušaja naknadbe neostvarenih ili propuštenih kreposti (*intermissarum virtutum*). Do takvih propusta dolazi onda kad se upinjemo dobro djelovati i ispravno se vladati, a to nam ne pođe za rukom, nego štoviše zastranimo u neke poroke.[225] Potom nam bezuvjetno valja zamašitije pregnuti i zaputiti se stazom kreposnog života. Tako ćemo jedino naknaditi sve propuste, promašaje i samoskrivljene štete, te se vratiti u ono stanje nedužnosti u kojem smo se nalazili nakon što smo bili oprani vo-

[221] Fr. 83. Velikim umnicima u izvjesnim trenutcima preostajala je kadšto jedino samodopadna mizologija. Može se kazati da su crkveni oci produhovili grubi oblik mizologije, kakav susrećemo primjerice kod Heraklita.

[222] *Nikomahova etika,* I, 1100b 10.

[223] U postupnom hodu svake ustrajnosti, u nečijem predanom radu, a nerijetko i hrvanju bez predaha, kao da Barbula vidi sigurnu mogućnost rađanja novog etičkog bića, nazivajući ustrajnost majkom kreposti. (nav. dj., f. 137r)

[224] Kajanje za Spinozu, primjerice, ne samo da nije neka posebna krepost (*virtus singularis*), nego nije nikakva krepost. A to u prvom redu zato jer, dakako, ne proizlazi iz razuma. Štoviše, zbog pokajnikova utonuća u vlastitu čuvstvenost, Spinoza pokajnika smatra dvojako bijednim ili nemoćnim. (*Ethica,* post. LIV) O kajanju kao kreposti ne govori primjerice ni evangelist M. Vlačić Ilirik. Nu, pitanje je sadrži li kajanje manje one krepčine (*vis*) uzme li se pod vidom obraćenja (*conversio*). Konotaciju obraćenja sadrže pak mnogi sinonimi za kajanje, što ih Vlačić nabraja. (v. *Clavis Scripturae Sacrae, seu de sermone sacrarum literarum,* col. 1211–1212)

[225] Ako se Bog igda mogao naći u nedoumici, onda se to dogodilo nakon što su godine 1656. amsterdamski Židovi u poznatoj Spinozinoj osudi od Boga zatražili da Spinozi ne oprosti. Za svakog kršćanskog teologa to je jedva shvatljiv čovjekov pokušaj da zlu nađe mjesta u neizmjernoj Božjoj dobroti.

dom svetog krštenja.[226] Jedino tim pokajanjem odužit ćemo se i pružiti zadovoljštinu Bogu, udjelitelju svih dobara.[227] Samo tako može mu čovjek iskazati svoju zahvalnost. I kao što s bilo kojim dužnikom, premda se obilnije ne zaduži, vjerovnik zbog toga ipak nije zadovoljan, ako i ranije dugove nije namirio, tako isto i onaj koji uvrijedi Boga svojim porocima, ne prinese mu zadovoljštinu u potpunosti, ako ga ubuduće ne prestane vrijeđati, ako k tome i ranije počinjena nedjela ne nadoknadi jednakovrijednim ili još većim dobročinstvima.[228]

3.29. Krepost – zalog Života čovjeku, vlaga – zalog života stablu (p. 78)

Čovjeka koga je Gospodin na najbolji način obdario krepošću, uspoređuju s dobrim i plodonosnim stablom (*Homo virtute praeditus, optime a Domino, bonae ac fructiferae arbori comparatur*). Naime, što je za stablo cijepljenje, to je za čovjeka krštenje; što je za stablo vlaga, to je za čovjeka krepost; što su za stablo plodovi, to su za čovjeka kreposna djela.[229] I kao što plodonosno i živo

[226] Općereligijski i temeljni simbolizam vode kao znaka očišćenja od grijeha ne nalazi primjerice svoju očističteljsku vrijednost kod Diogena iz Sinope, jednoga od najznačajnijih predstavnika tzv. kiničke škole. Za nj se neki čovjek uzalud polivao posvećenom vodom ne bi li tako sprao svoju grešnost. Jednako bi bilo htjeti na taj način, smatra Diogen, osloboditi se gramatičkih pogrešaka. (Diog. Laertus, *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus,* VI, 2, 6, 42) Diogen se u svom misaonom ispredanju nije doumio onom pojmu kojem se doumio Aristotel: pojmu kajanja kao pretpostavci izlječivosti. (usp. *Nikomahovu etiku,* VII, 1150a 2) Svejedno, tim svojim stavovima u pogledu očističteljske vrijednosti nekog drugog elementa, a ne vode, Diogen sasvim osnovano može pobuditi zanimanje i u najnovijim strujama teologije krštenja.

[227] Dotadašnja moć Boga – vjerovnika da oprosti dug prelazi sada u svepraštajući zaborav. (usp. Aristotel, *Nikomahova etika,* VIII, 1163b 4) Uostalom, Bog je vjerovnik kao i svaki drugi vjerovnik, vlastan oprostiti dug. (usp. *Nikomahovu etiku,* VIII, 1163b 4) Pokajanjem se čovjek vinuo do Onoga koji stoji iznad krivice. (Plotin, *Enn.* III, 3, 3)

[228] Diogenovo polijevanje svetom vodom po svojoj se nedjelotvornosti lijepo dade usporediti s Luciferovim plačem iz šest očiju na dnu devetog kruga Danteova *Pakla.* (XXXIV, 53) Počinjeno nedjelo ne bi oplakao, ožalio ili okajao ni Filonov tašti, nerazumni i sedmooki čovjek što ga navodi Barbula (nav. dj., 118r). Kant bi Luciferov plač, da se kojim slučajem našao u društvu s Danteom, umjesto kao (iskreno) kajanje ocijenio kao »bolan... osjećaj, koji je praktično prazan utoliko ukoliko ne može poslužiti da događeno napravi nedogođenim...«. (*Kritika praktičkog uma,* str. 142) Za Leibniza naprotiv događena opačina može biti u većoj mjeri Bogu mila od nedogođene opačine, spere li joj moralnu prljavštinu nečije okajavanje. (*Izabrani filozofski spisi,* str. 114)

[229] Usp. Ps 1, 3; Mt 7, 15–20; Lk 6, 43–44; *Summa theologica,* 1–2, q. 70, a. 1 ad 3.

stablo nikad ne ostaje one snage (*vigor*), a plodove ne podaje uvijek, nego kad za to dođe vrijeme, tj. u jesen kada vlaga biva veća, tako ni u čovjeku koji je obdaren krepošću, ona dobrovolja za krepost nije ipak sveudilj neophodna, premda je trajno u njemu, nego će se u danoj prilici očitovati na djelu izvana. Jer, proigra li tkogod priliku, smjesta se ispostavi da nije takav. Ne donese li stablo ujesen ploda posve iz istog razloga, jasno nam, jasno poput razlike između lijeve i desne ruke, kazao bi Kant,[230] postane da je ili divlje ili nerodno ili zacijelo posvema suho (*vel silvestris vel infructuosa, vel certe omnino sicca esse cognoscitur*), te ničemu ne vrijedi osim da se iščupa i u oganj baci. Dobro pak stablo koje je zasađeno na vodnu tlu, uvijek u svoje vrijeme donese ploda.

Pri kraju svoga kratkog etičkog djelca, kao što vidimo, Vrančić je podao mjesta jednoj od najbogatijih i najraširenijih simboličkih tema: stablu. Među nebrojenim objasnidbenim vidovima tumačenja, Vrančić se priklonio antropomorfnom tumačenju stabla, kakvim obiluje povijest religija. Vrančićeve objasnidbene pokušaje antropomorfnog tumačenja stabla pokušat ćemo i mi ovdje potkrijepiti ideografskim konstrukcijama iz raspoložive simboličke tematike, a sve u svrhu toga da bismo što zornije prispodobili plodonosnu kreposnost čovjeka s plodorodnošću stabla.[231] K tome, zbog velikog simboličkog značenja stabla u općoj, a posebice u antropomorfnoj simbolici, valja i nama ovdje nešto više, ali vrlo uopćeno kazati o tom možda prvom čovjekovu simbolu. Vrančić je to pitanje samo načeo, tek okrznuo. Više mu nije ni bilo potrebno.

Razmotrimo, međutim, prije paradigmu kreposnika i plodonosnog stabla da bismo što bolje osvijetlili Vrančićev podsjećaj na svetopisamske paradigme tog njegova i našeg poredbenog para.

Svenazočan je simbolički naboj stabla općenito, da je i F. Vrančić mogao njime oslikati svoga kreposnika. Imao je on za to paradigmu primjerice na stranicama Starog Zavjeta, Ps 1, 3: »On je ko stablo zasađeno pokraj vodâ tekućica što u svoje vrijeme plod donosi; lišće mu nikad ne vene, sve što radi dobrim urodi«.

[230] Usp. *Kritiku praktičkog uma*, str. 206.

[231] U svojim etičkim tematizacijama i noviji hrvatski katolički etički pisac zastaje »na deblu što je ustaljeno u kreposti. Korijenje mu se duboko vrježi. Patnja ga je osnažila. Iz borbi izlazi oličeno, tako da je postalo čvrstom hridinom o koju se razbi- jaju valovi i nasrtaji neprijatelja ljudske duše«. (A. Živković, nav. dj., str. 2)

Ili, Jr 17, 7–8: »Blagoslovljen čovjek koji se uzdaje u Jahvu i komu je Jahve uzdanje. Nalik je na stablo zasađeno uz vodu što korijenje pušta k potoku: ne mora se ničeg bojati kada dođe žega, na njemu uvijek zelenilo ostaje. U sušnoj godini brigu ne brine, ne prestaje donositi plod«. Dakle, zelenilo, ukorijenjenost i plodnost kako stabla tako i kreposnika zalog su života i životnosti jednoga i drugoga. Dosljedno tome, evanđelist Matej dosuđuje sličnu sudbinu neplodnu stablu i nekreposnu čovjeku: mjesto im je u ognju (Mt 7, 15–20; usp. 3, 10). Jobovo posječeno stablo (Job 14, 7–9) dade se lijepo usporediti s kreposnikom, ali s kreposnikom koga su nevolje i jadi zgrbili, baš kao i Joba, na njegovu utrtu i dobro odabranu putu: posječeno stablo opet prozeleni, a kreposnik se u svojoj krepčini ponovno pridigne. Kreposnik se u svojoj životnosti obesmrtio kao što se na neki način obesmrtilo edensko stablo u svojim plodovima (Post 2, 9; 3, 22). Odbijanjem od sebe lažne mudrosti, odbijanjem zapravo zabranjene »spoznaje dobra i zla« kreposnik se opro da mu edenski kerubini i plameni mač ne bi presjekli put do stabla života (Post 3, 24), te mu tako i ono postalo znakom prokletstva. Nije zato kreposnik sebe prikratio druge spoznaje, tj. spoznaje zabranjenog edenskog stabla kao instrumenta svoga mogućeg smrtonosnog pada s tog stabla, što se dogodilo Adamu. Taj pad je kreposnik izbjegao prepuštanjem spoznaje dobra i zla Bogu kojemu i pripada. Krenuo bi tako u napad na Božje gospodstvo, ali i sâm kobno posrnuo pod teretom vlastite odluke. Jobovo posječeno stablo bi opet prozelenilo, ali kreposnik se više ne bi pridigao.

Životna mudrost kreposnikova životno je drvo svima onima koji tu mudrost drže za života i uzdrže do života. (usp. Izr 3, 13–18; 11, 30; Sir 24, 12–22)

Kreposnik u i zbog svoje vjernosti Kristu sjeda najzad za bogatu trpezu s plodovima sa rajskog stabla života. (usp. Otk 2, 7) Moguće je zbog svega navedenog govoriti o izvjesnoj nakalemljenosti kreposnika na stablo života.

Nedovidna su prostranstva kroz koja je takoreći proputovao simbol stabla u svim njegovim značenjskim inačicama. U tom smislu se o stablu može govoriti kao o životvornoj komunikaciji od podzemlja do nadzemlja. Odatle nije bilo teško simbolikom stabla usporediti svezu između neba i zemlje.

Ushtjednemo li ići ovako dalje u svojim apstrakcijama, dovinut ćemo se do arhetipske konstrukcije filozofskog stabla kao projekcije dobro nam znane slike u apsolutno. Filozofskim jezikom govoreći, usporedba stablom dobiva simboličku predodžbu entiteta koji nadilazi stablo.

Kad god je riječ o neprekidnom obnavljanju života dijela kozmosa, moguća je usporedba živih bića sa stablom. U usporedbi Faraona s libanonskim cedrom razvidna je i sva simbolika životne snage stabla. Stablo se rađa, živi i umire, jednako kao i čovjek. U tom smislu se govori o simbolici kontinuiteta i diskontinuiteta kod stabla. Kako na edenskom tako i na bilo kojem današnjem stablu plodovi su znaci cikličkog obnavljanja. Svakog proljeća stablo smokve nagovijesti preporod prirode. Plodnost i rodnost stabla njegove su najčešće oznake.

Tek se u židovskim i kršćanskim predajama jače produhovljuje simbolika stabla. Tako stablo života prvog Zavjeta nagovještа križ drugog Zavjeta; stablo života iz Knjige Postanka prefiguracija je križa i Kristove smrti. Opći simbolizam stabla u Bibliji uposebnjuje se u tri pravca: 1. kao stablo života; 2. kao stablo kraljevstva Božjeg; 3. kao stablo križa. Stablo spoznaje poslužilo je kao sredstvo Adamova pada.[232]

Možemo na kraju zaključiti da je Vrančić s mnogo kognitivnog nerva posegnuo za usporedbom kršćanskog kreposnika s dobrim i plodonosnim stablom, prispodabljajući cijepljenje stabla s krštenjem čovjeka, potom vlagu stabla s krepošću čovjeka, te najzad plodove stabla s kreposnim djelima čovjeka.[233]

[232] Ovaj opći pregled simboličke tematike stabla priređen je prema istoimenim odrednicama u *Rječniku simbola,* str. 626–636 i *Rječniku biblijske teologije,* str. 1266–1267.

[233] S kršćanskim kreposnikom neusporedivo je stablo o čijim zlim plodovima govori Vrančićev suvremenik Pavao Skalić: »Non est bona arbor, faciens fructus tales, insolentias, dissolutiones, dilapidationes, simultates, scandala, odia, quodque magis dolendum, inter ecclesias inimititias graves perpetesque discordias«. (*Encyclopaediae... Epistemon,* str. 331)

4. Vrančićev politički dekalog

Utemeljeno možemo kazati da svojim zaglavkom o deset političkih zapovijedi upućenih kršćanskim vladarima, Vrančić nije posebnije izvoran. Taj svoj zaglavak Vrančić nije posvetio nijednom vladaru, što ima značiti da ga je uputio svim ondašnjim i budućim kršćanskim vladarima. Tim zaglavkom, međutim, prinio je Vrančić spis kakav se primjerice pripisuje Tomi Akvinskom: *De eruditione principum*. Tim spisom obratio se T. Akvinski (ili netko drugi) vladarima općenito. Zamjetna je primjerice velika sličnost između Vrančićevih i Ciceronovih naputaka upravljenih vladarima na dobrobit njihova naroda. Vrančić pak zapovjedne naputke upućuje kršćanskim vladarima. Vrančić se, kao što je poznato, obilno susretao s (kršćanskim) vladarima.[1] Bili su im zasigurno poznati njegovi stavovi spram (njihove) vladavine. Nu, on ih je htio i ovjekovječiti ovim putem. Otvarao im je u biblijskom smislu oči i uši kako bi što potpunije spoznali što im je činiti na veću dobrobit svojih podanika.

Vrančić je obdario kršćanske vladare nečim što je vrednije od najplemenitijih konja, najsvjetlijeg oružja, najfinije zlatom protkane tkanine ili najskupljeg dragog kamenja.[2]

Mnogo toga izravno ili neizravno sadrže raniji reci Vrančićeva etičkog štiva. Vrančić je očitovao svoju odgovornost pred još odgovornijim vladarima. Skrenuo je jedan dio tijeka svojih misli, životno ih oprimjerio i podastro kršćanskim vladarima dobre volje, njima na pouku, podanicima na dobrobit, svagda *sub specie aeternitatis*. Prvima da bi kršćanski vladali; drugima da bi kršćanski čovjekovali. U svojim naputcima Vrančić je izražajno jednostavan

[1] Poznato je, primjerice, da se F. Vrančić nalazio na dvoru ugarskog kralja Rudolfa II kojemu je bio pri ruci u mnogim važnim poslovima. Moguće je da je prije svih drugih vladara imao upravo njega na umu kad je pisao svoj politički dekalog.

[2] Usp. N. Macchiavelli, *Vladar*, str. 13.

kako bi ga oni kojima se obraća što bolje shvatili. Više mu je bilo stalo do istinitosti u zaključcima i ozbiljnosti u sadržaju nego do kićenih izražajnih figura.

Bitna je razlika između Vrančićevih odgajanika i Platonovih učenika iz VII. knjige *Države*. Vrančićevi odgajanici su teokrati, tj. Božji opunomoćenici. Platonovi školnici, budući vladari to nisu bili niti su mogli biti. Bjelovidno je najzad zašto se Vrančić odlučio za deset zapovijedi svoga političkog dekaloga.

U ovih deset zapovjednih naputaka Vrančić je posvjedočio svoje proniknuće u vladareve prave ili krive postupke. Čini se da je to pronicanje bilo više rezultat stečenog povijesnog znanja i iskustva, ali i aktivnog sudjelovanja u suvremenim zbivanjima.[3]

Vrančićeva dobra namjera potiskivala je kod njega svaku samouvjerenost koja bi navukla nečije prigovore da se neskromno drznuo dijeliti vladarima savjete. Zbog toga je vjerojatno izostala svaka Vrančićeva ograda u tom smislu.

Vrančićev politički dekalog valja uzeti za njegov prilog bogatoj europskoj političkoj povijesti, europskoj političkoj literaturi, o tome što sve mora resiti jednoga vladara, u ovom slučaju kršćanskoga, da bi uspješno upravljao svojom državom, svojim narodom.

Je li u pitanju naručeni ili u sličnu svrhu napisani tekst, teško je odgovoriti bez temeljitije elaboracije teksta. Iz teksta nije moguće utvrditi da je Vrančić pred očima imao određenog (kršćanskog) vladara, kao što je to kod drugih očito već iz samog naslova. Poznato je primjerice da je Erazmo Roterdamski svoje djelo *Institutio principis christiani* (1516.) napisao za vladare Karla V i Friedricha I. Vrančiću je pred očima jednostavno stajao lik visoko kreposnog kršćanskog vladara u koga bi se trebao uglèdati svaki vladar.

Začetak europske tradicije pisanja takvog političkog štiva seže još u vrijeme Francesca Petrarke, a nastavlja se među istaknutim talijanskim humanističkim piscima, kao što su: Coluccio Salutati, Poggio Bracciolini, Antonio Beccadelli, Leon Battista Alberti, Enea Silvio Piccolomini, Matteo Palmieri, Diomede Carafa, Francesco Patrizi iz Sienne i drugi.[4]

[3] Isto. Svakome onome tko se poželi temeljitije pozabaviti tim zaglavkom na kraju Vrančićeva etičkog djelca, preporučuje se studija »Sv. Augustin i politika« koju je napisao talijanski augustinist Sergio Cotta, a preveo Zdenko T. Tenšek. Zbog njezine temeljitosti donijeta je u Uvodu Augustinove *Države Božje* (str. CXXIV–CL).

[4] Stjepan Krasić, »Šibenski humanist Ivan Polikarp Severitan i njegova politička misao«, str. 75.

Svima ovima valja pridružiti Šibenčanina Barbulu koji je napisao i u Veneciji god. 1522. izdao djelo *Monoregiae ex qua conjicitur totius humanae vitae modus libri quatuor.* Sadržajem najbliže stoji Petrarkinu djelu *De optima republica administranda,* kao i navedenom Erazmovu djelu.

Stajalo je dakle Vrančiću na raspolaganju napretek političko-filozofskog štiva kojim je mogao dopunjati vlastite prosudbe i vlastita promišljanja. On je to vrlo vjerojatno i učinio, premda se izrijekom ne oslanja na nijednog autora. Svima njima, čak i Petrarki, prethodi Toma Akvinski svojim djelom *De regimine principum ad regem Cypri* koje se ubraja u Akvinčeva manja izvorna djela.

I na kraju, Vrančićev politički dekalog u zaglavku njegova etičkog djelca jasnije možemo shvatiti prema Aristotelovu poimanju politike kao jednoga od triju dijelova praktične filozofije. Možemo kazati da F. Vrančić na stranicama toga svog djelca, poput Aristotela, svoja razmatranja iz teoretskog dijela praktične filozofije primjenjuje na praktična pitanja države i društva.

4.1. Deset političkih zapovijedi

Za kršćanskog vladara koji želi dobro upravljati državom:

I.

Neka iznad svega sveudilj pred očima ima najboljeg najvećeg Boga; nek od Njega išče savjet i pomoć, te sva svoja djela upravi na slavu Njega i na zdravlje u korist povjerena mu naroda.

Svoj prvi zapovjedni naputak Vrančić upućuje onim vladarima kojima je doista stalo da dobro upravljaju svojim narodom. U tome vladar neće uspjeti nema li svagda pred očima Boga koji će za nj biti najveći najbolji Bog.[5] Vjerom u takvog Boga steći će vladar sebi ime umješnog, razboritog, te najzad najizvrsnijeg državnika.[6] Zavladat će tako Kraljevstvo Božje, ta za G. W. Leib-

[5] Zanimljivo je da G. Vico ova dva atributa pripisuje Bogu, ne povezujući ih pri tome uobičajenim kopulativnim veznikom »i«: »Najbolji Najveći Bog«. (*Načela nove znanosti*, 483)

[6] Usp. *Nikomahovu etiku*, VI, 1141a 3–4. Vrlo sličnim naputcima istupa pred vladara i Barbula, ističući da vladar u prvom redu mora biti bogobojazan, te vjerno opsluživati obrede svojih prethodnika, ushtjedne li dugo vladati. Osim što mu je na taj način samo iskazivati Bogu štovanje, na to mu je i druge poticati. (*Monoregiae,* listovi 3v – 4r, 6r – 7v – nav. S. Krasić, isto, str. 60–61)

nitza »najsavršenija monarhija«.[7] Bit će to njegova vladavina zajedno s Bogom.[8] Pred takvim Bogom pobožni i bogobojazni vladar spoznat će vlastitu slabašnost i nemoć. Tim većma će mu trebati neprestance od Boga iskati savjet i pomoć. Zato će od himbenih savjetnika stajati što je moguće dalje.[9]

A što se tiče primanja savjeta, svaki bi se vladar morao ponijeti prema umnom savjetniku onako kako se Ksenofont ponio prema Sokratu. Bio je naime svjestan toga da je prvenstveno vojni strateg, nu svejedno je živo želio zapisati ono što je čuo od Sokrata. Takvom vladaru neće ni na pamet padati da u svemu traži vlastitu nego Božju slavu. Bit će sve to vladaru pouzdan zalog a Bogu sigurno jamstvo da će spas i korist naroda biti u prvom planu. Još jednom će se tako obistiniti ona Bijantova vladavina najboljeg.[10] U takvoj odori Bijant je zasigurno želio vidjeti svakog vladara.

II.

Prije svih drugih misli neka najvećma premišlja o onima koje su u skladu s njegovim časnim položajem. Neka se, kažem, često savjetuje o tome u kojem vidu treba širiti katoličku vjeru i ćudoređe, zašto krenuti putem pravde, zašto snaga leži u miru njegova naroda, zašto u izobilju.

U svom drugom zapovjednom naputku Vrančić je očito nešto manje općenit negoli u prvom. Nuka doduše vladare da se, što je moguće više, zaokupe mislima o svom vladarskom položaju. Produbit će na taj način spoznaju o svojoj izabranosti i povlaštenosti unutar zajednice na čelu koje se nalaze.[11] Sigurnije će tako predvidjeti moguće vlastite nepriličnosti i nepodobnosti. U pravcu postizanja te spoznaje vladaru valja upraviti sva svoja sjetila, na što ga je poticao Ciceron. Za nj će to značiti probijati put pravednosti koja je kraljica svih kreposti. Nu, pridružiti joj valja blagoćudnost.[12]

Nakon što je Vrančić u prvom naputku preporučio mudrom vladaru da u svemu uzme Boga za savjetnika, sada ga upućuje zemnim umnim savjetnicima s kojima će razmijeniti savjete o razlozima i načinima širenja katoličke vjere i ćudoređa.[13] Time će pobožni vladar najdjelotvornije poraditi na utiranju puta sebi i povjerenu narodu do onog najboljeg najvećeg Boga. Istim putom stići će kako vladar tako i narod do pravde i pravičnosti. Sve će se to najzad pokazati najboljim bedemom i najboljom zaštitom granica kraljevstva.[14]

Blagostanja u državi neće biti bez stalnog rasta državne imovine. Na trusnu je tlu tobožnje blagostanje onih državljana među kojima jedni zgrću na štetu drugih. Pravda i pravičnost izvan su granica takve države. U tom smislu Vrančić na početku svoga drugog naputka sili vladara na razmišljanje.

III.

U vijeća i druge državne službe postavit će ljude koji nisu slavni rodom ili mili bliskošću, nego ljude bogoljubne i razborite, ma otkudgod da se stekli. One obilježene škrtošću ili neznanjem neka udalji, te ako bi slučaj zahtijevao, i kaznom udari, a valjane naprotiv da nagradi dobročinstvima.

[7] *Izabrani spisi*, str. 102.

[8] U tom slučaju nestat će svake razlike, kako za kršćanskog vladara tako i za Duns Scota, između političke i očinske. (ovdje Očeve) vlasti (F. Copleston, nav. dj., str. 550)

[9] Usp. Dante, *Pakao*, XXVI, 55–57. A u pogledu vladareve bogobojaznosti, Vrančiću je kao instruktivna matrica mogla poslužiti slijedeća perikopa iz Homerove *Odiseje*: »Bogobojazan vlada, med ljudima jakima mnogim, // Kojino čuva pravdu, te zemlja nosi mu crna // Pšenice, ječma mu nosi, a drveće puno je ploda, // Udilj plode se stada, a iz mora dobiva ribe, // Vlada je njegova dobra, a narod u sreći živi.« (XIX, 111–115) Zanimljivo je ovdje napomenuti da Juraj Križanić propisuje stanovit oblik bogobojaznosti podanika naspram svome vladaru. Kralj je namjesnik Božji i kao takvome valja mu iskazivati ljubav, očitovati poštovanje i imati strah pred njim. To su naime, prema J. Križaniću, tri tvorna elementa bogobojaznosti. (*Politika*, str. 186)

[10] Usp. *Nikomahovu etiku*, V, 1130a 16.

[11] Tu vrsnoću i povlaštenost vladara na čelu svoje države Erazmo Roterdamski je ovako prispodobio: »Quod cor est in corpore animantis, id est princeps in republica. Si cor syncerum est, quoniam sanguinis spirituum fons est, vitam impartit universo corpori, sin viciatum fuerit, exitium adfert membris omnibus«. (*Institutio principis christiani saluberrimis referta praeceptis*, f. H1 v)

[12] Fr. 6 – kod H. Knoellingera.

[13] Premišljajući na koji bi se način najprikladnije odužio svom izdašnom meceni, Guidobaldu de Montefeltru, Barbula se domislio da to bude prijevod Izokratova djela *O kraljevstvu* u kojem Izokrat izlaže o dužnostima vladara.

[14] N. Macchiavelli traži od vladara primjerenu strogoću i oprez kad imaju preda nj stupiti savjetnici. Neka to bude onda kada to vladari ushtjednu, a ne savjetnici, poručuje N. Machiavelli vladarima. Zato će vladar u svakom savjetniku ubiti volju da ga, neupitan, u nečem savjetuje. (*Vladar*, XXIII, 105)

Nakon što je u prethodnom naputku Vrančić ukratko razmotrio pitanje kako da se unutar dobro zaštićenih granica kraljevstva useli pravda i pravičnost, a time i blagostanje, sada mu je na brizi kako sve to do tančina provesti u djelo i zadržati. Sve će krenuti dobrim putom postave li se u državna, kako građanska tako i ratna, nadleštva pravi i za to podobni ljudi. Kralj Teodorik je zacijelo našao dovoljno razloga da u državnu službu uključi filozofa Boetija kad mu je bilo 30 godina. Platonovu Menonu kreposnici su primjerice vični upravitelji javnim (državnim) poslovima.[15]

Njihovo postavljanje vladar neće uvjetovati njihovim slavnim rodom. Primaknemo li luč tradicije, osvjedočit ćemo se da su ljudi znali teško skrnaviti plemenito podrijetlo. Povijest je ne jednom opovrgla da samo »od plemenitih potječe plemenito«.[16] Sasvim drugačije od Vrančića razmišljali su primjerice Aristotelovi oligarsi za koje, kad su u pitanju zasluge, na prvo mjesto dolazi plemenito podrijetlo.[17] Na drugom mjestu Aristotel je izravnije iskazao vlastiti stav, držeći da prosto podrijetlo, baš kao i ružnoća, siromaštvo i dokonost, pomućuje blaženstvo.[18] Ustvrdimo najzad da je filozofija s Faustom Vrančićem dobila jedan glas više u potvrdu tome da filozofija ne mari ni za kakva rodoslovlja.[19]

Naprosto će zalutati na tako odgovorna mjesta također i oni koji u ta nadleštva dospiju s neke ili nečije naklonosti. Takve će teško biti moguće ubrojiti među iskusnike koji će u svakoj prilici umjeti prosuditi nečija djela, stupanj njihove savršenosti, te što je s čime u skladu.[20] U nadleštva treba, drži Vrančić, dovesti pobožne i razborite ljude. Bogobojazan vladar uspijeva vladati i nad jakima. Ako je k tome dobar čuvar pravde, tim bolje će mu polaziti za rukom takva vladavina.[21] Uopće mu nije važno otkud došli ti pobožni ljudi i s kakvim podrijetlom. Naprotiv, izrazito nepovjerljivo ponijet će se vladar prema škrtcima i neznalicama. Za njih se neće naći mjesta na tim odgovornim položajima. Štoviše, priječit će im svako primicanje onamo kamo ne spadaju. Pokažu li se pak bezobzirnima, stići će ih zaslužena kazna.[22] Čestiti se mogu nadati samo nagradama i priznanjima.

[15] *Menon*, III, 71 E.

[16] *Nihomahova etika*, IX, 1172a 3–4.

[17] Isto, V. 1131a 7. Neuvažavanje ničijeg osobitog podrijetla, sve ako je svatko Zeusova roda, zagovarao je posebice stoik Aratos (315–239), tvrdeći da su svi ljudi bez razlike jednog te istog podrijetla. To on tvrdi u svome astronomskom djelu *Fenomeni*. Čini se da je Aristotela na poseban način zaokupljalo nečije plemenito podrijetlo kad je, prema D. Laertusu, odlučio o tome napisati cijelu knjigu. (*De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum*, V, 1, 12, 22)

[18] Isto, I, 1099b 16.

[19] Usp. o tome kod Seneke: »Si quod est aliud in philosophia boni, hoc est, quod stemma non inspicit... non reicit quemquam philosophia nec eligit; omnibus lucet. Patricius Socrates non fuit. Cleanthes aquam traxit et rigando horto locavit manus. Platonem non accepit nobilem philosophia, sed fecit«. (*Epistula*, XLIIII, 1–4)

[20] Usp. *Nikomahovu etiku*, X, 1181a 20.

[21] Usp. *Odiseju*, XIX, 111.

[22] Kršćanskim vladarima je zasigurno i mnogo prije Kanta bilo dobro znano da »u svakoj kazni kao takvoj mora u prvom redu biti pravednosti, koja sačinjava ono bitno ovoga pojma« (*Kritika praktičkog uma*, 73). S druge strane, Kant je suglasan s Platonom o izlišnosti takva kažnjavanja ako su zakonodavstvo i vlada savršeno uređeni. (Isto, 165)

IV.

Kako u svojim tako i tuđim, a osobito u bližim pokrajinama neka ima oštroumne ljude, kao i one skrovite, koji će mu za sve čega ondje ima jamčiti sigurnost. A svoje namisli neka ne otkrije ni onim najbližima, izuzev ako to bude zahtijevala nužda. Neka rado dopušta da ga svi opominju u pogledu onoga što se odnosi na javno dobro.

Da bi vladar svojim podložnicima osigurao zaštitu i blagostanje, Vrančić ga potiče na krajnju smotrenost kako unutar tako i izvan svojih granica. Tu smotrenost, a onda i mudrost vladar će posvjedočiti odabirom najbližih suradnika s kojima će se okružiti. To moraju biti oštroumni ljudi za koje javnost neće ni znati. Posao im je dojaviti vladaru sve što se zbiva izvan granica države. Za odluke što ih vladar donese na temelju tih dojava, neće znati ni vladarevi najpovjerljiviji suradnici. Navedu li ga okolnosti da na neki način popusti u toj svojoj tajnovitosti, učinit će to s dužnom mjerom. Uputi li mu tkogod dobronamjernu i korisnu opomenu, a sve na opće dobro, spremno će je dočekati i uvažiti. Opomena je poticaj onome nerazumnome u nama na posluh razumu.[23]

[23] Usp. *Nikomahovu etiku*, I, 1102b 18 – 1103a 19. Poljski državnici npr. primili su takve opomene upravo za života našeg F. Vrančića iz pera trogirskog humanista i političara Frane Trankvila Andronika (1490–1571): *Ad optimates Polonos admonitio*, Cracoviae, Apud. Hier. Viet., 1545; 2. ed. *Ad optimates Polonos admonitio* (Cum praefatione Jacobi Gorscii), Cracoviae, In officina Lazari, 1584. Hrvatski pisac će svoje političko-moralne opomene uputiti i u 18. stoljeću: Maksimilijan Badz, *Monita politico-moralia*, Zagrabiae 1754. (Vidi Miroslav Vanino, *Povijest filozofijske i teologijske nastave u Isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1633–1773*, Zagreb 1930, str. 15).

V.

Neka djecu velikaša odgaja na svom dvoru, i to prije svega u bogoljubnosti i ćudoređu, a potom da bi se, ne kakogod, uputila u umijeću rata i mira. Neka odanle, kao iz nekakva trojanskog konja, izađu dobro poučena, kako bi valjano obnašala sve državne službe.

U Vrančićevu petom zapovjednom naputku vladarima nazrijeva se jedna nedosljednost u odnosu na ono što čitamo u njegovu drugom naputku. Govoreći naime o vladarevoj brizi za podmladak na svom dvoru, kojim će popunjavati buduće nadležnike za poslove u ratu i miru, izrijekom kaže da su to djeca velikaša, što ima značiti djeca slavnog i plemenitog, a ne priprostog roda. To nadalje znači da će u ona državna, kako građanska tako i ratna nadleštva ući izabranici iz velikaških redova. Njihova povlaštenost u društvu, može se iz svega zaključiti, porast će uzdignućem u bogoljubnosti, lijepom vladanju, te napretkom u umijećima. Svo to vrijeme Vrančić drži vremenom provedenim u trojanskom konju prije no što izabranici plemenita roda posjednu u nadleštva i stanu obnašati državne poslove za koje su se pripremali.[24]

VI.

Neka utire put pravednosti i, odbaciv dvosmisao suda, sprečava darove sudovima. Neka ne dopusti da na bilo koji drugi način jači zlostavljaju slabije. Dobre zakone neka donosi i bude njihov strog čuvar.

U svom šestom zapovjednom naputku Vrančić dotiče pitanje vladareve moralne zrelosti kad treba snašati nazlobne glasine. Svojim promišljenim i odmjerenim držanjem u tom pravcu samo će doprinijeti procvatu pravde i svakog napretka u svojoj državi. Snašat će glasine, ali zato i priječiti podmitljivost sudova.[25] Mnogim vladarima mogao je za uzor poslužiti nepodmitljivi rimski državnik Fabricije oko g. 306. Za njegovu nepodmitljivost uzvraćeno mu je sveopćim poštovanjem. Čemu ići sucu s darovima u

[24] Što je sve kneževskim i velikaškim sinovima preporučljivo učiti i znati da bi kasnije bili na što veći probitak svojoj državi, vidi J. Križanić, *Politika,* str. 230–231). Vrančićev pak trojanski konj valja uzeti za sredinu suprotnu onoj Campanellinoj školi poroka iz koje izlaze neradnici i zlikovci na propast države. (*La città del sole,* str. 126)

[25] Spriječit će da se sudac, tužitelj i svjedok ne izvrgnu u pogubne nadriliječnike prijestupnikove bolesti. (usp. T. Campanella, *La città del sole*, str. 149)

rukama, ako je pravednost na našoj strani? Podmitljivost vodi vladavini čovjeka s obiju strana, a ne vladavini načela.[26] U podmićivanju valja nerijetko tražiti uzroke zlostavljanju slabijih od strane jačih.[27] Svemu se može doskočiti valjanim zakonima nad kojima će mudar vladar budno bdjeti. A to bdijenje odlika je istinskog državnika koji »želi svoje sugrađane učiniti dobrim i poslušnim prema zakonima«. U tom smislu »zakoni se čine umjetninama državničkog umijeća«.[28]

VII.

Neka se sveudilj nađe u pripravnosti ono što je neophodno za rat. Svekolika mladež neka bude popisana i neka je isluženi ratni vojskovođe u stanovita vremena izvježbaju u ratnim igrama. Svakovrsno oružje, obilje živeža, gradovi i utvrde neka budu osigurani za obranu.

Skrenuo je Vrančić vladaru, kao što vidimo, pažnju i na ratna vremena kojih može dopanuti. Valja mu naime biti pripravan u svakom trenutku za mogući nailazak te vrlo zle pošasti, te ničim oskudijevati. Pripremanje za rat dvojako je: pripremanje za napadački i pripremanje za obrambeni rat.[29] Kao da je za Aristotela svaki narod u najvećem mogućem stupnju miroljubiv. To opovrgava najnoviji imperijalni velikosrpski rat protiv Hrvatske. Srpski agresor nije poveo rat tek da bi ratovao, nego da bi osvojio što nije njegovo, a prethodno štošta toga uništio, zatro i porobio. Najblaže rečeno, Aristotel je nejasan kad piše kako »nitko ne izabire ratovati da bi ratovao, niti radi toga pripravlja rat«.[30] Toma Akvinski je upozorio vladare da će rat što ga budu vodili, biti

[26] Usp. *Nikomahovu etiku*, V, 1132a 7; 1134b 5.

[27] Zabilježio je Mrnavić kod Vrančića i nepodmitljivost, od koje da je bježao poput Elizeja od zlatom gubavog Namana. (*Govor*)

[28] *Nikomahova etika,* I, 1102a 2–3; X, 1181b 20. Svaki umni političar i politički pisac u temelje svake države polaže čvrste i dobre zakone. Upravo takvo uvjerenje ponukalo je hrvatskog katoličkog svećenika i političara Jurja Križanića (1617–1683) da na primjeru umirućeg rimskog cara Hadrijana ukaže na svu važnost dobrih zakona za dobar i trajan ustroj neke države. Draža bi naime Križaniću bila samohvala iz ustiju umirućeg cara da je preuzeto carstvo u kojemu su na snazi bili lažni zakoni, ostavio s dobrim zakonima, nego što je Rim ostavio u mramoru, a naslijedio ga u opekama. (*Politika ili razgovori o vladalaštvu*, str. 55–56)

[29] U perspektivi Starog Zavjeta opravdana je svetost čak i napadačkog rata. Bog daje svome narodu domovinu (Kanaan), ali mu je valja osvojiti. (Izl 23, 27–33)

[30] *Nikomahova etika*, 1177b 6. Za F. Petrića, »štoviše, prema potrebi, treba ratovati i osvajati zbog konačnog osiguranja mira i blagostanja«. (*Sretan grad,* str. 36)

pravedan ispune li se tri uvjeta: *auctoritas principis, causa iusta* i *intentio bellantium recta.*[31]

U prvom redu valja prethodno popisati i bojno pripremiti mladež kao ničim nenadomjestivu živu silu koju će isluženi i iskusni ratni vojskovođe što bolje i navrijeme uputiti i uvježbati u ratničkim umijećima.[32] U mirnodopskim prilikama usavršavat će se u tu svrhu u raznim ratnim igrama.[33] Ustreba li, sviknut će na krv baš kao vučja i lavlja mladunčad.[34] Kad okrenu ratna vremena, valjat će izvući svakovrsno pohranjeno oružje kojeg će se morati naći napretek baš kao i živeža.[35] Samo tako će utvrde i gradovi biti opskrbljeni, a to znači štićeni, sigurni i najzad obranjeni.[36]

I najmiroljubiviji vladari mogu u Ciceronu naći uzornog zagovornika mira. Svagda u vidu, opominje Ciceron, valja imati mir. Ratu valja pribjeći samo kao jedino mogućem putu željenog mira. Mir rađa mnogim dobrima, a od ratova gradovi imaju samo najveće štete, te najzad propadnu. Svjedoci su tome drevni gradovi Korint, Atena, Teba, Kartaga i Rim, završava Ciceron.[37]

[31] *Summa theologica,* 2–2, q. 40, a. 1.

[32] Uz dobre zakone, dobru vojsku N. Machiavelli smatra jednim od dvaju glavnih temelja svih država, kako novih tako i starih. Međutim, velika je opasnost za državu imati plaćeničku vojsku. (*Vladar,* XII, 60)

[33] Morusovi Utopijci mogu svakom narodu u tome poslužiti za uzor. Oni naime preziru ratove, ali su uvijek spremni na obranu i svim sredstvima se služe da u tome uspiju. (Thomas More, *Utopija*, str. 155–166)

[34] Usp. T. Campanella, *La città del sole*, pp. 139–140.

[35] U stalnoj brizi za blagostanje i sigurnu budućnost svoga Sretnog grada, F. Petrić se pribojava velikih izdataka za javne djelatnosti i građevine u slučaju dugotrajnih ratova. Neprilike će mimoići grad, cvate li u gradu trgovina, provede li se poštena carina i ubiru pravedne daće. (*Sretan grad*, str. 32–33)

[36] Najsigurnijom tvrđavom jednog vladara N. Machiavelli smatra narod koji ne mrzi svoga vladara. Vladara koga njegov narod zamrzi, neće spasiti ni tvrđava. (*Vladar,* XX, 97)

[37] Fr. 9 – kod H. Knoellingera. Obilje građe za spoznaje o ljudskom bezumlju i grozotama vezanim uz to kad su u pitanju ratovi i sva zla što ih ratovi sa sobom donose, pruža Augustin u I. knjizi svoje *Države Božje.* (v. Proslov, te osobito 1–7) Za Hegela su križari u tome na poseban način prednjačili. Svoj sveti pohod su dovršili i još svetiji cilj dosegli kupanjem u krvi. Svojoj i svojih neprijatelja. To se, po Hegelu, događa zato što se u njima nalazilo načelo samo kao apstraktno načelo i što se čovjekova stvarnost još nije usavršila. (*Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie,* Bd. 3, str. 144–145, 202)

U srazu pak mletačkog i turskog brodovlja god. 1571. Lepant je bio svjedokom primjera kad junaštvo pređe u okrutnost. Slaveći u jednom svom pjesmotvoru Trogiranina Koriolana Cippica, humanist Ivan Pridojević Skradinjanin (2. polovica 16. stoljeća) izrazio je to u samo dvama distisima:

VIII.

Neka ne dopušta da se dobra koja su Bogu posvećena, preokrenu u svjetovne uporabe. Svećeničke službe koje su po pravu u njegovu nadleštvu, neka ne dijeli iz naklonosti, nego neka ih podijeli ljudima koje resi nauk, a još većma bogoljubnost.

Slabom pripremljenošću za zla ratna vremena može se vladar primjerice uvaliti i u takve nevolje da negda Bogu posvećena dobra bude morao okrenuti u svjetovne porabe. A to vladar, smatra Vrančić, ne smije sebi dopustiti. U takvim prilikama posebice se nadvija opasnost od moguće vladareve samovolje u pitanjima podjeljivanja svećeničke službe. Kako su službenici oltara silno važni i povlašteni u obrani i provedbi vladarevih prava, onda vladaru ni ne može ni ne smije biti svejedno koji i kakvi će to ljudi biti opslužitelji oltara. Međutim, i u čestitim vladarevim namjerama mogu pretegnuti slijepa nagnuća iz osobne naklonosti, te tako izbor može pasti na muževe koji nisu u potrebitoj mjeri narešeni naukom, a još većma pobožnošću. Prema tome, Vrančićev vladar kao »nadglednik« mora paziti da njegov izabranik bude »besprijekoran... trijezan, razborit, otmjen, gostoljubiv, sposoban za poučavanje«, kako je naime apostol Pavao svjetovao svoga učenika Timoteja gledom na odabir službenika oltara i Crkve (1 Tim 3, 1–7). U tom smislu će pravi službenici oltara za Hegela biti pravi posjednici duha.[38]

IX.

Neka utvrdi cijene za ljetinu i druge stvari što se iznose ili unose, prema prilikama mjesta i vremena. Za taj posao odredit će točno određeno nadleštvo. Neka uznastoji da se u njegovim pokrajinama poradi oko trgovine i drugih umijeća s kojima se narodi obogaćuju.

U poratna vremena vladaru valja odvratiti pogled i misli od onog oružja i pričuvnog živeža po utvrdama. Došlo je naime vrijeme da veću pozornost posveti gospodarskim pitanjima. Gospo-

Tu maris hostili foedasti sanguine fluctus
Te Macometigenae tunc timuere virum;
Tempore quo Petrus Mocenicus caede cruentus
Vastabat Thracum littora amaena satis.

(Krešimir Čvrljak, »Humanist Ivan Pridojević Skradinjanin i Trogir«, *Mogućnosti,* 41(1994), br. 1–3, Split, str. 134)

[38] *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie,* Bd. 3, str. 150.

darska sigurnost umnogome će ovisiti o tome što se unosi a što iznosi iz države. Važan čimbenik u učvršćivanju gospodarskog položaja države bit će što stvarnije cijene. Zbog svega navedenog državi će biti potrebno otvoriti odgovarajuće nadleštvo. U tom nadleštvu pretežito će se nastojati oko što snažnijeg procvata trgovine i drugih sličnih umijeća. Takvim nastojanjem vladar će preko tog nadleštva zajamčiti svojoj državi sigurno blagostanje.[39]

Sadržajnom strukturom svojih političkih zapovijedi Vrančić nam daje naslutiti da mu nisu bili nepoznati Ciceronovi fragmenti o krepostima. Tako je Vrančić podudaran s Ciceronom koji kaže kako svim vladarima i državnicima valja svojski i marno uznastojati oko uvoznina i izvoznina, a sve u cilju blagostanja koje od toga može imati država.[40]

X.

Podavanja i druge daće neka tako uredi da oni siromašniji ne ponesu veće terete od onih imućnijih, te svi zajedno još više ne opterete državu, što je neophodno. I stoga, neka dokine beskorisne troškove i stane na kraj potkradanju. Neka češće pregleda račune od onoga što je izdano i onoga što je plaćeno kako bi na taj način za sve iskrsle slučajeve, posebice za one ratne, imao pohranjeno blago, itd.

U temeljima naprijed izloženog gospodarskog ustrojstva države stoje obvezna podavanja. I najsuvremenija država bez njih je nezamisliva i neodrživa. Nu, Vrančić savjetuje vladara da tereti budu pravedno raspodijeljeni. I na ovom je mjestu Vrančić podudaran s Ciceronom koji nuka vladare da, prije no što nametnu

[39] Sve svoje dužnosti i sva svoja nastojanja, štoviše, čast i slavu kralj ili vladar mora, drži Juraj Križanić, okrenuti na dobrobit, blagostanje i sreću svoga naroda. To će tim lakše biti provedivo imadne li kralj svagda na umu da su kraljevi postavljeni radi kraljevstva a ne obrnuto. (*Politika,* str. 63) U danonoćnom zauzimanju i radu kršćanskog vladara oko sreće i blagostanja svoga naroda piše i Erazmo Roterdamski: »Princeps igitur Christi decretis, et sapientiae praesidiis instructus, nihil omnium habebit charius, imo nihil aliud habebit charum, quam populi sui felicitatem, quem oportet velum unicum corpus ex aequo tum diligere tum curare«. (*Institutio principis christiani saluberrimis referta praeceptis,* f. P_4 v)

[40] »Omnibus principibus et rem publicam gubernantibus omni cura et diligentia id agendum est, ut res venales tuto importentur et exportentur propter commoda, quae ex iis civitati exoriuntur. Nam negotiationes et omnes artes principi et rei publicae emolumento usuique sunt, quod fieri pro se quaeque civitas et omnis populus concupiscit«. (Fr. 11 – kod H. Knoellingera) Zanimljiva su i sadržajno bogata razmišljanja o tim pitanjima Jurja Križanića, hrvatskog političkog pisca koji se rodio iste godine kada je F. Vrančić umro. (*Politika,* str. 64–85)

podavanja, obvezno to i potanje priopće narodu kako bi svi shvatili potrebitost toga.[41] Sve to ima značiti da siromašni ne mogu ponijeti isti ili čak veći teret nego bogati. Vladar mora o tome voditi računa.[42] Vrančić dapače drži da se ni jedni ni drugi ne trebaju zlopatiti za državu više no što treba. U protivnom, državom će zavladati iscrpljivanje koje ne završava dobrom po državu. Kad se svemu tome pridruže beskorisni troškovi, a onda i potkradanja državnog novca, tad se nad i najmanjim blagostanjem u državi počinju nadvijati sumorni i zloguki oblaci općeg nezadovoljstva, te materijalnog klonuća. Češćim pak uvidima u računsku dokumentaciju izdataka i primitaka smanjit će se mogućnosti takvih zloupotreba, a time utirati put zajedničkom cilju: sigurnosti, blagostanju i bezbrižju.

[41] Fr. 13 – kod H. Knoellingera.

[42] Jedinstvo duša i njihovu slogu Spinoza drži ravnima miru koji se ne sastoji samo u tome da nema rata. (*Tractatus politicus,* cap. VI, par. 4)

5. Zaključak

Zajedno s F. Vrančićem, proveli smo se stranicama njegove *Kršćanske etike,* svestrano zaglèdajući otkudgod bi nam kakav tračak svjetla istine mogao bolje osjajiti predstojeći put.

Za pisanja dvaju svojih filozofskih spisa napustio je F. Vrančić na kraće vrijeme svijet fenomena i faktografije, te utonuo u svijet filozofsko-teološke spekulacije. Prestao je zakratko računati, konstruirati, projektirati, skicirati, pronalaziti i domišljati se svojim brojnim izumima. Predao se sasvim drugim mislima. Ali, ni u tim mislima ni jednog časa nije prestao misliti na čovjeka. U svojim tehničkim inovacijama domislio se tolikim za čovjeka blagodatnim postignućima, sve u cilju da čovjeku što više olakša i obogati život. Nu, kao klerik nije htio propustiti da u jednom svom djelu provede čovjeka putom ovozemnog samoposvećivanja. Učinio je to u svojoj *Kršćanskoj etici.*

O kolikoj se dubini filozofske brazde može govoriti kod F. Vrančića? Zacijelo je odveć prionuo uz svoje tehničke iznalaske da bi bio smogao dovoljno snage i poslušao Senekin naputak (Luciliju) kako nekome valja sve napustiti da bi prionuo uz filozofiju. Mogućem Vrančićevu potpunijem odzivu čvrsto su stajali na putu »svjetovni poslovi« (*resistendum est occupationibus*) što ih Seneka stavlja pred oči Luciliju.[1]

Komu je i u filozofiji mio *processus in infinitum*, toga ni kad je u pitanju F. Vrančić neće prestati salijetati pitanja: Je li F. Vrančić

[1] *Epistula,* LXXII, 3, 21. Usp. Toma Akvinski, »In duodecim libros Metaphysicorum expositio, liber primus, lectio 1, 2 i 3« – v. T. Vereš, *Izabrano djelo*, str. 43). Njemački povjesničar etike Ottmar Dittrich ističe posebnu važnost Senekinih »moralnih pisama« upućenih Luciliju, jer da tvore »eine unschätzbare Quelle für die Kenntnise und das Verständnis der stoischen Lehre in ihrer alten und späteren Fassung. Und sie sind auch eine noch lange nicht ausgeschöpfte Fundgrube ethischer Weisheit und Seelenkunde«. (*Geschichte der Ethik*, Bd. II, Leipzig 1926, S. 47)

prvenstveno bio znanstvenik koji je mnogo znao o mnogo stvari, a onda i filozof koji je znao malo o mnogo stvari? Je li k tome bio samozvani filozof? Je li najzad možda Vrančićevim ušima u jednom trenutku s neugodom zaječao glas Platonova Apolodora (Sokratova subesjednika u *Gozbi*) koji je žalio sve ljude koji se ne bave filozofijom? Ostavljajući ovdje iz razumljivih nam razloga postrance njegovu znanstvenost, s mnogo više čvrstine možemo ustvrditi, pogotovu oslonom na njegovo etičko djelce, da je F. Vrančić sljedbenik velike tradicije skolastičke filozofije uopće, a kršćanske etike napose.

Čime to prvenstveno F. Vrančić pobuđuje našu pozornost u filozofskom pogledu? Prije svega time što je duševno i umno pregnuo da se na neko vrijeme odaleči od svojih prirodoznanstvenih razmatranja i izumaka, te se od reda u svijetu vine do njegove arhitektonske sveze sa nadzemnim svrhama, tj. etičkim idejama. To bi trebalo biti sasvim razložno da prirodoznanstvenika Vrančićeva kova dostojno posjednemo i u hrvatskom filozofskom ateneju, hrvatskom filozofskom *frontisterionu,* a potom masnim slovima ubilježimo u hrvatski filozofski repertorij.

Priklonimo li se pak jednom mjestu kod Augustina, suglasit ćemo se s njime da izumcima obdaruju čovječanstvo i oni »ljudi što su (obdareni najošrijim razborom) nastojali kojim mu drago načinom otkriti razmišljanjem ono što se skriva u prirodi, čemu u običajima treba težiti a što se mora izbjegavati, što se u pravilima samog umovanja pouzdano povezuje a što ne slijedi ili se mora odbaciti«.[2]

Svojom raspravom o krepostima (*De virtutibus*) F. Vrančić je prinio obradi središnjeg dijela katoličkog moralnog bogoslovlja: obradi čovjekova djelovanja s moralnog gledišta, tj. prinio je odgovoru na pitanje, kakvo to djelovanje ima biti da bi čovjek ostvario svoju konačnu svrhu.

Vrančićevo etičko djelce mjestimice poprima neka obilježja svojevrsne kazuističke sumule u kojoj autor, koji je mjestimice pravi kršćanski kazuist, pokušava unutar etički moralnog učenja pružiti odgovore na moguća, ali i stvarna pitanja. Vrančić u svojoj etici obilno tematizira, ali bez većih pretenzija za sistematizacijom, što uostalom dijelom potvrđuje i opseg djelca. Možda se Vrančić u kratkoći svojih izlaganja rukovodio Aristotelovim na-

[2] *O Državi Božjoj*, II, 7.

putkom, kako bi naime podrobnija rasprava premašila svrhu samozadanog istraživanja.[3]

Pažljiviji čitatelj se svakim retkom sve više učvršćuje u spoznaji da je *Kršćanska etika* F. Vrančića konzistentno nakalemljena na kršćansku tradiciju. U tom smislu možemo dometnuti: Ako kažemo da je kršćanska filozofija ona filozofija koja ne proturiječi kršćanskoj Crkvi, onda *per analogiam* možemo kazati da je kršćanska etika onaj etički nauk koji ne proturiječi kršćanskoj filozofiji, odnosno kršćansko-crkvenom nauku.[4]

F. Vrančić bi zasigurno bio za Platona velika duša koja se rodila u maloj državi. Nu, cijena ovog čestitog Šibenčanina koji se iz druge struke usudio prići filozofiji, ustvrdio bi strogi Platon, bila bi sasvim niska ili pak nikakva. To je zato što plemenita priroda filozofije ne cijeni takve ljude.[5]

[3] *Nikomahova etika,* X, 1178a 22.

[4] Pred hrvatskom i izvanhrvatskom filozofskom javnošću svjestan sam bremenitosti pri uporabi izraza »kršćanska filozofija« na pojmovnom planu. Razmišljajući o stvarno mogućoj uzajamnoj spojivosti tih dviju riječi, upravljam u mislima pogled čas prema taboru onih koji su tu spojivost poricali, a čas opet onih drugih koji su je potvrđivali. Jednima i drugima častan je i neodložan posao vratiti filozofiju kršćanstvu, a kršćanstvo filozofiji, što opet in *ultima linea* znači vratiti čovjeka kršćanstvu, vratiti ga zapravo čovjeku. O tome šire v. u Luigi Bogliolo, *Filosofia cristiana: problema o dramma,* Brescia 1971, pp. 29–39.

[5] Usp. *Državu,* VI, 496.

6. Literatura

6.1. Filozofijska djela Fausta Vrančića

6.1.1. *Logica suis ipsius instrumentis formata.* A Justo Verace Siceno. Venetiis, Apud Joannem de Albertis, 1608.

6.1.2. *Ethica christiana.* Authore Justo Verace Siceno. Romae, Apud Jo. Baptistam Roblectum, 1610.

6.1.3. *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* /Acc.:/ *Ethica Christiana.* A Fausto Verancio, episcopo Chanadii. Venetiis, Apud Ambrosium et Bartholomaeum Dei 1616.

6.2. Sekundarna literatura

6.2.1. ABELARD, Pierre, *Povijest nevolja, Etika, Pisma Abelarda i Heloize,* preveo Veljko Gortan, Zagreb 1970.

6.2.2. ALIGHIERI, Dante, *Božanstvena komedija,* preveli Mihovil Kombol i Mate Maras, Zagreb 1976.

6.2.3. ANONIM, »Tristogodišnjica smrti Faustina Vrančića (27. 1. 1617. – 27. 1. 1917«, *Obzor,* 58(1917.), 27. siječnja, br. 25, str. 1.

6.2.4. ANTOLJAK, Stjepan (ur.) »Popis stvari učenjaka Fausta Vrančića Šibenčanina (Beč, 27. IX. 1585.)«, *Miscellanea* I, DAZ, Zadar 1949., str. 43–46.

6.2.5. ARISTOTEL, *Nikomahova etika,* prev. Tomislav Ladan, Zagreb 1982.

6.2.5.a ARISTOTEL, *Metafizika,* prev. Tomislav Ladan, Zagreb 1985.

6.2.6. ARISTOTEL, *Retorika,* prev. Marko Višić, Zagreb 1989.

6.2.7. ARNOLD, Đuro, *Etika i poviest,* Zagreb 1879.

6.2.8. AUGUSTIN Aurelije, *O Državi Božjoj,* sv. I, prev. Tomislav Ladan, Zagreb, 1982.

6.2.9. BADALIĆ, Josip, »Bibliografija Marulićevih djela i radova o životu i djelima Marulićevim«, *Zbornik Marka Marulića 1450–1950,* Zagreb 1950., str. 311–345.

6.2.10. BADZ, Maksimilijan, *Monita politico-moralia,* Zagrabiae 1754.

6.2.11. BAKOTIĆ, Arnolfo, »Due quadri storici«, *Archivio storico per la Dalmazia,* 2(1927), vol. III, fasc. 14, pp. 77–88.

6.2.12. BANIĆ-PAJNIĆ, Erna, »Simeon Čučić, kratak prikaz njegova najznačajnijeg djela *'Philosophia critice elaborata'*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 3(1977.), br. 5–6, Zagreb, str. 79–101.

6.2.13. BARBARIĆ, Damir, »Etika Andrije Dorotića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 10(1984.), br. 19–20, Zagreb, str. 49–59.

6.2.14. BARBARIĆ, Damir, *Filozofija Andrije Dorotića,* Zagreb 1987.

6.2.15 BARBULA Ivan Polikarp Severitan Šibenčanin, *Dionisii Apollonii Donati De octo orationis partibus libri octo ad novam et optimam limam deducti et Senece Iunioris Ethycorum libri quattuor* cum commentariis m. Io. Policarpi Severitani Sibenicensis, Perusiae, Per Cosmum cognomine Blanchinum Veronensem, 1517.

6.2.16. BARIŠIĆ, Pavo, »Etika kao znanost života«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 19(1993.), br. 37–38, Zagreb, str. 169–191.

6.2.17. BAZALA, Albert, *Etika in politika* (Predaval v Akademiji 24. februarja 1907. profesor dr. Albert Bazala), Ljubljana 1907.

6.2.18. BAZALA, Albert, *Filozofski portret Franje Mahovića,* Zagreb 1974.[2]

6.2.19. BAZALA, Vladimir, *Pregled hrvatske znanstvene baštine,* Zagreb 1978.

6.2.20. BERNARDINI (sancti, abbatis Clarae-Vallensis) *Opera omnia,* vol. I: »De gradibus humilitatis et superbiae Tractatus«, col. 941–972, *Patrologia latina,* t. 182, Parisiis 1854.

6.2.21. BIZZARO-Ohmučević, Ivo, *L'Amicizia* (Versi), Ragusa 1824.

6.2.22. BOETHIUS, Anicius Manlius Torquatus Severinus, *De consolatione philosophiae libri quinque,* Londini 1823.

6.2.23. BOGLIOLO, Luigi, *Filosofia cristiana: problema o dramma,* Brescia 1971.

6.2.24. BOŠNJAK, Branko, *Povijest filozofije* I–III, Zagreb 1993.

6.2.25. BOŽITKOVIĆ, Juraj, »Ljetopisne bilješke«, *Bogoslovska smotra,* 13(1925), Zagreb, str. 160–173, 365–371, 501–503; 14(1926.), str. 220–224, 329–340; 15(1927.), str. 385–388; 16(1928.), str. 109–114, 369–374, 512–515.

6.2.26. BRIDA, Marija, *Pavao Vuk-Pavlović, čovjek i djelo*, Zagreb 1974.

6.2.27. BRIDA, Marija, »Etički problem u filozofiji Pavla Vuk-Pavlovića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 12(1986.), br. 23–24, Zagreb, str. 3–13.

6.2.28. BURIĆ, Josip, *Iz prošlosti hrvatske kolonije u Rimu,* Rim 1966.

6.2.29. CAMPANELLA, Tommaso, *La città del sole* (Testo italiano e testo latino a cura di Norberto Bobbio), Torino 1941.

6.2.30. CHEVALIER, Jean – Alain GHEERBRANT, *Rječnik simbola,* prev. više autora, Zagreb 1983.

6.2.31. CICERO, Marcus Tullius, *Tusculanarum disputationum libri quinque,* Lipsiae 1864.

6.2.32. CICERO, Marcus Tullius, *De finibus bonorum et malorum libri* V, Leipzig 1873.

6.2.33. CICERO, Marcus Tullius, *De amicitia,* éd. Les classiques pour tous, N° 232, Paris 1949.

6.2.34. COPLESTON, Frederick, *A history of philosophy,* vol. II, London 1959.

6.2.35. ČORALIĆ, Lovorka, »Duhovne osobe s hrvatskih prostora u Mlecima od XIV. do XVIII. stoljeća«, *Croatica christiana periodica,* 16(1992.), br. 30, Zagreb, str. 36–103.

6.2.36. ČVRLJAK, Krešimir, »Humanist, polihistor i filozof Ivan Polikarp Severitan Barbula Šibenčanin i njegov komentar Seneki pogrešno atribuiranih etičkih distiha Dionizija Katona«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 12(1986.), br. 23–24, Zagreb, str. 177–217.

6.2.37. ČVRLJAK, Krešimir, »Humanist Ivan Pridojević Skradinjanin i Trogir«, *Mogućnosti,* 41(1994.), br 1–3, Split, str. 110–148.

6.2.38. DADIĆ, Žarko, *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata* I–II, Zagreb 1982.

6.2.39. DADIĆ, Žarko, »Prirodoznanstveni i metodološki aspekt Vrančićeva rada«, *Encyclopaedia Moderna* 14 (1993.), br. 2 (42), Zagreb, str. 137–143.

6.2.40. DADIĆ, Žarko, »Faust Vrančić. Život i prirodoznanstveni rad« (Dodatak prijevodu djela F. Vrančića *Machinae novae – Novi strojevi,* Šibenik–Zagreb 1993.

6.2.41. DENZINGER, Heinrich, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Freiburg i. B. 1908.

6.2.42. DESPOT, Branko, *Filozofija Đure Arnolda,* Zagreb 1976 (1970[1]).

6.2.43. DIELS, Hermann, *Predsokratovci*, prev. više autora, I–II, Zagreb 1983.

6.2.44. DITTRICH, Ottmar, *Geschichte der Ethik* I–III, Leipzig 1926.

6.2.45. DUFOUR, Xavier Léon, *Rječnik biblijske teologije,* prev. Mate Križman, Zagreb 1980.

6.2.46. DUKAT, Vladoje, »Ivan Tomko Mrnavić«, *Rad* JAZU, knj. 33, Zagreb 1875., str. 58–127.

6.2.47. DÜRINGSFELD-REINSBERG von Ida, *Aus Dalmatien* I, Praha 1857.

6.2.48. ENCICLOPEDIA universal illustrada europeo-americana, t. LXVII, Madrid 1991., str. 1367.

6.2.49. ENGEL, Johann Christian, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer,* 2. Theil, Halle 1798.

6.2.50. ERASMI Rotterdami *Institutio principis christiani saluberrimis referta praeceptis,* Basileae 1516.

6.2.51. ERAZMO Rotterdamski, *Pohvala gluposti*, prev. Ivan Esih, Zagreb 1936.

6.2.52. FARLATI, Daniele, *Illyricum Sacrum,* t. IV, Venetiis 1769.

6.2.53. FERRARI-CUPILLI, Šimun, *Cenni biografici di alcuni uomini illustri della Dalmazia,* Zara 1887.

6.2.54. FESTINI, Heda, *Život i djelo Splićanina Jurja Politea* (»Egzistencijalna osnova moralnosti«, str. 111–118), Zagreb 1977.

6.2.55. FILIPOVIĆ, Vladimir, »Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 9(1983.), br. 17–18, Zagreb, str. 3–22.

6.2.56. FINANCE de, Iosephus, *Ethica generalis,* ed. tertia, Romae 1966.

6.2.57. FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji,* prev. Mate Maras, Zagreb 1984.

6.2.58. FRANIČEVIĆ, Marin, *Povijest renesansne književnosti,* Zagreb 1983.

6.2.59. GADAMER, Hans Georg, *Istina i metoda,* prev. Slobodan Novakov, Sarajevo 1978.

6.2.60. GALVANI, Federico Antonio, *Il re d'armi di Sebenico,* Venezia 1885.

6.2.61. GIRARDI-KARŠULIN, Mihaela, *Filozofska misao Frane Petrića,* Zagreb 1988.

6.2.62. GORTAN, Veljko – Vladimir VRATOVIĆ, »Temeljne značajke hrvatskog latinizma«, *Forum,* 8(1969.), br. 10–11, Zagreb, str. 606–636.

6.2.63. GREDT, Iosephus, *Elementa philosophiae aristotelico-thomisticae* II (methaphysica, ethica), Friburgi Brisgoviae 1937.

6.2.64. GRMEK, Mirko Dražen, »Hrvati i Sveučilište u Padovi«, *Ljetopis* JAZU, knj. 62, Zagreb 1957., str. 334–374.

6.2.65. GRMEK, Mirko Dražen, »Faustus Verantius«, *Dictionary of scientific biography,* vol. 13, New York 1981.

6.2.66. GRUBIŠIĆ, Slavo, *Šibenik kroz stoljeća,* Šibenik 1974.

6.2.67. GYURIKOVITS, Georgius, »Biographia Fausti Verantii, secretarii et consiliarii Regii, episcopi Chanadiensis«, vidi: Faustus Verantius, *Dictionarium pentaglottum,* Posonii 1834, pp. IX–XX.

6.2.68. *HANDBUCH der christlichen Ethik* (Hrsg. Anselm Hertz, Wilhelm Korff, Trutz Rendtorff, Hermann Ringeling), Bd. 1, Breiburg–Basel–Wien 1978.

6.2.69. HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Dritter Band, Stuttgart 1941.

6.2.70. HERAKLIT, *Svjedočanstva i fragmenti,* prev. Niko Majnarić, Zagreb 1951.

6.2.71. HOMER, *Ilijada,* prev. Tomo Maretić, NZMH Zagreb 1987.

6.2.72. HOMER, *Odiseja*, prev. Tomo Maretić, Zagreb NZMH 1987.

6.2.73. HOST, Josip Vincent, *Botanički put po Istri, Kvarnerskim otocima i Dalmaciji, započet 14. kolovoza 1801, a dovršen 6. kolovoza 1802.* Transkribirao i s tal. preveo, bilješke i studiju napisao te kazala izradio Krešimir Čvrljak, Rijeka 1993. (dvojezično)

6.2.74. HOŠKO, Franjo Emanuel, »Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću«, *Kačić,* 8(1976.), Split, str. 135–191.

6.2.75. HOŠKO, Franjo Emanuel, »Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu«, *Nova et vetera,* Sarajevo, 28(1978.), sv. 1–2, str. 113–179.

6.2.76. HRKAĆ, Serafin, »Nikola Modruški«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 2(1976.), br. 3–4, Zagreb, str. 145–156.

6.2.77. HRKAĆ, Serafin, »Filozofijski rukopisi na latinskom jeziku franjevačke biblioteke u Kraljevoj Sutjesci«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 4(1978.), br. 7–8, Zagreb, str. 257–288.

6.2.78. HRKAĆ, Serafin, »Fojnički filozofijski rukopisi na latinskom jeziku«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 8(1982.), br. 15–16, Zagreb, str. 125–166.

6.2.79. JODL, Friedrich, *Geschichte der Ethik als philosophischer Wissenschaft,* Bd. I, Dritte Auflage, Stuttgart–Berlin 1920.

6.2.80. JURIĆ, Šime (coll. et dig.), *Iugoslaviae scriptores Latini recentioris aetatis,* Pars I: *Opera scriptorum latinorum natione Croatarum usque ad annum* MDCCCXLVIII, typis edita, t. I, fasc. 1, litt. A-E; fasc. 3, litt. Pe-Ž, Zagrabiae 1968.

6.2.81. JURIĆ, Šime, *Croatiae scriptores latini recentioris aetatis* (Bibliographiae fundamenta), Zagrabiae 1971.

6.2.82. JURIĆ Šime, »Nepoznata izdanja *'Logike'* i *'Etike'* Fausta Vrančića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 4(1978.), br. 7–8, Zagreb, str. 289–294.

6.2.83. JURIĆ, Šime (coll. et dig.), *Iugoslaviae scriptores Latini recentioris aetatis, Pars I: Opera scriptorum Latinorum natione Croatarum usque ad annum* MDCCCXLVII, typis edita, Ad tomos I et II Additamentum I, Zagrabiae 1981.

6.2.84. KANT, Immanuel, *Kritika čistoga uma*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, Zagreb 1984.

6.2.85. KANT Immanuel, *Kritika praktičkog uma,* prev. Viktor D. Sonnenfeld, Zagreb 1990.

6.2.86. KAPITANOVIĆ Vicko, »Latinski filozofski rukopisi u franjevačkoj knjižnici u Makarskoj«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 18(1992.), br. 35–36, Zagreb, str. 201–245.

6.2.87. KLUXEN, W., *Ethik des Ethos,* Freiburg i. Brisgau–München 1974.

6.2.88. KNOELLINGER, Hermann (coll.), M. Tullii Ciceronis de virtutibus libri fragmenta (Supplementum Ciceronianum), Lipsiae 1908.

6.2.89. KOMBOL, Mihovil, *Povijest hrvatke književnosti* (do narodnog preporoda), Zagreb 1945.

6.2.90. KOPREK, Ivan, *Kao dio mene. Etika, prijateljstvo, krepost,* Zagreb 1995.

6.2.91. KOVAČ, Srećko, »Logika Fausta Vrančića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 10(1984.), br. 19–20, Zagreb, str. 39–48.

6.2.92. KOVAČ, Srećko, »Faust Vrančić i aristotelizam u logici«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 14(1988.), br. 27–28, Zagreb, str. 17–33

6.2.93. KRANZ, E., *De amicitia apud Aristotelem,* Paris 1882.

6.2.94. KRASIĆ, Stjepan, »Šibenski humanist Ivan Polikarp Severitan i njegova politička misao«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 3(1977.), br. 5–6, Zagreb, str. 7–78.

6.2.95. KRASIĆ Stjepan, »Fr. Paulus Hungarus seu, ut alii volunt, Dalmata O. P. Jedna zanimljiva ličnost iz XIII. st.«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 4(1978.), br. 7–8, Zagreb, str. 131–156.

6.2.96. KRIBL, Josip, »Tomina kristijanizacija Aristotelove etike«, *Bogoslovska smotra,* 45 (1974.), br. 4, Zagreb, str. 473–484.

6.2.97. KRIŽANIĆ, Juraj, *Politika ili razgovori o vladalaštvu,* s ruskog preveo Mate Malinar, Zagreb 1947.

6.2.98. KRSTIĆ, Kruno, »Humanizam kod Južnih Slavena«, *Enciklopedija Jugoslavije,* sv. 4, Zagreb 1960., str. 287–303.

6.2.99. KRSTIĆ, Kruno, »Latinitet kod Južnih Slavena«, *Enciklopedija Jugoslavije,* sv. 5, Zagreb 1962., str. 478–494.

6.2.100. KURELAC, Miroslav, »Faust Vrančić«, *Enciklopedija Jugoslavije,* sv. 8, Zagreb 1971., str. 535.

6.2.101. LAERTUS, Diogenes, *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum libri decem,* Lipsiae 1759.

6.2.102. LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm, *Izabrani filozofski spisi,* preveo Milivoj Mezulić, Naprijed, Zagreb 1980.

6.2.103. LUCRETIUS Titus Carus, *O prirodi,* prev. Marko Tepeš, MH, Zagreb 1952.

6.2.104. LJUBIĆ, Šime, *Dizionario degli uomini illustri della Dalmazia,* Vienna 1856.

6.2.105. LJUBIĆ, Šime, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske* (na podučavanje mladeži), knj. II, Rieka 1869.

6.2.106. MACHIAVELLI, Niccolò, *Vladar,* prev. Ivo Frangeš, Zagreb 1975.

6.2.107. *MAGYAR eletrajzi lexikon*, L-Z, Budapest 1969.

6.2.108. MAKANEC, Julije, *Razvoj državne misli od Platona do Hegela,* Zagreb 1943.

6.2.109. MARKOVIĆ, Franjo, »Etički sadržaj naših narodnih poslovica«, *Rad* JAZU, knj. 96, Zagreb 1889., str. 167–227.

6.2.110. MARKUS, Stefano, »Antonio e Fausto Veranzio«, *Enciclopedia cattolica,* t. XII, Roma 1954., col. 1245.

6.2.111. MORE, Thomas, *Utopija* (O najboljem uređenju države i o novom otoku Utopiji), prev. F. Barišić, Zagreb 1952.

6.2.112. MRNAVIĆ, Ivan Tomko, *Govor na pogrebu Fausta Vrančića,* prev. Olga Perić, Juraj Šižgorić, Šibenik 1993.

6.2.113. MULJEVIĆ, Vladimir, »Faust Vrančić i njegove konstrukcije brodova«, *Adriatica maritima,* sv. 2, Zadar 1978., str. 15–26.

6.2.114. MULJEVIĆ, Vladimir, »Hrvatski znanstvenici Antun i Faust Vrančić«, *Encyclopaedia Moderna,* 14(1993.), br. 2 (42), Zagreb, str. 122–136.

6.2.115. *THE NATIONAL union catalog*, vol. 632, Mansell 1979.

6.2.116. NIETZSCHE, Friedrich, *Tako je govorio Zaratustra,* 4. izd., preveo Danko Grlić, Zagreb 1976.

6.2.117. NOVAK, Grga, »Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412–1797. godine«, *Zbornik Šibenik,* Šibenik 1976., str. 133–288.

6.2.118. OCKHAM, William, *Quodlibeta septem. Opera omnia,* t. IX, S. Bonaventura, New York 1980.

6.2.119. OYEN, H. van, *Ethik des Alten Testaments,* Göttingen 1967.

6.2.120. PALLAS, A., *Nagy lexikona,* sv. XVI, Budapesten 1897.

6.2.121. PAVIĆ, Armin, »Ivan Tomko Mrnavić«, *Rad* JAZU, knj. 36, Zagreb 1875., str. 58–127.

6.2.122. PAVLOVIĆ, Augustin – Franjo ŠANJEK, »Augustin Kažotić, rasprava o siromaštvu«, *Croatica christiana periodica,* 1(1977.), br. 1, Zagreb, str. 67–90.

6.2.123. PERIĆ, Olga, »Mrnavićev *Govor na pogrebu Fausta Vrančića*«, *Encyclopaedia Moderna* 14(1993.), br. 2 (42), Zagreb, str. 150–153.

6.2.124. PETRIĆ, Franjo, *Sretan grad,* prev. Vladimir Premec, Zagreb 1975.

6.2.125. PLATONIS *Euthydemus, Protagoras,* Lipsiae 1880.

6.2.126. PLATONIS *Meno* et *Euthyphro,* Lipsiae 1885.

6.2.127. PLATON, *Kratylos,* 2. Aufl., Leipzig 1922.

6.2.128. PLATON, *Zakoni,* prev. Veljko Gortan, Naprijed, Zagreb 1974.

6.2.129. PLATON, *Protagora,* prev. Koloman Rac, Naprijed, Zagreb 1975.

6.2.130. PLATON, *Fileb* i *Teetet,* prev. Milivoj Sironić, Naprijed, Zagreb 1979.

6.2.131. PLATON, *Država, Državnik,* prev. Veljko Gortan i Martin Kuzmić, Zagreb 1942. (1943.).

6.2.132. PLAUTUS T. Maccus, *Persa,* Lipsiae 1892.

6.2.133. PLOTINUS, *Enneades* (cum Marsilii Ficini interpretatione castigata), Parisiis 1855.

6.2.134. PLUTARH, *Usporedni životopisi,* prev. Zdeslav Dukat, AC, Zagreb 1988.

6.2.135. *POVIJEST hrvatske književnosti*, knj. 3, Mladost, Zagreb 1974.

6.2.136. PREMEC, Vladimir, *Hrestomatija etičkih tekstova,* Sarajevo 1978.

6.2.137. RAČKI, Franjo, »Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih«, *Rad* JAZU, knj. 26, Zagreb 1874., str. 153–188.

6.2.138. RAČKI, Franjo, »Prilozi za poviest humanisma i renaissance Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj«, *Rad* JAZU, knj. 74, Zagreb 1885., str. 135–191.

6.2.139. REINSTADLER, Sebastian, *Elementa philosophiae scholasticae* II (anthropologia, theologia naturalis, ethica), Friburgi Brisgoviae 1934.

6.2.140. SAVORGNAN, Francesco di Brazza, »Un inventore dalmata del '500, Fausto Veranzio da Sebenico«, *Archivio storico per la Dalmazia,* 7(1932.), vol. XIII, fasc. 74, Roma, pp. 2–20 (55–73).

6.2.141. SEKULIĆ, Ante, »Filozofska baština hrvatskih podunavskih pisaca XVIII. stoljeća«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 4(1978.), br. 7–8, Zagreb, str. 225–249.

6.2.142. SENC, Stjepan, *Grčko-hrvatski rječnik,* Zagreb 1910.

6.2.143. SENECAE, Lucii Annaei *Ad Lucilium epistulae morales*, t. I– II, libri 1–20, Oxonii 1965.

6.2.144. SKALIĆ, Pavao (Paulus Scalichius de Lika), *Encyclopaediae, seu Orbis disciplanarum, tam sacrarum quam prophanarum, epistemon,* Basileae 1559.

6.2.145. SKALIĆ, Pavao (Paulus de la Scala), *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* t. II, Coloniae 1571.

6.2.146. SOFOKLO, *Tragedije,* prev. Koloman Rac, Zagreb 1913.

6.2.147. SPINOZA, Benedictus de, *Opera quotquot repreta sunt,* t. I–III, Hagae 1895.

6.2.148. STOŠIĆ, Krsto, *Galerija uglednih Šibenčana,* Šibenik 1936.

6.2.149. SZABÓ, Karoly, *Regi magyar könyvtar,* III-dik kötet, Budapest 1896.

6.2.150. ŠAFÁŘIK, Paul Josef, *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur,* Prag 1865.

6.2.151. ŠANC, Franjo, *Povijest filozofije* I–II, Zagreb 1942–1943.

6.2.152. ŠIŽGORIĆ, Juraj Šibenčanin, *Elegije i pjesme,* prev. Nikola Šop, Zagreb 1975.

6.2.153. *THESAURUS graecae linguae*, vol. VII i VIII, Parisiis 1848–1854.

6.2.154. THOMAE Aquinatis *Summa theologica,* I–V, Madrid 1961–1965.

6.2.155. TKALČIĆ, Marijan, *Etika od Platona do Nietzschea,* Beograd 1957.

6.2.156. TORBARINA, Josip, »Vrančići, Divnići, Tihić, Nardin, Mrnavić i Armolušić«, *Nova Evropa,* knj. 25, br. 12, Zagreb 1932., str. 652–655.

6.2.157. TUKIDID, *Peloponeski rat,* prev. Stjepan Telar, Zagreb 1957.

6.2.158. VANINO, Miroslav, *Povijest filozofijske i teologijske nastave u Isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1633–1773,* Zagreb 1930.

6.2.159. VARGA, Katalin, »Verancsics Faustus, a humanista tudos«, u Verancsics Faustus, *Machinae novae es mas muvei,* Budapest 1985.

6.2.160. VEREŠ, Tomo (izabrao i priredio), *Toma Akvinski – Izabrano djelo,* Globus, Zagreb 1981.

6.2.161. VICO, Giambattista, *Načela nove znanosti* (O zajedničkoj prirodi nacija), prevele Tatjana Vujasinović-Roić i Sanja Roić, Naprijed, Zagreb 1982.

6.2.162. VLAČIĆ, Matija Ilirik (Matthia Flacius Illyricus), *Clavis Scripturae, Sacrae, seu de sermone sacrarum literarum* (plurimas generales regulas continens), Basileae 1565–1567.

6.2.163. WENDLAND, Heinz Dietrich, *Ethik des Neuen Testaments*, Göttingen 1970.

6.2.164. ZENKO, Franjo, »Etika Grge Čevapovića, filozofsko-teološkog pisca modernističkog nagnuća«, *Prilozi za istraživanje hrvatske baštine*, 16(1990), br. 31–32, Zagreb, sr. 167–180.

6.2.165. *ZNAMENITI i zaslužni Hrvati 925–1925*, Zagreb 1925. (pretisak 1990)

6.2.166. ZULIANI, Eleonora, »Fausto Veranzio«, *Enciclopedia italiana*, t. XXXV, Roma 1937., pp. 143–144.

6.2.167. ŽIVKOVIĆ, Andrija, *Kršćanske kreposti*, Zagreb 1942.

Napomene uz izvorni latinski tekst

U trankripciji latinskog teksta Vrančićeva djela *Ethica christiana* bilo je moguće osloniti se isključivo na dva izdanja (rimsko 1610. i venecijansko 1616.) koja su se pojavila za života F. Vrančića i koja se tek neznatno razlikuju. Ranijih ili kasnijih izdanja, koliko je dosad poznato, djelce nije doživjelo. U transkripciji latinskog teksta, te tako i kod prijevoda slijedimo grafiju venecijanskog izdanja (V) Vrančićeva etičkog djelca. U podrupcima sam upozorio na sve važnije inačice između obaju izdanja, tj. gdje se i čime razlikuje venecijansko (*textus delectus*) od rimskog izdanja (R). Svuda pak gdje su tiskarske ili možda čak autorove tekstualne, u prvom redu padežne, ali i druge gramatičke pogreške bile očevidne i nedopustive, uzeli smo sebi slobodu, smatrajući da je riječ o tiskarskim pogreškama izdavača, a ne samoga F. Vrančića, da ih ispravimo i na njih u podrupcima upozorimo, ili pak da se priklonimo točnom obliku u jednome od izdanja. Nebitne tiskarske pogreške nisu iskazane u ovim kritičkim bilješkama. »I« lunga (j) transkribirali smo u latinično »i«, a grč. »y« u lat. »j«. Na više smo mjesta preuzeli ispravan oblik iz rimskog izdanja i na to u podrupcima upozorili.

Na kraju bih se dužno zahvalio dr. Josipu Barbariću (HAZU) za korisna uputstva kod transkripcije teksta. Od pomoći su mi također bili prof. dr. Tomo Vereš OP, p. Radojko Karaman i mr. Mirjana Matijević Sokol (HAZU) na čemu im se iskreno zahvaljujem.

Kratice i znakovi

V – Venecijansko izdanje Vrančićeve rasprave *Ethica christiana*

R – Rimsko izdanje Vrančićeve rasprave *Ethica christiana*
– verba textus delecti a lectione variante distinguit

7. *Kršćanska etika* Fausta Vrančića u izvorniku, te prijevodu Krešimira Čvrljka

ETHICA CHRISTIANA
authore Fausto Verantio, episcopo canadiensi

Ad eruditum lectorem

Non tibi scribimus haec, docte vir, sed nostri similibus. Habes multos majorum gentium authores[a], qui tuam sitim explere possint. Haec parva parvis relinque, quibus ad illos magnos non patet aditus. Vale.

Anima hominis duas habet facultates praecipuas, intellectum scilicet et voluntatem. Estque persimilis soli, cui natura tribuit lucem ac calorem. Intellectus quidem luci, voluntas calori comparari potest. Intellectus scientiis, voluntas virtutibus perficitur. Scientiarum apex fides christiana est, virtutum autem charitas. Fides cognoscit veritatem, charitas complectitur bonitatem. Ambae simul sociatae, reddunt hominem sapientem, sanctum, ac beatum. Et quamvis omnes homines, substantia animae, Deo conditori suo, sint similes, ad imaginem enim suam fecit eos, attamen pauci sunt[b] qui ipso habitu, id est virtute, sanctitate et innocentia ei similes esse studeant, sicque miseri ultimo suo fine, ad quem creati sunt, sese defraudant.

Nos sacrosanctae fidei nostrae mysteriis nunc omissis, de altera tantum parte de charitate nimirum, hoc est de christiani hominis officiis, moribus seu virtutibus hic breviter disserere instituimus.

a majorum – authores multos magnos authores R

b pauci sunt] nimium pauci sunt R

7. *Kršćanska etika* Fausta Vrančića u izvorniku, te prijevodu Krešimira Čvrljka

KRŠĆANSKA ETIKA
Fausta Vrančića, čanadskog biskupa

Učenom čitatelju

Ne pišem ovo tebi, učeni mužu, nego onima koji su nam nalični. Imade kod većih naroda mnogo pisaca koji bi ti mogli utažiti žeđ. Ove malovrijednosti prepusti malenima kojima su nedostupni oni veliki. Pozdrav.

Duša čovjekova ima dvije poglavite moći, tj. um i volju. Velenalična je suncu kojemu je priroda podarila svjetlo i toplinu. A um se može usporediti sa svjetlom, volja sa toplinom. Um se usavršava u znanostima, volja u krepostima. Kršćanska vjera stoji na vrhuncu znanosti, a ljubav na vrhuncu kreposti. Vjerom se spoznaje istina, a ljubavlju dosiže dobrota. Kad se jedna s drugom združe, čovjeka čine mudrim, svetim i blaženim. A premda su svi ljudi bivstvom duše nalični Bogu, svome tvorcu, jer ih je načinio na svoju sliku, svejedno su malobrojni oni koji mu samo svojom voljnošću tj. krepošću, svetošću i nevinošću nastoje biti slični, te se tako ubogi ljudi varaju u pogledu svoje konačne svrhe za koju su i stvoreni. Nakon što sada samo postrance ostavimo otajstva naše presvete vjere, u namjeri mi je naime s druge strane ovdje ukratko raspraviti o ljubavi, tj. o dužnostima, ćudorednom životu ili krepostima kršćanina.

Ac in primis tria genera virtutum in homine reperimus. Primum est earum, quae nobis congenitae sunt, uti ovi esse mitem, leoni magnanimum, turturi castam. Alterius generis sunt, quae studio seu assuetudine comparantur, uti in feris videre est, quando hominum industria mansuescunt, ac varia praeter suam naturam faciunt. Tertium genus virtutum illud est, quod praeter naturam, et industriam humanam, maximo Dei beneficio hominibus confertur. Et licet eae quoque animi dotes, quae nobis a natura sunt inditae, et quae usu aut diligentia sunt a nobis acquisitae (quandoquidem sunt quaedam bona), sint Dei munera, omne enim bonum a Deo omnium bonorum fonte emanat, nihilominus tamen hae tertii generis virtutes, quae propriae ac peculiares sunt christianorum per excellentiam virtutes, ac dona Dei maxima merito dicuntur, et sunt. Nam, praesidio earum, illud summum bonum quod quaerimus, consequimur. De primo genere satis multa phisici, de secundo ethici, ethnicorum philosophi tractarunt. Nos utpote christiani de hiis vere divinis virtutibus, ipsius divinitatis numine invocato, paucis pro modulo nostro agemus.

Virtutes itaque morales christiani hominis sunt quidam habitus voluntatis, ad bene operandum, a Deo quidem maximo suo munere inditi ac foti, ab ipso vero homine prompte excepti et exculti, ad gloriam in primis ejusdem Dei, deinde vero ipsius hominis summam faelicitatem directi, etc.

Virtutis generaliter sumptae sinonima haec sunt: vis, charitas, justitia, fortitudo, bonitas, boni mores, bona opera, amor boni, odium mali, sanctitas, lex Dei, regnum, libertas, spiritus, pax, novus homo, mortificatio, exercitatio, obedientia, renunciatio, abnegatio sui, crux, contemptus mundi, impassibilitas, puritas cordis, etc. Ex adverso, vitium est quod peccatum, concupiscentia, iniquitas, mala opera, opera carnis, mali fructus, caro, servitus, sed et aliis vocabulis passim in Sacra Scriptura nominatur.

Virtus in primis recte, ni fallor, vis denominatur. De ea enim Dominus dicere videtur: Regnum Dei vim patitur, et violenti rapiunt illud. Hoc est, qui naturae suae corruptae, in contrarium nitenti, vim asserunt, neque voluntati carnis cedunt, hi se ipsos vicisse, seque supra se extulisse, dicuntur. Id vero majus longe est quam multas gentes debellasse, variasque provincias devicisse. Hoc potuit facere Alexander ille Magnus, illud vero non potuit;

A kod čovjeka u prvom redu nalazimo tri vrste kreposti. Prvu od njih tvore one koje su nam urođene, kao što je urođeno ovci da je umilna, lavu da je hrabar, a grlici da je čista. Drugoj vrsti pripadaju one koje se stječu nastojanjem ili obiknućem, kao što se može vidjeti kod zvijeri, kada ih ljudi svojim pregnućem krote, a one čine štošta toga mimonaravno. Treća vrsta kreposti je ona koja se ljudima podaruje najvećim Božjim dobrotvorjem, a mimo naravi i ljudskog djelovanja. A premda su ti uresi duha, što nam ih je priroda udijelila i koje smo stekli svojim radom ili marom (kad su već neka dobra), također i darovi Božji, jer svako dobro ishodi od Boga, izvora svih dobara, jednako tako s pravom se za te kreposti treće vrste, koje su kršćanima svojstvene i vrsnoćom zasebne, kaže da su najveći darovi Božji, što one i jesu. Pomoću njih naime polučujemo ono najviše dobro koje iščemo. O prvoj vrsti dovoljno su raspravljali fizici, o drugoj etici, poganski filozofi. Mi pak kao kršćani raspravljat ćemo o tim uistinu božanskim krepostima našim priprostim načinom, zazvav u pomoć samo božanstvo, radi onih malenih.

Moralne kreposti kršćanina stoga su neke sklonosti volje za dobro djelovanje, što ih je uistinu najveći Bog podario i svojim darom okrijepio, a sam ih pak čovjek spremno prihvatio i okrenuo na slavu prije svega tog istog Boga, a potom upravio na najvišu sreću samog čovjeka, itd.

Općenito uzev, ovo bi bile istoznačne riječi za krepost: sila, usrđe, pravednost, jakost, dobrota, ćudoređe, dobra djela, ljubav prema dobru, mržnja prema zlu, svetost, zakon Božji, kraljevstvo, sloboda, duh, mir, novi čovjek, mrtvljenje, vježbanje, posluh, odricanje, samoožataja, križ, prijezir prema svijetu, nepodložnost, čistoća srca, itd. Nasuprot tome, porok je što i grijeh, požuda, opačina, zla djela, putena djela, zli plodovi, pùt, robovanje. Nu, posvuda se u Svetom pismu naziva i drugim riječima.

Ne varam li se, za krepost se ispravno kaže da je najprije sila. Čini se naime da Gospodin za nju kaže: Kraljevstvo Božje silu trpi i silnici ga osvajaju. To znači, za one koji se opru svojoj izopačenoj, protivštini sklonoj naravi i ne dadu tijelu na volju, kaže se da su sami sebe pobijedili i sami sebe nadvisili. A to je nešto daleko veće nego da su zavladali mnogim narodima i upokorili mnoge pokrajine. To je onaj Aleksandar Veliki mogao učiniti, a

constat enim eum superbiae, gulae, irae, aliisque vitiis succubuisse.

Quod autem charitas pro omni genere virtutum summatur, plura testimonia habemus. Primo quidem Dominus ipse in iis duobus mandatis, quae de Dei et proximi dilectione agunt, totam legem, omnesque prophetas pendere testatur. Deinde, dominus Ioannes evangelista, non aliud in senectute extrema, per singulas collectas, discipulis suis inculcasse perhibetur[c], quam haec pauca verba: Filioli, diligite alterutrum. Rogatus, quare non aliud praeciperet, sed idem semper ingeminaret, respondit: Quia praeceptum Domini est, et si solum fiat, sufficit. Dominus Augustinus in quadam sua epistola scribit, charitatem includere in se omnes virtutes cardinales. Gregorius Magnus dicit, omne mandatum de sola dilectione esse, et omnia praecepta unum esse. Dominus Paulus ait eum, qui proximum diligit, legem implevisse. Item, non adulterare, non occidere, non furari, et alia omnia legis praecepta in hoc solo verbo instaurari: Diliges proximum tuum. Alio vero loco, charitas, inquit, patiens est, benigna est, charitas non aemulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non quaerit quae sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati, omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Quibus locis clare videre est, charitatem ad instar omnium virtutum esse, eamque omnium earum genera in se continere.

Ex adverso, haec eadem virtus est quoddam odium sui, ac suorum, imo omnium eorum, quae in mundo sunt. At vero hoc odium, bonum, sanctumque odium est, de quo Dominus: Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam aeternam custodit eam, et qui amat animam suam, perdet eam. Item, qui non odit patrem suum, et matrem suam, fratres, sorores, uxorem, ac liberos suos, quin et animam suam, non potest esse meus discipulus. Hic vero Dominus non intendit naturae, cujus ipse sator est, invertere ordinem, et cujus instinctu nos ipsos, nostrosque amare impellimur, quem amorem Graeci proprie *storgin* vocant. Verum alterum illum amorem praeposterum inhibet, quem iidem Graeci philautiam[d] dicunt, quo nos seu nostros non eo modo quo decet diligimus, quum nempe magis corporis quam animi, hoc est temporanea magis, quam aeterna bona diligimus et consectamur.

c discipulis – perhibetur] discipulis dixisse suis perhibetur R

d philautiam] habet R philaftiam V

ono nije mogao. Dobro je naime znano da je bio podložan oholosti, nezasitnosti, srdžbi i drugim porocima.

Imamo o tome više svjedočanstava da se ljubav uzima za svaku vrstu kreposti. A na prvom mjestu nam je svjedokom sam Gospodin da o onim dvjema zapovijedima koje se odnose na ljubav prema Bogu i bližnjemu, ovise sav zakon i svi proroci. Potom, gospodin Ivan evanđelist u svojoj sasvim poodmakloj starosti tvrdi da je na nekim skupovima neprestance ponavljao svojim učenicima samo ove riječi: Sinci, ljubite jedan drugoga. Kad su ga upitali zašto ne nalaže nešto drugo, nego uvijek isto opetuje, odgovorio je: Zato što je to Gospodinova zapovijed, te ako se samo ona izvrši, dovoljno je. U nekoj svojoj poslanici gospodin Augustin piše da ljubav u sebi sadrži sve stožerne kreposti. Grgur Veliki kaže da svaka zapovijed dolazi samo od ljubavi, te da se sve zapovijedi ustvari svode na jednu. Gospodin Pavao kaže da je onaj koji ljubi bližnjega, ispunio zakon. Nadalje, ne učini preljub, ne ubij, ne ukradi, a da se sve druge zapovijedi zakona samo opetuju u ovim riječima: Ljubi bližnjega svoga. A na drugom mjestu veli: ljubav je strpljiva, dobrostiva, ljubav ne zavidi, ne nanosi zlo, ne nadimlje se, nije slavohlepna, ne išče što je njezino, ne srdi se, ne smišlja zlo, nije zlurada, a zajedno s nekim raduje se istini; sve trpi, u sve vjeruje, svemu se nada, sve snaša. Na tim mjestima jasno se može vidjeti da ljubav stoji iznad svih kreposti, te da u sebi sadrži sve vrste kreposti.

Nasuprot tome, ta ista krepost neka je samomržnja i mržnja prema svojima, štoviše, prema svemu što je na svijetu. A ta pak mržnja dobra je i sveta mržnja za koju Gospodin veli: Tko mrzi dušu svoju na ovome svijetu, čuva je za vječni život, a tko ljubi dušu svoju, izgubit će je. Nadalje, tko ne mrzi oca svoga i majku svoju, braću, sestre, ženu i djecu svoju, pače i dušu svoju, ne može biti moj učenik. A ovdje Gospodin nije nakan poremetiti red u prirodi koju je stvorio te po čijem nagovoru sebe i svoje nastojimo ljubiti, za koju ljubav Grci imaju poseban naziv: *storge*. Protivi se onoj pak drugoj, izopačenoj ljubavi koju ti isti Grci nazivaju *filautia*. Njome sebe ili svoje ljubimo na način na koji to ne dolikuje, jer se zacijelo više odnosi na tijelo negoli na duh, tj. njome većma ljubimo i slijedimo vremenita negoli vječna dobra.

Justitiam itidem pro universali virtute, in divinis Scripturis usurpari conspicimus, quando multos quos omni genere virtutum ornatos fuisse constat, viros justos ac timoratos appellat.[e] Sed, et vulgare proverbium est, justitiam in se virtutes continere omnes. Non loquimur hic de ea justitia, qua quis in aliorum controversiis dirimendis, justus est; ea enim particularis quaedam virtus est, ac in homine injusto quoque, atque tiranno inesse potest, et magis politica quam ethica dici debet. Sed eam intelligimus, quae in omnibus rebus, illud quod decorum ac honestum, justumque est, tam erga se quam alios, verbis ac factis, uti oportet, exequitur.

Hanc eandem virtutem universalem, non incongrue fortitudinem dici posse existimamus, desumpta a corpore similitudine. Nam, quod in corpore fortitudo, hoc in animo virtus est, et uti is qui viribus pollet, fortis dicitur, ita is qui virtutibus est praeditus. In sacris proverbiis mulier studiosa fortis, vir itidem bonus fortis dicitur, neque haec ea est fortitudo[f] quam alii circa corporis labores doloresque perferendos, vel etiam ipsam mortem in bello pro patria alacriter subeundam versari dicunt. Haec enim particularis, et uti ipsimet describunt, militaris est, habetque pro suo fine gloriam hujus vitae. Nos aliam patriam, aliam gloriam inquirimus. Nam, quamvis corpore in terra hac simus positi, conversatio tamen nostra in coelis esse debet, et ideo fortitudinem christianam, in omnibus hujus vitae, vel placitis devitandis, vel duris pro gloria Dei, et nostra salute sustinendis,[g] constituimus.

Species virtutum maxime communes tres numeramus. Earum prima, uti nos christiani loquimur, est humilitas, altera castitas, tertia paupertas. Ethnici primam quidem modestiam, secundam temperantiam, tertiam liberalitatem dixissent. Nostra tamen haec vocabula aptiora videntur, quamvis neutra earum naturam satis exprimant. At quum magis propria non habeamus, definitionibus illas suis describemus, si prius hujus divisionis rationem reddiderimus. Eam nos Sacrae Scripturae et Ecclesiae authoritate, deinde ipsa ratione fulcimus. Nam, dominus in primis Ioannes evangelista aperte affirmat: Omne id quod est in mundo, aut concupiscentiam carnis, aut concupiscentiam oculorum, aut vitae superbiam esse. Item, in sacra historia, tribus modis Christus Dominus a diabolo tentatus esse, dicitur. Idem Dominus in qua-

e appellant R

f neque – fortitudo [Neque hic de ea fortitudine loquimur R

g Dei – sustinendis] Dei, et nostra salute sustinendis R

Isto tako, u božanskim Pismima zapažamo da se pravednost uzima za sveopću krepost, kada se mnoge za koje je znano da su bili nарešeni svakovrsnim krepostima, naziva pravednim i bogobojaznim muževima. Ali, postoji i narodna mudrost da pravednost u sebi sadrži sve kreposti. Ovdje ne govorimo o onoj pravednosti prema kojoj je netko pravedan rješavanjem tuđih sporova. To je naime neka osobita krepost, a moguće ju je sresti kako kod nepravednika tako i kod samodršca, te se za nju mora kazati da je većma politička negoli etička krepost. Nu, prema našem shvaćanju, ona je u svim stvarima ono što je ljepotno, časno i pravedno, te se riječima i djelima, kako prema sebi tako i prema drugima provodi kako valja.

Smatramo da tu istu sveopću krepost nije neprilično nazvati jakošću, posegnuv tako za sličnošću s tijelom. Jer, što je za tijelo jakost, to je za duh krepost, te kao što se za onoga u koga je napretek snage kaže da je jak, tako i za onoga tko je obdaren krepostima. U svetim poslovicama za skrbnu ženu stoji da je jaka, kao i za dobra muža da je jak. A to nije ona jakost za koju drugi vele da se ogleda u snašanju tjelesnih napora i boli ili u spremnom podnošenju i same smrti u ratu za domovinu. Radi se naime o zasebnoj, te kako sami oni opisuju, bojovnoj jakosti kojoj je u cilju slava u ovome životu. Mi drugu domovinu, drugu slavu iščemo. Jer, premda smo tijelom položeni na ovu zemlju, naše obitavalište ipak mora biti na nebesima, te smo zbog toga kršćansku jakost postavili u sve stvari ovoga života, bilo u ugode kojih nam se valja kloniti, bilo u neugode koje nam valja snašati poradi slave Božje i našeg spasenja.

Općenih vrsta kreposti nema više od tri. Na prvom je mjestu od njih, kako to mi kršćani govorimo, poniznost, na drugom čistoća, na trećem siromaštvo. Pogani su naime prvu nazvali skromnošću, drugu umjerenošću, a treću darežljivošću. Čini se da su ipak ove naše riječi prikladnije, premda ni jedne ni druge dovoljno ne izražavaju njihovu narav. A kako prikladnijih nemamo, opisat ćemo ih njihovim definicijama, ako bismo prethodno razložili tu diobu. Zasnivamo je na autoritetu Svetog pisma i Crkve, a onda i na samom razumu. Naime, gospodin Ivan evanđelist među prvima izrijekom tvrdi: Sve što je na svijetu ili je požuda tijela ili požuda očiju ili oholost života. Nadalje, u svetoj povijesti se kaže da je đavao na tri načina napastovao Krista Gospodina. Taj isti Gospodin u nekoj prispodobi opisuje tri vrste

dam parabola tria hominum genera describit, qui villis, bobusque emendis, ac uxoribus ducendis occupati, ad illud divinum epulum venire neglexerunt. His tribus tentationibus, ac tribus hominum generibus, has tres virtutes, ac tria adversa vitia, a sanctis patribus nostris designari, audivimus. Praeterea, in Ecclesia ii, qui se Deo totos devovent, atque perfectissimum genus vitae profitentur, quum initiantur, prius tria illa solennia vota faciunt. Obedientiae, castitatis et paupertatis, et sub hiis vocabulis omne genus virtutis promittunt. Haec sufficiant pro authoritate: Rationem autem sumimus ab objectis earundem virtutum, seu vitiorum. Ea sunt tria, nempe animus, corpus, ac res externae circa quae versantur honor, voluptas et utilitas, in quibus homines terreni foelicitatem suam constituunt, eaque inter summa bona numerant. In hiis peccatur ambitione, luxuria et avaritia. Contra haec monstra militant humilitas, castitas et paupertas christianorum, id est hominum coelestium, quas paulo superius[h] posuimus. Nunc, igitur, de singulis earum suo ordine dicamus.

Humilitas est virtus quae facit ut homo modeste, ac modice de se ipso sentiat. Est, inquam, contemptus honoris.

Humilitatis species tot possunt numerari, quot sunt materiae, circa quas versatur. Hae vero sunt eaedem, quas paulo antea recensuimus, nempe bona animi, corporis et facultatum. Quae quidem singula, uno respectu singulis supra dictis[i] virtutibus proprie subjecta sunt, uti jam diximus, ac in posterum quoque clarius dicemus; alio vero respectu, huic uni subjiciuntur. Bona, inquam, animi sunt scientia[j], eruditio, variae artes, denique nobilitas, dignitas, potentia, etc. Bona corporis: sanitas, robur, agilitas, pulchritudo, etc. Bona externa sunt praeciosa suppellex, latifundia, aurum, argentum, et caetera quae hiis aestimantur. Quae si superbus habeat, insolescit, effertur, reliquos prae se contemnit, nihili aestimat, ab omnibus sibi honorem deberi putat, neque sese intra cancellos modestiae continere potest. Si non habeat, habere simulat foris, intus miserum[k] se reputat, ideoque habentibus invidet. Sed est et aliud quoque genus bonorum animi, de quibus

h quas – posuimus] quas ab initio posuimus R
i dictis] habet R dictit V
j scientiae R
k simulat – miserum] simulat, quod vero re ipsa non habeat, miserum R

ljudi koji, budući zaokupljeni kupovinom kuća i goveda, te ženidbama, nisu marili za dolazak na onu božansku gozbu. Čuli smo da su naši sveti oci onim trima napastima i trima vrstama ljudi označili one tri kreposti kao i tri njima suprotna poroka. K tome, oni koji se u Crkvi posvema zavjetuju Bogu i obećaju najsavršeniji način života kada se zaređuju, prethodno polažu ona tri svečana zavjeta. Obećaju poslušnost, čistoću i siromaštvo, a s tim riječima svaku vrstu kreposti. To će biti dovoljno za autoritet, a razlog uzimamo od predmeta tih istih kreposti ili poroka. A njih su tri, tj. duh, tijelo i izvanjštine na koje se odnose čast, naslada i probitak. U njih zemnici polažu svoju sreću i ubrajaju ih u najviša dobra. Kod njih se griješi častohlepljem, raskošjem i škrtošću. Protiv tih nakaznosti vojuju, kako ih netom gore navedosmo, poniznost, čistoća i siromaštvo kršćana, tj. nebesnika. Sada, dakle, kažimo nešto redomice o svakoj pojedinoj od njih.

Poniznost je krepost koja čini da čovjek o sebi samome skromno i smjerno misli. To je, velim, prijezir prema časti.

Moguće je nabrojiti toliko vrsta poniznosti koliko je predmeta na koje se odnose. A to su oni isti što ih maločas pobrojasmo, tj. dobra duha, tijela i moćiju. Svako od tih pojedinih dobara na poseban je način podložno u jednom pogledu gore spomenutim pojedinačnim krepostima, kako to već kazasmo, a što ćemo kasnije kazati još jasnije. U drugom pak pogledu jedino ovome su i podložna. Dobra duha su, velim, znanje, naobrazba, razna umijeća, te napokon plemenitost, dostojanstvo, moć itd. Dobra tijela su: zdravlje, snaga, hitrina, ljepota, itd. Izvanjska su dobra: skupocjeno pokućstvo, golema imanja, zlato, srebro i ostalo što se time smatra. Posjeduje li ih oholica, tad se uznese, uzobijesti, ostale pred sobom prezire, ništa ne cijeni, misli da su ga svi dužni častiti i ne može se zadržati unutar rešetaka skromnosti. Nema li ih, naizvan hini da ih ima, a iznutra se smatra bijednikom, zbog čega je zavidan onima koji ih imaju. Nu, postoji također i druga

plerique vani homines superbiunt, ut sunt sanctitas vitae, innocentia, atque ea ipsa de qua loquimur, humilitas. Non quidem illa vera, sed tantum externa, in hiis sibi placent, et ab aliis magni fieri volunt. Hi sunt hypocritae, hocque genus superbiae seu ambitionis nimium praeposterum atque perniciosum est.

Vir autem humilis constanter sese in his omnibus gerit: purum enim oculum a pulvere habens, considerat[l] naturam harum rerum, non eas illo modulo metitur quo vulgus hominum, nihil se boni habere, quod non acceperit, cognoscit, itaque non ea propria sua virtute acquisivisse[m], sed Dei dono accepisse, se pulverem ac cinerem, ipsius solius gloriam et honorem esse, sibi autem, propter varia scelera quae commisit, confusionem faciei deberi. Hac animi submissione gratiam apud Deum et homines, verumque honorem adipiscitur, ac veniam anteactorum delictorum consequitur, uti in parabola illa pharisaei et publicani nobis proponitur. Ultra enumeratas species humilitatis, quas ex objectis accepimus, sunt aliae, quae secundum modos earum distinguuntur, uti sunt obedientia, reverentia, humanitas, taciturnitas, mansuetudo, patientia, bonitas, affabilitas, et similes, quas singulas describere supervacaneum existimamus, nam parum ab invicem differunt.

At praeter species virtutum ac vitioram, necessarium est etiam gradus quosdam in eis considerare, quibus de minore virtute ad majorem ejusdem speciei ascendimus, et ex adverso a minore vitio ad enormius, nisi cauti simus, prolabimur. Hos gradus certo aliquo ordine ac numero recensere perdifficile fuerit, primum tamen ac ultimum dari posse existimamus.

In humilitate quidem sit primus gradus tanti se facere, quantus quisque est, id quod ethnici dicunt, se ipsum noscere, id est, se unum de numero mortalium agnoscere, neque omnium pessimum, neque omnium optimum. Eos honores, ac dignitates admittere[n], quibus recta ratione, ac lege divina dictante, parem se esse judicat. Supremus autem gradus est omnium se mortalium postremum, ac peripsema reputare, ideoque oblatos etiam honores fugere, vilissima quaeque munia obire, falsis criminationibus de se factis[o] connivere, suas virtutes abscondere, vitia fateri, illatis ignominiis gestire. Qualia nostrae religionis conditores fecisse

l considerant V
m acquisita R
n sibi admittere R
o fastis R

vrsta dobara duha s kojima se većina taštih ljudi razmeće, kao što su svetost života, nedužnost, a onda i poniznost o kojoj govorimo. Nisu to ona prava nego tek izvanjska dobra u kojima su oni sami sebi na volju, te u očima drugih žele postati veliki. To su licemjeri i ta vrsta oholosti ili častohleplja preopaka je i pogibeljna.

A poniznik se stalno sa svim time nosi. Nemajući naime truna u oku, promišlja o prirodi tih stvari i ne mjeri ih onim mjerilom kojim to čine obični ljudi. Spoznaje da ništa dobroga nema što nije primio, te da do toga nije došao vlastitom krepošću, nego dobio na dar od Boga; spoznaje da je prah i pepeo, da je na slavu i čast samoga Boga, te da zbog raznih počinjenih nedjela sam snosi krivicu za svoju zbunjenost. Zbog te poniznosti duha kod Boga zadobiva milost, a kod ljudi istinsku čast, te stječe oprost za ranije počinjena nedjela, kao što nam stoji u onoj prispodobi o farizeju i cariniku. Osim nabrojenih vrsta poniznosti što smo ih primili od predmeta, postoje i druge koje se svojim oblicima razlikuju, kao što su poslušnost, poštivanje, uljudnost, šutljivost, umiljatost, strpljivost, dobrota, dobroćudnost i ovima slične za koje držimo da ih je izlišno pojedinačno opisivati, budući da se među sobom u neznatnoj mjeri razlikuju.

A uz vrste kreposti i poroka, potrebno je također promotriti i neke stupnjeve kod njih pomoću kojih se uzdižemo od manje do veće kreposti iste vrste, a s druge strane, iz manjega poroka upadamo u veći, nismo li smotreni. Bilo bi vrlo teško pobrojati te stupnjeve nekim određenim redom. Nu, ipak smatramo da se može govoriti o prvome i posljednjem.

Prvi stupanj poniznosti sastojao bi se naime u tome da se netko pravi onakvim kakav je ustvari, što bi pogani kazali, sebe upoznati tj. u sebi prepoznati jednoga iz broja smrtnika, ni najgoreg ni najboljeg od svih drugih da pristane na one časti i dostojanstva za koje zdravim razumom i po naputku Božjeg zakona prosudi da im je dorastao. Najviši je pak stupanj kad čovjek misli da je posljednji od svih smrtnika, kao i da je ništavan čovjek, te da mu je zbog toga odbiti ponuđene časti, a obavljati one najprostije službe; zažmiriti pred lažnim optužbama; skriti svoje kreposti, a priznati mane, radovati se nanesenim porugama. Čitamo o tome što su sve učinili utemeljitelji naše vjere, koji bi se radosno udaljili,

legimus, qui gaudentes a conspectu concilii discedebant, quando digni habiti erant pro nomine Christi contumeliam pati. Infra primum gradum virtutis descendere vitium est, quoque magis descenditur, tanto majus. In primo gradu consistere divinum praeceptum est, altius vero quo quis possit evadere, evangelicum consilium est.

Castitas est virtus, coercens hominem a corporis voluptatibus, a castigando dicta.

Species castitatis eo numero sunt, quo ejus subjecta, nempe quino, tot enim sunt sensus corporis. Ab illecebris igitur sensuum abstinentem, castum, continentemque appellamus. Intelligimus autem sobrium, vigilantem, temperatum, pudicum, etc. Et tamen adhuc vocabulis destituimur, quibus eos quoque homines compraehendimus[p], qui sonorum, colorum et rerum pulchrarum usu abstinent, hoc est nasi, aurium ac oculorum oblectamentis. Nam et in hiis peccatur, at magis gustu, quando quis videlicet praeter modum cibo vel potui indulget. Verum omnium maxime delinquitur sensu tactus, rebus nempe venereis, quod in hoc toto genere est turpissimum atque gravissimum. Quum enim omnium reliquorum sensuum iste infimus[r] sit, est tanquam sentina quaedam, in quam decolant omnia paulo antea enumerata corporis[s] vitia. Lasciviae species ab authoribus, nunc quidem secundum diversos gradus statuum et affinitatis, nunc vero secundùm varios ejus modos numerantur. Castimoniae autem tres species ponunt theologi: conjugalem, vidualem et virginalem.

Vir igitur castus et continens, considerans se quidem corpore brutis, animo vero beatis ac immortalibus illis spiritibus, atque adeo Deo optimo maximo esse similem quantum potest satagit, se ab omni carnis labe mundum praestare, atque solas veras[t] ac solidas voluptates spirituales, sectatur. Luxuriosus autem nihil se supra reliquas animantes attollens, huic limo immersus, vanis ac foedis corporis titillationibus indulget, quibus non solum eam partem sui nobilissimam, qua praecipue homo est, sed etiam ipsum corpus cui studet, nimium stulte offendit, enervat, destruit.

p compraehendamus R
r infimus] vilissimus R
s corpus V
t solas veras] solas illas veras R

naočigled okupljenih, kada su ih smatrali dostojnima da za ime Kristovo podnesu sramotu. Porok je spustiti se ispod prvog stupnja kreposti, te što se čovjek većma spušta, porok je tim veći. Božja je zapovijed da se čovjek zadrži na prvom stupnju. Evanđeoski naputak odnosi se na onoga tko se može ispeti naviše.

Čistoća je krepost koja čovjeka obuzdava od tjelesnih požuda. Nazivak joj dolazi od riječi kažnjavati.

Onoliko je vrsta čistoće koliko je njezinih subjekata, što znači pet, koliko je naime tjelesnih sjetila. Onoga tko se suzdržava od sjetilnih naslada, nazivamo čistim i uzdržnim. Pred sobom imamo čovjeka trijezna, budna, umjerena, sramežljiva itd. A još nam ipak nedostaju riječi s kojima također obuhvaćamo i one ljude koji se suzdržavaju od primanja zvukova, boja i svega lijepog, tj. od naslada nosa, ušiju i očiju. Jer, i sa njima se griješi, i to većma okusom, kada se naime netko preko mjere odaje jelu ili piću. Od svih njih zaista se najviše griješi sjetilom dodira, i to u spolnim stvarima, jer je u cijeloj toj vrsti to nešto najsramnije i najteže. Budući da je od svih ostalih najprostije, ono je poput nekog smradnog dna na koje dospijevaju svi maločas nabrojeni tjelesni poroci. Autori pobrojavaju vrste putenosti čas prema različitim stupnjevima staleža i rodbinstva, čas prema raznim njezinim načinima. A teolozi navode tri vrste čistoće: bračnu, udovičku i djevičansku.

Dakle, čistu i uzdržnu mužu koji za se drži da je tijelom nalik bezumnicima, a duhom onim blaženim i besmrtnim duhovima, dapače najboljem najvećem Bogu, stalo je, koliko je do njega, pokazati se čistim od svake tjelesne ljage, te hodi samo za pravim i istinskim duhovnim nasladama. A raspusnik koji se ničim ne izdiže nad svim ostalim živim stvorovima, jer se zario u ono blato, prepušta se ispraznim i bestidnim tjelesnim podražajima s kojima ne samo da razara onaj svoj najplemenitiji dio po kojemu je na osobit način čovjek, nego i samo tijelo do kojega mu je stalo, odveć ludo vrijeđa, rastrojava, ništi.

Gradus castitatis, quemadmodum et humilitatis, sunt plurimi, nos primum ac ultimum notabimus. Primus est concessis corporis voluptatibus moderate uti; supremus fame, siti, aeris intemperie, vigiliis, laboribus, solitudine, aliisque ejusmodi incommodis et conflictationibus corpus edomare, et in servitutem rationis redigere, uti eremitae faciebant. Praeterea, alia etiam mala ejus generis, ab aliis hominibus, vel ab ipso Deo immediate illata, aequo imo libenti animo tollerare, hoc est morbos, vincula, verbera, vulnera, mortem denique quamcunque acerbissimam, pro Dei gloria, vel hominum salute subire, quod innumeros Christi martyres fecisse, novimus.

Paupertas tertia virtus animi est, qua modum rebus habendis statuimus: est, inquam, contemptus opum.

Species paupertatis tot quidem possent constitui, quot earum rerum species sunt, de quibus homines pauperes, vel divites esse denominantur, ut sunt pecora, vinum, frumentum, agri, et similia. At quum omnia ista sub una pecunia compraehendi possint, non plures diversae species paupertatis, sed una magis proprie dicenda erit. Pauperem autem hoc loco non eum intelligimus, qui vel conditione, vel aliquo infortunio, sed electione propria, ac consilio talis est, huic hujus virtutis[u] palmam deferimus. Talis[v] pauper ab una quidem parte mente perpendens, quam paucis natura humana, ad sui sustentationem indigeat[z], quam brevi tempore nobis his rebus utendum, quam benignum patrem in coelis habeamus, qui nostri majorem curam habeat, quam parentes terreni habere possint. Ab altera vero, quantis curis, laboribus, periculisque corporis atque animi divitiae acquirantur, conserventur, quanta fomenta omnibus vitiis subministrent, generosa atque alta mente eas despicit, fastidit, contentus necessariis, sua frugalitate delectatur, id quod superest in indigentes liberaliter dispergit, hacque ratione maximos sibi thesauros, qui[aa] non possint auferri, comparat. Avarus ex adverso, sive timens ne sibi aliquando necessaria vitae deficiant, sive perspiciens pecuniam ad obtinendos honores, et quascunque voluptates praesentaneam esse, maximi boni loco eam habet, et uti quempiam Deum colit,

u huic – virt ıtis] huic virtutis R
v Is R
z indigeat] contenta sit R
aa qui] et qui R

Premnogo je stupnjeva čistoće, baš kao i poniznosti, a mi ćemo označiti prvoga i posljednjega. Prvi je kad se umjereno služimo dopuštenim tjelesnim nasladama. Najviši je pak onda kada tijelo krotimo glađu, žeđu, nezdravim zrakom, bdijenjima, naporima, samoćom i drugim takvim neugodama i trapnjama, te ga podlažemo razumu, kao što su činili isposnici. Nadalje, kad i druge nedaće te vrste što ih donesu drugi ljudi ili neposredno sam Bog, ravnodušno, štoviše, dragovoljno snašamo, tj. kad trpimo bolesti, okove, udarce, rane, te naposljetku smrt ma kako bila nesmiljena, za slavu Boga ili spas ljudi, kao što smo čuli da su činili nebrojeni Kristovi mučenici.

Siromaštvo je treća krepost duha, kojom određujemo mjeru u imutku. To je, velim, prijezir prema bogatstvu.

Moguće je naime odrediti onoliko vrsta kreposti koliko je stvari prema kojima se za ljude kaže da su siromašni ili bogati, kao što su ovce, vino, život, polja i tome slično. A budući da se sve mogu obuhvatiti jednim novcem, ne bi valjalo reći da postoji više različitih vrsta siromaštva nego jedna u pravom smislu riječi. A na ovome mjestu za siromaha ne uzimamo onoga koji je takav bilo po svom položaju bilo nekom zlom kobi, nego po vlastitu odabiru i odluci, te tome i podarujemo palmu ove kreposti. Dok takav siromah s jedne strane u pameti rasuđuje kako je ljudskoj naravi malo toga potrebno za njezin opstanak; kako nam se time zakratko valja služiti; kako na nebu imamo dobrostiva Oca koji se o nama većma skrbi negoli se mogu skrbiti zemni roditelji. A s druge strane, uz kolike se brige, napora i pogibli po tijelo i duh bogatstvo stječe, čuva, kolike utjehe pruža svim porocima a on ga svojim plemenitim i dubokim umom prezire, za nj ne haje, zadovoljan s prijeko potrebnim, uživa u svojoj skromnosti, čega je u njega napretek, to izdašno razdaje oskudnicima, čime stječe silno blago koje mu nitko ne može ugrabiti. Škrtac, naprotiv, bilo u strahu da mu kadšto ono za život prijeko potrebno ne bi ponestalo, bilo u mislima na novac s kojim će zadobiti časti i uz koji bi mu bile na dohvatu ma koje naslade, umjesto najvećeg dobra ima novac i štuje ga kao svakog drugog Boga, te zbog toga

ideoque omni industria, periculo, labore, dolo, vi eas habere, et in immensum augere satagit, nihil pensi habens, quo jure, quave injuria id fiat. Errogare autem vel amittere, non minus, quam mortem ipsam horret; ideo, debita si quae habet, etiamsi sit solvendo, tamen in longum protrahit, supprimit vel, quantum potest, praecidit, laborantibus necessitate non compatitur, non largitur, quemadmodum dives ille epulo in Evangelio descriptus, faciebat. Sed, praeter haec, aliud quoque genus avaritiae est, idque valde praeposterum. Nam, cum contrario sibi vitio, id est prodigalitate conjunctum est, quando[bb] aliena avide auferuntur, et eadem deinde luxuriose profunduntur.

Paupertatis gradus hi statui possunt: primus sit nemini quicquam debere, absque aliena injuria acquisita possidere atque etiam augere; at sine magna anxietate id facere, et extrema necessitate laborantibus, pro facultate subvenire. Ultimus vero gradus erit, sua omnia ad cultum Dei hominumque, necessitates, magna charitate, magnoque animo profundere, si ei vi vel fraude sua auferantur[cc], non litigare, non contradicere, sed cum gaudio potius sustinere, labore manuum suarum sibi necessaria comparare.[dd] Tales nimirum illud sibi dictum intelligunt: Habentes victum et vestitum, iis contenti sitis. Item, si vis esse perfectus, vade et vende omnia quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelis. Ad hos Paulus loquitur, cum dicit: Fratres, cum sitis ipsi sapientes, libenter suffertis insipientes, sustinetis enim, si quis vos in faciem caedit, si quis vobis vestra aufert, etc.

His vere divinis virtutibus innumeri christianorum hactenus excelluerunt, atque etiam nunc sunt, qui in eis cum laude exercentur. Ideoque, nulla ab orbe condito, tam sancta et tam perfecta religio fuit, sed neque esse potest, atque haec nostra est. Hae tres virtutes, vera fide et charitate parentibus ortae, reliquarum omnium genitrices sunt. His enim universa de moribus seu officiis doctrina, omnia christianae legis praecepta, quae passim in Sacra Scriptura habentur, quasi quodam fasciculo compraehenduntur. Earum simbolum est crux Christi Domini vivifica. Ipse enim in ea summam paupertatem expressit, quando vestimentis suis, quae sola in bonis habebat, spoliatus fuit; summam ignominiam, quando

bb quando] add. nempe R

cc profundere-auferantur] profundere, et necessariis tantum ad vitam sustentandam contentum esse; si sua vi vel fraude auferantur R

dd contradicere – comparare] contradicere, sed cum gaudio potius sustinere R

ne žali napora da ga uz cijenu svakog mara, pogibli, lukavstva i sile ima i unedogled uvećava, nimalo pri tome ne mareći kojim pravom ili kojom nepravdom do toga dolazi. Manje se užasava i same smrti negoli razdavanja ili gubitka. Stoga, ima li kakve dugove, premda mu ih valja namiriti, svejedno nadugo zavlači, otežе ili, koliko je moguće, usitnjava obroke, bešćutan je prema onima koji se zlopate u nevolji, nije podašne ruke, kao što je to činio onaj bogataš na gozbi, prema opisu u evanđelju. Nu, osim te, postoji također i druga vrsta škrtosti, a ta je veoma opaka. Stoji naime u svezi s njoj suprotnim porokom, tj. u svezi je s rasipnošću, kada se naime pohlepno otima tuđe i to isto se potom razmetno spiska.

Moguće je utvrditi ove stupnjeve siromaštva: prvi bi se sastojao u tome da se nikome ništa ne duguje; da se stečeno posjeduje i uvećava bez drugome nanesene nepravde. A to opet valja činiti bez velike tjeskobe, te onima koji se u krajnjoj nevolji zlopate priteći u pomoć. Posljednji bi se pak stupanj sastojao u tome da se sve razdade za štovanje Boga i potrebe ljudi, i to iz velike ljubavi i veledušja. Bude li mu što njegovo silimice ili na prijevaru oteto, ne treba se sporiti a ni opirati, nego se radije radosno suzdržati i pribaviti sebi što je potrebno radom ruku svojih. Takvi naime razumiju ono što im je rečeno: Vi koji imate što jesti i obući, budite time zadovoljni. Nadalje, želiš li biti savršen, idi i prodaj sve što imaš, te daj siromašnima i imat ćeš blago na nebu. Tima se i Pavao obraća kad kaže: Braćo, jer ste i sami mudri, rado podnosite one koji nisu mudri, suzdržite se, udari li vas tkogod po licu, otme li vam tkogod što je vaše, itd.

Tim božanskim krepostima odlikovali su se dosad nebrojeni kršćani, a ima i sada onih koji se u njima pohvalno vježbaju. I zato, od stvaranja svijeta, nijedna religija nije bila a niti može biti tako sveta i tako savršena kao što je ova naša. Te tri kreposti što smo ih od roditelja dobili istinskom vjerom i ljubavlju, roditeljice su svih ostalih. U njima je kao u nekakvom smotku sadržan sav nauk o ćudoređu ili dužnostima, sadržane su sve zapovijedi kršćanskog zakona što ih Sveto pismo diljem svojih stranica sadrži. Njihov znamen je životvorni križ Krista Gospodina. On sam je naime na njemu očitovao najveće uboštvo kada su mu oduzeli odjeću koju je jedino imao od dobara; očitovao je najveću sramo-

medius inter duos latrones appensus est; summum denique corporis dolorem, quando accerbissimam mortem mirabili patientia pertulit, quin et pro persecutoribus suis oravit. His virtutibus Dominum colimus, eique dignum omnium rerum nostrarum, ac nostri ipsius holocaustum offerimus. His homines complectimur, quando nempe eis existimationis, corporis ac rerum commoda, quatenus licet ac decet, Dei intuitu procuramus. Majus autem adhuc aliquid praestamus, quum haec caduca, eos non pluris quam sunt, aestimare cupimus et, quantum in nobis est, etiam procuramus. Non enim sufficit viro bono, ut ipse solus hiis virtutibus praeditus sit, sed ad eum illud etiam spectat, ut omnes quos possit, precipue autem illos, qui suae fidei crediti sunt, iisdem imbuendos ac perficiendos, omni studio curet. Quomodo enim quis vere humilis, castus aut pauper erit, qui has virtutes se habere aveat, alios tamen elatos, luxuriosos et avaros esse, aequo animo ferat, et quatenus potest non prohibeat? Hoc illud unum est quod Dominus omnibus necessarium esse dicit: Hic ille thesaurus absconditus est ab oculis amatorum mundi hujus; haec illa praeciosa margarita, quam prudens mercator, omnibus rebus suis venditis et distractis, emit, hos honores ambire, has voluptates concupiscere, in his divitiis conquirendis avarum esse, vere honestum, utile et jucundum est. Qui has tres virtutes possidet, ille veros honores, veras voluptates, veras denique divitias, hic per spem jam habet, in altera autem vita, paulo post re ipsa habebit; ille omni terreno rege vel philosopho beatior, ille supernis potestatibus admirabilis, Deo denique optimo maximo similis est.

His virtutibus tria illa turpissima vitia contraria sunt, superbia nimirum, luxuria et avaritia, e quibus uti ex quibusdam putidissimis fontibus, omnes reliquae vitiorum sordes promanant, uti sunt rixae, calumniae, fraudes, adulationes, irae, invidiae, insidiae, veneficia, furta, maledicta, blasphemiae, homicidia, et sexcenta alia, quibus maxima pars hominum imbuta est; virtutibus autem de quibus hactenus locuti sumus, (heu) minima. Sunt multi, qui in medio horum consistunt, hoc est partim quibusdam virtutibus ornati, partim vero vitiis infecti. Hi a propheta tepidi vocantur, ideoque per vomitum ejiciendi. De his dicitur, quod modicum fermentum totam massam virtutum corrumpit, et qui in uno peccat omnium reus est. Tales non inepte navi cuipiam possunt assimilari, quae licet nova, bene compacta, ac pice oblita sit, modo unum minimum foramen habeat, neque obstruatur, procul dubio brevi subsidet, et ad ima dehiscet. Ita uno vicio animi, nisi tollatur, totus thesaurus virtutum deperit, laborque susceptus irritus

tu kada su ga propeli posred dvaju razbojnika. I najzad, najveću tjelesnu bol kada je čudesnom strpljivošću podnio najokrutniju smrt, da je i za svoje progonitelje molio. Tim krepostima štujemo Gospodina i prinosimo mu dostojnu žrtvu od svega što imamo, kao i sebe samih. Tim krepostima grlimo ljude, kada naime vodimo brigu za njihov dobar glas, tijelo i tvarne probitke, koliko se to smije i dolikuje pred Bogom. A nešto još veće pružamo kada te propadljivosti i njih ne želimo smatrati višima no što jesu, te koliko je do nas, za njih se i skrbimo. Jer, nije dovoljno za dobra čovjeka da samo on bude obdaren tim krepostima, nego na njega spada također i to da za sve one za koje može, a na posebit način za one koji su povjereni njegovoj vjeri, svojski uznastoji da se u tim istim krepostima izvješte i usavrše. Kako će naime uistinu biti ponizan, čist ili siromašan onaj tko poželi steći te kreposti, a da ipak spokojno podnosi da budu nadmeni, razmetni i škrti, te koliko je do njega, da to ne spriječi. To je ono jedino za što Gospodin kaže da je svima potrebno; to je ono blago što je skriveno od očiju onih koji ljube ovaj svijet; to je onaj dragocjeni biser što mudri trgovac kupi, nakon što sve svoje proda i razdijeli. Uistinu je časno, probitačno i ugodno iskati one časti, žudjeti za onim nasladama, biti škrt u stjecanju onog bogatstva. Tko posjeduje te tri kreposti, taj se već ovdje nada pravim častima, pravim nasladama, te najzad i pravom bogatstvu, a u drugom životu, malo poslije i stvarno će imati. On je posvuda blaženiji od svakog zemaljskog kralja i od filozofa; udivljava naprijed spomenutim moćima, te je najzad sličan najboljemu najvećemu Bogu.

Tim krepostima oprečna su ona tri najsramnija poroka, tj. oholost, raskošje i škrtost iz kojih kao s kakvih najzagađenijih izvora naviru sve ostale nèčisti poroka, kao što su svađe, potvore, obmane, dodvorbe, srdžbe, nazlobnosti, stupice, uroci, lupeštva, kletve, hule na Boga, ubojstva i šest stotina drugih poroka s kojima je okužena većina ljudi. A s krepostima o kojima smo dosad govorili (jao!), tek vrlo mali broj. Mnogo je onih koji po sredini ovih stoje, tj. djelimice su nareženi nekim krepostima, djelimice pak okuženi porocima. Prorok ih naziva mlakonjama i zato ih valja ispljunuti iz ustiju. Za njih se kaže da mala količina kvasca pokvari čitavo tijesto, te tko u jednome zgriješi, za sve je kriv. Takvi se primjereno mogu prispodobiti s bilo kojim brodom koji, sve ako je i nov, dobro složen i smolom premazan, ima samo jednu vrlo sitnu rupu i neće se zatvoriti, nedvojbeno će zakratko potonuti i na dnu se raspući. Tako, zbog jednog poroka duha, ne odstrani li se, propada svo blago kreposti, a uloženi napor bes-

redditur. Non dicimus hic hominem natura fragilem, ab omni se prorsus pulvere peccati[ee] purum, dum in hac terra peregrinatur, quamvis solicitum ac diligentem servare posse. Hoc enim solis beatis illis spiritibus concessum est. At satagendum est, ut quantum fieri potest, non coinquinetur, et postquam coinquinatus fuerit, omni studio se purgare studeat, si in illam[ff] beatorum patriam pervenire velit, quo nihil coinquinatum inferri potest. Neque id omnino necessarium esse existimamus, ut quis in omnium virtutum apicibus consistat, hoc enim vix cuiquam datum est, at in aliqua praeeminere multis, Moysi quidem mansuetudine, Iosepho castitate, Iobo[gg] patientia, etc. Sufficit ad salutem, ut singularum istarum virtutum aliquam saltem partem quis habeat, et intra limites divinae legis sese contineat.

Si has tres virtutes ad invicem comparare velimus, non est dubium, quin caeteris paribus, humilitas primum locum dignitatis obtineat, secundum castitas, tertium paupertas. Quanto enim animus corpore nobilior et praestantior est, corpus vero externis rebus, tanto et affectiones earum, inter se collatae, praestantiores erunt. Res quippe externae corpori deserviunt, corpus animo. Hoc quod dicimus, Dominus in ea parabola delineavit, quae de pharisaeo et publicano est. Non enim illi castigatio corporis, non rerum suarum religiosa dispensatio tantum profuit, quantum huic, omnibus his praesidiis destituto, quin praeterea procul dubio furto aliisque vitiis deformato, sola animi demissio. Sic Mater quoque Domini non ob paupertatem profecto, quam patientissime, licet regio stemmate orta[hh], ferebat; non ob nitorem virginitatis, quam Deo prima mortalium, nullo ad id usque tempus exemplo praecedente, devoverat, atque prae omnibus quoque posteris eximiam habuit, verum ob suam singularem humilitatem seu animi demissionem, se Deo in primis gratam acceptamque fuisse, magna mentis exultatione cecinit, eoque nomine ab omnibus futuris generationibus beatam se fore praedicandam prophetavit. Haud dubio eo, evecta super omnes choros angelorum, unde Lucifer ille, ob enormem mentis elationem, ad ima inferni praeceps fuerat deturbatus. Quod una virtus aliam, licet specie differentem[ii], adjuvet, hoc est, qui unam tenet, alteram fa-

ee peccatorum R
ff illa V
gg Iob V
hh ornata R
ii different R

korisno se vraća. Ovdje ne kažemo da je čovjek koji je po prirodi krhak, posve čist od svakog truna grijeha, dok putuje ovom zemljom, premda kažemo da se može održati skrbnim i marnim. To je naime dano samo onim blaženim duhovima. A čovjeku valja uznastojati da se, koliko je to moguće, ne opogani, a nakon što bi se opoganio, da svojski pregne, očisti se, ushtjedne li stići u onu domovinu blaženih, kamo ništa opoganjeno ne može unići. A mi ne smatramo posvema neophodnim da netko dosegne vrhunce svih kreposti. To je naime jedva kome dano, nu mnogima je dano da se u nekoj istaknu. Tako Mojsiju u krotkosti, Josipu u čistoći, Jobu u strpljivosti, itd. Za spasenje je dovoljno da netko barem jednim dijelom tih pojedinih kreposti ovlada, te da ostane unutar granica božanskog zakona.

Ushtjednemo li te tri kreposti međusobno usporediti, nedvoumno je, čak da su im i ostale ravne, da će poniznost po dostojanstvu zauzeti prvo, čistoća drugo, siromaštvo treće mjesto. Koliko je naime duh plemenitiji i izvrsniji od tijela, a tijelo od izvanjština, toliko će izvrsnija biti njihova djelovanja kad se jedno s drugim usporede. Izvanjštine naime služe tijelu, a tijelo duhu. To o čemu govorimo, Gospodin je ocrtao u onoj prispodobi o farizeju i cariniku. Prvome naime nije toliko koristilo kažnjavanje tijela, ono bogoštovno razdavanje onoga što je imao koliko drugome, nakon što je odgurnuo svu onu pomoć a da svoj lik, što je izvan svake sumnje, nije nagrdio krađom ni drugim porocima, sama poniznost duha. Isto tako je i Majka Gospodinova, doista ne u uboštvu što ga je, makar podrijetlom od kraljevskog roda, vrlo strpljivo podnosila; ne zbog bjeline djevičanstva što ga je Bogu prva među smrtnicima zavjetovala, u čemu je do tog vremena nitko nije primjerom pretekao, a jednako tako prije svih onih koji su imali doći, bila je u tome najizvrsnija, nego u svojoj osobitoj neznatnosti ili poniznosti duha, u velikoj ushićenosti duha zapjevala je i prorekla da ju je Bog među prvima povlastio i uzeo, te u to ime prorekla da će je blaženom zvati svi budući naraštaji. Buduæi da nimalo u to nije sumnjala, uzdignuta je bila nad sve zborove anđela, otkud je onaj Lucifer, u svojoj silnoj umnoj nadarenosti, bio strmoglavce survan na dno pakla. A što jedna krepost pomaže drugu, premda vrstom različitu, znači to da onaj

cilius consequatur, nemini dubium[jj] esse debet: sunt enim sorores germanae, atque ideo mutuo nexu sese complectuntur. Itaque, is qui paupertatem colit studiose, certum est quod facilius adducetur, ut corpus a luxu contineat, quin et jejuniis aliisque afflictionibus[kk] domet, quam is qui divitiis abundat. Ita deinceps ipsa corporis castigatio insolentiam et elationem animi egregie cohibet. Ex adverso, opes occasionem maximam, tam luxui quam fastui praebent, sunt enim, ut quidam dixit, irritamenta omnium malorum.

Effectus seu exercitia harum trium virtutum praecipua haec sunt: humilitatis quidem supplex ad Deum oratio; castitatis vero jejunium, id est severitas quaedam erga[ll] proprium corpus; paupertatis eleemosina seu liberalitas erga proximum. Haec triplex observantia omnium virtutum compraehendit effectus, ut dominus Leo papa ait, sermone I. de jejunio mensis 7. Oratio ad Deum tunc est perfecta, quum omnes animi facultates, nempe memoria, intellectus et voluntas, quoad fieri potest, in Deum intenduntur. Id autem fit commode, quando, abdicatis et ad partem positis omnibus honorum, voluptatum, facultatumque curis, in contemplationem rerum divinarum mentem elevamus. Hoc Dominus innuebat, quando, ne crapula et curis hujus saeculi nos gravaremus, praecipiebat. Sed et dominus Augustinus, ab angelo doctus, jejunium et eleemosynam duas esse alas, quibus elevata oratio facile ad coelum evolat, hancque nostram esse justitiam, testatur. Qua vero ratione sit jejunandum, et qua eleemosyna facienda. Hoc Dominus ac Magister noster, referente domino Matthaeo evangelista, divine docuit.

Passiones animae irrationalis seu sensitivae duae sunt praecipue (uti nunc loquuntur): concupiscentia et irascibilitas, hoc est amor et odium. Ex his profluunt spes, timor, laetitia, dolor, audatia, pusillanimitas aliaeque hujusmodi affectiones. Hae sunt quaedam vehicula, tam virtutum quam vitiorum, prout quis eis bene vel male utitur. Has Epictetus intuens, duas partes cujusque virtutis constituit, quarum alteram bonorum hujus vitae abstinentiam seu continentiam nominavit, ad compescendam nempe partem animae concupiscibilem idoneam; alteram vero sustinentiam,

jj dubiam R
kk afflictationibus R
ll ergo V

koji ima jednu, lakše će steći drugu. U to nitko ne smije posumnjati. To su naime sestre blizanke i zato se tim uzajamnim vezom drže zajedno. Prema tome, onaj koji revno obdržava siromaštvo, zasigurno će lakše postići da tijelo očuva od preobilja, pače da ga postovima i drugim naporima ukroti, negoli onaj u koga je napretek bogatstva. Tako, nadalje, i samo kažnjavanje tijela izvrsno sputava oholost i uzdizanje duha. Naprotiv, bogatstvo pruža vrlo zrelu priliku kako za raskošje tako i za nadmenost. To su naime, kao što je netko kazao, poticala svih zala.

Učinci ili vježbe tih triju kreposti na osobit su način ovi: smjerna molitva Bogu u poniznosti; post kod čistoće, tj. stanovita strogost prema vlastitom tijelu; milostinja ili darežljivost prema bližnjemu u siromaštvu. To trostruko obdržavanje svih kreposti sadrži one učinke, kako to gospodin papa Lav kaže u svom prvom govoru o postu u mjesecu srpnju. Molitva je savršena onda kada su sve duhovne moći, tj. sjećanje, um i volja, koliko je to moguće, upravljene k Bogu. To se primjereno zbiva onda kada se umom vinemo u razmišljanju o božanstvinama, nakon što smo od sebe odbacili i postrance odložili brige za počastima, nasladama i moćima. Na to je Gospodin ukazivao kada je naložio da se ne opterećujemo pijanstvom i brigama za ovaj svijet. Nu, i gospodin Augustin, poučen od anđela, svjedoči da su post i milostinja dva krila pomoću kojih se zanosna molitva lako k nebu vine, te da je to naša pravednost. Zbog toga valja postiti i dijeliti milostinju što nas je božanski poučio naš Gospodin i Učitelj, kako nas o tome izvještava gospodin Matej evanđelist.

Dvije su poglavite strasti nerazumne ili sjetilne duše (kako to sada kažu): požuda i rasrdnost, tj. ljubav i mržnja. Iz njih proistječu nada, strah, radost, bol, smionost, malodušje i druga takva stanja. To su neki sprovodnici kako za kreposti tako i za poroke, ukoliko se netko s njima na dobro ili na zlo služi. Razmišljajući o njima, Epiktet je kod svake kreposti postavio dva dijela od kojih je jednoga nazvao suzdržljivošću ili uzdržnošću od životnih dobara, kako bi naime onaj požudni dio duše zadržao kao prikladni. Drugoga je nazvao podnošljivošću, strpljivošću ili snošljivošću

patientiam seu tolerantiam, eorum utpote malorum quae nobis evenire possunt, quae circa animae partem irascibilem versatur. Illius prioris in prosperis, hujus in adversis usus est: illa simpliciter virtus, haec per excellentiam fortitudo, indolentia, magnanimitas, ac heroica virtus merito vocabitur. Vir enim simplici virtute praeditus, abstinet ab immodicis honoribus, deliciis et opibus; at fortis, magnanimus et heroicus, haec omnia supergreditur, ac magis extrema egestate, ignominiis, variisque corporis incommodis, pro Deo susceptis gaudet, quam alius qui exquisitissimis mundi illoecebris delibutus est, ideoque vere heroicus divinusque est.

Hanc virtutem heroicam Aristoteles, licet multa de ea scripserit, non tamen agnovit, sicuti nec caeteras virtutes. Nec mirum, verum enim hominis finem, veramque foelicitatem, ad quam virtutes hominem deducunt, ignorabat. Ponit deinde[mm] fortitudinem et temperantiam pro duobus fontibus caeterarum virtutum, quarum deinceps undecim numerat species, nempe liberalitatem, magnificentiam, magnanimitatem, honorum cupiditatem, mansuetudinem, veritatem, urbanitatem, amicitiam, verecundiam, distributionem honorum et justitiam. Qua ratione, quave methodo, non assequor. Quaedam enim earum virtutes, quaedam vitia, quaedam autem ex his fictae seu dubiae virtutes sunt.

Dubias virtutes voco quae aliquando quidem virtutes scilicet, aliquando autem vitia esse possunt. Id ab intentione et fine ejus, qui iis utitur, pendet. Nam, exempli gratia, si quis sit patiens, urbanus, sustinens, mansuetus, obediens, etc, eo fine ut hominibus blandiatur, sicque honores, voluptates seu divitias aucupetur (quod saepius contingit), quamvis haec nomina sint per se speciosa, et virtutes forinsecus esse videantur, re ipsa tamen erunt vitia, eo quod non bono fundamento nitantur, neque rectum finem spectent. Ex adverso, si quis talis sit, ut Deo placeat, ut aeternam beatitudinem consequatur, is vere studiosus erit. Vicissim ira, invidia, aliaequae hujusmodi affectiones, licet prima fronte plerumque vitia esse videantur, sunt nihilominus aliquando virtutes. Et quidem ira vitium erit, si ob terrena bona plus aequo irascamur[nn], et tunc semper superbiae est conjuncta, quamvis quandoque ab avaritia trahat suam originem. Aliquando vero est virtus, quum scilicet propter Dei honorem vel hominum commodum, contra impios, praesertim nostrae potestati subjectos, ex-

mm deinde] in primis R
nn irascimur R

prema onim zlima koja nas mogu snaći, a koja se tiču rasrdnog dijela duše. Onim prvim se služimo prema dobrima, a ovim potonjim prema dušmanima. Za onoga prvoga s pravom će se kazati da je naprosto krepost, za potonjega pak da je po svojoj vrsnoći jakost, neoćutnost, velikodušnost i junačna krepost. Jer, čovjek koji je obdaren običnom krepošću odriče se neumjerenih počasti, užitaka i bogatstava, dok onaj jaki, veledušni i junačni sve to nadilazi i raduje se u krajnjoj oskudici, porugama i raznim tjelesnim neugodama što ih je prihvatio za Boga, više negoli onaj drugi koji je omamljen najprobranijim slastima ovoga svijeta. Zbog toga je uistinu junačan i božanstven.

Premda je o njoj mnogo toga napisao, Aristotel tu junačnu krepost, baš kao ni ostale kreposti, ipak nije poznavao. Nije ni čudno što nije poznavao pravu svrhu čovjeka i pravu sreću kojoj čovjeka vode kreposti. Potom jakost i umjerenost postavlja za dva izvora ostalih kreposti, od kojih redomice pobrojava jedanaest vrsta, tj. darežljivost, veledušnost, velikodušnost, častohleplje, krotkost, istina, uljuđenost, prijateljstvo, sramežljivost, razdioba časti i pravda. S kojeg razloga i po kojoj metodi, ne dokučujem. Neke su od njih naime kreposti, neke poroci, a neke prividne ili dvojbene kreposti.

Dvojbenima nazivam one kreposti koje zapravo kadšto mogu biti kreposti a kadšto poroci. To ovisi o namjeri i svrsi onoga koji se njima služi. Jer, ako je netko, primjerice, strpljiv, uljudan, suzdržan, krotak, poslušan itd., a sve s ciljem da bi ljudima omilio, te se tako domogao časti, slasti ili bogatstva (što se češće događa), premda su ti nazivci po sebi lijepi, i naizvan se čini da su kreposti, ipak će ustvari biti poroci zato što ne počivaju na čvrstu temelju niti su upravljeni ka pravoj svrsi. Nasuprot tome, ako je netko takav da ugađa Bogu, da hodi putom vječnog blaženstva, taj će uistinu biti revnosan. Premda se srdžba, nenavist i druga takva stanja isprva ponajvećma čine porocima, s druge strane ništa manje nisu kadšto kreposti. A srdžba će biti porok, ako se uz to mirne duše rasrdimo zbog zemnih dobara i tada je sveudilj pomiješana s ohološću, premda kadšto potječe od škrtosti. A kadikad je krepost, tj. kada se ražestimo na čast Boga ili dobrobit ljudi a protiv bezbožnika, navlastice podložnika našoj vlasti, a što

candescimus, et vocatur a Graecis zelus. Hoc zelo accensus, Moyses Aegyptium occidit; hoc Phinees et Mathathias laudabiliter usi sunt. Invidia vero tunc virtus est, quum dolemus indignos ea bona habere, quae bonis debentur, vel quae iisdem possessoribus noxia judicamus, et dicitur *nemesis*.

Quid nos de fortitudine sentiamus, jam aperuimus. Temperantiam dicimus esse speciem continentiae seu castitatis generaliter sumptae; illa enim circa quosdam tantum sensus versatur, haec circa omnes. Urbanitas, comitas, eutrapelia, affabilitas, et caeterae ejusmodi possunt quidem esse virtutes civiles, seu naturales, at non christianae, hoc est solidae. Enimvero potest quis esse perfectus, licet nullam ex iis habeat, sed contra sit severus et tristis. Verecundia non est virtus proprie dicta, sed est passio quaedam laudabilis, ex virtute proveniens. Justitia de qua ipse disputat, et distributio honorum, sunt virtutes politicae, uti in principio diximus, neque ad omnes pertinent, sed ad eos tantum qui magistratus gerunt. Honoris cupiditatem, quam ipse virtutem appellat, nos ambitionem, et ideo non virtutem, sed potius vitium esse judicamus, et quandam animi imbecillitatem ejus qui non possit suo bono subsistere, sed aliena honoratione fulciri velit. Veritas si pro veritatis cognitione sumatur, speculativa virtus est; si pro veritatis amore, est quidem plerumque quaedam virtus moralis; ut autem sit perfecta, ab una illarum trium, quas pro fontibus coeterarum posuimus, manare debet, et sic ab illa perficietur et denominabitur. Verbi gratia, si quispiam sit inops vel ignobilis, seque talem esse lubens fateatur, verax ac veritatis amans est, at simul etiam humilis et modestus, ac ideo virtute praeditus erit, eo quod se deprimat, suamque inopiam ac ignobilitatem fateri non erubescat. Verum saepe, saepius contingit, ut veritas sit vitiosa, ideoque possessoribus[oo] noxia, quum videlicet malo fine vel modo profertur. Hoc faciunt ii, qui suas virtutes superbe jactant, et ii qui de vitiis suis gloriantur, quique aliorum secreta facta aut dicta, vel odio eorum, vel suo commodo propalant.

Amicitia de qua Aristoteles, Cicero et alii multi ethnicorum multa scripsere, eamque miris modis extulere, itidem non est meo judicio solida virtus, sed quaedam naturalis similium societas, quam brutis quoque animantibus videmus inesse, et hujusmodi est amor agnatorum et gentilium. Haec amicitia est quaedam umbra charitatis christianae. Nam charitas illam infinitis modis

oo possessori R

Grci nazivaju *zelusom*. Ražaren tim *zelusom*, Mojsije ubija Egipćanina. Njime su se hvalevrijedno poslužili Pinhas i Matatija. A nazlobnost je onda krepost kad nam je žao što nedostojni uživaju ona dobra koja pripadaju dobrima ili za koja smatramo da su tim istim užicima na štetu, te se naziva pravednom zlovoljom.

Već smo izložili što mislimo o jakosti. Za umjerenost kažemo da je to vrsta uzdržnosti ili čistoće, općenito uzete. Ona prva se naime odnosi samo na neka od sjetila, ova potonja na sva. Uljuđenost, blagoćudnost, domišljatost, dobrostivost i ostale takve kreposti mogu biti građanske ili prirodne kreposti, a ne kršćanske, tj. prave. Netko može biti uistinu savršen, sve da i nema nijednu od njih, nego je naprotiv strog i tužan. Sramežljivost nije krepost u pravom smislu riječi, nego neka hvalevrijedna strast koja proizlazi iz kreposti. Pravednost o kojoj Aristotel raspravlja, te razdioba časti političke su kreposti, kao što smo u početku kazali, i ne pripadaju svima nego samo onima koji obnašaju poglavarske službe. Častohleplje koje Aristotel naziva krepošću, mi držimo hlepnjom, i zato ne krepošću, nego radije porokom, te nekom slabošću duha u onoga koji se ne može zadovoljiti svojim dobrom nego želi naći okrepu u tuđoj štovanosti. Uzme li se istina za spoznaju istine, onda je to spekulativna krepost. Uzme li se pak za ljubav prema istini, onda je ponajviše neka moralna krepost. Da bi bila savršena, podrijetlo mora vući od jedne od onih triju što smo ih uzeli za izvor ostalima, te će se tako njome usavršavati i po njoj dobiti ime. Ako je tkogod, primjerice, ubog ili priprosta roda, a k tome voljan takvim se i priznati, taj je prijatelj istine i istinoljubiv, a podjedno ponizan i smjeran i zato će biti obdaren krepošću, te zbog onoga što ga tišti ne stidi se priznati svoje uboštvo i priprost rod. Uistinu često, te i češće se događa da je istina poročna, te stoga na štetu onima koji je posjeduju, kad se naime koristi u zlu svrhu ili zlim načinom. To čine oni koji se oholo hvastaju svojim krepostima, kao i oni koji se diče svojim porocima, te koji u javnost iznose tajna djela ili riječi drugih, bilo iz mržnje prema njima bilo iz vlastitog probitka.

Prijateljstvo o kojem su Aristotel, Ciceron i mnogi drugi od pogana mnogo toga napisali i o njemu divno izlagali, isto tako po mome sudu nije prava krepost nego neka prirodna udruga sličnih, u koju vidimo da imaju pristup tupoglavi i živi stvorovi, te je na taj način ljubav prema rođacima i zemljacima. To prijateljstvo je neka sjena kršćanske ljubavi. Jer, ljubav ga nadilazi

praecellit, ob nobiliores suas causas et effectus. Illa sanguine, consuetudine, vel morum similitudine coalescit aut et in proprium plerumque commodum vel delectationem desinit. Charitas autem christiana, in primis quidem erga bonos et fidei domesticos sese dilatat, postea vero erga malos etiam, et hostes ipsos, atque adeo erga totum humanum genus, gratuito extendit beneficentiam ac benevolentiam suam; non sua, sed aliena commoda respicit, non tantum temporanea, sed magis aeterna bona, quantum in se est, omnibus procurat.

Magnanimitas non est aliqua separata ab aliis virtus sed, uti jam diximus, versatur circa apices omnium virtutum. Is nimirum vere magnanimus erit, qui summos honores, magnas voluptates, amplas divitias contemnet; ex altera parte, opprobria, corporis incommoda, rerumque suarum dispendia, magno animo suscipiet. Hoc ita esse, ipsa vocabuli interpraetatio ostendit. Magnificentia vero, munificentia seu liberalitas circa pecuniam, et ea quae pecunia aestimantur, versantur, ideo recte ad paupertatis virtutem, de qua superius egimus, referri possunt. Hanc magnificentiam ethnici plerumque in prodigalitatem convertebant[pp]. Sic reges Aegypti insanis sumtibus pyramides suas exstruebant. Sic Alexander ille Magnus multa talenta mediocribus hominibus largiebatur. Sic Romani imperatores magna vi pecuniae circos, theatra, thermas exaedificabant, congiariaque populo, ut placerent, largiebantur. Hacque ratione, splendidi ac magnifici, liberales, munifici, magnanimique a vulgo reputabantur, re ipsa autem prodigi erant. Nam, in res inutiles, imo noxias, aurum, sudore ac sanguine populorum congestum, profundebant. Hujusmodi expensae a christianis in templa ac alia ejusmodi, quae ad Dei cultum pertinent, rite fieri possunt, si necessitas pauperum non impediat. Eo enim casu, etiam sacra supellex distrahenda suadetur. At vera magnificentia christiana (sicut et magnanimitas) non semper in exteriori opere apparet; virtus enim in animo est. Magnus, inquam, erit, magnanimus ac magnificus, et admirabilis, qui ea quae vulgus hominum magni aestimat, ille nihili facit, de quo sapiens: Beatus, inquit, vir, qui post aurum non abiit, fecit enim mirabilia in vita sua. Munifica erat vidua illa Sareptana, quae modicum farinae et olei quod habebat, posthabita sua filiique salute, Eliae prophetae prompte obtulit. Magnifici erant apostoli, licet parvi momenti

pp ethnici – convertebant] ethnici in exteriorum rerum magno apparatu, magnisque operibus ponebant R

beskrajnim brojem načina zbog svojih plemenitijih uzroka ili učinaka. Ono na okupu drži krvnim vezom, obiknućem ili sličnošću u običajima ili ponajčešće prestaje na vlastiti probitak ili nasladu. A kršćanska ljubav u prvom redu se razlijeva prema dobrima i po vjeri bliskima, a potom i prema onim zlima i samim neprijateljima, te stoga na čitav ljudski rod neuzvraćeno proteže svoje dobrotvorje i svoju dobrohotnost. Nema u vidu svoje nego tuđe probitke, ne samo vremenita nego većma vječna dobra te, koliko je do nje, o svemu se skrbi.

Velikodušnost nije neka krepost koja bi bila odvojena od drugih nego, kao što smo već kazali, seže do samih vrhunaca svih kreposti. Velikodušan će naime uistinu biti onaj koji će prezreti najviše počasti, velike naslade i veliko bogatstvo. S druge strane, veledušno će dočekati pogrde, tjelesne nevolje i gubitke svoga imutka. Da je to tako, pokazuje samo tumačenje riječi. Veledušnost, blagotvornost ili darežljivost tiču se novca i onoga što se novcem smatra, te se stoga upravo i mogu odnositi na krepost siromaštva o kojoj smo gore raspravili. Pogani su tu veledušnost ponajviše premetali u razmetnost. Tako su egipatski kraljevi uz visoke troškove podizali svoje piramide. Aleksandar Veliki je tako izdašno dijelio običnim ljudima mnogo talenata. Tako su rimski carevi silnim novcem gradili cirkuse, kazališta i terme, a narodu izdašno dijelili carske darove kako bi mu omilili. Zbog toga ih je običan puk držao slavnima i veledušnima, darežljivima, blagotvornima i veledušnima, a zapravo su bili rasipni. Jer, u znoju i krvi naroda zgrtano zlato nemilice rasipahu u beskorisne, dapače štetne stvari. U takve troškove oko hramova i štošta drugoga takvoga što spada u bogoštovlje kršćana, s pravom se mogu upuštati, ne protivi li se tome potreboća siromaha. U tom naime slučaju preporuka je da se i crkveni namještaj rasproda. A pravo kršćansko veledušje (kao i velikodušnost) ne dolazi svagda do izražaja u izvanjskom djelu. Krepost je naime u duhu. Velik će, kažem, biti onaj velikodušan, širokogrudan i divljenja dostojan čovjek koji ništa ne čini od onoga što običan puk kod čovjeka smatra velikim. Za nj mudrac kaže: Blažen je čovjek koji se ne povodi za svakim vjetrom, jer učini divna djela u svom životu. Velikodušna je bila ona udovica iz Sarepte, koja je proroku Iliji spremno ponudila mjericu brašna i ulja što je imala, nakon što su ona i sin joj ozdravili. Velikodušni su isto tako bili apostoli,

bona propter Christum reliquerint. Magni item animi erat illa altera vidua, quae duo tantum aera in gazophilatium intulit, licet alii plura jecerint. Plus enim ille dat qui, licet modicum det, dat totum quod habet, quam alius qui, quamvis multa det, multo tamen plura pro se retinet.

Jam prudentia non tam est virtus aliqua, ab aliis separata, quam modus quidam, mensura, norma seu regula omnium virtutum. Ne quid nimis, videlicet, ne quid minus quam oportet fiat. Prudentiae enim munus est suggerere et praescribere, quid in quaque re, quando, quantum et qualiter agendum sit. Haec prudentia aliter discretio ac juditium dicitur. In veteri lege, per salem figurabatur, sine quo nullum sacrificium rite offerri poterat; absque prudentia siquidem nulla virtus perfecta est. Eam dominus Paulus scientiam vocat, cum de quibusdam loquitur, quos dicebat zelum quidem erga Deum habere, sed non secundum scientiam. Haec eadem mediocritas recte vocabitur, non quidem illa quam alii inter duo extrema vitia mediam virtutem collocant. Multae etenim virtutes sunt quae alterum extremum vitium non habent, praesertim apud christianos. At nos illam intelligimus, quae inter naturalem hominis infirmitatem ac suprema virtutum cacumina, hominem medium facit, hoc est, suadet cuique ut ad summa quidem, maximo quo potest nisu, et quam fieri potest proxime accedat, id est potiora charismata sectetur. At ex altera parte monet simul mature prius deliberet[rr], viresque suas experiatur, ne impar postea ab opere desistat, et quod pejus est, de superiore gradu majore casu recidat. Haec prudentia non immerito divina ac coelestis dici potest, divinos enim Deoque simillimos homines efficit. Nam, alia est prudentia seu providentia humana, quae circa hujus vitae commoda occupatur, et prudentia carnis vocatur, estque huic ex diametro contraria. Prudentia enim hujus mundi apud Deum stultitia est, sicuti ex adverso Dei sapientia apud mundanos stultitia est. Dum illa honores, voluptates, opes quaerit, consectatur, ista spernit; illa afflictiones, ignominias, detrimenta fugit, ista sponte suscipit. Perseverantia itidem non est aliqua species virtutum, sed earum affectio. Nam, sicuti prudentia est rectus quidam modus virtutum, ita perseverantia est tempus virtutum, quo quilibet, qui Deo gratus ac beatus esse vult, in virtutum exercitio perpetuo durare debet. Non enim qui incaepit,[ss] sed qui usque in finem perseveraverit, salvus erit. Eadem constantia dicitur. Huic persever-

rr deliberat V
ss incepit R

sve ako su i neznatna dobra zbog Krista ostavili. Isto je tako velik duh pokazala ona druga udovica koja je samo dva novčića donijela u blagajnu, premda su drugi više ubacili. Više naime daje onaj koji, premda dade malo, daje sve što ima negoli onaj drugi koji, premda mnogo dade, ipak mnogo više zadrži za se.

Nije ni razboritost toliko neka krepost koja bi stajala odvojeno od drugih, koliko neki način, mjera, propis ili pravilo za sve kreposti. Ničeg previše, naime, ničeg manje no što treba neka ne bude. Dar razboritosti ogleda se u nukanju i propisivanju što u bilo čemu, kada, koliko i kako valja djelovati. Razbor i rasudbenost drugi su nazivci za tu razboritost. Za sol je u starom zakonu važilo da se bez nje nijedna žrtva nije mogla prinijeti. Bez razboritosti naime nijedna krepost nije savršena. Gospodin Pavao naziva je znanjem, kad govori za neke da uistinu revnuju za Boga, ali neznalice. Ta ista razboritost ispravno će biti nazvana srednošću, dakako ne onom koju drugi postavljaju među dvama krajnjim porocima kao srednju krepost. Jer, mnogo je kreposti, navlastice u kršćana, koje drugi krajnji porok nemaju. A mi je poimamo kao onu koja između prirodne slaboće čovjekove i najviših vrhunaca kreposti stavlja čovjeka u sredinu, tj. svjetuje svakoga da se uistinu, što je moguće većim pregnućem i što je moguće bliže primakne tim vrhuncima, tj. da hodi za onim većim milostima. A s druge strane ujedno opominje da prije toga zrelo promisli i svoje snage odmjeri kako poslije ne bi odustao kao nedorastao poslu i, što je još gore, da se ne bi s višeg stupnja još dublje stropoštao. Za tu razboritost nije neosnovano kazati da je božanska i nebeska, ukoliko ljude pobožanstvenjuje i čini Bogu vrlo sličnima. Jer, drugačije stvar stoji s ljudskom razboritošću ili providnošću koja se bavi probitcima ovoga života, te se naziva tjelesnom razboritošću i onoj je potpuno oprečna. Razboritost naime ovoga svijeta za Boga je ludost, kao što je, nasuprot tome, mudrost Božja za ljude ovoga svijeta ludost. Dok ona prva išče časti, naslade, bogatstvo i za time hodi, ona druga sve to prezire. Ona prva se kloni patnji, sramota i gubitaka, ova druga ih spremno prihvaća. Na isti način nije ni ustrajnost neka vrsta kreposti nego njihovo stanje. Jer, kao što je razboritost neki ispravni put kreposti, tako je i ustrajnost vrijeme kreposti, u kojem svaki onaj koji želi Bogu omiliti i biti blažen, mora ustrajati u neprekidnom vježbanju kreposti. Neće se naime spasiti onaj koji je započeo nego koji je do kraja ustrajao. Naziva se također i stalnošću. Ovoj

antiae alia affectio affinis est, quae tamen in usu communi proprium non habet nomen, sed potest dici ascensio, profectus seu aemulatio, quando scilicet de gradu inferiori alicujus virtutis, ad altiorem conscendimus, et est nobilior praecedente. Si enim laudabile est non retrocedere, sed consistere et perseverare in virtutibus, multo honorificentius est de minori virtute ad majorem virtutem ascendere.

Sed et paenitentia christiana non aliqua singularis virtus est, at magis quaedam officina omnium virtutum. Nihil enim aliud est, quam quaedam iteratio, ac compensatio intermissaram virtutum. Nam, cum perpetuo bene agere ac recte nos gerere teneamur, neque id fecimus, sed in aliqua vitia prolapsi sumus, necesse est, ut deinceps majori contentione ad operationem virtutum accingamur, ac damna inde accepta, non jam ordinario opere, sed majore labore redintegremus, et ad illum statum innocentiae redeamus, in quo eramus quando sacro baptismate abluti fuimus. Nisi enim per hanc poenitentiam, de contractis per nos debitis, Deo omnium bonorum largitori satisfecerimus, nequaquam ei grati esse poterimus. Et sicuti quispiam debitor, licet plura debita non faciat, ea ratione tamen creditori non satisfacit, nisi priora etiam exsolvat. Ita is qui Deum vitiosis suis operationibus offendit, non ei satisfacit ad plenum, si in posterum non offendat, nisi etiam priora malefacta equivalentibus vel majoribus benefactis compenset. Sic omnes reliquae virtutes morales vel sunt afflictiones harum trium, vel sunt species earum, et sunt innumerae.

Homo virtute praeditus, optime a Domino bonae ac fructiferae arbori comparatur. Nam, quod in arbore insitio, hoc in homine baptisma; quod in arbore humor, hoc in homine virtus; quod in arbore fructus, hoc in homine sunt operationes virtutum. Et quemadmodum arbori fructiferae ac vivae semper ille vigor inest, fructus autem non semper adsunt, sed suo tempore, hoc est in authumno, humore ascendente, prodeunt, ita in homine, virtute praedito, ille habitus virtutis, ut perpetuo insit, non tamen semper, sed data occasione foris in opere appareat, necesse est. Quod si quis vero occasionem negligat, statim non esse talis deprahenditur. Eadem omnino ratione, qua arbor si authumno fructus non afferat, vel silvestris vel infructuosa, vel certe omnino sicca esse cognoscitur, et sic ad nihilum valet, nisi ut exscindatur, et in ignem mittatur. Bona autem arbor, quae secus decursus aquarum plantata est, semper suo tempore fructum proferet.

FINIS

ustrajnosti blisko je drugo stanje koje u općoj upotrebi ipak nema vlastito ime, nego se može nazvati usponom, napretkom ili žarom, što znači kad se od nižeg stupnja neke kreposti uspinjemo ka višemu, i taj je plemenitiji od prethodnoga. Ako je naime hvalevrijedno ne uzmicati nego upirati i ustrajati u krepostima, mnogo je časnije od manje kreposti uzdići se do veće.

Nu, ni kršćansko kajanje nije neka posebna krepost, nego radije neka radionica svih kreposti. Ništa naime drugo nije doli neko navraćanje i nadoknada propuštenih kreposti. Naime, budući da neprekidno upiremo dobro djelovati i ispravno postupati, to nismo učinili nego upali u neke poroke, neophodno je potom zamašitije smoći snagu za odjelotvorbu kreposti, a gubitke kojih smo otud dopanuli nadoknaditi ne više običnim radom nego većim nastojanjem, te se vratiti u ono stanje nevinosti u kojem smo bili kad bijasmo oprani svetim krštenjem. Ako za dugove, što ih sami nagomilasmo, ne pružimo takvu zadovoljštinu Bogu, udjelitelju svih dobara, nikako mu drugačije nećemo moći omiliti. I kao što bilo koji dužnik, premda i ne stvori većih dugova, zbog toga se ipak ne bi odužio vjerovniku, ako ne bi ranije dugove namirio, tako i onaj koji Boga uvrijedi svojim poročnim djelima, ne odužuje mu se u potpunosti time što ga ubuduće ne bi vrijeđao, ako i ranija nedjela ne bi nadoknadio jednakovrijednim ili još većim dobročinstvima. Tako su sve ostale moralne kreposti ili stanja ovih triju ili njihove vrste, te ih je bezbroj.

Čovjeka koga je Gospodin na najbolji način obdario krepošću, uspoređuju s dobrim i plodonosnim stablom. Jer, što je za stablo cijepljenje, to je za čovjeka krštenje; što je za stablo vlaga, to je za čovjeka krepost; što su za stablo plodovi, to su za čovjeka kreposna djela. I kao što u plodonosnu i živu stablu svagda ima one snage, a plodova nema uvijek nego u svoje vrijeme, tj. javljaju se u jesen kad je vlaga u porastu, tako u čovjeku koji je obdaren krepošću, onog raspoloženja za kreposti, premda je neprestance tu, ipak nema baš uvijek, nego se u danoj prilici javlja na djelu izvana, što je nužno. Jer, ako netko proigra priliku, u hipu se shvati da nije takav. Iz posvema istog razloga i stablo, ne donese li u jesen ploda, bilo da je divlje ili neplodno ili se sasvim sigurno razabere da je suho, te tako ničemu ne vrijedi osim da se iščupa i u oganj baci. A dobro stablo koje je zasađeno pokraj voda tekućica, uvijek će u svoje vrijeme donijeti plod.

KRAJ

POLITICA DECEM PRAECEPTA

Princeps christianus, qui rempublicam bene vult gubernare:

1. In primis, Deum optimum maximum prae oculis semper habeat, ab ipso consilium et auxilium petat, omnes suas actiones ad gloria ejus et populi sibi commissi salutem ac utilitatem dirigat.

2. Prae omnibus aliis cogitationibus, eas maxime animo volvat, quae sui muneris sunt propriae. Crebras, inquam, consultationes ineat, qua ratione religio catholica, ac boni mores propagandi, qua justitiae cursus dirigendus, qua pax populi sui, qua rerum abundantia vigeant[tt].

3. Ad consilia, coeterosque magistratus, tam civiles quam bellicos, viros non sanguine claros vel familiaritate charos, sed pios ac prudentes, undecunque conquisitos adhibeat. Avaritia vel ignorantia notatos ammoveat[uu], ac si res postulaverit, etiam supplicio plectat, probos contra beneficiis afficiat.

4. Habeat tam in suis quam in alienis, praesertim vero vicinioribus provintiis, viros sagaces, eosque occultos, qui de omnibus rebus, quae ibi sunt, eum certiorem faciant. Suas autem deliberationes, ne intimis quidem, nisi quantum necessitas postulaverit, aperiat. Ab omnibus, de iis quae publici sunt boni, libenter se admoneri patiatur.

5. Magnatum liberos in sua aula nutriat, ac in primis pietate bonisque moribus, deinde belli pacisque artibus non obiter inbuendos[vv], ut inde, tanquam ex aliquo equo Trojano, ad omnia reipublicae munia rite obeunda, bene instructi prodeant.

6. Justitiae cursum promoveat, sublatis processum ambagibus, munera a tribunalibus arceat. Neque alia quacunque via inferiores a potentioribus vexari patiatur. Bonas leges ferat, earumque severus custos esto.

7. Ea quae ad bellum sunt necessaria, semper in promptu habeat. Omnis juventus sit conscripta, eaque statis temporibus, bellicis ludicris, a veteranis belli ductoribus exerceatur. Arma omnis generis, multus commeatus, urbes et oppida munita sint.

tt dirigendus – vigeant] dirigendus, qua regni fines tutandi, qua denique publici census absque injuria augendi sint R

uu adhibeat – afficiat] adhibeat. Successu temporis de avaritia, vel ignorantia notatos, ammoveat R

vv inbuendos] add. curet R

DESET POLITIČKIH ZAPOVIJEDI

Kršćanski vladar koji želi dobro upravljati državom:

1. Neka iznad svega sveudilj pred očima ima najboljeg najvećeg Boga; nek od Njega išče savjet i pomoć, te sva svoja djela upravi na slavu Njega i na zdravlje u korist povjerena mu naroda.

2. Prije svih drugih misli neka najvećma premišlja o onima koje su u skladu s njegovim časnim položajem. Neka se, kažem, često savjetuje o tome u kojem vidu treba širiti katoličku vjeru i ćudoređe, zašto krenuti putem pravde, zašto snaga leži u miru njegova naroda, zašto u izobilju.

3. U vijeća i druge državne službe postavit će ljude koji nisu slavni rodom ili mili bliskošću, nego ljude bogoljubne i razborite, ma otkudgod da se stekli. One na glasu po škrtosti ili neznanju neka udalji, te ako bi slučaj zahtijevao, i kaznom udari, a valjane naprotiv nagradi dobročinstvima.

4. Kako u svojim tako i tuđim, a osobito bližim pokrajinama neka ima oštroumne ljude, kao i one skrovite, koji će mu za sve čega ondje ima jamčiti sigurnost. A svoje namisli neka ne otkrije ni onim najbližima, izuzev ako to bude zahtijevala nužda. Neka rado dopušta da ga svi opominju u pogledu onoga što se odnosi na javno dobro.

5. Neka djecu velikaša odgaja na svom dvoru, i to prije svega u bogoljubnosti i ćudoređu, a potom da bi se, ne kakogod, uputila u umijećima rata i mira. Neka odanle, kao iz kakva trojanskog konja, iziđu dobro poučena, kako bi valjano obnašala sve državne službe.

6. Neka utire put pravednosti i, odbaciv dvosmisao suda, sprečava darove sudovima. Neka ne dopusti da na bilo koji drugi način jači zlostavljaju slabije. Dobre zakone neka donosi i bude njihov strog čuvar.

7. Neka se sveudilj nađe u pripravnosti ono što je neophodno za rat. Svekolika mladež neka bude popisana i neka je isluženi ratni vojskovođe u stanovita vremena izvježbaju u ratnim igrama. Svakovrsno oružje, obilje živeža, gradovi i utvrde neka budu osigurani za obranu.

8. Bona Deo dicata ad prophanos usus non patiatur converti. Sacerdotia quae sui juris patronatus sunt, non favore distribuat, sed viris doctrina, ac magis pietate ornatis deferat.

9. Annonae aliarumque rerum, quae vel efferuntur vel inferuntur, pro locorum et temporum conditione, precia constituat; ei negotio certum magistratum destinet. Mercaturam aliasque artes, quibus populi ditantur, in suis provintiis frequentari curet.

10. Vectigalia aliosque census ita moderetur, ne pauperiores praeditioribus majora onera sentiant, neque una omnes simul plusquam reipublicam, necessarium sit, aggraventur. Ideoque inutiles sumptus tollat, peculatui obicem ponat, rationes dati et accepti saepius subducat, ut hac ratione ad omnes emergentes casus, praecipue ad belli necessitates[zz], thesaurum repositum habeat, etc.

zz praecipue – necessitates] praecipue omnes ad belli necessitatem R

8. Neka ne dopušta da se dobra koja su Bogu posvećena, preokrenu u svjetovne uporabe. Svećeničke službe koje su po pravu u njegovu nadleštvu, neka ne dijeli iz naklonosti, nego neka ih podijeli ljudima koje resi nauk, a još većma bogoljubnost.

9. Neka utvrdi cijene za ljetinu i druge stvari što se iznose ili unose, prema prilikama mjesta i vremena. Za taj posao odredit će točno određeno nadleštvo. Neka uznastoji da se u njegovim pokrajinama poradi oko trgovine i drugih umijeća s kojima se narodi obogaćuju.

10. Podavanja i druge daće neka tako uredi da oni siromašniji ne ponesu veće terete od onih imućnijih, te svi zajedno još više ne opterete državu, što je neophodno. I stoga, neka dokine beskorisne troškove i stane na kraj potkradanju. Neka češće pregleda račune od onoga što je izdano i onoga što je primljeno kako bi na taj način za sve iskrsle slučajeve, posebice za one ratne, imao pohranjeno blago, itd.

8. Latinsko-hrvatski etičko-filozofski rječnik u *Kršćanskoj etici* Fausta Vrančića

A

Abdicare – odreći se, uzmaknuti, odstupiti
Ablutus – opran, očišćen
Abnegatio sui – samozataja, samoprijegor, sebezaborav
Ab orbe condito – od stvaranja, postanja svijeta
Abstinens – suzdržljiv
Abstinentia – uzdržanost, suzdržavanje
Abstinere – od sebe odbiti, uzdržati se
Abundantia – izobilje, pretek
Abundare – obilovati, imati napretek
Accensus – ražaren, užežen
Accingere – pripasati se, smoći snagu
Acerbus – prijek, strog, nemio
Acquirere – steći, zadobiti
Actio – činidba, djelovanje
Adducere – postići, dognati, privesti kraju
Adipisci – postići, zadobiti
Adjuvare – pomoći, pružiti pomoć
Admirabilis – dostojan, vrijedan divljenja
Admonere – opominjati
Adulatio – dodvorba, laska
Adulterare – počiniti preljub
Adversus – suprotan, protivan; protivnik
Aemulari – nadmetati se
Aemulatio – nadmetanje, takmičenje, rvanje
Aequo animo – ravnodušno, mirne duše
Aestimare – cijeniti, smatrati, suditi
Aeternus – vječan, vječit, vjekovit, svevjekovan, svevremen
Affabilitas – prijaznost, uljudnost
Affectio – stanje
Afficere – udijeliti, nagraditi
Affinis – blizak, naklon
Affinitas – sklonost, bliskost, srodnost
Affirmare – tvrditi
Afflictatio – trapnja, trapljenje, patnja, patništvo
Afflictio – muka, napor, nevolja
Agere – djelovati
Agere perperam – nanijeti zlo, nazlobiti, napakostiti, učiniti kome nažao
Agilitas – hitrina, hitrost, poduzetnost, radinost
Agnoscere – upoznati, znati za, spoznati
Aggravare – opteretiti, oteščati
Alacriter – veselo, spremno
Alienus – tuđ, inovrstan
Amare – ljubiti, voljeti
Amator mundi hujus – ljubitelj ovoga svijeta
Ambages – pustorječje, obilan govor, blagorječivost; dvosmisao, dvovaljanost

Ambire – iskati časti
Ambitio – častohleplje, hlepnja za častima, častoljubivost
Ambitiosus – častohlepan, slavičan, slavohlepan, častoljubiv
Amicitia – prijateljstvo
Ammovere – odgurnuti, odalečiti, odstraniti, udaljiti
Amor – ljubav (putena)
Amor boni – ljubav prema dobru
Amor veritatis – ljubav prema istini, istinoljubivost
Animans – stvor, živo biće
Animi imbecillitas – nemoć, slaboća duha
Animo volvere – premišljati
Animus – duh, duša
Anxietas – tjeskoba, utučenost, potištenost, zlovolja
Aperte – otvoreno, izrijekom, iskreno
Aperire – otkriti, povjeriti
Apex – vrh, vrhunac
Appendere – propeti, raspeti
Arcere – odbiti, ne primiti
Ars – umijeće, umještvo, vještina
Ascendere – uzlaziti, biti u usponu
Ascensio – uspon, uzdignuće, uzlazak
Assequi – dokučiti, biti načistu
Assimilare – prispodobiti, upriličiti, usvojiti
Assuetudo – navika, navada, obiknuće
Attollere – izdizati se, isticati se
Aucupari – domoći se, vrebati na što
Audatio – smionost, smjelost
Aufferre – otimati, grabiti
Authoritas – ugled, autoritet
Auxilium – pomoć
Avaritia – škrtost, pohlepa, gramzivost
Avarus – škrt, škrtac
Avere – žudjeti, čeznuti
Avidus – pohlepan, gramziv

B

Baptisma – krštenje
Beatitudo – blaženstvo, blaženost, najviša sreća
Beatitudo aeterna – vječno blaženstvo
Beatus – blažen, sretan
Benefactum – dobročinstvo
Beneficentia – dobrotvorje, dobročinstvo
Beneficium – dobrotvorje, dobročinstvo
Benevolentia – dobrohotnost
Benignus – dobrostiv, dobrotvoran, blagohotan
Blandiri – dodvoravati se, umiljavati se, puzati
Blasphemia – hula na Boga, psovka, psost
Bona aeterna – vječna dobra
Bona animi – dobra duha
Bona corporis – dobra tijela
Bona externa – izvanjska dobra
Bona facultatum – dobra moći
Bona temporanea – vremenita dobra
Bona terrena – zemna dobra
Boni mores – ćudoređe, ćudorednost, ćudoredni život
Bonitas – dobrota
Bonum – dobro
Bonum maximum – najveće dobro
Bonum publicum – javno dobro
Bonum summum – najviše dobro
Bonus – dobar, valjan
Brutus – tupoglav, slabouman, malouman

C

Cacumen – vrhunac, vrh
Caducus – propadljiv, trošan
Calumnia – potvora, kleveta, objeda
Cardinalis – stožeran, glavni, nosiv

Caro – put, tjelesnost, tijelo
Castigatio – kažnjavanje
Castimonia – čistoća
Castimonia conjugalis – bračna čistoća
Castimonia vidualis – udovička čistoća
Castimonia virginalis – djevičanska čistoća
Castitas – čistoća
Castus – čist, čedan
Casus – pad, posrtaj; slučaj
Causa – uzrok; razlog
Cautus – smotren, oprezan
Cedere – uzmaći, ustupiti, prepustiti
Census – daća, podavanje
Certus – siguran, pouzdan
Charisma – milost, milosni dar, karizma
Charitas – ljubav, usrđe, milosrđe
Charitas christiana – kršćanska ljubav
Christi martyr – Kristov mučenik
Civilis – građanski
Clarus – jasan, razgovijetan
Coalescere – držati na okupu, objedinjavati
Coercere – obuzdavati, sputavati
Cogitare malum – smišljati zlo, nazlobno misliti
Cogitatio – misao, razmišljanje
Cognitio – spoznaja
Cognoscere – spoznati, upoznati
Cohibere – sputavati, priječiti
Coinquinare – opoganiti (se), onečistiti (se), uprljati, onerediti
Colere – štovati, častiti
Comitas – blagoćudnost, dobrostivost, dobroćudnost, dobrodušje
Commissus – povjeren
Commodum – dobrobit, dobro
Communis – zajednički, opći
Comparare – steći, pribaviti, zgrnuti
Compatiri – biti sućutan, ožaliti
Compensare – doknaditi, naknaditi
Compensatio – naknadba, namirba
Compescere – ukrotiti, sputati
Complecti – doseći, obujmiti, obaviti, obgrliti, pritezati k sebi
Comprehendere – sadržavati, obuhvaćati
Concessus – dan, dopušten
Concupiscentia – požuda
Concupiscentia carnis – požuda tijela
Concupiscentia oculorum – požuda očiju
Concupiscere – žudjeti, jako čeznuti
Concupiscibilis – požudan
Conditor – tvorac, stvoritelj, utemeljitelj
Conflictatio – trapnja
Confusio faciei – zbunjenost na licu, postiđenost
Congaudere – zajedno s nekim se radovati
Congenitus – urođen, prirođen
Congerere – zgrtati
Congiarium – carski dar
Conjunctus – povezan, srastao, sljubljen
Connivere – prijeći preko čega, popustiti
Conquirere – stjecati
Consectari – slijediti, za čime ići, pristajati
Conscendere – uspinjati se, uzdizati se
Consequi – polučiti, steći, doseći, dokučiti
Considerare – promatrati, razmatrati
Consilium – savjet, odluka, naputak
Consilium evangelicum – evanđeoski savjet

Consistere – upirati, nastojati
Conspicere – opažati, nalaziti
Constantia – stalnost, postojanost
Constituere – odrediti, utvrditi, ustanoviti
Consuetudo – običaj, navika, navada
Consultatio – savjetovanje, promišljanje
Contemnere – prezirati
Contemplatio – razmatranje, motrenje
Contemptus – prijezir
Contemptus honoris – nečastohleplje, nečastoljubivost
Contemptus mundi – prijezir prema svijetu
Contemptus opum – prijezir prema bogatstvu
Contentio – napor, naprezanje
Contentus – zadovoljan
Continens – uzdržan
Continentia – uzdržnost
Contingere – događati se, zbivati se
Contradicere – proturiječiti, opirati se, suprotstavljati se
Contrarium – protivština, opreka
Contrarius – protivan, suprotan
Controversia – spor, parba, raspra, prijepor
Contumelia – sramota, poruga, bruka, ruglo
Conversatio – obitavalište, boravište
Convertere – preokrenuti, premetnuti, preobratiti
Corrumpere – pokvariti, patvoriti, obeščastiti, izopačiti
Corruptus – izopačen, iskvaren, patvoren
Crapula – pijanstvo, pijanost
Creatus – stvoren, sazdan
Creditor – vjerovnik
Criminatio – optužba, objeda
Cultus – štovanje
Cultus Dei – štovanje Boga, bogoštovlje
Cupere – željeti, žudjeti
Cura – briga, skrb, dvorba, njega
Cursus – tijek, tečaj, put

D

Damnum – šteta
Debellare – upokoriti, svladati
Deberi – biti krivac, snositi krivnju
Debitor – dužnik
Debitum – dug, krivnja
Decorus – ljepotan, lijep, pristao
Deferre – ponuditi, dati, povjeriti
Definitio – odredba, definicija
Deformare – izobličiti, nagrditi lik, obezličiti
Defraudare – varati (se), obmanjivati (se)
Delectare – uživati, zabavljati (se)
Delectatio – slatkoća, naslada, užitak
Deliberare – razmisliti, promisliti, odlučivati
Deliberatio – odluka, naum, nakana, promišljanje
Deliciae – naslade, slasti, ugode
Delictum – nedjelo, grijeh
Delinquere – griješiti, prestupiti, počiniti prijestup
Demissio animi – poniznost duha
Deperire – propasti; sahnuti, venuti
Deprehendere – shvaćati, osjetiti
Deprimere – tištiti, pritiskati
Deservire – služiti, biti na usluzi
Designare – označiti, obilježiti
Desinere – prestati
Desistere – odustati
Despicere – prezirati, nimalo ne mariti
Destinare – odrediti, odlučiti
Destituere – oskudijevati, biti lišen
Destruere – ništiti, rušiti
Detrimentum – gubitak

Deturbare – stropoštati, strmoglaviti
Devincere – ovladati, zagospodariti
Devitare – izbjegavati, kloniti se
Devovere – zavjetovati (se)
Diabolus – đavao
Dicatus – posvećen
Differens – različit
Dignitas – dostojanstvo, dostojnost
Dignus – dostojan, vrijedan
Dilatare – razlijevati se, razdati se
Dilectio – ljubav (prema Bogu, bližnjemu)
Diligens – maran, zauzet, brižljiv, zdušan
Diligentia – mar, pomnja
Diligere – ljubiti, uvelike štovati
Dirigere – upraviti, usmjeriti, ustremiti
Dirimere controversias – rješavati sporove
Discretio – razbor
Dispendium – gubitak, šteta
Dispensatio – razdavanje, razdioba
Dispergere – razdati, podijeliti
Disputare – raspravljati, raspredati
Disserere – raspravljati, razglabati, pretresati
Distinguere – razlikovati, lučiti
Distrahere – razdijeliti, razdati
Distribuere – razdijeliti, dijeliti
Distributio – dioba, razdioba
Distributio honorum – razdioba časti
Ditare – obogatiti se, bogatiti se, stjecati bogatstvo
Dives – bogat, imućan
Divinitas – božanstvo, božansko biće, božanstvenost
Divitiae – bogatstvo
Divitiae amplae – velebogatstvo
Docere – naučati
Doctrina – nauk, učenje
Doctus – poučen
Dolere – biti žao, ožaliti
Dolor – bol, žalost
Dolus – prijevara, lukavstvo
Domare – pripitomiti, krotiti
Domesticus – blizak, sličan
Donum Dei – dar Božji
Dotes animi – uresi duha
Dubius – dvojben, dvouman, sporan, prijeporan
Dura – muke, pogibli, neugode
Durare – ustrajati, obastati

E

Edomare – krotiti
Effectus – učin, učinak, uradak, posljedak
Efferre – uzobjestiti se, uznijeti se
Egestas – potrebоća, oskudica, nedostatak, uboštvo
Egregie – izvrsno, vrlo
Elatio animi – ponositost, uzdizanje duha
Elatio mentis – umna nadarenost
Elatus – ohol, gizdav, ponosit
Electio – izbor, odabir, odluka
Eleemosyna – milostinja, milodar
Elevare – uzdići, uzvinuti
Emanare – proizlaziti, ishoditi
Emergere – iskrsnuti, pojaviti se
Enervare – oslabiti, rastrojiti, oslabjeti
Equivalens – jednakovrijedan
Eremita – isposnik, pustinjak, asket, eremit
Erogare – razdati, razdijeliti
Erubescere – stidjeti se, crvenjeti se
Eruditio – naobrazba, učenost, obrazovanost
Ethnici – pogani, bezbošci, neznabošci
Ethicus – etik, etičar
Eutrapelia (grč.) – domišljatost, dovitljivost, domišljajnost
Evectus – uzdignut, uzvišen

Evenire – zbiti se, dogoditi se, slučiti se
Excandescere – ražestiti se, raspaliti se
Excellentia – vrsnoća, vrlost, izvrsnost
Excellere – odlikovati se
Excipere – prihvatiti
Ex diametro – skroz naskroz oprečno, dijametralno
Exequi – vršiti, ispunjati, provoditi
Exercere – vježbati
Exercitatio – vježbanje, opsluživanje
Exercitium – vježba, vježbanje
Exercitium virtutum – vježbanje krepostima
Existimatio – dobar glas, štovanost
Expensae – izdatci, troškovi
Experiri – odmjeriti, iskušati, ispitati
Exquisitus – probran, izabran
Extremus – krajnji, rubni, krajnosni

F

Facere certiorem – jamčiti
Factum – djelo, činjenica
Facultas – moć, sposobnost
Facultates animi – duhovne moći, sposobnosti
Falsus – kriv, lažan, neistinit
Familiaritas – bliskost, prisnost
Fastidire – ne hajati, malo cijeniti
Fastus – nadutost, nadmenost
Fateri – priznati, očitovati, odati
Favor – naklonost, blagovolja, blagohotnost, blagonaklonost
Felicitas – sreća, sretno stanje
Fermentum – kvas, kvasac
Fictus – prividan, hinjen
Fides – vjera
Figurari – važiti, vrijediti
Finis – svrha, cilj, kraj
Finis malus – zla svrha
Finis rectus – prava svrha
Finis ultimus – posljednja, konačna svrha
Firmus – čvrst, stalan, postojan
Foedus – bestidan, besraman, bezočan
Fomenta – utjeha, umirenje, lakuće
Fortis – hrabar, srčan, očvrsao
Fortitudo – jakost, krepčina, hrabrost, muževnost
Fovere – okrijepiti, osnažiti
Fragilis – krhak, loman, slabašan
Fraus – prijevara, obmana, podvala
Frequentare – poduzeti, poraditi, pregnuti, latiti se
Fructifer – plodonosan, rodan
Frugalitas – skromnost, štedljivost
Fugere – kloniti se, zazirati
Fulcire – osnažiti (se), okrijepiti (se)
Fundamentum – temelj, osnov
Furari – krasti
Furtum – krađa

G

Gaudere super iniquitate – biti zlurad, pakostan
Gaudium – radost, veselje
Generaliter sumptus – općenito uzet
Generatio – naraštaj
Genitrix – roditeljica
Genus – rod, vrsta
Genus humanum – ljudski rod
Gerere – postupati, nositi
Gestire – radovati se, veseliti se
Gloria – slava, dika
Gloriari – dičiti se
Gradus – stupanj
Gradus statuere – stupnjevati
Gratuito – neuzvraćeno, bez uzdarja
Gratus esse – omiliti, biti mio, postati ugodan
Gravari – naprezati se, opterećivati se
Gravis – težak, bremenit
Gula – lakomost, nezasitnost
Gustus – okus, tek, slast

H

Habitus – spremnost, pripravnost volje, voljnost, dobrovolja
Heroicus – junačan, srčan
Holocaustum – žrtva
Homicidium – ubojstvo
Homines coelestes – nebesnici, bogougodnici
Homines terreni – zemnici, ovozemni ljudi
Homo christianus – kršćanin
Homo mediocris – običan čovjek, osrednjak
Homo novus – novi čovjek
Honestus – častan, valjan, izvrstan
Honor – čast
Honoratio – štovanost, čašćenost, čašćenje
Honorificens – častan
Honorificus – častan
Honorum cupiditas – častohleplje, častoljublje
Honorum distributio – razdioba časti
Hostis – neprijatelj, dušmanin
Humanitas – uljudnost, uljuđenost, uglađenost, čovještvo, ljudskost
Humanus – čovječji, čovječan
Humilitas – poniznost
Hypocrita – licemjer, prijetvornik

I

Idoneus – prikladan, zgodan, primjeren
Ignobilis – priprost rodom
Ignobilitas – neplemenitost, priprostost
Ignominia – sramota, obeščašćenost
Ignorantia – neznanje, nepoznavanje, neukost
Ignorare – ne znati
Illecebra – mamac, slast, dražilo
Illecebrae sensuum – sjetilne naslade
Imago – slika, lik
Imbecillitas – slaboća, nemoć
Imbuere – uputiti se, izvještiti se, iskušati se
Imbutus – okaljan, okužen
Immerito – nepravično, neosnovano, neutemeljeno
Immodicus – neumjeren, pretjeran, razuzdan
Immortalis – besmrtan
Impar – nedorastao
Impassibilitas – nepodložnost, netrpnost
Impedire – priječiti, protiviti se, stati na put
Impius – bezbožnik, neznabožac, bezbožac
Incommodum – neugoda, tegoba, nedaća
Incongrue – neprilično
Inculcare – utuviti, neprestance opetovati
Indere – udijeliti
Indigens – oskudan, kome što nedostaje
Indigere – trebati, imati potrebu, biti potreban
Indignus – nedostojan, nevrijedan, nezaslužan
Indolentia – neoćutnost, bezosjećajnost
Indulgere – prepustiti se, odati se
Industria – pregnuće, radinost
Ineptus – neprikladan, nepoćudan, neprimjeren
Infectus – zaražen, okužen
Inferior – niži, donji, slabiji
Infernum – pakao
Infinitus – beskrajan, neomeđen, neograničen, nedovidan
Infirmitas – slaboća, krhkost
Inflare – nadimati se, uzoholiti se, gizdati se

Infortunium – zla kob, nesreća
Infructuosus – neplodan, nerodan, besplodan
Iniquitas – izopačenost, opakost
Initiari – posvetiti se, zarediti se
Innocentia – nedužnost, nevinost
Inopia – uboštvo, neimaština
Inops – ubog, siromašan
In promptu – spremno, odvolje
Insanus – prevelik, previsok
Insidiae – zasjeda, stupica, zamka
Insipiens – nemudar, nerazborit
Insolentia – oholost, bahatost, objest
Insolescere – uzoholiti se, uzobijestiti se
Instaurare – ponavljati, opetovati
Instinctus – nagovor, poticaj, nukanje
Instituere – nakaniti, zamisliti, smisliti
Instructus – poučen, upućen
Intellectus – um; razumijeće
Intelligere – razumjeti, pojmiti, misliti, spoznati
Intendere – biti nakan, težiti
Intentio – namjera, nakana, naum
Intermissus – propušten, proigran
Interpretatio – tumačenje
Intimus – blizak, prisan
Intueri – razmišljati
Inutilis – beskoristan
Invertere ordinem – izokrenuti, poremetiti red
Invidere – zavidjeti, biti jalan
Invidia – nenavist, zavist, zloba, pakost
Invocare – zazivati, prizivati (Boga)
Ira – srdžba, jarost, gnjev, srdnja
Irasci – rasrditi se, raspomamiti se
Irascibilis – rasrdan, rasrdljiv, gnjevan
Irascibilitas – rasrdnost, rasrdljivost
Irrationalis – nerazuman, nerazumski
Irritamentum – poticalo, izazov, kušnja, povod, poticaj
Irritari – srditi se, bjesnjeti
Irritus – utaman
Iteratio – navraćanje, opetovanje

J

Jactare – hvastati se
Jejunare – postiti
Jejunium – post
Jucundus – ugodan
Judex – sudac, prosuditelj
Judicium – sud, rasudbenost, rasudna moć
Justitia – pravednost, pravda
Justitia ethica – etička pravednost
Justitia politica – politička pravednost
Justus – pravedan, pravičan

L

Labes – mrlja, ljaga
Labor – napor, pregnuće, rad
Laetitia – radost
Largiri – razdati, razdijeliti, izdijeliti
Largitor – udjelitelj
Lascivia – putenost, raspusnost
Latro – razbojnik
Laudabilis – hvalevrijedan
Legem implere – ispuniti zakon
Leges bonae – valjani zakoni
Lex – zakon
Lex christiana – kršćanski zakon
Lex divina – božanski, Božji zakon
Lex vetus – stari zakon
Libenter – rado, odvolje
Libenti animo – dragovoljno
Liberalitas – darežljivost, plemenitost, širokogrudnost
Liberaliter – izdašno, širokogrudno, darežljivo, neštedimice
Libertas – sloboda
Litigare – sporiti se, parničiti se, kavžiti se
Lubens – voljan, pripravan, rad

Lucifer – Svjetlonoša, Lucifer
Ludicrum – igra, razbibriga
Luxuria – raskošje, raskošnost, raskoš
Luxuriose – razmetno
Luxuriosus – rasipnik, raspusnik
Luxus – preobilje, raskoš

M

Magistratus gerere – službovati, obavljati službu
Magnanimitas – širokogrudnost, veledušje
Magnanimus – velikodušan, veledušan
Magnificentia – velikodušnost, veledušje, plemenitost
Magnificentia christiana – kršćanska velikodušnost
Magno animo – veledušno
Maledictum – prokletstvo, kletva
Malefactum – nedjelo, zlodjelo
Mali fructus – zli plodovi
Malum – zlo, porok, zloća, jed, pakost
Malus – loš, zao, opak
Manare – potjecati, vući podrijetlo
Mandatum – zapovijed
Mansuescere – upitomiti, krotiti
Mansuetudo – krotkost, umiljatost
Mansuetus – krotak, umilan
Materia – građa, tvar, predmet
Mediocris – osrednji, umjeren
Mediocritas – osrednjost, srednost
Medius – srednji, umjeren
Memoria – sjećanje, pamćenje
Mens – um, umnost
Mensura – mjera, mjerilo
Merito – s pravom, po zasluzi
Methodus – put, metoda
Militare – vojevati
Mirabilia – divna djela, divote
Miser – jadan, ubog, bijedan, kukavan
Mysterium – otajstvo, tajanstvo
Mitis – krotak, umilan, umiljat
Moderare – urediti, naravnati
Modestia – umjerenost, skromnost
Modicum – malo, neznatno
Modulus – skroman, priprost način
Modus – način
Momentum – značenje, važnost
Monere – opominjati, poticati
Monstrum – grdoba, neprirodnost, nakaznost
Moralis – ćudoredan
Mores – ćudoredni život, ćudoređe
Mors – smrt, preminuće
Mortalis – smrtan, smrtnik
Mortificatio – mrtvljenje, trapnja
Mulier fortis – jaka žena
Mulier studiosa – skrbna žena
Mundanus – čovjek ovoga svijeta
Mundus – svijet
Mundus – čist, neokaljan
Munera Dei – Božji darovi
Munia – službe, časti
Munificentia – blagotvorje, blagotvornost
Munificus – veledušan, blagotvoran
Munire – opskrbiti, osigurati, osnažiti, utvrditi
Munus – služba, častan položaj

N

Natura – narav, ćud
Necessarium – nužno, potrebito, neophodno
Necessitas – nužda, potreba, nužnost, potrebоća
Negligere – ne hajati, proigrati, ne mariti, zanemariti
Negotium – posao, zadaća, pothvat
Nemesis (grč.) – pravedna zlovolja
Nexus mutuus – uzajamni vez
Nisus – napor, pregnuće
Nitens – priklon
Nitor – sjaj, bjelina
Nobilis – plemenit, vrstan

Nobilitas – plemenitost, otmjenost
Non secundum scientiam – neznalice
Non voluntarium – mimovoljno, nevoljno
Norma – propis, norma
Notatus – obilježen, na glasu
Noxius – štetan, na štetu, poguban
Numen – božanstvo
Nutrire – odgajati, podizati

O

Obediens – poslušan
Obedientia – poslušnost, posluh
Obicem ponere – spriječiti, stati na put nekome ili nečemu
Obire – obnašati, obavljati
Objectum – predmet
Oblectamentum – naslada, slast
Observantia – obdržavanje, opsluživanje
Obtinere – stjecati, zadobiti
Occasio – prilika, prigoda
Occidere – ubiti
Occultus – skrovit, tajan
Odere – mrziti
Odium bonum – dobra mržnja
Odium mali – mržnja prema zlu
Odium sanctum – sveta mržnja
Odium sui – samomržnja
Offendere – uvrijediti
Offerre – ponuditi, prinijeti (npr. žrtvu)
Officium – dužnost
Omni studio – svojski, grčevito
Omnis generis – svakovrstan
Onus – teret, obveza
Opera bona – dobra djela
Opera carnis – putena djela
Opera mala – zla djela
Operatio – provedba u djelo, odjelotvorba
Operationes virtutum – kreposna djela
Oportere – trebati, valjati, morati
Opprobrium – pogrda, sramota
Opus – djelo, rad
Orare – moliti, prositi
Oratio – molitva, prošnja
Ordinarius – običan, redovan
Ordo – red, poredak
Originem trahere – potjecati
Ornatus – narešen, ukrašen

P

Parabola – prispodoba
Parva – malovrijednosti
Parvi momenti – nevažan, beznačajan
Passio – strast; trpnja, trpnost
Patiens – strpljiv, trpeći, popustljiv
Patientia – strpljivost
Patiri – dopustiti, dati se, pustiti
Patronatus – okrilje, zaštita, nadleštvo
Pauper – siromašan, ubog
Paupertas – siromaštvo, uboštvo, oskudica, neimaština
Pax – mir
Peccare – griješiti
Peccatum – grijeh, opačina
Peculatus – potkradanje
Peculiaris – posebit, zaseban
Perdifficilis – mukotrpan, pretežak
Perfectus – savršen
Perferre – snositi, podnašati
Perficere – usavršiti, dovršiti, dogotoviti
Periculosus – štetan, pogibeljan
Periculum – opasnost, pogibao
Peripsema (grč.) – ništavan čovjek, malovrijednik
Perniciosus – pogibeljan, opasan
Perpendere – rasuđivati, premišljati
Perpetuo – neprestance, trajno
Perpetuus – neprestan, neprekinut, trajan
Persecutor – progonitelj

Perseverantia – ustrajnost, upornost, postojanost
Perseverare – ustrajati, ostati pri čemu
Persimilis – veoma nalik, velenaličan
Per spem habere – nadati se, imati u nadi
Perspicere – imati, biti u mislima, misliti na
Pertinere – pripadati, ticati se, odnositi se na
Petere – iskati, tražiti, prositi
Phariseus – farizej
Philautia (grč.) – sebeljubnost, sebeljublje, samoljublje, samoljubivost
Philosophi ethnicorum – poganski filozofi
Pietas – pobožnost, bogoljubnost
Pius – pobožan, bogoljuban
Placere – biti na volju, ugoditi, omiliti, dopadati se
Placitum – ugoda, užitak
Plectere supplicia – udariti kaznom
Poenitentia – kajanje, pokajanje
Poenitentia christiana – kršćansko kajanje
Possessor – užitnik, imalac
Post aurum non abire – ne povoditi se za svakim vjetrom
Posthabere salutem – ozdraviti
Postulare – zahtijevati
Potens – jak, uzmožan
Potentia – moć, možnost, vlast, snaga
Praecellere – nadilaziti, premašivati
Praeceptum – zapovijed
Praeciosus – skupocjen, osobito vrijedan
Praecipere – naložiti, zapovijedati
Praecipuus – poglavit, glavni
Praeditus – obdaren, imućan, dobro stojeći
Praeeminere – isticati se, odlikovati se
Praeposterus – izopačen, naopak
Praescribere – propisati, odrediti
Praestans – izvrstan, odličan, vrli
Praestare – dati, pružiti
Praeter modum – preko mjere, pretjerano, pregnano
Praeter naturam – mimonaravno
Pretium – cijena, vrijednost
Principium – početak, počelo, načelo, zasada
Probus – valjan, pravi
Processus – napredak
Procurare – skrbiti se, starati se
Prodesse – koristiti, biti od koristi
Prodigalitas – razmetnost, rasipnost
Prodigus – rasipan, razmetan, rastrošan
Profectus – napredak, napredovanje
Profiteri – svojevoljno obećati
Profluere – proizlaziti, proisteći
Profundere – protepsti, spiskati, nemilice trošiti
Prohibere – priječiti, braniti
Prolabi – upasti, dopanuti
Promanare – proizlaziti, navirati
Promittere – obećati, obreći
Promovere – utirati, probijati, kročiti
Prompte – spremno
Propalare – javno obznaniti
Prophanus – svjetovan
Prophetare – proricati, pretkazivati
Proprie dictus – u pravom smislu riječi
Proprius – svojstven, vlastit
Prosper – dobar, dobroćudan, blagoćudan
Provenire – potjecati, vući podrijetlo
Providentia – providnost, promisao (Božja), jasnovidnost

Proximus – bližnji
Prudens – razborit
Prudentia – razboritost
Prudentia carnis – razboritost tijela
Publicanus – carinik
Pudicus – sramežljiv, stidan, čedan
Pulchritudo – ljepota, krasota
Pulvis ac cinis – prah i pepeo
Purgare – očistiti (se)
Puritas cordis – čistoća srca
Purus – čist, neokaljan
Pusillanimitas – malodušje, malodušnost
Putidus – smradan, nečist, prljav

R

Rapere – oteti, osvojiti, ugrabiti
Ratio – razum, razbor, promišljanje, razlog
Ratio recta – pravi um, ispravan razum
Recidere – pasti, opasti
Recte – valjano, pravo, ispravno
Redintegrare – nadoknaditi, vratiti
Regnum Dei – Kraljevstvo Božje
Regula – pravilo
Religio – vjera, religija
Religiosus – pobožan, bogoštovan
Renunciatio – odricanje, odreknuće
Res externae – izvanjštine, izvanjskosti
Res inutiles – beskorisne stvari
Res venereae – spolnost, spolne stvari
Retrocedere – uzmicati, odstupati, ustuknuti
Reus – krivac, uzročnik
Reverentia – poštivanje
Rite – valjano
Rixa – svađa, prepirka, raspra, kavga
Robur – jakost, snaga

S

Sacerdotium – svećenička služba
Sacra Scriptura – Sveto pismo
Sacrificium offerre – žrtvovati, prinijeti žrtvu
Sacrosanctus – presvet
Sagax – oštrouman, domišljat, bistrouman, pronicav
Salus – spasenje, spas, izbavljenje
Salvus esse – biti spašen, spasiti se
Sancti Patres – sveti Oci
Sanctitas – svetost
Sanctus – svet
Sanitas – zdravlje
Sapiens – mudar, uman
Sapientia – mudrost
Satagere – marno uznastojati
Satisfacere – pružiti zadovoljštinu, namirbu
Sator – tvorac, stvoritelj
Scelus – zločin, zlodjelo, nedjelo
Scientia – znanje, znanost
Secretum – tajna
Secundum scientiam – znalice
Se ipsum noscere – upoznati samoga sebe
Sensitivus – sjetilni
Sensus – sjetilo, sjetilnost
Sensus corporis – sjetila tijela
Sensus tactus – sjetilo dodira
Sentire – misliti, osjetiti, ćutiti, podnijeti, ponijeti
Separatus – odijeljen
Servitus – robovanje, ropstvo
Severitas – strogost, strogoća
Severus – strog, ozbiljan
Silvestris – divlji
Simbolum – znamen, znak
Similis – naličan, nalik nekome ili nečemu
Similitudo – sličnost, naličnost
Simplex – jednostavan, običan
Simulare – hiniti, pretvarati se
Singularis – pojedinačan, zasebičan
Sinonimum – istoznačnica, sinonim
Sobrius – trijezan, umjeren

Societas – udruga, zajednica, zajedništvo, društvo
Solemnia vota facere – položiti sve-čane zavjete
Solicitus – skrban, maran
Solidus – valjan, pravi, istinski
Sordes – smrad, nečist
Species – vrsta
Speciosus – lijep, krasotan
Spernere – prezirati
Spes – nada, iščekivanje, ufanje
Splendidus – sjajan, slavan, izvrstan
Spoliare – lišiti, oduzeti, ostaviti bez
Sponte – svojevoljno, hotimice, spremno
Status – stanje
Storge (grč.) – ljubav
Studiosus – maran, skrban
Studium – nastojanje, nastojba, pregnuće, revnost
Stultitia – ludost, bezumlje
Suadere – svjetovati, preporučivati, nagovarati
Subire mortem – podnijeti smrt, ići u smrt
Submissio animi – poniznost duha, podložnost
Subsistere – ustrajati, održati se, ostati
Substantia – bitnost, bit, bivstvo, sućina, supstancija
Subvenire – priteći u pomoć, priskočiti
Succumbere – biti podložan
Sufferre – trpjeti, podnositi, snašati
Suggerere – nukati, savjetovati
Summa felicitas – najviša sreća, blaženstvo
Sumptus – izdatak, trošak
Superbia – oholost, nadmenost
Superbia vitae – oholost života
Superbire – oholiti se, gizdati se
Supergrediri – nadilaziti
Supervacaneus – izlišan, suvišan
Supplex – smjeran
Supplicium – kazna, kažnjavanje
Supra se exferre – sama sebe nadvisiti
Suscipere – prihvaćati
Sustentatio – uzdržavanje, opstanak, održanje
Sustinens – suzdržan
Sustinentia – podnošljivost
Sustinere – podnositi, izdržavati

T

Taciturnitas – šutljivost, nečujnost, bezglasnost, bezglasje
Temperantia – umjerenost
Temperatus – umjeren, smjeran
Temporaneus – vremenit
Tenere – imati
Tentare – napastovati
Tentatio – napast
Tepidus – mlakonja
Thesaurus in coelis – blago na nebesima
Timere – bojati se, strahovati, biti u strahu
Timor – strah
Timoratus – bogobojazan, bogobojeći
Tirannus – samodržac, samosilnik
Titillatio corporis – tjelesni podražaj
Tolerantia – snošljivost, izdržljivost, ustrajnost
Tolerare – snositi, podnašati, otrpjeti
Tollere – odstraniti, dići, uzeti
Tractare – raspravljati
Tristis – žalostan, sjetan, potišten, žaloban
Turpis – sramotan, sraman

U

Universalis – opći, sveopći, općenit
Universus – sav, svekolik
Urbanitas – uljudnost, gospodstvo, otmjenost

Urbanus – uljudan
Usu abstinere – odreći se uporabe
Usurpare – uporabom prisvojiti
Usus – uporaba, upotreba
Usus communis – opća upotreba, poraba
Uti – služiti se
Utilitas – korist, probitak, dobitak, korisnost

V

Vani homines – ispraznici, tašti ljudi
Vanus – tašt, isprazan
Vectigal – podavanje, daća
Veneficium – trovanje, opčinjavanje
Venia – oprost
Verax – istinit
Verecundia – sramežljivost, osjećaj stida
Veritas – istina, istinitost
Veritatis amans – istinoljubiv
Verus – pravi, istinski, istinit
Vexare – zlostavljati, kinjiti, mučiti
Vi – silimice, silom
Via – način, put
Vigere – biti u snazi, biti jak
Vigilans – budan, smotren
Vigor – snaga
Vilis – prost, običan
Vim asserere – oprijeti se
Vincere – pobijediti, nadjačati
Violentus – nasilan, bezazoran, naprasit
Virginitas – djevičanstvo, djevištvo
Vir humilis – poniznik
Viribus pollere – imati napretek snage
Virtus – krepost, vrlina, krepčina, vrsnoća
Virtus ethica – etička krepost
Virtus heroica – junačna krepost
Virtus media – srednja krepost
Virtus moralis – moralna krepost
Virtus particularis – posebna krepost
Virtus simplex – obična krepost
Virtus speculativa – spekulativna krepost
Virtus universalis – sveopća krepost
Virtutes cardinales – stožerne kreposti
Virtutes christianae – kršćanske kreposti
Virtutes civiles – građanske kreposti
Virtutes communes – opće kreposti
Virtutes divinae – božanske kreposti
Virtutes dubiae – dvojbene kreposti
Virtutes naturales – naravne, prirodne kreposti
Virtutes politicae – političke kreposti
Virtutibus praeditus – obdaren krepostima, krepostan
Vis – snaga, moć
Vita – život, življenje
Vita aeterna – vječni život
Vitiosus – poročan
Vitium – porok, opačina, nevaljalština
Vitium externum – krajnji, krajnosni porok
Vivificus – životvoran
Voluntas – volja, hotnja, htijenje, želja
Voluntati carnis cedere – raspustiti se, dati tijelu na volju
Voluptas – naslada
Votum – zavjet
Vulgus hominum – običan puk, svjetina

Z

Zelus (grč. zēlos) – žar, revnost, gorljivost

9. Zusammenfassung

Faust Vrančić (1551–1617), Šibeniker Humanist, Polyhistor und Philosoph aus dem 16. Jahrhundert, hat das kulturelle und geistige Leben des damaligen und heutigen Europa nicht nur durch seine anderen zehn Werke und durch verschiedene Erfindungen zu Dank verpflichtet, er tat dies auch durch seine in lateinischer Sprache verfasste Abhandlung *Ethica christiana* (Romae 1610, Venetiis 1616). In dieser eher knappen typischen philosophisch-theologischen Abhandlung »De virtutibus« wird der Leser mit der Gestalt des tugendhaften Christen auf seinem Weg zum Höhepunkt der christlichen Vollendung bekanntgemacht. Vrančić erörtert hier die Frage, wer diesem Höhepunkt näher steht: der Demütige oder derjenige, der lieber die Armut angenommen, die Reinheit gewonnen, jeglichen Hass von sich verbannt und alle um sich zu lieben begonnen hat. Auf die Tugendhaften warten deshalb Plätze in verschieden hohen Reihen auf der Rennbahn. Vrančić macht seinen Leser auch mit den Sehnsüchten des sich selbst Liebenden, des Gerechten, bekannt und erklärt ihm, warum ein tugendhafter Mensch seliger als ein König oder als ein Philosoph ist. Nun, damit sich jemand bereitwilliger und lieber auf den Pfad des tugendhaften Aufstiegs begibt, lehrt ihn F. Vrančić die Tugend, wie sie sich äussert, welche und wie sie vom Menschen erworben werden kann und Gott gegeben wurde, und ob er dafür einen *Habitus* benötigt. Die wichtigste Eigenschaft des tugendhaften Menschen auf der Suche nach Blumen der Alltugend, den mit Dornen übersätten Weg erklimmen zu können. Stürze und Fehltritte sind hier unvermeidbar, um so grösser ist aber die Freude und Seligkeit des Tugendhaften am Ende dieses Weges. Laster erschweren dabei den Aufstieg. Je grösser sie sind, umsomehr Blut, Schweiss und Schmerzen wird es geben. Die göttliche und himmlische Tugend der Vernunft dient ihm als ein Gehstock auf diesem Weg. Indem er die Dummheit der Welt und die Weisheit Gottes erkannt hatte, gelang es ihm, einen grossen Teil seines

Aufstiegs zu bewältigen. Das Ziel wird nicht erreicht, wenn der Tugendhafte nicht konsequent beständig und beständig konsequent bleibt. Auf seinem Weg findet er immer weitgeöffnete Türen der Produktionsstätte aller Tugenden: der Reue. Am Ende des Weges labt sich der Tugendhafte mit Früchten seiner Leiden, der Entsagungen, des Verzichts und der Ausdauer, so wie der Mensch vom ertragreichen Baum wohl verdiente Früchte seiner schwieligen Hände erntet.

Vrančić hat erst am Ende seines ethischen Werkes einem Teil seiner Körner selektioniert und hat ihn dem christilichen Herrscher vermacht. Vrančić hat dieses ethische Werk als gewissen politischen Dekalog gestaltet. So berät er, warnt, belehrt und ermahnt den christlichen Herrscher, und das Alles zum Wohl des ihm anvertrauten sehr oft Not leidenden Volks, damit es ihm und seinem Herrscher, wie auf Erden so auch im Himmel, gut geht.

(Übersetzt von Mag. Eugenija EHGARTNER, Wien)

10. Kazalo imena

Abelard, Petar 58, 62, 78, 106, 133
Adam 112, 113
Alberti, Leon Battista 116
Aleksandar Veliki 61, 62, 103, 147, 173
Alighieri, Dante 63, 71, 75, 104, 110, 118, 133
Althus, Johann 103
Ambroz Šibenčanin Filozof 24
Ambrozije sv. crkv. naučitelj 68
Anaksagora 70
Ananija 87
Andronik, Frane Trankvil 121
Anselmo Kanterberijski 76
Antoljak, Stjepan 30, 133
Apolodor 130
Aratos 120
Ariston Ćelavi 23, 94
Aristotel 13–15, 23–26, 28, 32, 34, 51, 56–59, 62–66, 68, 69, 73, 77–84, 86–90, 92–103, 105, 106, 108, 110, 117, 120, 123, 130, 133, 169, 171
Arnold, Đuro 18, 21, 69, 84, 133
Augustin Aurelije 23, 25, 27, 49, 55, 56, 63–66, 70, 72, 92, 93, 99, 116, 124, 130, 133, 149, 167

Baader, Franz Xaver 20
Bacon, Francis 35
Bacon, Roger 35
Badalić, Josip 12, 133
Badz, Maksimilijan 121, 134
Bakotić, Arnolfo 134
Banić-Pajnić, Erna 17, 134
Barbarić, Damir 14, 16, 53–55, 59, 134
Barbarić Josip 143
Barišić, F. 74
Barišić, Pavo 21, 134
Bazala, Albert 19, 20, 134
Bazala, Vladimir 43, 134
Beccadelli, Antonio 116
Benedikt sv. 76, 77
Bernard, iz Clairvauxa, sv., crkv. naučitelj 77
Bernardin sv. 134
Bijant 118
Bizzaro-Ohmučević, Ivo 101, 134
Bobbio, Norberto 57, 135
Boetije (Anicius Manlius Torquatus Severinus) 27, 60, 77, 120, 134
Bogliolo, Luigi 131, 134
Bonifacije VII. 75
Bošnjak, Branko 17, 89, 134
Božitković, Juraj 14, 134
Bracciolini, Poggio (Poggius) 106, 116
Brida, Marija 20, 134
Bruno, Giordiano 48, 94
Burić, Josip 134

Campanella, Tommaso 30, 33, 36, 39, 57, 60, 122, 124, 135
Caracciolus, Antonius 42
Carafa, Diomede 116
Chevalier, Jean 52, 135
Ciceron (Marcus Tullius Cicero) 27, 52, 58, 65, 66, 68, 70, 78, 82, 93, 95, 101, 106, 115, 119, 124, 126, 127, 135, 171

Cippico, Koriolan 124
Copleston, Frederick 89, 118, 135
Cotta, Sergio 116

Čevapović, Grgo 21, 51
Čoralić, Lovorka 27, 43, 135
Čović, Ante 9
Čučić, Simeon 17
Čvrljak, Krešimir 20, 21, 26, 30, 34, 35, 45, 92, 99, 125, 135, 137, 145

Dadić, Žarko 43, 44, 135
Darwin, Charles 19
Dei, Ambrogio 41
Dei, Bartolomeo 41
Demokrit 73, 74, 79, 80, 82, 94, 97, 98
Denzinger, Heinrich 135
Descartes, René 35
Despot, Branko 9, 18, 135
Diels, Hermann 135
Dijadoh, iz Fotkeje 86
Diogen 80
Diogen Laertije 23, 67, 70, 72, 78, 94, 110, 120, 139
Diogen, iz Sinope 110
Dionizije Aeropagita 56, 88
Dittrich, Ottmar 129, 135
Dominik sv. 11
Dominis, Markantun de 30, 31, 33, 36, 43
Dorotić, Andrija 14, 16, 21, 53–55, 59
Draganić-Vrančić, F. 35
Dufour, Xavier Léon 52, 135
Dukat, Vladoje 136
Dukat, Zdeslav 61, 140
Duns Scotus, John 48, 118
Düringsfeld-Reinsberg, Ida von 32, 136

Eckhart (Meister Eckhart) 58
Ehgartner, Eugenija 198
Elizej 123
Ellebodius, Nicasius 28
Empedoklo 65
Engel, Johann Christian 32, 136
Epiktet, iz Hieropolisa 94, 167
Erazmo Roterdamski (Erasmus Desiderius, Geert Geerts) 62, 67, 116, 117, 119, 126, 136
Esih, Ivan 67, 136
Eutidem, iz Kiona 74

Fabricije 122
Farlati, Daniele 32, 136
Ferrari-Cupilli, Šimun 33, 136
Festini, Heda 18, 136
Fichte, Johann Gottlieb 60
Ficino, Marsilio (Ficinus Marsilius ili Marsiglio Ficino) 140
Filip Makedonski 62
Filipović, Vladimir 12, 136
Filon, iz Aleksandrije 110
Filostrat (zvani F. Stariji) 65
Finance, Joseph de 56, 136
Fontana, Vincenzo 11
Fortis, Alberto 30, 33, 136
Frangeš, Ivo 88, 139
Franičević, Marin 44, 136
Friedrich I 116
Fuchs, Franjo Ksaver 16

Gadamer, Hans Georg 9, 100, 136
Galilei, Galileo 35
Galvani, Federico Antonio 33, 36, 136
Gheerbrant, Alain 52, 135
Girardi-Karšulin, Mihaela 13, 14, 136
Gorgija 53, 103
Gorscius, Jacobus 121
Gortan, Veljko 50, 62, 133, 136, 140
Gredt, Josephus 51, 136
Grgur Veliki 63, 149
Grlić, Danko 18, 38, 52, 139
Grmek, Mirko Dražen 37, 136
Grubišić, Slavko 38, 39, 136
Gyurikovits, Georgius 137

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 28, 48, 61, 67, 80, 124, 125, 137
Hekata 94
Helvétius, Claude Adrien 60
Heraklit Efežanin 52, 70, 78, 80, 82, 90–92, 101, 106–108, 137
Heraklo 94
Herodijan 65
Hertz, Anselm 49, 137
Hilon 78
Hipija, iz Elise 53
Hobbes, Thomas 60
Hofmann 35
Homer 47, 50, 59, 62, 87, 118, 121, 137
Horacije (Quintus Horatius Flaccus) 27
Host, Josip Vincent 92, 93, 137
Hoško, Franjo Emanuel 15, 16, 137
Hrizip, iz Solija (Kilikija) 94
Hrkać, Serafin 12, 15–16, 137
Hume, David 60

Ihering, Rudolf 69
Ilija (prorok) 104, 173
Istella, Ludovicus 42
Ivan (evanđelist) 149, 151
Ivan Damaščanski 66
Ivan Polikarp Severitan Barbula Ši-benčanin 13, 21, 26, 53, 58, 62, 76, 80, 82, 91–93, 98, 100–102, 109, 117, 119, 134
Ivan Zlatousti (Krizostom) 89, 108
Ivanović, Franjo Požežanin 16
Izaija (prorok) 92
Izokrat 119

Jahve 92, 97, 112
Jeronim sv., crkv. naučitelj 62
Job 88, 89, 112
Jodl, Friedrich 18, 24, 53, 94, 137
Joo, Giovanni (Johann Joo) 30
Josip (starozavjetnik) 88
Julijan (car) 66
Jurić, Šime 15–17, 37, 39, 40, 43, 45, 137, 138
Justin Mučenik 89

Kaliklo 53
Kalimah, iz Cirene 65
Kalisten 62
Kant, Immanuel 18, 24, 27, 49, 57, 60, 64, 65, 67, 74, 79, 80, 82, 100, 102, 104, 111, 121, 138
Kapitanović, Vicko 14, 138
Karaman, Radojko 143
Karlo V 116
Kažotić, Augustin 11, 12, 86
Kimon 103
Kleant, iz Asosa 120
Klement Aleksandrijski 66, 88, 89
Kluxen, W. 20, 138
Knoellinger, Hermann 68, 95, 106, 119, 124, 126, 127, 138
Kombol, Mihovil 36, 138
Koprek, Ivan 21, 138
Korff, Wilhelm 49, 137
Kovač, Srećko 31, 41, 44, 45, 138
Kranz, E. 101, 138
Krasić, Stjepan 11, 62, 116, 117, 138
Krates 87
Krez 74
Kribl, Josip 26, 138
Krist 10, 25, 75, 79, 85, 86, 90, 92, 93, 105, 108, 112, 113, 151, 157, 159, 161, 167, 175
Kritija 53
Križanić, Juraj 62, 118, 122, 123, 126, 138
Križman, Mate 52, 135
Krstić, Kruno 37, 138
Ksenofont 118
Ksenokrat 71
Kurelac, Miroslav 38, 139
Kuzmić, Martin 140

La Bruyère, Jean de 23
Ladan, Tomislav 24, 49, 58, 72, 133
La Rochefoucauld, François duc de 23
Laszowsky, Emil 35
Lav (papa) 167
Leibniz, Gottfried Wilhelm 47, 89, 110, 117
Likofron, iz Kalhide 65
Locke, John 60

Lucerna, Camilla (pseud. C. Milović) 19
Lucifer (Svjetlonoša) 90, 110, 165
Lucilije 129
Luka (evanđelist) 75
Lukić, Ivan 15
Lukijan 74
Lukrecije (Titus Lucretius Carus) 23, 70, 80, 94, 103, 139
Lullus, Raimundus 67

Ljubić, Šime 31, 32, 139

Machiavelli, Niccolò 88, 115, 119, 124, 139
Majnarić, Niko 52, 137
Makanec, Julije 92, 139
Maksim 56
Malinar, Mate 62, 138
Maras, Mate 30, 136
Maretić, Tomo 59, 87, 137
Marković, Franjo 18, 19, 139
Markus, Stefano 139
Marulić, Marko 12, 21
Matatija Makabejac (starozavjetnik) 96, 97, 171
Matej (evanđelist) 86, 93, 112, 167
Matijević Sokol, Mirjana 143
Mezulić, Milivoj 47, 139
Migne, Jacques Paul 77
Mill, John Stuart 19
Milović, C. (pseud. C. Lucerne) 19
Mocenigo Pietro (Petrus Mocenigus) 125
Mojsije 88, 89, 96, 170, 171
Montaigne, Michel Eyquem de 23
Montefeltro, Guidobaldo de 119
Moore (Morus) Thomas 74, 82, 93, 100, 124, 139
Mrnavić, Ivan Tomko 26, 27, 81, 83, 86, 100, 123, 139
Muljević, Vladimir 43, 139

Naman 123
Nikefor Antiohijski 66
Nietzsche, Friedrich 20, 52, 60, 139
Nikola Modruški 12
Novak, Grga 39, 139
Novakov, Slobodan 9, 136

Ockham, William 56, 58, 65, 80, 100, 139
Origen 22
Ovidije (Publius Ovidius Naso) 62
Oyen, H. van 139

Pallas, A. 140
Pallavicinus, Thomas 42
Palmieri, Matteo 116
Panaitije, iz Rodosa 94
Pascal, Blaise 65
Patrizi, Francesco, iz Sienne 116
Paulsen, Friedrich 60
Pavao Apostol 18, 24, 85, 96, 104, 106, 108, 125, 149, 161, 175
Pavao, iz Ugarske (Fr. Paulus Hungarus) 11
Pavić, Armin 140
Pavlović, Augustin 12, 140
Pejović, Danilo 9
Perić, Olga 83, 140
Petar (apostol) 92
Petar Damjan sv. 93
Petar Lombard 99
Petrarca, Francesco 116, 117
Petrić, Ante 14
Petrić, Frane (Francesco Patrizio, Franciscus Patritius) 13, 14, 32, 99, 107, 123, 124
Piccolomini, Enea Silvio 116
Pinhas (Phinees, starozavjetnik) 96, 97, 171
Pitak 78
Pitija (Aristotelova žena) 78
Platon 13, 19, 20, 50, 53, 58, 60, 63, 66–69, 73, 80, 89, 91, 92, 101, 116, 120, 121, 130, 131, 140
Plaut 87 (T. Maccius Plautus) 87, 140
Plotin, iz Likopolisa 49, 54, 70, 73, 98, 106, 107, 110, 140

Plutarh, iz Heroneje 61, 62, 65, 66, 140
Politeo, Juraj 17, 18
Premec, Vladimir 99, 140
Pridojević, Ivan Skradinjanin 124
Prodik, iz Keosa 53
Prokrust 24, 96
Protagora, iz Abdere 53

Rabbi Mose ben Maimon (Maimonides) 89
Rac, Koloman 52, 53, 140, 141
Rački, Franjo 27, 35, 140
Reinstadler, Sebastian 51, 140
Rendtorff, Trutz 49, 137
Ringeling, Hermann 49, 137
Roić, Sanja 49, 141
Rousseau, Jean Jacques 60
Rudolf II (ug. kralj) 115

Safira 87
Sainte-Beuve, Charles Augustin de 66
Salutati, Coluccio 116
Savorgnan, Francesco di Brazza 35, 140
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 60
Sekulić, Ante 15, 140
Senc, Stjepan 60, 96, 141
Seneka (Lucius Annaeus Seneca) 27, 53, 86, 91, 102, 120, 129, 141
Simplicije, iz Cilicije 56
Sirah 25
Sironić, Milivoj 50, 140
Skalić, Pavao (Paulus Scalichius de Lika) 14, 51, 55, 56, 59, 71, 90, 98, 106, 113, 141
Sofoklo 52, 64, 80, 91, 95, 141
Sokrat 53, 57, 60, 62, 71, 78, 118, 120, 130
Solon 74, 78
Sonnenfeld, Viktor D. 24, 57, 138
Spaić, Ladislav 16
Spencer, Herbert 19
Spinoza, Baruh, de 55, 60, 64, 65, 71, 75, 77, 94, 103, 109, 127, 141
Stadler, Josip 18
Stagiranin – v. Aristotel
Starčević, Ante 21
Stobej 65, 66
Stošić, Krsto 36, 141
Szabó, Karoly 37, 38, 141

Šafá‡ik, Paul Josef 32, 141
Šalum (starozavjetnik) 96
Šanc, Franjo 22, 141
Šanjek, Franjo 12, 140
Šižgorić, Juraj 24, 141
Šop, Nikola 24, 141

Tales 78
Telar, Stjepan 83, 141
Tenšek, Zdenko T. 116
Teodorik 120
Tepeš, Marko 23, 139
Terencije (Publius Terentius Afer) 27
Tkalčić, Marijan 20, 141
Toma Akvinski 22, 26, 54–57, 59, 60, 66, 69, 72, 73, 75–77, 79, 80, 82, 84, 88, 93, 95–97, 99, 100, 104–106, 115, 117, 123, 129, 141
Torbarina, Josip 36, 141
Trazimah 53
Trog Pompej 62
Tukidid 83, 141

Valois, Marguerite de 66
Vanino, Miroslav 121, 141
Varga, Katalin 28, 141
Vereš, Tomo 80, 129, 141, 143
Vergilije (Publius Vergilius Maro) 27
Vico, Giambattista 22, 49, 78, 117, 141
Vauvenargues, Luc de Clapiers, marquis de 23
Vinci, Leonardo da 47
Višić, Marko 59, 133

Vlačić, Matija Ilirik (Matthia Flacius Illyricus) 13, 67, 75, 78, 109, 141
Voltaire (François Marie Aronet) 52, 75
Vrančić (ob.) 30
Vrančić, Antun 37
Vrančić, Ivan 30
Vrančić, Mihovil 30
Vratović, Vladimir 136
Vujasinović-Roić, Tatjana 49, 141
Vuk-Pavlović, Pavao 20

Wendland, Heinz Dietrich 25, 60, 142
Wundt, Wilhelm 60

Zar, Marija 30, 81
Zenko, Franjo 10, 51, 142
Zenon 71
Zimrija (starozavjetnik) 96
Zuliani, Eleonora 36, 142

Živković, Andrija 53, 56, 60, 66, 97, 111, 142

Izradio: Krešimir Čvrljak

11. Kazalo etičko-filozofskih pojmova i filozofema

ANTROPOLOGIJA 17
APSOLUT 20, 112
ASCETIKA 17
- isposnici (pustinjaci) 83, 159
- mrtvljenje 147
- samozlostavljanje (kostrijet) 83
- trapnja 57, 58, 83, 90, 159

AUTORITET 71, 153
- Crkve 71
- dogme 25
- razuma 71
- Sv. Pisma 71

BEŠĆUTNOST (neoćutnost) 89, 161
- neoćutnost na boli 95, 169

BIĆE 55
- etičko 109
- zemno 70

BLAGO 84, 87, 159, 179, 181
- biser skriven u školjci 86
- blago duha 163
- blago na nebu 85, 86, 161
- drago kamenje 74, 115
- dragocjeni biser 86, 87, 163
- dragocjenosti 86
- Krezov nakit 74
- najdragocjenije kovine 86
- novac 84, 94, 98, 103, 104, 159, 173
- pravo blago 86
- skriveno blago 86, 163
- srebro 74, 153
- zlato (zlatnici) 74, 82, 103, 104, 115, 123, 153, 173

BLAGOST (blagoćudnost, dobroćudnost) 64, 88, 97, 119, 155, 171

BLAŽENSTVO (nebo) 49, 54, 58, 70, 73, 120, 159
- blago na nebu 85, 86, 161
- blaženici 59, 71, 73, 104, 108, 163, 165, 173
- blaženo praznovanje 70
- domovina blaženika 88, 165
- kada čovjek postaje mudrim, svetim i blaženim? 49, 145
- nastavak čovjekova zemnog života na nebesima 71
- nebeska domovina 70, 71, 151
- nebesko obitavalište 151
- nebesnici 72, 153
- spoznaja o blaženstvu 77
- sveza između neba i zemlje 112
- vječni život 64, 149
- vječno blaženstvo 96, 169
- vlastito blaženstvo 100

BOGATSTVO (izobilje, preobilje, pretek) 26, 72, 90, 91, 95, 97, 103, 107, 118, 159, 163, 167, 169, 173, 175, 179
- bogataš na evanđeoskoj gozbi 161
- bogataši 74, 84
- imutak 12, 87, 89, 103, 105, 159, 173
- imutak stečen mudrošću 103
- logika bogatstva 84
- pravo bogatstvo 87
- prijezir prema bogatstvu 83, 159
- škrtost u zgrtanju bogatstva 87, 163
- velebogatstvo 103

BOGOLJUBNOST (pobožnost) 50, 122, 125, 181

- bogoljubnici 119, 179

BOL 23, 62, 70, 84, 94, 97, 167
- neoćutnost na boli 95
- tjelesna bol 86, 163

BOLEST 10, 92, 159

BRIGA (skrb) 62, 84, 86, 159, 163
- bezbrižje 127
- brige za časti 91, 167
- brige za moći 91, 167
- brige za naslade 91, 167
- brige za ovaj svijet 91

BUDNOST (bdijenje) 79, 82, 123, 157, 159

CARINIK 75, 89, 155, 165

CINICI 87

CRKVA 71, 151

ČAST (počast) 60, 71–73, 75, 77–79, 84, 87, 91, 95, 98, 99, 103, 107, 151, 153, 155, 159, 163, 167, 169, 173, 175
- brige za časti 91, 167
- čast domovine 71
- čast naroda 71
- častan položaj 179
- častohleplje 98, 99, 153, 155, 169, 171
- častoljublje 95
- čašćenje drugoga 99
- hlepnja za čašću 99
- krepost razdiobe časti 95, 98, 169, 171
- nečastohleplje 153
- nečastoljubivost 64
- prave časti 87
- strah od beščašća 98
- težnja za čašću 99
- trka za čašću 99

ČISTOĆA 52, 62, 71, 72, 79, 89, 97, 151, 153, 157, 163, 165, 171
- bračna čistoća 81, 157
- čist muž 82, 86, 157
- djevičanska čistoća 81, 157
- Josipova čistoća 88
- stupnjevi čistoća 82, 159
- udovička čistoća 81, 157
- vrhunci kršćanske kreposti čistoće 91
- vrste čistoće 157

ČOVJEK 18, 19, 23, 48, 50, 52, 58, 64, 66, 73, 77–80, 82, 88, 102, 104, 107, 113, 129, 131, 147, 153, 155, 157, 163, 165, 173, 177
- čovječanstvo (čovještvo) 102
- čovječnost 76
- čovjek na svom zemnom putu (putnik) 57, 59
- čovjekov odnos prema sebi, svijetu i Bogu 108
- čovjekova poročnost 82, 90
- čovjekova stvarnost 124
- čovjekovo djelovanje 130
- Filonov tašti, nerazumni i sedmooki čovjek 110
- i najmudriji čovjek majmun je spram Boga 108
- istinosan čovjek 100
- kada čovjek postaje mudrim, svetim i blaženim? 49, 145
- moralnost čovjekova 19, 94
- novi čovjek 57, 58, 147
- o trima vrstama ljudi iz evanđelja 71
- plodonosna kreposnost čovjeka 111
- poučljiv čovjek 62
- prava svrha čovjeka 95
- prirodna slaboća čovjekova 175
- sličnost čovjeka s Bogom 49, 50, 98, 107, 175
- svetost čovještva 102
- trajan antagonizam u životu čovjeka 53
- zemnici 153

ČUVSTVO 97, 98
- afektivno četverozvučje 94
- čuvstvenost 109
- definicija čuvstva 94
- zla čuvstva 90

ĆUD 54
- dječakova ćud 98

ĆUDOREĐE 17, 18, 22, 51, 118, 119, 122, 147, 179
- ćudoredan život čovjeka 22
- ćudoredan život kršćanina 145
- ćudoredno lijepo 105
- ćudorednost 19, 57
- kršćansko moralno bogoslovlje 90
- nauk o ćudoređu 85, 161
- načela ćudoređa 17, 18
- opća načela ćudorednih istina 17
- trusno tlo ćudorednih čina 95

DALEKOVIDNOST 88

DAREŽLJIVOST (izdašno razdavanje) 71, 91, 95, 103, 105, 151, 159, 161, 167, 169, 173
- bogoljubno razdavanje 89
- bogoštovno razdavanje 165
- darežljivost Božja 55
- darovi Božji 54, 55, 74
- izdašnost u novcu 103

DJELOVANJE 17–19, 50, 55, 56, 89, 130, 147, 165
- djela 64, 65
- djelovnost 60
- dobra djela 57
- ispravno voljno-etičko djelovanje 18
- izvanjsko djelo 173
- kreposna djela 113, 177
- odjelotvorba 91
- poštenje i pošteno djelovanje 17
- pripravnost volje za dobro djelovanje 55
- putena djela 147
- svrha čovjekova djelovanja 15
- tajna djela 171
- zla djela 58, 59, 147

DJEVIČANSTVO (djevištvo) 90
- bjelina djevičanstva 165
- djevičanska čistoća 157

DOBRO 17, 54, 57, 59, 70, 83, 99, 102, 105, 125, 147, 153, 155, 161, 169, 171, 177
- blagodat 102
- dobra Bogu posvećena 181
- dobra moćiju 72, 153
- duhovna dobra 72, 74, 153, 155
- izvanjska dobro 73, 74, 77, 153
- javno dobro 179
- ljubav prema dobru 147
- moralno dobro 18
- najviše ili najveće dobro 26, 54, 72, 84, 147
- nestalnost dobara 84
- spoznaja dobra i zla 112
- tjelesna dobra 72, 73, 153
- tvarna dobra 11, 18, 73
- vječna dobra 66, 102, 149, 173
- vremenita dobra 66, 102, 149, 173
- zemna dobra 74, 86, 94, 96, 169
- životna dobra 167

DOBROČINSTVO 110, 119, 177, 179

DOBROHOTNOST 102, 173

DOBROSTIVOST 64, 97, 149, 171

DOBROTA 49, 57, 58, 60, 64, 76, 83, 99, 102, 145, 147, 155, 173
- Božja dobrota 109

DOBROTVORJE 54, 102, 173
- Božje dobrotvorje 147

DODVORBA 87, 95, 163

DOKAZ 90

DOKOLICA (dokonost) 70, 120

DOMIŠLJATOST (eutrapelia) 97, 171

DOSTOJANSTVO (ponos) 26, 72, 77, 78, 153, 155

DRŽAVA (zajednica) 20, 73, 103, 116–118, 121, 127, 179, 181
- blagostanje u državi 119
- država i društvo 117
- državna misao 19
- državne službe 98, 122
- državni podanici 115
- državnik 117, 118, 123
- državno zajedništvo 98
- dužnosti vladara 119
- obnašatelji državne službe 98
- opstanak države 69
- poglavarske službe 171
- politička vlast 118

- vični upravitelji javnim (državnim) poslovima 120
- vladarev ugled 124
- vladavina državom 115, 118
- uzorna država 91
- zdrav organizam zajednice ili države 73

DUGOVI (dugovanje) 85, 110, 161, 177
- Bog vjerovnik 110
- dužnik 110
- vjerovnik 110

DUH 22, 54, 57, 58, 66, 70, 72, 84, 89, 104, 147, 149, 151, 153, 155, 159, 165, 173, 175
- antički duhovni univerzum 22
- blago duha 163
- blaženi duhovi 88, 157, 165
- duhovne moći 91, 167
- krepost duha 159
- naslade duha 157
- oholost duha 90
- poniznost duha 75, 89, 90, 155, 165
- porok duha 163
- prave i istinske duhovne naslade 157
- slaboća duha 171
- ushićenost duha 165
- uzdizanje duha 167
- vrednote duha
- zalaz grčkog duha 61

DUŠA 47–50, 54, 66, 67, 71, 89, 92–94, 99, 145
- barbarska duša 80
- duševna veličina 60,
- kreposna duša 80
- nerazumna ili sjetilna duša 167
- oko duše 80
- požudni dio duše 94, 167
- rasrdni dio duše 94, 169

DUŠMANIN (neprijatelj) 94, 102, 169, 173

DUŽNOST 18, 50, 145, 161
- dužnosti pojedinaca 17
- nauk o dužnostima 85

EMPIRISTI 60

ESHATOLOGIJA
- eshatološka razmišljanja 70

ESTETIKA 20
- estetski nazor 73

ETIKA 12, 15–19, 21–24, 51
- antička etika 25
- aplikacija etike na povijest 18
- biologijska (Spencerova) etika 19
- definicija etičke znanosti 56
- definicija etike 51
- definicija kršćanske etike 51
- dioba etike 17
- egzistencijalistička stoičko-filozofska promišljanja 58
- *ethos* 19, 20, 56
- etička gimnastika 18
- etička ideja 19, 130
- etička spoznaja 25
- etička tiranija 62
- etička tradicija kreposti 10, 11, 21, 23
- etička valorizacija umijeća 72
- etička vrednota 26
- etička znanost 56
- etički idealizam 19, 24
- etički javno-raspravni tezariji 17
- etički odnos prema drugima 78
- etički prirodni um 48
- etički racionalitet 48
- etički život 19, 25, 81
- etičko biće 109
- etičko bivstvo 18
- etičko mišljenje 18, 23, 24, 49
- etičko-filozofski problemi 17
- etičko-filozofsko svjetonazorno promišljanje 12
- etičnost naroda 18
- etika *ethosa* 20
- etika i politika 19, 20
- etika kao filozofija ljudskog života 23
- etika kao izvorna znanost života 20
- etika sinoptičara 25, 63, 69
- evolucionistička (Darwinova) etika 18, 19
- filozofska etika 25
- fizika u etici 19, 23
- glavni etički problemi 28
- kanon etičkog mišljenja i etičkog prosuđivanja 24
- Kristova etika 25
- kršćanska etika 15, 48, 50, 51, 59, 130, 131
- kršćanski etičar 22
- kršćanski kazuist 130
- kršćansko-etički problemi 15
- logika etičkih odnošaja 19
- moderna etika 24
- nazor u etici 73
- novija kršćanska etika 97
- novozavjetna etika 25, 49, 63, 65, 69
- peripatetička etika 25
- peripatetičko-etički tezarij15
- pojam novozavjetne etike 25
- popularna etika 19
- poslovična etika 18
- socijalni značaj etike 21
- socijalnost etike 21
- starozavjetna etika 25, 67, 69
- svetopisamska etika 50, 60, 63, 64, 66, 69
- temeljne etičke kategorije 20
- tomistički etičar 60
- tradicijska kršćanska etička kanonika 25
- tradicionalna etičko-filozofska stajališta 25
- zdravorazumska etika 19

FARIZEJ 75, 89, 155, 165
- glavar novih farizeja 75

FENOMENALIZAM 60

FILAUTIJA – v. ljubav

FILOZOFIJA 15, 23, 26, 28, 62, 120, 129, 130, 131
- arhetipska konstrukcija filozofskog stabla 112
- filozofi 87, 163
- filozofija čovjekova čudorednog života 51
- filozofija kršćanstva 131
- filozofija ljudskog života 51
- filozofija morala 21, 26, 51
- filozofija života 22–24
- filozofska etika 25
- filozofska tradicija 25, 60, 74
- filozofski nazori 20
- filozofski umnici 81
- filozofsko stablo 10, 112
- filozofsko svetogrđe 62
- filozofsko-teološka tradicija 24
- grčka filozofija 24, 70, 78
- iskonski filozofem prijateljstva 101
- istini okrenuta filozofija 22
- kalendar filozofskih mučenika 48
- kršćanska filozofija 22, 131
- Mojsije najstariji filozof 89
- osvit europskog filozofskog promišljanja 70
- plemenita priroda filozofije 131
- početci filozofskog promišljanja 81
- poganske filozofije 49
- poganski filozofi 55, 91, 147
- povijesno-filozofski *prius* i *posterius* 22
- povijest europske filozofije i teologije 66
- povijest filozofije 23, 26, 48, 108
- praktična filozofija 13, 20, 117
- samozvani filozof 130
- skolastička filozofija 25, 26, 130
- spekulacija etike 18
- stara filozofija 68
- stoički filozofi 94
- tradicionalno sistematiziranje i dioba filozofije 17
- uvod u filozofiju morala 21

FIZIKA 23

GOZBA 62, 99
- bogataš na evanđeoskoj gozbi 161
- božanska, evanđeoska gozba 71, 74, 84, 153

GRIJEH 58, 59, 82, 110, 147, 165
- Abelardov konopac grešnosti 58

- grešnost 58, 74, 75, 110
- grešnost sjetila 81
- grijeh kao pad 107, 112
- iskonski pad 107
- izopačenost naravi 60, 61
- krivica 110
- smrtonosan pad 112
- škrtost kao grijeh na Boga 84

GUBITAK (šteta) 63, 89, 107, 109, 161, 171, 173, 175, 177
- tvarni gubitci 103

HABITUS 55–57, 59

HARMONIJA (sklad, uskladba, pristalost) 72
- unutarnja harmonija 94

HITRINA 153

HLEPNJA 67, 99, 171

HRABROST (junaštvo) 52, 60, 68, 69 95, 124
- junačna krepost 95, 169
- neustrašivost 94
- stožerna krepost hrabrosti 95

HRVATSKA FILOZOFIJA 17, 21
- etička tradicija u Hrvata 10, 14, 21
- filozofsko-etička povijest hrvatskog naroda 11
- historiografi hrvatske filozofije 45
- hrvatska etička baština 18, 21
- hrvatska etičko-filozofska historiografija 10, 14, 29
- hrvatska filozofska baština 9, 10, 15, 16, 21, 29, 33, 41
- hrvatska filozofska prošlost 9, 10
- hrvatska filozofska sadašnjost 9
- hrvatska filozofska tradicija 21, 22
- hrvatska i europska povijesno-filozofska retrospekcija 22
- hrvatska povijesno-filozofska baština 22
- hrvatski etički atenej 20
- hrvatski etički istraživači 18
- hrvatski etičko-filozofski korpus 10, 14, 18, 22
- hrvatski filozofski latinisti 44
- hrvatski filozofski pisci 10, 14
- hrvatski humanistički i filozofski konitnuitet 26
- hrvatsko filozofsko biće 9
- hrvatsko filozofsko pamćenje 9
- hrvatsko (kršćansko-) etički repertorij 11, 12
- povijesno-filozofski integrirana hrvatska etika 22
- povijest etike u Hrvata 10–15, 17, 20, 21
- povijest hrvatske filozofije 45
- povijest hrvatske teološke i filozofske misli 13
- povjesničari etike u Hrvata 17
- repetorij novije hrvatske etičke literature 20

HULA NA BOGU 87, 163

IDEJA 22, 73
- etička ideja 19, 130
- ideja Boga - Suca 68
- ideja kreposti 22, 57
- moralne ideje 49
- urođene ideje 52

IGRA 97
- ekstemporacija 97
- ludizam 97

ISKRENOST 93

ISKUSTVO (doraslost) 52, 80, 88, 107, 120, 155
- povijesno iskustvo 116

ISTINA 12, 18, 21, 49, 64, 86, 99, 129, 145, 149, 169, 171
- definicija istine 99
- istini okrenuta filozofija
- istinitost 95
- istinoljubivost
- istinosan čovjek 100
- moralna istina 18
- opća načela ćudorednih istina 17
- poročna istina 100, 171
- predvorje svetišta objavljene istine 21
- prijatelj istine 100, 171
- savršenost istine 99
- spoznaja istine 99, 171
- vjerske istine kršćanstva 49

IZVANJŠTINE 72, 89, 153, 165

JAKOST (snaga) 57, 60, 69, 70, 72, 89, 94, 147, 151, 169, 171
- bojovna jakost 151
- kršćanska jakost 151

JELO 85, 157, 161
- birana jela
- halapljivost 80
- ideal sladokusca 80
- višednevno punjenje želuca svim i svačim 61

KAJANJE 109
- kajanje je radionica svih kreposti 109, 177
- kršćansko kajanje 109, 177
- pojam kajanja 110

KATEGORIČKI IMPERATIV 25

KAZNA (kažnjavanje) 79, 89, 92 107, 119, 121, 165, 179
- kažnjavanje tijela 89–91

KINICI
- kiničke škole 110

KLETVA 87, 163

KLOPKA (stupica) 87, 163

KONTEMPLACIJA 91
- uzlet uma u razmišljanju o božanskim stvarima 167

KORIST (probitak) 72, 103, 117, 153, 173, 175
- korisnost 104
- ovozemni probitci 107
- tvarni probitci 163

KOZMOS 48, 113
- kozmička ljepota 48
- pitagorovska kozmologija 48

KRAĐA (lupeštvo) 163, 87, 89, 149, 163, 165

KRALJEVSTVO 147

KREPOST (vrlina) 18, 22, 26, 49, 50, 52–54, 56–60, 63, 64, 67, 69–72, 74, 79, 86, 94–96, 98–100, 102–104, 106–109, 111, 130, 145, 147, 149, 151, 153, 155, 159, 161, 163, 165, 169, 171, 173, 175, 177
- blago kreposti 163
- bogoslovska krepost 55
- božanska krepost 54, 55, 85, 147, 161
- Božji kreposnici među kršćanima 85
- civilne (građanske) kreposti 54, 98
- darovana krepost 55
- definicija kreposti 56
- dvovaljanost ili dvostranost svake kreposti kod Epikteta 94
- etička krepost 69, 151
- etička tradicija kreposti 21
- građanske ili prirodne kreposti 97, 171
- himeričnost ideje kreposti 57
- ideja kreposti 57
- jedinstvo kreposti 58
- junačna krepost 95, 169
- kada (dvije) kreposti nalikuju sestrama blizankama? 167
- kajanje je radionica svih kreposti 109, 177
- krepčina 60
- kreposna djela 113, 177
- kreposna duša 80
- kreposna vrsnoća 77
- kreposnici 53, 58, 73, 81, 87, 111, 112, 120, 163
- kreposnički (kreposni) život 76, 81, 88, 109
- kreposničko savršenstvo 57
- kreposnost 74
- krepost duha 159
- krepost oka 80
- krepost je sila 59
- krepost razdiobe časti 95, 98, 169, 171
- krepost značaja 98

- kreposti roditeljice svih ostalih kreposti 85
- kršćanske kreposti 74, 97, 145, 171
- kršćanski kreposnik 22, 113
- kršćanski pojam kreposti 60
- moralna krepost 55, 58, 68, 72, 90, 99, 147, 171, 177
- kršćanski etičar 22
- najveća krepost za Heraklita 101
- obična krepost 95, 169
- plodonosna krepost čovjeka 111
- pojam kreposti 60
- politička krepost 54, 69, 171
- političke ili građanske kreposti 98, 151
- prave kreposti 97, 171
- pravednost je kraljica svih kreposti
- prividi kreposti 100
- prividne ili dvojbene kreposti 95, 169
- razumska krepost 72
- roj kreposti 57
- spekulativna krepost 99, 171
- spekulativna intelektualna krepost 100
- srednja krepost 106
- stečene kreposti 52, 54, 74
- stožerne ili glavne kreposti 68, 82, 149
- stupnjevi kreposti 157
- Svekrepost 57, 58
- tijesto i kvasac kreposti 87, 163
- tjelesne kreposti 58
- tri općene vrste kreposti 98
- tročlana podjela svih kreposti 98
- učenje kreposti 53
- ulivene kreposti 55
- umna krepost 72
- urođene kreposti 51–53, 147
- vježbanje u kreposti 17, 58, 85, 108, 163, 167, 175
- vrhunski kreposnik, velekreposnik 83
- život kreposnički 76, 81, 88, 109
- život pod vodstvom kreposti 58
- životna mudrost kreposnika 111, 112

KROTKOST (umiljatost) 52, 76, 95, 155, 169
- Mojsijeva krotkost 88, 165

KRŠĆANSTVO (kršćani) 24, 71, 72, 103, 106, 147, 161, 175
- Božji kreposnici među kršćanima 85
- ćudoredan život kršćanina 145
- definicija kršćanske etike 51
- filozofija kršćanstva 131
- kršćanska etika 15, 48, 50, 51, 59, 130, 131
- kršćanska filozofija 22, 131
- kršćanska jakost 151
- kršćanska ljubav 173
- kršćanska poniznost 71
- kršćanska religija 85
- kršćanska veledušnost 104
- kršćanska vjera 49, 145
- kršćanske kreposti 74, 97, 145, 171
- kršćanski etičar 22
- kršćanski kazuist 130
- kršćanski kreposnik 22, 113
- kršćanski pojam kreposti 60
- kršćansko-etička tradicija 76, 131
- kršćansko-etički problem 15
- kršćansko kajanje, 109, 177
- kršćansko revnovanje 97
- kršćanstvo kao etička religija 24
- mlado kršćanstvo 70
- novija kršćanska etika 97
- prijateljstvo je sjena kršćanske ljubavi 102, 171
- vjerske istine kršćanstva 49
- zapovijedi kršćanskog zakona 85, 161

LAŽ 12, 87
- lažna optužba 79, 155
- lažna mudrost 112
- lažna samoobmana 100

LICEMJERJE 76
- himbeni savjetnici 118
- licemjerna himba 75, 87, 153
- licemjernik 74, 75, 155
- okrečeni grobovi 75
- prijetvornost 75

LOGIKA 10, 17, 23
- logički i metafizički problemi 14
- logika bogatstva 84
- logika etičkih odnošaja 19

LOGOS 94

LUDOST 77, 107, 108, 175
- čovjekovo ludo i mudro ponašanje 107
- ludost mudrosti i mudrost ludosti 107
- ludost ovoga svijeta 107
- maloumni duhovi 82

LJEPOTA 60, 72, 73, 89, 103, 151, 153
- ćudoredno lijepo 105
- kozmička ljepota 48
- osjetno i neosjetno lijepo 73

LJUBAV 102, 118, 145, 149, 161, 167
- *filautia* 66, 67, 149
- kršćanska ljubav 173
- ljubav (amor) 80, 82, 93
- ljubav (charitas) 49, 50, 53, 57, 63–65, 85
- ljubav (dilectio) 12, 63, 66, 149
- ljubav prema dobru 147
- ljubav prema svojacima ili zemljacima 171
- mržnja kao suprotnost ljubavi 64
- prijateljstvo je sjena kršćanske ljubavi 102, 171
- požuda kao putena ljubav 93
- prijestupnici ljubavi 63
- promatranje ljubavi umom 65
- red ljubavi 65
- *storge* 65, 149
- svenazočnost fenomena ljubavi 66
- svenazočnost kreposti ljubavi 63
- teologija ljubavi 93
- turski cjelov 102
- život bez ljubavi 63

LJUBOMORA 96
- ljubomorno naguće 96

MAJEUTIČKA METODA 78

MALODUŠNOST (malodušje, klonuće) 94, 127, 167

MANIHEIZAM 48

MATERIJALIZAM 60

MEKOPUTNOST 58
- Aristotelov mekoputnik 87
- Diogenov mekoputni mladić 80

METAFIZIKA 10, 17, 48
- logički i metafizički problemi 14

MILOSRDNOST (usrđe, milosrđe) 60, 91, 93, 147

MILOSTINJA (milodari) 91–93, 167
- post i milostinja dva krila 167
- prosjaci 92, 93

MIR 12, 57, 118, 122–124, 147, 179

MIŠLJENJE
- etičko mišljenje 18, 23, 24, 49
- novozavjetni revolucionarni obrat u mišljenju i životu 65
- plemenito mišljenje 60
- razumno misliti 101

MLAKONJA 87, 163

MOĆ (sposobnost) 72, 153, 163, 167
- brige za moći 91, 167
- dobra moćiju 72, 153
- duhovne moći 91, 167
- više moći 87

MOJSIJEVSTVO 89
- karakterizacija mojsijevstva kao filozofije 89
- Mojsije najstariji filozof 89

MOLITVA 75, 167
- molitva za svoje progonitelje 86, 163

- molitveni život 91
- smjerna molitva 91, 167
- uzvišena molitva 92

MORAL 18, 19
- filozofija morala 17, 21, 26, 51
- francuski »moralisti« 23
- ishodište moralnosti 21
- katoličko moralno bogoslovlje 130
- moralna ćut 18
- moralna istina 18
- moralna krepost 55, 58, 68, 72, 90, 99, 147, 171, 177
- moralna nastrojenost 59
- moralna prljavština 110
- moralna znanost 72
- moralna zrelost 122
- moralni um 25
- moralni zakoni 18, 53, 60
- moralnost čovjeka 18, 19, 94
- smisao moralnosti 21
- uvod u filozofiju morala 21

MRŽNJA 57, 62, 64, 65, 93, 100, 167, 171
- dobra mržnja 149, 65
- mržnja kao suprotnost ljubavi 64
- mržnja prema svemu na svijetu 149
- mržnja prema svojacima 149
- mržnja prema zlu 147
- samomržnja 64, 149
- sveta mržnja 65, 149

MUČENIŠTVO 95
- kalendar filozofskih mučenika 48
- mučenici za Krista 83, 159

MUDROST 12, 49, 50, 62, 89, 101, 106, 107, 121, 161
- Božja mudrost 107, 108, 175
- čovjekovo ludo i mudro ponašanje 107
- imutak stečen mudrošću 103
- i najmudriji čovjek majmun je spram Boga 108
- kada čovjek postaje mudrim, svetim i blaženim? 49, 145
- lažna mudrost 112
- ludost mudrosti i mudrost ludosti 107
- narodna mudrost 68, 151
- nebeska mudrost 90
- ovosvjetska mudrost 107, 108
- spoznaja mudrosti 108
- životna mudrost kreposnika 111, 112

NAČELO 123, 124
NADA 88, 94, 149, 167
- ufanje (uzdanje) 53, 112

NADMENOST 90, 163, 167
- nadimanje 149
- nadmenik 86
- nadmenost uma 90
- nenadmenost 64

NAGNUĆE 97
- ljubomorno nagnuće 96
- slijepa nagnuća 125

NAKLONOST 120, 125, 179, 181
- osobna naklonost 125

NAMJERA 64
NAPAST 71, 151
- đavao 71, 89, 151

NAPUTAK 117, 122, 130, 131, 155
- etički naputci 25
- evanđeoski naputci 79, 157
- moralno-filozofski naputci 91
- zapovjedni naputci 115, 116, 118

NASLADA (užitak, slast) 57, 72, 82, 84, 87, 91, 95, 97, 103, 107, 153, 163, 167, 169, 171, 173, 175
- brige za naslade 91, 167
- čistoća užitaka svih pet sjetila 80
- finije radosti i naslade (kod Kanta) 80
- naslade nosa 157
- naslade očiju 157
- naslade ušiju 157
- odricanje od sjetilnih užitaka 79, 80
- prave naslade 87
- prave i istinske duhovne naslade 157
- roj naslada 57
- slasna opipnina spolne naslade 81
- tjelesne naslade 82, 159
- užitci sjetila 79–81

NATURALIZAM 60
NAVIKA (obiknuće) 54, 59, 102, 147, 173
NEBO v. Blaženstvo
NEMESIS 96
NENAVIST (jal, nazlobnost, nenavidnost, zavist, zloba) 64, 73, 87, 96, 153, 163, 169, 171
- nazlobne glasine 122
- nenazlobnost 64
- zavist 12, 96, 149
- zlobnici 64

NEPRAVDA 64, 84, 85, 93, 161
- nepravednici 75, 151

NEPRIRODNOST (nakaznosti) 72, 153
NEUGODA 70, 83, 95, 151, 159, 169
NEUMJERENOST 87
- u govoru 76
- u piću 80

NEVINOST (nedužnost) 49, 60, 74, 109, 145, 155, 177
NEVOLJA (jad, nedaća, neprilika) 84, 85, 89, 103, 112, 161

OBIJEST (uznositost) 90, 96, 153
OBMANA (varka) 85, 163
- lažna samoobmana 100

OBRAĆENJE 109
ODGOJ 122
- odgajanici 116

ODJEĆA 85, 161
- duhovni simboli golote 86
- golota, višeznačni simbolizam golote 86
- odjeća kao iskonska životna potreba 86
- višeznačni simbolizam odjeće 86

ODLUČNOST 59
ODLUKA 121
OHOLOST 61, 71, 87, 96, 149, 155, 163, 167, 169
- Aristotelov oholica 78
- oholica 73–75, 77, 153
- oholo hvastanje 171
- oholost duha 90
- oholost života 151

OKRETNOST (spretnost) 60, 72
OKRUTNOST 124
OPAČINA (nedjelo) 58, 59, 75, 76, 110, 147, 155
- zla djela 58, 59, 147
- zli plodovi 147

OPOMENA 121
OPROST 75, 109, 155
OPTUŽBA 92
- lažna optužba 79, 155

OSUDA 92
- Spinozina osuda 109

OSVETA
- nagonska težnja za osvetom 93

PARNE suprotnosti 48
- dobro–zlo 48
- svjetlo–tama 48

PARUGIJA 92
- Mesijino obećanje 74

PATRISTIKA 25
- crkveni (sveti) Oci 26, 68, 70, 108, 153

PERIPATETICIZAM
- peripatetička etika 25
- peripatetičko-etički tezarij 15
- peripatetičko-skotistički problemi 14

PIJANSTVO 92, 167
- neumjerenost u piću 80
- opijanje 92
- piće 157
- pijanci 92
- pijančevanje 61
- treznoća 79, 92

- vino 61, 62, 81, 92

PLEMENITOST 60, 72, 153
- plemenito mišljenje 60

PLEMENITOST (vrsnoća, odličnost) roda 60, 100, 120, 122
- plemenitost predaka 100
- slavan rod 120, 179
- kraljevsko podrijetlo (Bogorodice) 165

POČELO 47
- primjena biologijskih principa 17

PODLOŽNOST
- nepodložnost 57, 147
- ponizna podložnost Bogu 88

PODMITLJIVOST 122, 123, 179

PODOBNOST (prikladnost) 60

POGANI (bezbožnici, neznabošci) 67, 71, 96, 101, 103, 151, 155, 169, 171, 173
- poganska smjernost 71
- poganske filozofije 49
- poganski filozofi 55, 91, 147
- poganski savjet 77

POGIBAO (opasnost) 84, 95, 159, 161

POHLEPA (lakomost, nezasitnost) 61, 84, 149
- Eutidemov pohlepnik 74

PONAŠANJE 97
- čovjekovo ludo i mudro ponašanje 107
- lijepo vladanje 122

PONIZNOST 12, 26, 71, 72, 88–90, 151, 153, 155, 163, 165, 167, 171
- izvanjska poniznost 74
- kršćanska poniznost 71
- ponizna podložnost Bogu 88
- poniznik 74, 76–79, 86, 91, 100
- poniznost duha 75, 89, 90, 155, 165
- stupnjevi poniznosti 76, 77, 82, 155, 159

POROK 58, 59, 61, 67, 71, 72, 76, 79, 84, 86, 89, 91, 94–96, 99, 100, 109, 110, 147, 149, 153, 155, 157, 159, 163, 165, 167, 169, 171, 177
- Campanellina škola poroka 122
- čovjekova poročnost 82, 90
- krajnji, krajnosni porok 106, 175
- moralna prljavština 110
- nevaljalaštine 67, 91
- popisi poroka kod proroka 59
- poročna istina 100, 171
- porok duha 163
- protivštine 58, 60, 61
- tjelesni poroci 81, 157
- tri najsramnija poroka 87

POSLUŠNOST (posluh) 57, 58, 71, 76, 147, 153, 155, 169

POST 90–93 167
- post i milostinja dva krila 167

POŠTENJE (čestitost) 60, 84, 91
- čestiti ljudi 66, 94
- poštenje i pošteno djelovanje 18
- znanstveno poštenje 10

POŠTIVANJE 76, 118, 122, 155

POTVORA 87, 163

POVIJEST
- aplikacija etike na povijest 18
- opća povijest 75
- politička povijest 116
- povijesna svijest 10
- povijesno iskustvo 116
- povijesno znanje 27, 29, 116
- povijest filozofije 23, 26, 48, 108
- povijest religija 111
- sveta povijest 71

POŽUDA 71, 147, 167
- požuda očiju 151
- požuda tijela 79, 151, 157
- požuda kao putena ljubav 93
- požudni dio duše 94, 167

PRAKSEOLOGIJA 17

PRAVEDNOST (pravda, pravičnost) 18, 50, 57, 68, 69, 92, 95, 98, 118–123, 147, 151, 167, 169, 171, 179
- pravednici 151
- pravednost je kraljica svih kreposti 119
- subjekti diobene pravednosti 98
- sveopćost kreposti pravednosti 68, 151
- zasluga kao mjerilo diobene pravednosti 98

PRAVO 18, 92, 161
- stjecanje prava 69

PREGNUĆE (napor, nastojba, rad, trud) 53, 68, 83–85, 87, 88, 95, 96, 103, 107, 109, 147, 159, 161, 163, 167, 175, 177

PRELJUB 63, 75, 149

PRIJATELJSTVO 26, 95, 101, 102, 169, 171
- građansko prijateljstvo 98
- iskonski filozofem prijateljstva 101
- prijatelj istine 100, 171
- prijateljstvo je sjena kršćanske ljubavi 102, 171
- sućutan prijatelj 93

PRIJEKOR (pokuda) 67

PRIJESTUP 75
- prijestupnici ljubavi 63
- prijestupnikova bolest 122

PRIJEZIR 57, 72, 153

PRIPROSTOST RODA 100, 120, 122, 171

PRIRODA 20, 48, 54, 58, 65, 72, 113, 130, 145, 147
- prirodna nužnost 59
- prirodna stvarnost 19
- prirodni zakoni 19
- red u prirodi 65, 149
- život pod vodstvom prirode 58

PROBLEMI
- etičko-filozofski 17, 20
- glavni etički 28
- kršćansko-etički 15
- logički i metafizički 14
- peripatetičko-skotistički 14
- problemi života, obiteljskog i javnog 22

PROKLETSTVO 112

PROLAZNOST 86
- grešni i prolazni svijet 58
- prah i pepeo 74, 155

PROROCI 59, 80, 89, 149, 163
- popisi poroka kod proroka 59

PROVIDNOST 175

PUTENOST 58
- pohota 58
- požuda kao putena ljubav 93
- pùt 147
- putena djela 147
- raspusnost 82, 157
- razuzdanost 79, 81, 82
- razvrat 61
- stupnjevi putenosti 81

RACIONALIZAM 19

RADOST 79, 93, 94, 167
- finije radosti i naslade (kod Kanta) 80

RASKOŠ (raskošje) 87, 90, 153, 163, 167

RAT 122, 123, 179
- napadački 123
- obrambeni 123, 179
- oružje 179
- rat za domovinu 70, 151
- ratna umijeća 124
- ratna vremena 124, 125
- ratne igre 123, 124, 179

RAZBOJNIK 75
- razbojnik na križu 86, 163

RAZBORITOST 68, 80, 106, 108, 119, 175
- epistemološki supstrat razboritosti volja pripisati stoicima 106
- razbor i rasudbenost, drugi nazivci za razboritost 175
- razboritost: božanska i nebeska krepost 105, 107, 175, 179
- razboritost: krepost načina ili mjere 105
- razboritost, razbor i prosudba 105

- sol i razboritost 106
- »stožernost« kreposti razboritosti 106
- tjelesna razboritost 107, 175

RAZMETNOST (hvastanje, rasipnost, razmetanje) 100, 103, 155, 161, 163, 173
- beskorisni troškovi 127
- oholo hvastanje 171
- razmetnik 86
- škrtost u sprezi sa rasipnošću 84

RAZUM 32, 54, 56, 65, 71, 83, 109, 121, 151, 159
- (Demokritova) svađa između sjetila i razuma 93
- razumno misliti 101
- razumnost 23
- razumska krepost 72
- razumsko rasuđivanje 48
- red razuma 65
- slabija uporaba razuma 93
- spekulativni razum 100
- zdravi razum 77, 78, 155

RED
- red ljubavi 65
- red razuma 65
- red srca 58, 65
- red u prirodi 65, 149
- red u svijetu 130
- životni red 19

RELIGIJA 161
- kršćanska 85
- povijest religija 111
- religija spasa 24

RODITELJI 64, 65, 83, 100, 149, 159, 161

ROPSTVO (robovanje) 58, 147
- robovi 74

RUŽNOĆA 120

SAMOĆA 82, 159

SAMODOPADNOST 67
- samodopadna mizologija 108

SAMOHVALA 123

SAMOKRITIČNOST 78

SAMOSVLADAVANJE 61, 62
- samopobjeda 61, 62, 147

SAMOUVJERENOST (samopouzdanost) 75, 92, 116

SAMOVOLJA 125

SAMOZATAJA 57, 58, 147
- samoprijegor 74
- sebezaborav 66

SAVJET
- delfijski savjet (zapovijed) 78
- himbeni savjetnici 118

SAVRŠENSTVO (savršenost) 57, 58, 60, 97, 100, 120, 161, 171
- kreposničko savršenstvo 57

SEBELJUBNOST (sebeljublje) 65–68, 75, 76
- sebeljub 66
- sebeljubnikova obnevidjelost 66
- spasonosna sebeljubnost 66
- svevjekovan problem sebeljubnosti 66

SILA 57, 59, 61, 84, 90, 147, 161
- krepčina 109, 112
- prisila 59
- silnici 60
- silništvo 61, 69
- zlosilje 61

SIMONIJA 104, 173
- simonisti 104

SIMPATIJA 67

SIROMAŠTVO (krajnja oskudica, uboštvo) 12, 26, 52, 71, 72, 86, 89, 91, 95, 100, 103, 120, 151, 153, 159, 163, 165, 167, 169, 171
- hram siromahova tijela 104
- nestašica 97
- prijezir prema bogatstvu 83
- siromasi 86, 104
- stupnjevi siromaštva 85, 161
- siromaštvo kao krepost duha 83
- siromaštvo kao normativna krepost 83

SJEĆANJE (pamćenje) 9, 91, 167

SJETILA 97, 171
- čistoća užitaka svih pet sjetila 80
- (Demokritova) svađa između sjetila i razuma 93
- fenomeni čovjekove slušnosti i čujnosti 80
- grešnost sjetila 81
- hijerarhija sjetila 80
- krepost oka 80
- način opipa (trljanje, grijanje, češanje) 82
- naslade nosa 157
- naslade očiju 157
- naslade ušiju 157
- obnevidjelost 92
- oči i uši u biblijskom smislu 115
- odricanje od sjetilnih užitaka 79, 80
- oko duše 80
- požuda očiju 151
- sjetilna težnja 58
- sjetilo mirisa 79, 80
- sjetilo okusa 80
- sjetilo opipa (dodira) 80–82, 157
- sjetilo sluha 79, 80
- sjetilo vida 48, 71, 74, 80
- sljepoća uha, uma i oka 80
- tjelesna sjetila 79, 157
- trun u oku 155
- užitci sjetila 79–81
- zamamnosti sjetila 79
- zle oči 80

SKOLASTIKA
- skolastičari 26, 28, 68
- skolastička filozofija 25, 25, 130
- skolastička tradicija 76
- tradicija skolastičke filozofije 76, 130

SKROMNOST (čednost) 97, 151, 153, 159
- Mojsije najskromniji čovjek na zemlji 88
- nenapadnost 93

SLABOĆA (krhkost, propadljivost, slabost) 74, 86, 88, 107, 165
- čovjekova krhkost 165
- prirodna slaboća čovjekova 175
- propadljivost 86, 163
- slaboća duha 171
- spoznaja vlastite slabašnosti i nemoći 118

SLAVA 62, 70, 118, 147, 151, 155, 179
- slava Božja 57, 70, 83, 151, 159
- slavičnost 72, 74
- slavohleplje 149

SLOBODA 18, 47, 94, 147

SLUČAJ 59, 63

SMIJEH 62
- skeptički duh smiješnoga

SMIONOST 94, 167

SMISAONOST 10, 17, 21

SMJERNOST 71, 100, 171
- poganska smjernost 71

SMOTRENOST 76, 121, 155

SMRT 70, 83, 86, 151, 157, 159, 161, 163
- besmrtnost 70, 112
- groblje 108
- smrt smrtnika život besmrtnika 70
- smrtnici 12, 70, 77–79, 90, 155, 165
- smrtnost 80
- život smrtnika smrt besmrtnika 70

SNAGA 153

SNOŠLJIVOST (podnašanje, podnošljivost, snašanje) 85, 94, 149, 159, 161, 165, 167

SOFISTI 53

SOL 105, 106, 175
- aspekti simbolizma soli 105
- simbolika soli 106
- sol i razboritost 106

SOTERIOLOGIJA 70, 83, 88, 109, 151, 159, 165, 175
- karizma 107
- križ 113, 147
- krštenje 110, 113, 177
- milost 75, 107, 155, 175
- milost posvetna 55

- pranje svetim krštenjem 177
- simbolika životvornog križa 85, 161
- stablo križa 113
- teologija krštenja 110

SPEKULACIJA 129
- filozofsko-teološka
- spekulativna intelektualna krepost 100
- spekulativna krepost 99, 171
- spekulativni razum 100

SPOLNOST 80, 81, 157
- slasna opipnina spolne naslade 81

SPOZNAJA 86, 94, 99, 112, 119
- etička spoznaja 24
- samospoznaja 77, 78
- sjetilna spoznaja 80
- spoznaja Boga 58, 107
- spoznaja dobra i zla 112
- spoznaja istine 99, 171
- spoznaja mudrosti 108
- spoznaja zabranjenog edenskog stabla 112
- stablo spoznaje 113
- umna ili prava spoznaja 80

SRAMOTA (poruga) 74, 79, 83, 157, 161, 162, 173, 175
- osramoćenost 86
- pogrde 103
- poruga 79, 95, 107, 155, 169

SRCE 119
- čistoća srca 57, 58, 147
- duhovna svjetlost srca 86
- gnoza srca 58
- opako srce 75
- pokušaj pomirbe uma sa srcem 65
- red srca 58, 65
- ukrućeno srce 76
- vrednote srca 23

SRDŽBA (bijes, rasrdnost, srditost, srdnja) 12, 59, 61, 64, 76, 80, 87, 92, 93, 95, 149, 163, 167, 169
- rasrdljivci 93
- rasrdljivost 95
- rasrdni dio duše 94, 169
- važno čuvstvo srdžbe 93

SREĆA 12, 20, 26, 57, 60, 72, 73, 83
- blagostanje (dobrobit) 64, 73, 119–121, 123, 124, 127, 169
- blagotvornost 173
- najviša sreća 147, 153
- prava sreća 95, 169
- sretnik 73
- sretnost 49, 72

STABLO
- arhetipska konstrukcija filozofskog stabla 112
- filozofsko stablo 10
- spoznaja zabranjenog edenskog stabla 112
- stablo spoznaje 113
- stablo života 112, 113

STARI 97
- antički genij 80
- stara filozofija 68

STEČENOST 53
- bit urođenog i stečenog 52
- stečene kreposti 52, 54, 74

STID (sram, sramežljivost, stidljivost) 21, 79, 95, 97, 98, 157, 169 171
- besramnici 98
- čudoredna vrijednost stida 98
- rùmēn kao boja stida 23
- rumenilo kao boja i estetika kreposti 98
- tjelesnine rumenila i bljedila 98
- zbunjenost na licu 75, 155

STOA (stoicizam)
- egzistencijalistička stoičko-filozofska promišljanja 58
- epistemološki supstrat razboritosti valja pripisati stoicima 106
- srednja stoa 94
- stoička svijest 74
- stoički filozofi 94

STORGE – v. ljubav

STRAH 12, 69, 94, 103, 159, 167
- bogobojazan vladar 117, 118, 120
- bogobojaznici 68, 151
- neustrašivost 94
- strah Božji 68, 69
- strah od beščašća 98

STRAST 67, 97, 171
- glavne (poglavite) strasti 93, 167
- stravstveni cjelov 62

STRPLJIVOST 63, 76, 86, 88, 93, 94, 149, 155, 163, 165, 167

SUĆUT 84, 92
- sućutan prijatelj 93

SUDBINA 18
- zla kob 159

SVAĐA 87, 93, 163
- (Demokritova) svađa između sjetila i razuma 93

SVETO PISMO 25, 59, 60, 69, 71, 85, 89, 102, 104, 106, 107, 123, 147, 151, 161
- novozavjetni revolucionarni obrat u mišljenju i životu 65

SVETOST 49, 57, 58, 64, 123, 145, 147
- kada čovjek postaje mudrim, svetim i blaženim? 49, 145
- ovozemna svetinja 102
- ovozemno samoposvećivanje 129
- posvetna svrha 65
- sveta mržnja 65, 149
- svetost čovještva 102
- svetost života 74, 155

SVIJEST 10
- poniznikova svijest 74
- povijesna svijest 10
- stoička svijest 74

SVIJET 24, 57–59, 64, 71, 72, 151, 161, 163, 167
- briga za ovaj svijet 91
- dozivi ovoga svijeta 95
- duhovni svijet 20
- grešni i prolazni svijet 58
- ludost ovoga svijeta 107
- mržnja prema svemu na svijetu 149
- prijezir prema svijetu 147
- red u svijetu 130
- svjetonazor 12, 22
- svjetovna uporaba 179
- zaljubljenici u ovaj svijet 86
- životinjski svijet 52, 54, 69, 77, 82, 91, 101, 147

SVRHA 15, 17, 21, 54, 57
- konačna svrha 22, 50, 73, 81, 130, 145
- nadzemne svrhe 130
- posvetna svrha 65
- prava svrha čovjekova 22, 95, 169
- zla svrha 100, 171

ŠKRTOST 12, 72, 87, 94, 96, 119, 153, 159, 161, 163, 169, 179
- škrtac 84, 86, 121
- škrtost kao grijeh na Boga 84
- škrtost u sprezi sa rasipnošću 84

ŠTOVANJE
- bogoštovlje kršćana 173
- nepatvoreno štovanje 104
- štovanje Boga 161
- tuđa štovanost 171

ŠUTLJIVOST 76, 93, 155

TAJNA 100, 101, 179
- tajna djela 171

TAŠTINA 62, 155

TEOKRATI 116

TIJELO 58, 61, 66, 71–73, 80, 82, 84, 89, 90, 93, 119, 147, 149, 151, 153, 157, 159, 163, 165, 167
- dobra tijela 72, 73, 153
- hram siromahova tijela 104
- isprazni i bestidni tjelesni po-dražaji 82, 157
- kažnjavanje tijela 89–91
- kroćenje tijela i podjarmljivanje razumu 83
- način kroćenja tijela 79, 82, 83, 159, 167
- naslade tijela 82, 159
- požuda tijela 79, 151, 157

- protezanje moralnosti spekulativne kreposti na tijelo 99
- razboritost tijela 107, 175
- snašanje tjelesnih napora i boli 151
- tjelesna razboritost 107, 175
- tjelesna sjetila 79, 157
- tjelesne nedaće (neugode, nevolje) 103, 169, 173
- tjelesne kreposti 58
- tjelesne naslade 82, 159
- tjelesni poroci 81, 157
- vrednote tijela 23
- zli prohtjevi tijela 82

TIRANIJA
- etička 62
- intelektualna 62
- pravorijek monarhove egzekutive 62
- samodršci 151
- samosilnik 61
- silništvo 61, 69

TJESKOBA (tjeskobnost) 85, 161
TLAPNJE (moždane) 80
TRADICIJA 86
- etička tradicija kreposti 8, 9, 21, 25
- filozofska tradicija 25, 60, 74
- filozofsko-teološka tradicija 24
- kršćansko-etička tradicija 76, 131
- luč tradicije 120
- tradicija skolastičke filozofije 76, 130
- usmena predaja 75

TREZNOĆA 157
TRPNJA 89, 149
- patnja 107, 111, 175
- zlopatnik 89

TVAR 73

UBOJSTVO 63, 87, 149, 163, 171
UDOVIŠTVO 104
- udovička čistoća 81, 157

UGLAĐENOST 95
UGODA 70, 100, 102, 151
ULJUDNOST (uljuđenost) 76, 97, 155, 169 171
UM 21, 47–49, 65, 67, 84, 91, 145, 159, 167
- bezumnici 157
- etički prirodni um 48
- moralni um 25
- nadmenost uma 90
- pokušaj pomirbe uma sa srcem 65
- promatranje ljubavi umom 65
- samodopadna mizologija 108
- umna krepost 72
- umna nadarenost 165
- umnik i bezumnik 74, 108
- umnost umnih 108
- umstvenost 48
- vrednote uma 23

UMIJEĆE (vještina) 60, 72, 105, 122, 153, 179, 181
- etička valorizacija umijeća 72
- umijeće je krepost pravična i dobra življenja 72
- umijeće je razumska krepost 72

UMJERENOST 50, 68, 71, 95, 151, 157, 169, 171
- ratna umijeća 124
- mjera i umjerenost 97
- srednost ili sredina 106, 107
- srednja mjera 74
- stožerna krepost umjerenosti 97
- umjeren čovjek 79
- umjerenost u govoru 76

UROCI 87, 163
UROĐENOST 52, 53
- bit urođenog i stečenog 52
- iskonski filozofem urođenosti 52
- urođene ideje 52
- urođene kreposti 51–53, 147
- urođeni pojmovi 52

USPJEH 60, 61
USPON (napredak, napredovanje) 60, 107, 109, 157, 177

USTRAJNOST (postojanost, stalnost) 77, 108, 109, 175, 177
- Sokratova stalnost 71

UTAJA 87
UTJEHA 159
- tješitelj žalosnih 93

UZDARJE (uzvraćaj) 102, 173
UZDRŽNOST (odricanje, suzdržljivost) 57, 58, 85, 94, 95, 97, 147, 161, 167, 171
- odricanje od sjetilnih užitaka 79, 80
- uzdržan muž 79, 82, 157

UZMOŽNOST (muževnost) 96

VELEDUŠJE (veledušnost, velikodušje, velikodušnost, širokogrudnost) 89, 95, 102–104, 161, 169, 173
- kršćanska veledušnost 104

VJERA 49, 53, 85, 102, 145, 149, 161, 163, 173
- katolička vjera 179
- kršćanska vjera 49, 145

VJERNOST
- bračna 52
- supružnici 101

VJEŽBANJE 57, 58, 147, 161
- vježbanje u kreposti 17, 58, 85, 108, 163, 167, 175

VOLJA 18, 47–49, 52, 54–56, 61, 91, 145, 147, 155, 167
- dobrovolja 111
- hotnja 22, 49
- nevoljno 52
- pravedna zlovolja 96, 171
- pripravnost volje za dobro djelovanje 55
- slobodovoljnost 23, 65
- stalna spremnost volje 55, 56
- volja Božja 52, 53, 65
- volja za baštinom 22
- volja za trajanjem 22
- voljnost 23
- zlovolja 94
- zlovoljnici 64

VRSNOĆA (izvrština) 60, 62
- kreposna vrsnoća 77

ZABLUDA (zastrana) 26, 54, 66, 94
ZABORAV 29, 102
- sebezaborav 66
- svepraštajući zaborav 110

ZADOVOLJSTVO 83, 85, 97
ZADOVOLJŠTINA 110, 177
ZAHVALNOST 26, 102, 110
ZAKLETVA 71
ZAKLJUČAK 80, 116
ZAKON 63, 123, 124, 149
- božanski 88, 165
- Božji 52, 57, 58, 78, 147
- dobri zakoni 179
- duh zakona 67
- moralni zakoni 16, 53, 60
- naputak zakona Božjega 77, 155
- prirodni zakoni 19
- moralni zakoni 18, 53, 60
- zakonodavstvo 121
- zapovijedi kršćanskog zakona 85, 161

ZAPOVIJED 63, 149
- Božja 79, 149, 157
- političke zapovijedi 20, 115, 117, 179
- zapovijedi kršćanskog zakona 85, 161
- zapovijedi političkog dekaloga 116

ZASLUGA 60, 98
- nagrada 121
- zasluga kao mjerilo diobene pravednosti 98

ZAVJET 71, 153
- svečani zavjeti 153

ZDRAVLJE 56, 59, 72, 73, 92, 95, 117, 153, 179
- žudnja za zdravljem 73

ZELOTIZAM (revnost, revnovanje, žar, gorljivost) 96, 97, 106, 169, 175, 177
- Božje revnovanje 97

- Jahvini revnitelji 97
- kršćansko revnovanje 97
- svetopisamski zelotizam 97
- *zelus* 171

ZLO 48, 57, 59, 64, 67, 70, 79, 91, 94, 102, 109, 124, 147, 149, 169, 173
- iščekivano zlo 94
- mržnja prema zlu 147
- parovi suprotnosti dobra–zla 48
- poticala svih zala 167
- spoznaja dobra i zla 112
- zlikovci 64
- zloća 64
- zlosilje 61

ZLOSTAVLJANJE 79, 122, 123, 179
- okovi, udarci, rane 83, 159
- samozlostavljanje (kostrijet) 83

ZLURADOST 64, 149

ZNAČAJ 89, 97, 98
- kreposti značenja 98
- stupanj kreposti značaja 98

ZNANOST 49, 81, 145

ZNANJE 72, 73, 106, 153, 175
- naobrazba 72, 82, 153
- neznalice 121
- neznanje 119, 179
- povijesno znanje 27, 29, 116
- sveznanje Božje 94

ŽALOST 93
- tješitelj žalosnih 93

ŽENA 12, 149
- jaka 70
- skrbna 70, 151
- vrsna 70

ŽIVOT 19, 22, 23, 50, 57, 65, 68, 70, 71, 107, 112, 113
- etički 19, 25, 81
- filozofija života 22–24
- kreposni (kreposnički) 76, 81, 88, 109
- molitveni 91
- najsavršeniji način života 153
- nastavak čovjekova zemnog života na nebesima 71
- nesretan život 94
- novozavjetni revolucionarni obrat u mišljenju i životu 65
- oholost života 151
- oporosti života 70
- problemi života, obiteljskog i javnog 22
- punina čovjekova zemnog života 59
- racionalan odnos u životu 97
- razlog opstojanja (*raison d'être*) 18
- smrt smrtnika život besmrtnika 70
- smrtan život 70
- stablo života 112, 113
- svetost života 74, 155
- trajan antagonizam u životu čovjeka 53
- vječni život 64, 149
- zemni život 23, 77, 151
- život bez ljubavi 63
- život smrtnika smrt besmrtnika 70
- život pod vodstvom kreposti 58
- život pod vodstvom prirode 58
- životna mudrost kreposnika 112
- životni realizam 78
- životni red 17
- životnost 112

ŽRTVA 86, 163
- klanice 91
- ljevanice 62
- paljenice 91

ŽUDNJA 59, 70, 73, 82
- žudnja za zdravljem 73

Izradio: Krešimir Čvrljak

KREŠIMIR ČVRLJAK

Krešimir Čvrljak rođen je 1946. u Skradinu gdje je završio osnovnu školu. U Zadru je maturirao klasičnu gimnaziju, a u Splitu pohađao Teološki fakultet (11 semestara). Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirao je filozofiju i francuski. Na istom Fakultetu magistrirao je iz filozofije na temu *Kršćanska etika Fausta Vrančića kao filozofija života* (...). Priprema doktorsku disertaciju pod naslovom *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića*. Za potrebe rada u Hrvatskom državnom arhivu (8 godina) položio je državni arhivistički ispit, a k tome je i s nezavršenim magisterijem iz arhivistike. Od god. 1969. piše, prevodi i objavljuje u stručno-znanstvenim časopisima. Za njim su desetci stručnih i znanstvenih radova, ogleda, rasprava, studija (od kojih su neki prevedeni i na strane jezike), novinskih napisa, radio-emisija i dr. Preveo je (desetke članaka i nekoliko knjiga) s francuskog, talijanskog, španjolskog, latinskog i njemačkog jezika. U središtu Čvrljkova zanimanja su hrvatski renesansni filozofi, teolozi i humanisti uopće. Dosad je K. Čvrljak napisao i objavio pet knjiga. Trenutno radi (od g. 1994.) kao arhivist u Zavodu za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

BIBLIOTEKA FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA

'95

KREŠIMIR ČVRLJAK
KRŠĆANSKA ETIKA FAUSTA VRANČIĆA KAO FILOZOFIJA ŽIVOTA

KNJIGA 86

85. A. ČOVIĆ: **POVIJEST I SVIJET U DJELU KARLA LÖWITHA**
87. J. ĆURIĆ: **SRCEM SE VJERUJE**
88. B. DESPOT: **»NEW AGE« I MODERNA**
89. S. KUŠAR: **SPOZNAJA BOGA U FILOZOFIJI RELIGIJE**
90. B. LUKŠIĆ: **PRAVO I ETIKA**
91. M. MACHIEDO: **O MODUSIMA KNJIŽEVNOSTI**
92. M. MATULOVIĆ: **LJUDSKA PRAVA**
93. Ž. PAVIĆ: **METAFIZIKA I HERMENEUTIKA**
94. Z. POSAVEC: **SLOBODA I POLITIKA**
95. N. SKLEDAR: **ČOVJEKOV OPSTANAK**
96. Z. ZEMAN: **UM I PRIRODA**

9 789531 640329